BİRİKİM'DEN SEÇMELER 2

Derleyenler

Ahmet İnsel - Ali Bayramoğlu

Bir Zümre, Bir Parti
Türkiye'de Ordu

Birikim Yayınları 30
ISBN-13: 978-975-516-027-6

1-4. BASKI 2004-2009, İstanbul
5. BASKI 2013, İstanbul

EDİTÖR Abdullah Onay
KAPAK Utku Lomlu
KAPAK FİLMİ 4 Nokta Grafik
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Sezar Atmaca
BASKI ve CİLT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

Birikim Yayınları · SERTİFİKA NO. 11248
Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: birikim@iletisim.com.tr

BİRİKİM'DEN SEÇMELER 2

Bir Zümre, Bir Parti

Türkiye'de Ordu

Derleyenler
AHMET İNSEL - ALİ BAYRAMOĞLU

ÖMER LAÇİNER • ETYEN MAHÇUPYAN
ÜMİT CİZRE • TANIL BORA
AYŞE GÜL ALTINAY • TAHA PARLA
İSMET AKÇA • GÜLAY GÜNLÜK-ŞENESEN
ZEYNEP ŞARLAK • ÜMİT KARDAŞ
İLHAN UZGEL • TANEL DEMİREL

Birikim Yayınları

Bu derlemede yer alan yazılardan, Ömer Laçiner'in "Ordular İlk Hedefiniz Piyasa mı Oluyor" (*Birikim*, Eylül 2003, sayı 173), Ümit Cizre'nin "Egemen İdeoloji ve TSK: Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz" (*Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*, Cilt 2, *Kemalizm*, Ed. Ahmet İnsel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001), Tanel Demirel'in "TSK'nın Toplumsal Meşruiyeti Üzerine" (*Toplum ve Bilim*, Yaz 2002, sayı 93) ile bu derleme için yazılan Ayşe Gül Altınay ve Zeynep Şarlak'ın yazılarının dışındakiler *Birikim*'in 160/161. sayısındaki (Ağustos/Eylül 2002) yazıların gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halleridir.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

ALİ BAYRAMOĞLU - AHMET İNSEL - ÖMER LAÇİNER

1815'te, Fransa kralı 18. Louis'nin bakanlarından biri, "devletin kaderi bundan böyle malî gücüne bağlıdır" diye yazıyordu. 20 yıl süren askerî zorunluklar, zaferler, başarılar ve yenilgiler dönemi üretim ve ticaret merkezli bir döneme yerini bırakıyordu. Yeni dönem, bir önceki askerî dönemden tiksinti hissiyatı üzerine kuruldu. Stendhal, daha 1811'de defterine, "şu madalyalı askerler, gürültücüler, terbiyesizler...Onları henüz gülünç ilân etmedik ama edeceğiz..." notunu düşüyordu. 1841'de yayımlanan kitabında, bir subay, Albay Durand, "bu toplum kılıcın hükümranlığını istemiyor" diye belirtiyordu.

Söz konusu olan anti-militarizm değildi. Askerî olana ilkesel bir karşıtlık da söz konusu değildi. Kapitalizmin yeni bir safhaya girmesiyle, üretim mitosu güçleniyor ve buna bağlı olarak, askerin yerini giderek sanayici, bilgin ve bankacı alıyordu. Eski dönem, askerî mantık üzerinden ötekileştiriliyor; toplumsal bilinçte iki dönem arasındaki karşılaştırmalar, özellikle eski dönemin olumsuzlanması asker imgesi aracılığıyla yapılıyordu. Tepki asker kişinin simgelerine yönelikti. İtaat ve baskı kültürüyle, çiğ ekonomik ve siyasî görüşleriyle, entellektüel vasatlığıyla asker kişi, yeni dönemin kapitalist gereksinimlerinin karşıtı ve dünün temsilcisiydi. 19. yüzyılın sonun-

da Dreyfus olayı, hem "entellektüel" kategorisinin ortaya çıkmasına yol açarken, hem de asker zihniyetinin "çağın gerisinde" kalanla özdeşleştirilmesinde nihai adım oldu.

Fransa, Avrupa'da militarizme karşı tepkinin erken örneklerinden birini sunarken, Prusya ise militarizmin klasik örneklerinden birini oluşturur. Subaylarının hemen hepsinin toprak beyi ailelerden geldiği, krala ve daha sonra imparatora şahsen bağlılık andı üzerine varlığını inşâ eden bu aristokratik ordu, aynı zamanda kurucusu olduğu Alman Birliği'nin yönetici sınıfının bir parçasıdır. Ama Prusya militarizmi, silâhlı bir güç aygıtı olmaktan öteye, aristokrasinin önderliğinde sanayi toplumu oluşturmanın ideolojisidir.

Klasik militarizmlerden farklı olan sıradan militarizmlerde, 20. yüzyılda birçok örneği görüldüğü gibi, değişen güç dengeleri içinde iktidara el koyan ve genellikle bir zümre olarak kendi çıkar ve konumlarını pekiştirici düzenlemelere önem veren bir zihniyet hâkimdir. Sıradan militarizmlerde tedhişle elde edilen bir korku, suskunluk ve teslimiyet hâkimdir. Hegemonik anlamda bir ideolojiye tekabül etmez.

Türk militarizmi bu iki türü de belli dönemlerde andıran özellikler göstermekle birlikte, ne bütünüyle klasik militarizme ne de sıradan militarizme olduğu gibi dahil edilmesi mümkün olan özelliklere haizdir. Önemli bir bölümü *Birikim* dergisinin özel sayısında yayımlanmış ve çoğu sonradan genişletilmiş olan bu kitabı oluşturan yazıların amacı, Türkiye'de ordunun siyasal, iktisadî ve toplumsal konumunu inceleyerek, Türk militarizminin evrensel cepheleri yanında özgül yönlerini de aydınlatmaktır.

* * *

Türkiye'de üzerinde en çok olumlu söz söylenen, en fazla dikkate mazhar olan kurum olan Türk Silahlı Kuvvetleri'nin, aynı zamanda hakkında en az bilgi olan kurum olması rastlantı değildir. Hem tarihî-toplumsal tahayyül dünyasının hâkim anlam noktası olarak hem de siyasal-iktisadî alanın aktif bir öznesi olarak ordu, Türkiye'de egemen konumdadır. Bu sade-

ce baskı ve şiddetle elde edilen bir egemenlik değil, ondan daha güçlü ve etkili biçimde işleyen bir hegemonyanın sonucu ve ifadesidir. Etyen Mahçupyan'ın militarizmi bir mikro ideoloji olarak incelediği yazısında altını çizdiği gibi, Türk militarizmi de toplumsal iradenin edilgen konuma itilmesinin yarattığı boşluğu doldurur, ama bundan daha ileri bir adımı atıp, toplumun özne haline gelmesinin ideolojisi olmaz. Türk militarizmi, hegemonik bir güç olmanın sınırında durur. Bu sınırın ötesinde yer alan, toplumun militerleşmesi aşamasında ise ısrarcı değildir.

Bu hegemonyanın ögelerinden birisi, ordunun kesintisiz olarak toplumsal panoramanın hâkim bir tepesinde yer alması, ama hiçbir zaman bu görüş alanında bu tür bir unsurun varlık nedeninin ya da aykırılığının sorgulanmamasıdır. Son kırk yılda olduğu gibi, ordu toplum hakkında giderek yüksek sesle konuşsa, ordu mensupları toplumun hemen her sorunuyla ilgili görüşlerini dile getirme yetkisini kendilerinde bulsalar da, bu durumun tersi söz konusu olduğunda akan sular durur. Toplumun üyeleri veya siyasal temsilcileri, benzer bir yukarıdan sesle, hattâ çok daha pes sesli bir ifadeyle, TSK'nın tasarruflarını sorguladığında ordunun kurumsal olarak ilk refleksi bu girişimde "tahkir ve tezyif" unsurları aramaktır. Bu tehdidin yeterli veya mümkün olmadığı yerde TSK'nın psikolojik harekât stratejisinin uygulayıcıları doğrudan veya dolaylı olarak devreye girerler.

TSK, diğer ülke ordularına göre fazla konuşan, ama kendisi hakkında konuşulmasından da bir o kadar rahatsız olan bir kurumdur. Demokrasilerde genel olarak ordudan siyasal ve toplumsal konularda dilsiz olması istenir. Türkiye'deki otoriter demokraside ise, asıl istenen toplumun ordu konusunda ya dilsiz olması ya da konuştuğunda övücü sözler dışında bir şey söylememesidir.

Türkiye'de TSK'nın bu söz söyleme üstünlüğünün kaynağında, gene TSK merkezli olan bir ulusal güvenlik ideolojisi yatmaktadır. Türkiye'de ulusal güvenlik söylemi üstün ve hikmetinden sual edilmez bir meşrûiyet elde etme aracı olarak

uzun yıllar kullanıldı, halen de kullanılıyor. İç tehdit unsurunun her zaman ön planda tutulduğu bu ulusal güvenlik ideolojisi Türkiye'de yönetim geleneğini büyük ölçüde belirlemektedir. Osmanlı'dan devralınan tepeden meşrûiyet mekanizmasının güçlenmesini sağlayan unsur, güvensizliğe karşı tehditlerin potansiyel varlığının sürekli vurgulanması ve buna bağlı olarak, toplumsal güvenlik arayışının bir üst mercide kenetlenmeye yol açmasıdır. Osmanlı devleti hem istikrar anlamında güvenlik üreticisi hem de en önemli güvensizlik kaynağıdır. Cumhuriyet reformlarındaki iradeci değişim mantığı bu güvensiz güvenlik anlayışını güçlendirerek, esas olarak kendi yarattığı güvensizlikten beslenen bir ulusal güvenlik devletinin güçlenmesine yol açtı. Bu çerçevede, sanayi toplumunun gereklerine de karşı çıkabilen, varoluşunu mutlaklaştırılmış bir tehdit algılamasına indirgeyen bir zihniyet güçlendi.

Bu zihniyetin zaman içinde, Türkiye'de ordunun özerk bir toplumsal kesim olarak var olmaya yol açan en önemli etmen olduğu söylenebilir. Bir özerk toplumsal kesim olarak ordunun varoluşunu sağlayan diğer etmen, Taha Parla ve İsmet Akça'nın inceledikleri, Türk militarizmine giderek hâkim olan merkantilist özelliklerdir. Gülay Günlük Şenesen'in askerî harcamalar üzerine gözlemlerinin de ortaya koyduğu gibi, Türkiye'de askerî harcamalar konusunda var olan gizlilik, askeri gizlilik amacından ziyade, -gizli bilgiler çoğu zaman uluslararası kuruluşların açık bilgileri olarak yayımlanmaktadır-, bu kesimin özerk bir toplumsal zümre olarak varoluşunun gereğidir.

Tanel Demirel, TSK'nın toplumsal meşrûiyetinin oluşumunu, bu kurumun toplumsal aktörler tarafından algılanmasına ışık tutarak inceliyor. TSK'nın kurumsallaşmış, kendisine güven duyulan, aranılan ve başvurulan bir kurum olarak algılanmasına etkili olan etmenler arasında, devleti kuran güç olarak onu koruma ve kollama misyonunun verdiği ayrıcalıklar ve sorumlulukların bilincinde olması, militer değerlerin toplumun kollektif kimliğinin önemli bir unsuru olması ve demokratik siyaset kurumlarının zaafiyeti ilk elde sayılır. Tanel De-

mirel, bu etmenlere ilave olarak, TSK'nın duruşunun ve bazı konularda izlediği politikaların, siyaseti güçsüz kılmak gibi bir niyetten bağımsız olarak, böyle bir neticenin oluşumunun zeminini hazırlamasına işaret ediyor. Zeynep Şarlak da, Atatürkçülükten Millî Güvenlik rejimi ideolojisine doğru kayan TSK'nın etrafında, sürekli bir korku kültürü yaratılarak aranan desteğin büyük ölçüde karşılık bulduğuna, kendi mevkilerini ordunun gözünde görece sağlamlaştırmak ve iktidar rantından daha büyük pay almak isteyen farklı konumlardaki siyasî örgütlenmelerin de rejimin millî güvenlik temelinde militerleşmesi sürecine taşeronluk yaptıklarına işaret ediyor.

Modern zamanlarda ideolojilerin kendilerini yeniden ürettikleri en önemli alan eğitimdir. Ayşe Gül Altınay'ın dikkatle incelediği, Türkiye'de 1924'ten beri kesintisiz biçimde ortaeğitim ders programlarında yer alan eski adıyla Askerlik, yeni adıyla Millî Güvenlik dersi, Cumhuriyetin "iki ordusunun" somut olarak buluştuğu, birleştiği noktayı oluşturuyor. Subay elbisesi içinde verilmesi şart olan, en yakın garnizon komutanının öğretmenini atadığı Milli Güvenlik dersi, eğitimin militarizasyonu aracılığıyla toplumun militarizasyonuna önemli bir katkıda bulunuyor. TSK'nın hegemonik meşrûiyetinin oluşumunda bu militarizasyonun işlevi yadsınamaz. Altınay en önemli tespitlerinden birisini, son beş yılda Millî Güvenlik dersi pratiklerinden çıkarıyor. Bu derslerde çok yaygın biçimde güncel politika konuşulmaktadır. Hattâ bu ders ortaeğitimde güncel politika konuşulan yegâne derstir. Bu ise, siyasetin askerlere ait bir iş olduğu kanısını gençlerde pekiştirmeye yol açmaktadır.

Türkiye'de TSK sadece iç siyasetin değil, aynı zamanda dış siyasetin de merkezindedir. Hattâ İlhan Uzgel'in yazısında gösterdiği gibi, dış politika söz konusu olduğunda TSK'nın ağırlığı daha çok artmaktadır. TSK dış politikada iç politikada olduğundan çok daha geniş bir kurumsal özerkliğe sahip olabilmekte ve Kıbrıs ve Ege sorunları, Kürt sorunu, Kuzey Irak'taki gelişmeler, İsrail ile ilişkiler gibi Türk dış politikasının netameli ve hassas konularında kendini üst yetkili olarak görmek-

tedir. İlginç olan, bu yetki tekelinin son dönemde toplum tarafından da büyük ölçüde meşrû kabul edilmesidir. Türkiye'de TSK'nın son yirmi yılda iç ve dış siyasetin hassas konularında "devlet politikasını" belirleme ve son tahlilde dile getirme misyonunu yerine getirmesi, aynı zamanda siyasal yapının iki başlı düzenlenmesiyle kolaylaştırıldı. Milli Güvenlik Kurulunun merkezinde olduğu "devlet hükümeti", MGK'nın 2003 yazına kadar devam eden çok geniş yetkilerinin aracılığıyla ulusal güvenlik politikasını sürekli olağanüstü durumlar yaratarak yönlendirdi. Zaman zaman doğrudan uyguladı. Ümit Kardaş yazısında bu gücün nasıl bir anayasal yargı alanı yaratıp, yürütme erkini kullandığını anlatıyor. Yönetmeliği ve kadrolaşması gizli tutulan bu "icracı kurulun" yansıttığı topluma karşı şüpheci bakış otoriter tınısı yüksek totaliter bir eğilim üzerinde ifade edildi. Bu devlet hükümeti bakış açısından ele alındığında, Tanıl Bora'nın ifade ettiği gibi, ordunun bizzat bir Türk milliyetçiliği doktrini oluşturması ve bu yolla Türk milliyetçiliği ideolojilerini de hegemonize etmeye çalışması daha rahat anlaşılıyor.

Türkiye'de ordu, geleneksel devlet yönetimi tarzına uygun olarak, toplum için iyi olanın kendisi tarafından tespit ve tayin edileceğine katı biçimde inanarak var olageldi. Bu bağlamda, TSK, bilinmedik maceracı eğilimlere açık bir Türk milliyetçiliğine karşı da mesafeli durarak, milliyetçiliği Atatürk milliyetçiliği olarak nevi şahsına münhasır biçimde tanımlamaya özen gösterdi. 1980 sonrasında biçimlendiği haliyle Atatürk milliyetçiliği, TSK'nın sekülerleşmiş dini konumunu elde etti.

Türkiye'de ordunun toplumsal, siyasal ve iktisadî konumunun irdelenmesi, Türkiye toplumunun geçtiğimiz yüzyıl içindeki sayıklamalarının, tökezlemelerinin, kısmî başarı ve büyük tıkanıklarının aydınlatılması için olmazsa olmaz bir adımdır. Bu kitabın bu hedef çerçevesinde arkası gelecek bir ara adım olmasını dileriz.

TÜRK MİLİTARİZMİ I

ÖMER LAÇİNER

Etkin bir ordunun iç işleyişinin -üstlere koşulsuz itaat ve sadakat, disiplin, ödevin kutsallığı gibi- değer ve kurallarının toplumsal-siyasal düzen ve düşünüşe, ilişkilere egemen kılınması anlamında militarizmin klasik örneği Prusya'dır. Önceleri Prusya kralına, sonra Alman imparatoruna şahsen bağlılık yemini eden ve subay kademesinin hemen tamamı Prusya toprak beyi -Junker- ailelerden, Alman aristokrasisi mensuplarından oluşan Prusya-Alman ordusu, bu organik bağlantısı ile, kurucusu olduğu modern Almanya'nın, Alman Birliği'nin yönetici sınıfının, toplumsal-sınıfsal örgütlenmesinin bir parçasını, eksenini oluşturur. 1. Dünya Savaşı sonuna kadar Almanya'ya endüstriyel kapitalist bir toplum olarak özgül karakterini aşılayan Prusya militarizmi, bu bakımdan silâhlı bir güç-aygıt olarak ordunun egemenliği olmaktan ziyade, aristokrasinin yönlendiriciliğinde bir modern-endüstriyel toplum oluşturmanın ideolojisidir.

Modern-endüstriyel bir toplum oluşturma sürecine daha geç bir tarihte giren Japonya'da da yerel aristokrasi, Samuraylar benzer bir yol izlemiş ve benzer bir ideoloji ile davranmışlardır. Samuraylar hem Japon imparatorluk ordusunun komuta kadrosunu oluşturmuş hem de çoğu mensupları ile de Ja-

pon ticari-endüstriyel sınıfının en dinamik, çekirdek ögesi rolünü oynamışlardır. Demokrasisini değil ama modernleşmesini 2. Dünya Savaşı'na kadar tamamlayan Japonya'ya özgül karakterini veren, bu "klasiğe uygun" Japon militarizmidir.

Ordunun iktidara el koyduğu ya da sık sık el koyduğu, "sivil yönetim"lerin istisna olup, ancak ordu icazetiyle ayakta durabildiği -kimi Latin Amerika, Afrika ve Uzakdoğu- ülke/toplumlarındaki rejimler için de militarizm kavramı kullanılmaktadır. Buralarda ne ordu komuta kadrolarının aristokrat niteliği söz konusudur ne de kendi içinden ordu komuta kadrosunu çıkaran bir pre-modern egemen sınıfın endüstrileşme sürecine uyarlanmak ve yönlendirmek gibi bir iddia ve amaç taşıdığı söylenebilir. 1. Dünya Savaşı'na kadar Almanya'da, 2. Dünya Savaşı'na kadar Japonya'da geçerli olan klasik militarizmler altında hızlı bir endüstrileşme ve iktisadî büyüme gerçekleştirilebilmiş iken; bu "sıradan" askerî dikta -"militarizm"- rejimlerinde, belirli ham veya yarı mamûl maddeler üzerinden kapitalist dünya pazarına eklemlenmiş iktisadî-sosyal düzenin zorla ayakta tutulmasından başka bir "misyon"a zaten yer yoktur.

Klasik militarizmlerde ordunun bizzat yönetime el koyması gerekmez. Ordu, militer ideoloji ve değerler, devlet aygıtının işleyişine ve özellikle eğitim sistemine içselleştirilmiş olduğu için hükümet kadrolarının "sivil"liği ve hattâ ortada çok partili bir rejimin olması "sorun" yaratmaz. Ordu "gündelik politika"nın içinde asla görünmez. Ordu komuta "kast"ı, organik bir parçası olduğu aristokrasinin "sivil" siyasî parti veya kadroları ile arasındaki işbölümü ve hiyerarşi kuralları uyarınca, siyasî çatışma alenen silâhlı mücadeleye dönüşünceye kadar "sahneye çıkmaz". Bu çıkışta da kendi sivil siyasî kadrosunu, partisini bertaraf ederek değil, onu saflarına katarak, yani -yönetici- sınıfın silâhlı güç, topyekûn savaş hali örgütlenmesi olarak nihai hesaplaşmaya girer.

Buna mukabil, yerel egemen-yönetici sınıfların organik bir parçası olmayan, ancak onların silâhlı aleti veya egemen sınıf fraksiyonları arasındaki güç mücadelelerinde -bazen özerk de

davranabilen- aktörlerden biri olarak yer alan sıradan militarizmler, "gündelik politika"nın, her tür çıkar kavgasının sürekli içindedirler. Güç dengesini -kendi veya birlikte hareket ettikleri fraksiyon lehine- döndürebilme fırsatını yakaladıkları konjonktürlerde iktidara el koyunca, ilk ve öncelikle yaptıkları şey askerî güç -zümre- olarak kendi çıkar ve konumlarını pekiştirici düzenlemelerdir.

Klasik militarizmler, endüstriyel gelişmeyi iktisadî dinamizm ve büyümeyi başlı başına bir amaç hattâ diğer amaçların kendisine tâbi olacağı esas hedef sayan kapitalist-burjuva anlayışa, liberalizme karşıt değilse bile kuşkucudur. Fakat endüstriyel gelişme ve ekonomik büyümeyi devletin/milletin güçlülüğünün, güçlenmesinin zorunlu bir ögesi, önşartı, temel bir güç faktörü saydıkları ölçüde sanayileşme ve iktisadî büyümeyi teşvik etmekle kalmaz, ordu komuta kadrosunun ait olduğu aristokrasinin diğer unsurları da sınaî-iktisadî faaliyet alanlarında fiilen yer alır. Prusya Junkerleri kapitalist zirai işletme sahipleri haline gelir, Samuraylar endüstri patronluğuna soyunur. Şüphesiz bu iktisadî-toplumsal rol, aristokrasinin geleneksel değerlerini yansıtacak biçimde düzenlenmesine çalışılmış bir işletme ve iş ilişkileri ortamında icra edilir. Militarist yaklaşım da zaten bu geleneksel değer ve kuralların askerî rasyonalite ve pozitivizm diline tercümesinden başka bir şey değildir. Dolayısıyla klasik militarizmin etkin olduğu endüstrileşme-modernleşme süreçlerinde sermaye ve mülk sahipleri arasındaki iş ilişkilerinde değilse bile, işletme içi ilişkilerde askerî bir havanın esmesi normaldir.

Bu militer havanın din ve geleneğin motifleriyle örülü olması şarttır. Çünkü söz konusu militarizmlerin modernleşme sürecindeki rakipleri -burjuvazi ve işçi sınıfı- din veya gelenekten şu veya bu ölçüde kopuşu temsil eder, dinamizmlerini bundan alırken, onun bu süreçten tedirgin -köylülük gibi- kesimleri kendi egemenlik projesine yamayabilmek için din ve gelenekle uzlaşan, ona "eklemlenmiş" bir modernleşme perspektifi sunabilmesi gerekir. Almanya'da Protestan ödev -calling- etiğini Töton şövalye efsaneleri ile harmanlayan Germe-

nik-Prusyalı ideolojisinin, Japonya da Samuray buşido'su, mukoto kültü, arkaik kokutai kavramı üzerinden örülen millî kimlik öğretisinin işlevi buydu.

Sıradan militarizmlerde ise bu "gönüllü kulluk" atmosferi değil, olsa olsa silâh zoruyla, tedhişle sağlanmış bir korku, sindirilmişlik havası egemendir. Klasik militarizm başta sosyalist-sol alanlar olmak üzere etnik ve dinî azınlıkları "iç düşman"laştıran genellikle "pan" veya emperyal bir milliyetçi ideoloji ile bezenmekle birlikte, bu milliyetçiliğin millete "üstünlük duygusu ve özgüven" aşılamasına da büyük önem verir. Oysa sıradan militarizmler hemen tamamen iç düşmanları temizleme motifi, argümanı üzerine kurulmuş bir milliyetçilikten dem vururlar. Bu iç düşman, lafzen halihazır küçük bir kesimi -örneğin komünistleri- ifade ediyor olsa da, milliyetçi söylem bütün bir ulusun herhangi bir davranışı ile bu kategoriye girebileceği, sokulabileceği imâsı ile yüklü olduğu için, özgüven değil, tam aksine özgüvensizlik ve tekinsizlik duygusunun genelleşmesi sonucunu verir. Sıradan militarizmin ve askerî dikta rejiminin kendini meşrûlaştırma felsefesi "milletin güvenilmezliği, aczi veya yeteneksizliği" varsayımı üzerine kuruludur. Bu varsayıma inanılması, temel alınması ölçüsünde askerî kadronun, diktanın "erdemli, yetenekli" olma gerekliliği de ortadan kalkar.

* * *

Ordunun siyasal-toplumsal ağırlığının -zaman zaman derecesi değişse de- sürekli hissedildiği bir yakın -modernleşme- tarihi yaşamış ve halen de yaşamakta olan ve bu arada askerî darbe ve dikta rejimlerine de marûz kalmış olan Türkiye'de militarizm tartışma götürmez bir vakıa, bir gerçekliktir. Sorun bunun, yukarıda genel hatlarıyla tanımlanan iki kategoriden hangisine sokulacağıdır.

Hemen belirtelim ki; ister genel olarak ele alınsın, ister dönem dönem incelensin, ordu odaklı bir Türk militarizmini bu iki türden birine dahil etmek kolay, hattâ mümkün değildir. Gerçi modernleşme tarihimiz içinde dönem dönem ele alındı-

ğında, klasik militarizme benzer bir noktadan başlayıp sıradan militarizme doğru giden bir "evrim" çizgisi saptanabilir, ama "klasiğe" en benzediği durumda bile, onun esaslı bazı özelliklerinden yoksundur; "sıradanlaşmaya yöneldiğinde ise o yoksun olduğu özellikleri "edinmeye" çalıştığı izlenimini verir.

Nitekim, olabildiği kadar özetle anlatmaya çalışırsak; bilindiği üzere Türkiye'de endüstrileşmenin -kapitalist- iktisadî dinamizm ve gelişmenin belirli bir düzeye geldiği 1970'li yıllara kadar Türk ordusunun subay kadroları ve onların çekirdekte yer aldığı "asker-sivil-aydın (bürokrat)" zümre, Türk modernleşme sürecinin en kararlı, en ön safta ve yönlendirici aktörü olarak görünür. Klasik militarizmlerin modernleşme ve endüstrileşmenin "sivil" aktörlerine (burjuva-liberalizmi ve işçi-sosyalizmi'ne) karşı duydukları belirgin kuşku ve güvensizlik, özellikle ikincisine karşı peşin düşmanlık bile en azından başlangıçta önplanda değildir. Bunun sosyo-politik ilk ve esaslı nedeni Türk militarizminin taşıyıcısı zümrelerin aristokratik bir kökene sahip olmamalarıdır. Kendilerini "seçkin" saymakla birlikte, bu sıfatı bilgi, fikir, beceri gibi sonradan edindikleri vasıflarla hak ettiklerine inandıkları için, bu vasıfları aslî sayan, yücelten genel Aydınlanma ideolojisini benimsemişlerdir. Oysa yukarıda da işaret ettiğimiz gibi klasik militarizm, premodern -aristokrat- bir sınıfın endüstrileşme sürecine -hiyerarşik konumunu koruyarak- uyarlanmanın "ideoloji"si olduğu için, Aydınlanmanın bilgi ve fikriyat yelpazesini kendi geleneksel değer ve kabûlleri süzgecinden geçirip eleyerek, böylece oluşmuş bir düşünüş ve referans ufku sunar. Bununla çatışan ve alternatif olan diğer modern düşünüş ve referans sistemleri ile -örneğin burjuva liberalizmi ve sosyalizmle rekabet- mücadele içinde oluşmuştur. Türk militarizmi ise, imparatorluğun yıkılışı, iktisadî dinamizm ve gücü büyük ölçüde ellerinde tutan gayrimüslim azınlıkların tehcir, tasfiye veya imparatorluğun parçalanması gibi nedenlerle devre-dışı kaldıkları bir süreçte şekillendi. Bu yüzden de farklı modernleşme rota ve ideolojileri ile yüzleşmek, onlarla rekabet etmek zorunda kalmadı. Aksine, özellikle TC'nin kuruluşundan iti-

baren bu kuruluştaki rolü nedeniyle kendini modernleşmenin yegâne veya başat aktörü konumuna yerleştirebilecek bir nüfuza sahip olduğu için, hemen tüm muarızlarını, çizdiği modernleşme rotasına ve projesine çok farklı açılardan muhalif olan herkesi bir biçimde "modernleşme karşıtı" kategorisine yerleştiren bir politika izleyebildi. Modernleşmenin aktörleri olarak iktisadî-sosyal sınıfların nüvelerini ya modernleşmeye karşı akımlar ve güçlerle ittifak suçlamasıyla (burjuvaziye karşı) ya da dış güçlerle işbirliği, potansiyel iç düşman tehdidiyle (işçi sınıfı ve sosyalist akımlara karşı) sindirmeye dayalı bu politikanın ideolojisi Atatürkçülüktür. Klasik militarizmlerin genel Aydınlanma ideolojisini aristokratik değer ve düzen kuralları süzgecinden geçirerek, eleyerek oluşturdukları muhafazakâr modernleşmeci ideolojilerden farklı olarak, Türk militarizminin Atatürkçülüğe, Aydınlanmanın birbirleriyle de çatışabilen genel fikrî ve bilgisel cephaneliğinin "malzemeleri"ni kendi konjonktürel ihtiyaçlarına göre, bir iç tutarlılık kaygısı gözetmeksizin eklemleyebilen bir ideoloji oluşmuştur. Bu, pragmatizmiyle övünen ideolojinin, değişen ama her zaman eklektik karakterinin titizlikle koruduğu tek saiki olmuştur. Bu da, o ideolojinin -başta ordu komuta kadrosu olmak üzere- aslî sahiplerinin siyasal-toplumsal egemenlik konumunu korumaktır. Bu hayatî önkoşul sağlandığı takdirde, bu ülkede en liberal bir iktisat politikası da sürdürülebilir, "komünizm gerekiyorsa" o da yapılır.

Klasik militarizmler, yukarıda da işaret edildiği gibi, aristokrasilerin modern-öncesi dönemde ellerinde tuttukları ordu ve büyük toprak beyliği gibi "kurum"ları, modernleşme, endüstrileşme çağının dinamiklerine uyarlama zorunluluğunun kabülü bağlamında, bu zümrenin ordu ekseninde kendi siyasal-toplumsal egemenlik konumunu sürdürebilmesinin ideolojisi ve "düzen"i idiler. "Türk modernleşmesi"nin ilk oluşturulan kurumu olarak ordunun ise ne böyle bir sınıfsal aidiyet geri planı ne de modern-öncesi aristokratik düzeni savunan kimi köylülük gibi bir toplumsal "tabanı" vardır. Aksine, yüzyılların Osmanlı ordu yapısının tasfiyesi ile, bu gelenekten kopuş

sonucu oluşturulmuş bir kurumdur. Geleneksel Osmanlı ordusunun çekirdeğinde yer alan, aslî unsurunu oluşturan Yeniçeriliğin, başta Bektaşilik olmak üzere tarikatlarla ve üstlendiği inzibatî ve malî (gümrük muhafızlığı) görevler nedeniyle ticaret ve zanaat çevreleriyle kurduğu ilişkilerle yaslanmış olduğu bir toplumsal tabanı vardı. Modern Osmanlı ordusu bilhassa bu geleneksel bağlardan kopularak oluşturulmuştu. Subay kadrolarının ezici çoğunluğu, pre-modern anlamda "köksüz", yani sıradan ailelerin mensupları idiler. Dolayısıyla modernleşmeye uyarlama yükümlülüğü olan bir gelenek ve kurum söz konusu olmadığı gibi, devletin hâlâ "gelenek"le pre-modern kurum ve kesimlerle bağlantılı, onlara yaslanan, ilmiye-ulema gibi -geleneksel aristokratlık değilse bile seçkinlik iddiasında bulunabilen- kesimleriyle "sosyolojik" bir uyumsuzluk ve rekabet içindeydiler. İmparatorluğun yıkılış fırtınaları içinde "devletin bekası" için "ulema"nın sözcülüğünü yaptığı "geleneğe" referanslı öneriler ile ordu komuta kadrolarının yatkın olduğu "gelenek dışı" modernleşme literatürü ve deneyimi referanslı öneriler arasındaki fark ve rekabet haliyle keskinleştiği ölçüde, ordunun modernleşme perspektifi "gelenek" karşıtlığını daha da keskinleştirdi.

Bu nedenle Türk militarizminin 1970'lere, 1980'e kadar süren ilk dönemi, en azından ideolojik-politik söylem itibariyle "geleneksel"in reddi, tasfiyesi motifi üzerine kurulu bir seyir izler. Daha önce belirttiğimiz gibi klasik militarizmlerin "gelenek"ten süzerek söylemlerinin ekseni haline getirdikleri disiplin, koşulsuz itaat, hiyerarşik üstlere tam sadakat gibi değerler, Türk militarizminin ideolojisinde asla bu denli vurgulu değildir. Aksine 1970'lere kadar Atatürkçülüğün en gözde "amentü"lerinden olan "Gençliğe Hitap" ve "Bursa Nutku" gibi metinlerde gerekirse isyan etmek ve "memleketi idare edenlerin gaflet ve delalet" içine düşme ihtimaline karşı uyanıklık "birinci vazife" olarak gösterilir. Türk militarizmi muarızlarını "modernlik karşıtı" olarak nitelediği bu ilk döneminde "gelenek" kökenli veya çağrışımlı otoriteye saygı, düzen ve itaat kültünü değil, tam aksine modernizme, has argümanları -"en

hakiki mürşit ilimdir, fendir"- ve özgür düşünce ve düşünüş gibi değer ve erdemleri vurgulayan bir Atatürkçülükle sunar kendini.

Ancak görünüşteki bu çarpıcı farklılık, esasta aynı şeylerin empoze edilmek istendiği gerçeğini gizleyemez. Çünkü bu bilim ve özgürlük övgüsüyle kasdedilen ne bilimsel faaliyetin tamamen kendi kuralları içinde icra edilerek verilerine uyulmasıdır ne de fikirlerin özgürce ifade edilmesine saygı ve teşviktir. Aksine Atatürkçülüğün "altın çağı", yani 1940'lara kadarki dönem, özellikle sosyal bilimler alanında tam bir güdümlü bilim dönemi olarak yaşanmış; bırakın resmî görüşle çelişen bilimsel çalışmalara izin verilmesini, ona atıf yapmayan ürünleri bile hoş karşılamayan bir ortam egemen kılınmıştır. Fikir özgürlüğünün varlığını, teşvik edildiğini en "Aydınlanmacı" Atatürkçüler dahi ileri süremez.

Bu durumda "bilim", söz ve emirlerine koşulsuz itaat istenen devletin en yüce katının referans gösterdiği şeylerdir. Referans bizatihi kendisi de olabilir. "Ata" ve "kurtarıcı" sıfatlarının yanısıra "başöğretmen"dir de çünkü. Onun ve onunkileri destekleyen fikirlerin sıfatı da "özgür"dür. Asıl bileşenleri bilim ve özgürlük olan "medeniyet" de böylece onun şahsında ve devlette cisimleşir. Mustafa Kemal'in deyişiyle "ona bigâne kalanlar"ı yakan, mahveden bir "medeniyet"tir bu.

"Medeniyete bigane kalanlar" ibaresiyle kasdedilenler din ve gelenek, daha doğrusu bunlara referansla veya bunlardan güç alarak devlet ve toplum düzeninde söz ve iktidar sahibi -ortağı- olmaya çalışacak sınıf, kesim ve zümrelerdir. Dolayısıyla "medeniyet" kavramını yukarıda özetlenen içeriğiyle kendi tekeline alıp, onu kendi meşrüiyet referansı olarak kullananlar, "medeniyet dışı/düşmanı" olarak niteledikleri -din ve geleneğe şu veya bu biçimde, ölçüde yaslanan- kesimlere karşı bir iktidar mücadelesi vermektedirler. Ve "medeniyet" kavramı üzerine inşâ edilen Atatürkçülük bu mücadelenin ideolojisidir.

Söz konusu mücadelenin özgül bir "medeni toplum" projesini gerçekleştirmek isteyenlerle medeni -modern- topluma kategorik olarak karşı olan, toplumun din ve gelenekle belir-

lenmiş halinin muhafazasından yana olanlar arasında olduğu tam bir Atatürkçülük safsatasıdır. Marjinal bazı dinî grupların dışında -konumlarının sarsılacağı sıkıntısı ile de olsa ulemanın çoğunluğu da dahil- çok geniş bir çoğunluk "Batı'nın ilim ve fennini almak", sanayi ve ticareti geliştirmek gerektiğinde hemfikirdir. Daha 1922'de Saltanat hiçbir sorun yaratmadan ilga edilmiş, 1923'te Cumhuriyet alkışlarla ilân olunmuş, 1924 Mart'ında Hilafet hiç de fazla bir tepkiyle karşılaşılmaksızın kaldırılabilmiştir. "Medeniyet", bu ortak zemin kuruluncaya kadar yanıbaşında olanları, "kendisine bigâne" kalmakla suçlayarak yakıp mahvetmeye bu noktadan sonra girişmiştir.

Aylar öncesinden hazırlandığı bilinen ve bastırılacak kıvama gelmesi için el altından uğraşılmış olan Şeyh Sait İsyanı'nın sunduğu fırsattan yararlanarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'ndan Komünist Parti'ye kadar tüm muhalefeti amansızca ezen "devlet", aynı konjonktürde tekkelerin kapatılmasından Latin alfabesine geçişe, Osmanlı devri ünvanlarının ilgasından kılık kıyafet yasalarına kadar bir dizi "devrim"i de yürürlüğe sokmuştu.

"Medeni bir toplum olmak" gibi, genel bir çıkar-amaç formatında sunulmuş olan bu "devrim"lerin tümünün de dinle, geleneksel devlet-toplum ilişkisi ile bağların koparılması, kısaca din ve geleneğe yaslanmanın kendisinin meşrûiyet-yasadışı ilân edilmesi anlamına geldiğine dikkat edilmelidir. Egemenlik mücadelesi veren her sınıf veya zümrenin kendi egemenliğindeki toplum-devlet projesini genel çıkar-amaç kılıfı giydirerek sunduğu ve bu projenin tek meşrû ve geçerli proje olduğunu kabûl ettirebilmek için rakiplerinin dayanak ve güç kaynaklarını gayrimeşrû, geçersiz kılmaya ne denli önem ve öncelik verdiği bilinir. Söz konusu "Atatürk devrimleri"nin onca biçimselliklerine rağmen halen de taşıdıkları işlevsel önem de buradan kaynaklanır. Özetle "Atatürk devrim"leri, asker-bürokrat zümrenin kendisini, kurulan yeni toplum düzeninin rakipsiz egemen zümresi konumuna yerleştirebilmesinin ideolojik-siyasal araçlarından başka bir şey değildir.

"Cumhuriyet'in kurucusu" sıfatıyla asker-bürokrat elit, bu

"devrim"ler konjonktüründe, "medeniyet"in ve "millî" tarifini yapma, ölçütlerini koyma tekelini kendine ait ve kendisiyle özdeş kılarak; yerleştiği egemen konumdan kendisini indirmeye teşebbüs edecek her kesim ve akımı Cumhuriyet'in veya medeniyetin düşmanı diye niteleyeceği bir mantık ve söylem kurmuştur. Atatürkçülük, egemen konumunu sürdürmeye kararlı bu zümrenin has ideolojisi olarak din ve geleneğe dayalı tüm iddia ve talepleri "gerici", "medeniyet-çağdaşlık düşmanı" diye niteleme imkânı verdiği gibi, "doğal" iktisadî-toplumsal gelişmesi ile asker-bürokrat zümrenin egemenliğini sarsacak sınıfsal dinamikleri harekete geçirecek "modernleşme süreci"ne her an "devlet" adına, "devlet olarak" müdahale edebilmesini de sağlamıştır. Bütün militer kökenli ideolojiler gibi onun da işçi hareketine, sosyalist akımlara "genetik olarak" düşmanlığı yadırgatıcı değildir. Ama Türkiye burjuvazisinin güçlenen ekonomik iktidarı oranında toplumsal-siyasal iktidara ortak olma, egemen konuma geçme girişimlerinin -Atatürkçü devletin çerçevelediği- 1920'lerden günümüze kadar uzanan süreçte karşılaştığı "muamele"yi kısaca hatırlatmak -bu bağlamda- ilginç ve yararlıdır. Asker-bürokrat zümrenin tek parti diktası döneminde TpCF ve Serbest Fırka'da temsil edilen dönemin zayıf burjuvazisinin din ve gelenekle uzlaşan bir modernleşme perspektifi ile ortaya çıkışına izin verilmeyerek derhal kapatılmış, aynı çizgiyi 1946 sonrasının değişen dünya konjonktüründe izleyip iktidara gelen DP, askerî darbeyle devrilip yöneticileri idam edilmiş, DP'nin devamı AP, 12 Mart Muhtırası'yla iktidardan indirilmiş, 1970'lerde her biri asker-bürokrat elitlerin "medeni toplum" projesi tekelini fiilen kırmış, siyasî parti ve akımların tümü 12 Eylül darbesi ve rejimi ile ezilmiş, dağıtılmıştır.

12 Eylül, asker-bürokrat elitin, Türk militarizminin, "toplumu çağdaşlaştırma" misyonunu terk edişinin miladıdır. Bu misyonu üstlenmiş olduğu propagandası ile meşrûlaştırmaya çalıştığı "egemen zümre" konumunu terk etmeden, aksine pekiştirerek yapacaktır bunu. Bu tarihe kadar onun egemen konumunu ürkek girişimleri ile bir nebze geriletmeye çalışmış,

başlıca toplumsal güçlerin, siyasal akımların kilitlenmiş iç mücadeleleri içinde apolitikleşen toplumun tam da bu noktaya gelmesi beklenerek yapılan 12 Eylül darbesi, onun tüm rakip, siyasî güç ve akımları gerekçe göstermeye bile ihtiyaç duymadan tasfiye etmesini sağladı. O zamana kadar "gericiliğe", din ve geleneğe yaslanarak asker zümre aleyhine iktidarını genişletmeye çalışan siyasal hareketlere karşı araçsal bir mantıkla sözde savunur göründüğü medeniyetin siyasal-toplumsal değer ve ölçütleri ile de ilişkisini keserek, tamamen itaate, -kendi temsil ettiği- devlete sadakate vurgu yapan bir otoriter düzen ideolojisine dönüşmüş bir Atatürkçü söyleme geçilmişti artık. O zamana kadar "medenileştirme"nin meşrûluğuna büründürülerek sunulan "misyon" bir kenara atılmış, salt bir zümre, organize silâhlı güç tekeli olarak, egemen ve denetleyici güç konumunu pekiştirip derinleştiren bir reorganizasyonu 12 Eylül Anayasası ile yürürlüğe koymuştur. Bu anayasal düzenleme, tüm egemen zümrelerin yaptığı gibi "genel çıkar" örtüsü ile sunulmuş ise de, gerçekte ordu komuta kadrosunun çekirdeğinde olduğu "militer sektör"ün aparatlarını da içeren bir zümrenin, toplum üzerinde onun kaderinin, gidişatının belirleyicisi olma konumunu pekiştirmenin, bu konumun sağladığı gücü ve çıkarları korumanın güvenceye alındığı bir düzenlemedir.

* * *

1980'den sonra Türk ordusu, iktidara doğrudan el koymuş olmasa da, siyasal düzen içinde ve üzerinde ağırlığını sürekli hissettiren sıradan militarizmlere benzer. Ancak nasıl klasik militarizmlere benzer göründüğü ilk döneminde onlardan esaslı farklılıklar gösterdi ise, şimdi de sıradan militarizmlerden bazı esaslı noktalarda farklıdır.

Türk militarizminin ilk safhasında klasik militarizmlerden esasta farklı olan ilk yönünün aristokratik bir kökeninin, dayanağının olmaması olduğunu belirtmiştik. Ancak bu dönem boyunca ordu subay kadrosu bir kast görünümü de vermemekteydi. Mensuplarının çoğu alt-orta sınıf mensuplarından devşirilmekte, subaylar -görev yerleri sık değiştirilmekle bir-

likte- “halkın içinde” yaşamaktaydı. 1980’lerle birlikte ise hem subay kadrolarının orta-üst sınıf mensuplarından devşirilmesini sağlayacak düzenlemeler yapıldı hem de subay-astsubay çocuklarının “kadro”daki oranının sürekli artmasına çalışılarak ve bu arada subayların büyük çoğunluğunu lojmanlara, boş zaman ihtiyaçlarını karşıladıkları orduevlerine çekerek, adeta subaylığın dışa kapalı bir kast haline gelmesine açık bir yol izlenmeye başlandı. Bugünkü haliyle bile ordu, OYAK ve SKGV ile “savunma sektörü”ne bağlı işletme ve organizasyonlarda çalışan, bir kısmı emekli asker personelin bir toplumsal destek veya çıkar grubuyla çevrelediği, ayrıcalıklı, dokunulmaz haklara sahip bir kesim görünümündedir.

Kendisini devletle özdeşleştirmiş ve bu sıfatıyla siyaseten toplumun üzerinde konumlanmış bir kesimin tıpkı aristokrasi gibi toplumla arasına mesafe koymasını andırmaktadır bütün bunlar.

Klasik militarizmin aristokratik vasfına, kastlaşma yoluyla, gecikerek benzemeye çalışan Türk militarizmi, buna mukabil onunla eskiden benzeştiği bir yönünden uzaklaşmakta, bu noktada sıradan militarizmle örtüşmektedir.

TC’nin kuruluş döneminde, ülkelerinin modernleşme sürecini yönlendirme “misyon”unu üstlenmiş klasik militarizmler gibi, Türk militarizmi de gençliğe büyük önem ve değer atfetmekteydi. Her ne kadar klasik militarizmler ülkelerinin gençliğine militer değerler, din ve geleneğin değerleriyle harmanlanan bir ideoloji empoze ediyor, buna mukabil Türk militarizmi din ve geleneği bir yana atmayı örgütleyen bir eğitimi - okullar ve kışlalar başta olmak üzere her alanda- teşvik ediyor idiyse de, her ikisi de gençliğe umutla bakmak noktasında birleşiyorlardı. 1970’lere kadar bu tutumunu koruyan Türk militarizmi, 1980’den sonra gençliğe klasik militarizmin itaat ve devlete sadakat kültünü empoze etmeye çalışmakla birlikte, gençlikten asla “umutlu” olmayan, aksine kuşkulanan bir tutuma geçmiştir.

Bu, aslında tüm topluma yönelik kuşkunun gençlik üzerinde haliyle daha da yoğun olmasının sonucudur. Tüm milita-

rizmler gibi Türk militarizmi de iç ve dış düşman (korkusun)dan beslenir. Yalnız, klasik militarizmler toplumu kendi dünya, hayat ve düzen anlayışına, bunun değerlerine, davranış kalıplarına çekebilme inancını taşıdıkları için ve taşıdıkları ölçüde "dış düşman" motifini öne çıkarırlar. Sıradan militarizmler ise topluma dönük böyle bir "misyon"un uzağında oldukları -ya da terk ettikleri- için iç düşman -korku- ağırlıklı bir düşünüş ve söylem tuttururlar. Türk militarizminin tarihinde 1980 öncesi ve sonrası bu "geçiş"i yansıtır.

İç düşman vurgulu militarizm, toplumun gündelik yaşamında, üretim, eğitim ve ticarette militer değer ve kuralları çağrıştıran bir düzenlilik olmasını da aslında istemez. Silâhlı güç-zümre olarak kendisinin sıkı disiplinle işleyen bir kurum olduğunu ne denli yansıtırsa, gevşek, düzensiz, kuralsız işleyen bir "sivil toplum" karşısında bu farklılığını bir ayrıcalık-üstünlük vesilesi, gerekçesi saydırabilir. Hattâ bu farklılığı kendi siyasal-toplumsal ağırlığını sürdürebilmenin güvencesi, nesnel meşrüiyet zemini gibi görür. Klasik militarizmler ise aksine, toplum militer değer ve kuralları sivil ilişkilere uyarladığı oranda, konumlarının da sağlamlaştığını düşünürler. Bunun otoriter bir devlet-toplum düzeni olduğu tartışma götürmez, ama böylesi bir yapıda devletle toplumun sınırlarının belirsizleştiği, devletin toplumun üzerinde ayrı bir organizasyon ve hele bir zümre egemenliğinin örgütlenmesi gibi görünmediği de ortadadır. Oysa sıradan militarizmler, ordunun şahsında, orduyla özdeşleştirilmiş devletin, toplum üzerinde farklı iç kural ve değerleri, işleyiş düzeni olan bir yapı olarak durmasını kendi varlık ve egemenlik konumlarının önşartı, güvencesi sayarlar. 1980 sonrası Türk militarizminin Cumhuriyet'i "devlet" ve millet arasında bir sözleşme diye tarif eden anlayışı, bunu açıklama gerektirmeyecek netlikte yansıtır.

Milletle, halkla araya konulan bu "mesafe", sıradan militarizmlerin "yeri geldiğinde" açıkça ifade etmekten çekinmedikleri bir fikrin, "inancı"n da yansımasıdır. Sıradan militarizmlerin kendi ayrıcalıklı ve üstün konumlarının meşrûluğuna kendilerini inandırabilmek için türettikleri bu fikir, özetle, "ken-

di" halklarının değer, yetenek ve nitelikler bakımından zayıf, gelişmemiş ve hattâ gelişemeyecek olduğu yolundadır. Bu haliyle halk, millet tekinsiz, güvenilmez bir sürüdür. Bu sürünün iktisadî "seçkinler"inin (burjuvazi ve mülk sahiplerinin) vurgunculuğu, politik seçkinlerinin -partilerin- yolsuzlukları ve geniş yığınların bu durumda çaresizce debelenmeleri, militer zümre için bu fikrin, inancın doğrulanmasından başka bir şey değildir. Böylesi durumlarda yapılan askerî darbelerle kendi imtiyazlı konumunu daha da pekiştirmek fırsatı bulan sıradan militarizmler, askerî rejimden "normal"e geçildiğinde, eskisine benzer hattâ daha beter bir gidişatın ortaya çıkması karşısında, bunu kendilerinin düzenleme istek ve yeteneklerinin olmayışına değil, milletin o ezeli ve onulmaz aczine, gelişmemişliğine atfetmeye zaten hazırdırlar. Latin Amerika'da, Afrika ve Güneydoğu Asya'daki sayısız askerî darbenin ve Türkiye'de 12 Eylül darbesinin bilançosu budur.

* * *

Bu yazıda militarizm, somutta içiçe geçmiş, hattâ kaynaşmış olduğu politik, toplumsal, ekonomik düşünce, koşul ve olgulardan olabildiğince soyutlanarak, bu karmaşık tarih içinde her zaman netlikle izlenemeyen çizgisinin özgül noktalarına işaret edilerek, mevcut toplum düzeninin ve onun tarihsel oluşumunun bir bileşeni olarak ele alındı. Bu bakımdan okur, söz konusu tarihsel süreci etkileyen daha önemli faktörlerden bahsedilmeyişini yadırgamamalıdır.

Özellikle Türkiye açısından militarizmin yan yana olduğu, örtündüğü öteki zihniyet yapılarından ayrılarak, o zihniyet yapılarının eleştirisinden ayrı, özel bir analiz ve eleştiriye tâbi tutulmasının hayatî bir önemi ve gereği vardır. Bu bakımdan yazıyı militarist zihniyetin özgül "doğası"na ilişkin bazı noktalara işaret ederek bitirmek istiyorum.

Militer zihniyet, fizik gücün ezeli ve ebedi belirleyiciliğine, üstünlüğüne inanır. Diğer insanî-toplumsal yeti, etkinlik ve özellikleri fizik güce tahvil edilebilme kapasitelerine göre değerlendirir ve sıralar. Bunların o kapasitelerine bakılmaksızın,

bizzat kendileri olarak, yani örneğin bilimin bilgi ve kavrayış, üretim ve sanayinin yapıcılık, sanatın yaratıcılık olarak fizik güçlülükten çok daha değerli addedilmesini, hattâ onun insan-toplum ilişkilerinin giderek dışına iten bir yaygınlık ve belirleyicilik kazanmalarını bir bozulma, çürüyüş hali olarak değerlendiren güçlü doğal-hayvani eğilimden beslenir, oradan kaynaklanır.

Organizmaların varlığını koruma, türünü çoğaltma ve sürdürme, yaşam alanını genişletme gibi temel içgüdülerinin -farklı insan türleri addedilen- milletler için de temel, başat güdü ve ihtiyaç olduğunu esas alan soy militarizm, ordunun, askerî etkinliğin yukarıda sayılan üç temel güdüden ikisine tekabül ettiği varsayımından hareket eder. Militarizmin milliyetçilikle aslî, kopmaz ilişkisi bu noktadan kurulur. Militarizm, ordunun, milletin siyasal-toplumsal düzeni ve örgütlenmesi içindeki yer ve ağırlığının ne olması gerektiğine de buradan bakarak hükmeder. Aydınlanmanın ana akımlarıyla çatıştığı nokta da buradan itibaren açığa çıkar. Çünkü hem liberalizm hem de sosyalizm insanlığın bir türler toplamı değil, tek bir tür olduğu kabûlünden hareket eder ve milleti ezeli-ebedi bir kategori olarak değil, tarihsel ilerlemenin belirli bir noktasında, cemaat, etnik topluluk gibi küçük "birim"leri kaynaştırabilen bir aşama olarak olumlu, ama geçici de olması gereken bir form olarak görürler. Amaç insanlığın tek bir "birim" haline gelmesidir çünkü. Bu hedefe varabilmek için, insanın varlığını koruma ve yaşam alanını genişletme gibi fizik güç ve güç mücadelelerini zorunlu gösteren doğal-organizmal -iç- güdüleri zayıflatan, törpüleyen ortam, etkinlik ve süreçlerin yaygınlaşmasına, egemen hale gelmesine çalışılmalıdır.

Bu nedenle, siyasal-toplumsal amaçlarının özü itibariyle sosyalizm ve liberalizm -önkoşulları, tarzı ve öncelik sıraları konusunda ciddi farklılıkları olsa da- fizik güç ve ona dayalı ilişki ve etkinlikleri değersizleştiren ve geçersizleştiren, endüstriyel, bilimsel, teknik ve kültürel etkinlikleri yücelten bir gelişme süreci, bir değer ve düşünüş ufku açmaya çalışırlar. Söz konusu etkinliklerin zorunluluğunu kabûl eden, ama

bunları fizik güç araçları olmaya zorlayan, bireyler, sınıflar ve uluslararası ezeli güç mücadelesindeki işlevleri ile değerlendiren militer zihniyeti olabildiğince geriletmek bu iki "Aydınlanma kökenli" akımın ortak -teorik- paydasıdır.

Militarizmin bu iki akıma -şüphesiz eşit derecede olmayan- karşıtlığının kökeni buralardadır. Geçerken belirtelim ki, 20. yüzyılın özellikle ikinci yarısında kimi ülkelerde önemli sayıda subay kadrolarının "sosyalizm" adına veya "sosyalizme açık" askerî darbe ve rejimlere kalkışması, bazılarında ise kurum olarak ordunun darbe ile askerî bir dikta rejimi kurarak, "liberal iktisat politikaları"nın uygulanmasının önündeki engelleri temizlemesi, asla bu temel kuralın yanlışlanması değildir. Bunun ana sebebi, sosyalizmin -en hafif deyimiyle- bürokratik bir "tek ülkede sosyalizm"ler rejimine döndürülmesinde, liberalizmin etik, insanî değerlerden sıyrılmış bir "neo-liberalizm"e indirgenmesinde aranmalıdır. Özetle bu olgu, militarizmin sosyalizm ve liberalizme yakınlaşmasını değil, tam aksine bu ikincilerin kökenlerinden koparak militarizmin hayat sahasına yanaşmalarını ifade eder.

TÜRK MİLİTARİZMİ II
"Ordular: İlk Hedefiniz Piyasa" mı Oluyor?
ÖMER LAÇİNER

Birikim'in "Türkiye'de Ordu" özel sayısı yayımlandığında, ordu "28 Şubat süreci"nde daha da arttırdığı siyasal ağırlığını hiç de kolay terk edecek veya kaybedecek gibi görünmüyordu.

Oysa aradan daha bir yıl bile geçmeden, 2003 Temmuz'unda yapılan yasa değişiklikleri ile ordunun siyasal ağırlığını kurumsallaştıran MGK'nın bileşimi epeyce "sivil"leştirilmiş, kararlarının bağlayıcılık vasfı ve yetkileri bir hayli törpülenip daraltılarak, MGK'nın konumu neredeyse olağan demokrasilerin benzer kurumlarının düzeyine indirgenivermiştir.

Üstelik bunu, "irticai tehdit" damgasını hâlâ üzerinde taşıyan, henüz iktidardaki bir senesini bile doldurmamış bir AKP gerçekleştirmiştir. Güya "sosyal demokrat" CHP'nin orduyu kollamaya teşne bir çizgi izlemesine rağmen, bu yasa değişikliği ciddi bir direnç ve reaksiyonla karşılaşmaksızın yapılabilmiştir.

Dışarıdan bakıldığında veya kâğıt üzerinde bir tür "beyaz devrim" gibi görünen bu düzenlemenin içeride, kendi siyasal zihniyet dünyamızda AB'ye giriş hazırlığı için yapılmış bir makyajdan daha öte bir yankısı, etkisi olmadı.

Ancak, burada bir makyaj söz konusu ise bu ordunun Türkiye'deki fiilî, hattâ kültürel siyasal ağırlığını örtmekten çok

daha önemli olarak, "piyasa toplumu globalizmi"nin siyasal iktidar-ordu ilişkilerine empoze ettiği yeni mantık ve yaklaşım üzerinde tarafların zımni uzlaşmasını örtmesinden dolayıdır.

Bir başka ifadeyle, bu yasa değişikliği ile ordu "Cumhuriyet'i koruma, kollama" adına re'sen üstlendiği "misyon"a dayanarak kullandığı siyasal ağırlığı ne terk etmiş ne de azaltmıştır. Sadece bunu fazla görünür kılmaktan vazgeçmiştir. Bu aynı zamanda şu son on-on beş yıldır sürdürdüğü "irticai tehdit"e karşı teyakkuz politikasını durdurmak değilse bile, dondurmak anlamına gelmektedir. AKP'nin siyasî bir başarısı veya ona verilmiş bir taviz, bir gerileme değildir bu. Global piyasa ekonomisi ve ABD hegemonyasının imparatorluk düzenlemesinin mantığı ve koşulları temelinde ordu ve AKP iktidarının yeni bir "uzlaşma -veya mütareke- zemini" bulabildiklerinin işaretidir.

Durum, ilginçtir ki, birçok bakımdan 1950'de işbaşına gelen DP iktidarı ile asker-sivil "seçkin" zümre arasındaki mütarekeyi andırmaktadır. O da tıpkı şimdiki gibi iç koşulların sonucu değil, bir "dış faktör"ün, 2. Dünya Savaşı ertesi kurulan bir "yeni dünya düzeni"nin zemininde oluşmuştu. Türkiye'nin dahil olduğu ABD liderliğindeki Batı ittifakı, hükümetlere ABD, Avrupa sermayesi ve malî desteğinde bir "ekonomik kalkınma" modeli empoze ederken, millî orduların da ulusal savunma konseptini bırakıp ittifakın genel savunma stratejisi içindeki rollerine göre organize olmalarını dikte ediyordu. Ve nitekim, örneğin Türkiye bu stratejiye göre ittifakın "ileri karakolu" olmaktaydı. Yani Varşova Paktı ile muhtemel bir savaşta, Türk ordusu yıpratma, geciktirme muharebeleri vererek çekilecek ve tamamen işgâl edileceği öngörülen Türkiye, daha sonra ittifakın asıl vurucu güçlerinin nihai karşı saldırısı ile kurtarılacaktı. TC ordusu böylesi bir savaş görevinin gerektirdiği biçimde konuşlandırılmış, yeniden örgütlendirilmiş ve ona göre donatılmıştır.

1950'lere kadar kendi -içe kapalı- dünyasında modernleşme sorunsalına göre teşekkül etmiş taraflar -ordu çekirdekli sivil/asker "seçkin"ler ile orta sınıf etrafında toparlanan muhale-

fet- arasında sessiz, ama gerilimi giderek artan bir iktidar mücadelesi yaşamakta olan Türkiye, kendini "Batı ittifakı çerçevesine oturttuğunda, hem modernleşme problematiğinin yerini "kalkınma" problematiği almış, hem de söz konusu tarafların çekirdek güçlerinin her birine aralarındaki gerilimi geri plana atan, hattâ yumuşatan birer kalkınma ufku ve imkânı açılmıştır. İktidara geçen orta sınıf -DP- iktidarı Amerikan yardımı ve sermaye yatırımları ile ekonomik canlanma ve büyüme yoluna koyulurken, ordu da Amerikan ihtiyaç fazlaları ve ikinci el silâh ve teçhizat ile, "millî ekonomi"nin ona sağlayamadığı modern donanımın peşine düşmüştür.

1950'lerin son yıllarına kadar süren bu "kalkınma"cı mütarekenin katalizörlüğünü yapan "Kore Savaşı"dır. ABD önderliğindeki "Batı ittifakı"nın Türkiye'yi kabûl koşulu idi bu. Her iki taraf -DP hükümeti ve ordu- da kendi "kalkınma"larının bu ön şartı için hevesle koşturdular. Kore toprağında ölen binlerce askerin kanı, DP hükümetine milyonlarca dolarlık ABD yardımı ve bu sayede 4-5 yıl süren bir ekonomik bolluk ve başarı dönemi yaşatmanın siyasal rantını sağladı. Kore'de verdiği ağır zayiatla Amerikan birliklerini çok ağır bir zayiat vermekten kurtaran Türk ordusu da böylece ABD'ye en sadık müttefik payesini edinip, hem onun cömert askerî yardımını hem de bundan böyle "emir komuta zinciri dahilinde" yapacağı -27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül gibi- darbe ve müdahalelerde ABD desteğini güvenceye almış oldu.

Nasıl Kore Savaşı, 2. Dünya Savaşı sonrası oluşan "iki kutuplu dünya düzeni"nin taraflarını netleştiren, aradaki "Soğuk Savaş"ın kural ve alanlarını belirleyen bir rol oynamış ise; şimdi de Irak benzer bir rol oynamaktadır. Ve ilginçtir ki, nasıl o zaman Kore, ilk kez iktidara gelen Türk orta sınıflarının DP hükümeti ile -ordu çekirdekli- geleneksel asker-sivil "seçkin" zümre arasındaki mütareke/uzlaşmanın katalizörü olmuşsa, şimdi de Irak ile aynı şey yapılmak istenmektedir. Türkiye'yi ABD peşinde Irak Savaşı'na sokmakta anlaşan AKP hükümeti ile ordunun 2003 yılı başındaki ilk girişimi, beklemedikleri biçimde akamete uğramıştı. Bunda kamuoyu baskısının olduğu

kadar, iki tarafın -az sonra değineceğimiz- ikircikli tutumunun da rolü oldu. Ancak 2003 yazında her iki taraf, daha anlaşmış ve daha azimli olarak ikinci bir teşebbüste bulunmaktadırlar.

1 Mart'taki ünlü tezkerenin öncesinde AKP hükümeti ve ordu, uzun görüşmelerin sonunda ABD ile birlikte Irak Savaşı'na katılma konusunda fikir birliğine varmış iseler de; bir hayli ikircikli oldukları gözden kaçmıyordu. Bunun nedeni öncelikle ABD'nin tutumuna ilişkin kaygılardı. Çünkü bu kez ABD, Kore Savaşı'ndaki gibi, kendisiyle işbirliği yapacak Türkiye gibi ülkelere cömert bir askerî-ekonomik yardım paketi, NATO'nun şemsiyesi altında bir ittifak ilişkisi sunmuyor; Türkiye'nin bazı ekonomik taleplerini karşılama sözü veriyor ise de siyasal planda ittifaktan çok vassallık statüsünü empoze eden, red veya tereddüt halinde tehditleri de içeren bir tutum sergiliyordu.

1950'lerde rakip kampa yanaşmamaları için, kendi yanına çekmek için devletlere malî ve askerî hibe paketleri veren, onların iç ve dış politik "hassasiyet"lerini gözeten, rejimlerini koruma altına alan ABD, şimdi sahip olduğu rakipsiz süper güç konumunu pekiştirmek ve bu güçle devletleri kendi koyduğu kurallara göre düzene sokmaya kararlı bir tutum içindedir. Bu tutum şekli de olsa bir eşitlik hukuku gerektiren "ittifak" ilişkisi değil, emperyal güç ile vassalları arasındaki ilişki demektir. O nedenle ABD, Türkiye ile yakın ilişkisini ve "hassasiyetleri"ni gayet iyi bildiği halde Irak'a ve tüm bölgeye ilişkin politikasını Türkiye ile pazarlık konusu yapmaya asla yanaşmamış, ona sadece yanında fiilen yer alırsa "hassasiyet"lerini dikkate alabileceğini, aksi halde ise hışmına uğrayacağını bildirmiştir.

2003 yazına gelinceye kadar AKP hükümeti ve ordu, birlikte veya ayrı ayrı ABD-Türkiye ilişkilerini nasıl bir rotaya oturtabilecekleri konusunda uğraştılar. Bir yandan ABD'ye verdikleri savaşa katılma sözünü yerine getiremediklerinden dolayı ABD'nin kapıldığı öfkeyi yatıştırmaya çalışırlarken, bir yandan da ABD'yi müttefik değilse bile bir partner ilişkisine kendilerince zorlayabilecek girişimlerde bulundular. Irak Türkmenlerini koz olarak kullanmaya dayalı bu girişimler ABD'nin Süleymaniye'deki Türk özel timlerini derdest etmesiyle fiyaskoyla sonuç-

landığında; AKP hükümeti ve ordu, ya ABD ile ipleri koparmak ya da onun kurmaya çalıştığı postmodern imparatorluğa tâbi olmak gibi iki şıktan birini tercih etmekle karşı karşıya kaldı.

ABD ile ipleri koparmak, kimi nasyonal sosyalist veya soy milliyetçi için sözde "bağımsız bir Türkiye" demek olabilir, ama milliyetçilikle bağını muhafaza etmekle birlikte -köklerini 1980 sonrası yükselen, hırslı, çoğunlukla taşralı- otantik Türk burjuvazisinde bulan AKP için bu ancak ABD'ye rakip -örneğin AB gibi- bir güce, bloka dahil olmak olabilirdi. AKP bu alternatifi araştırmadı değil. Ama gerek AB'nin ABD ile açık rekabete hazır olmayan yapısı ve gerekse -asıl önemlisi- AKP zihniyetinin Avrupa'dan ziyade Amerikan "serbest piyasa toplumu"nu kendine daha yakın bulmasından ötürü ve şüphesiz iktidarını pekiştirmek için elzem saydığı "ekonomik başarı" planı, ABD siyasal-malî desteğine endeksli olduğu için aslında kararı başından belliydi.

Orduya gelince... Onun durumu çok daha kompleks gözükmekteydi. Çünkü, daha önce de işaret edildiği gibi, eğer ABD eski ittifak ilişkileri çerçevesinde Türkiye'den ve özel olarak ordudan Irak'ta veya bir diğer ülkede düzenleyeceği saldırılara, o askerî operasyonlara katılma teklifinde bulunuyor olsaydı, şu koşullarında mümkün Türkiye hükümetlerinin tümü ve ordu da bu teklifi şevkle benimser, bunu ülke kamuoyuna Türkiye'nin güç ve itibarının artması, "bir dünya gücü" haline gelmesinin kanıtı ve gereği olarak sunmaktan da geri kalmazlardı. Orta Asya'dan Balkanlar'a kadar uzanan bir coğrafyada ABD'nin yedeğindeki "en önemli ve aktif müttefik" olmanın nüfuzu ve ekonomik getirileri bütün bu başları döndürebilirdi.

Oysa ABD'nin yeni hegemonya, postmodern imparatorluk projesi içinde, kendisine şimdilik tâbi de olsa dünyanın hiçbir bölgesinde ve özellikle de "İslâm coğrafyası"nda böylesi alt emperyalist güçlere kesinlikle yer yoktur. En yakın işbirlikçisi İngiltere'ye bile Irak'ta ve Ortadoğu'da izleyeceği politika konusunda söz hakkı vermeyen ABD'nin Irak'ta savaşa katılmasını talep ettiği Türkiye'ye, onun "hassasiyet"lerini bildiği halde herhangi bir vaatte bulunmaması, taahhüt altına girmemesi de

bu nedenledir. ABD imparatorluklar gibi "hizmet" talep etmekte, hizmetin bedelini kendi tayin etmekte, itiraz veya red halinde ise tehditle yola getirmeye kararlı gözükmektedir.

Bu durumda ABD'nin "hizmet" taleplerine boyun eğmenin "millî devlet" ve "millî ordu"lar için açıklanamaz çelişkiler yaratması kaçınılmazdır. Çünkü bu kurumlar, kavramlarının temelinden ötürü, girişecekleri her eylemi dolaysız bir "millî çıkar" gerekçesine dayandırmak zorundadırlar. Oysa ABD'nin yeni imparatorluk düzenine tâbi devlet ve ordular için bunu yapmak daha şimdiden güçtür ve daha da güçleşeceği açıktır. Şu anda ABD'nin buyruğu üzerine Irak'a, orada telefat veren Amerikan birliklerinin yerini almak üzere asker gönderen Gürcistan, Polonya ... gibi devletler bunu hangi "ulusal savunma" veya "ulusal çıkar" ihtiyacına dayandırabilirler ki?

Ama aslında bu sorunun cevabını biliyoruz. Polonyalı, Taylandlı ve Gürcü askerler, oradaki "hizmet"leri karşılığında dolar cinsinden döviz alacak ve ayrıca "devlet"leri de ABD yardım ve kredileri ile nemalanacaktır. Ünlü spekülatör Soros'un orduların da birer ihraç malı olabilecekleri yolundaki sözleri bunu anlatmaktadır işte.

Ve tam da bu noktada hatırlanmalıdır ki, Soros o sözleri Türkiye için "en iyi ihraç malınız ordunuzdur" diyerek etmişti.

Postmodern imparatorluk projesini "terörizmle mücadele" sloganı altında yürürlüğe koyan, kimin ve neyin terörizm sayılacağı yetkisini kendi tekeline almaya kararlı bir ABD, böylece "terörizmle mücadele" adına açacağı savaşlar, yürüteceği operasyonlar ile sadece kendi düzenini empoze etmiş olmakla kalmayıp aynı zamanda bu ihraç malı ordular için de "iş sahası" piyasa yaratmış olacaktır. Dolayısıyla ABD ile "terörizme karşı işbirliği"ne giren bir devletin ordusunun bunu herhangi bir bildik, dolaysız "millî çıkar"la gerekçelendirmesine ihtiyaç yoktur aslında. Böylesi bir işbirliğini kabul etmiş bir ordu bir millî savunma kurumu olmaktan giderek uzaklaşmayı, ABD'nin "terör piyasası"nda açacağı ihalelerle yolunu bulmaya çalışan bir "firma" haline gelmeyi kabullenmiş, gözüne kestirmiş demektir.

Önümüzdeki on-on beş yılın sonunda tamamen profesyonelleşmeyi planladığı ilân edilen TC ordusu, bu yolun ne kadar uzağındadır ve bu yola girmeye ne kadar direnebilir? Şimdi Irak'taki ABD işgâl gücünün en fazla direnişle karşılaştığı, kayıplar verdiği bölgede "görev"e talip olurken veya görev "daveti"ni kabul ederken, "millî çıkar"ları işaret eden, bizzat kendi çizdiği "kırmızı çizgileri" ABD'nin nasıl geçersiz saydığı ortadayken, oraya Irak'a "millî çıkar" adına gitmek istediğinin inandırıcılık değeri ne kadardır?

Eğer önümüzdeki sonbaharda AKP hükümeti, TBMM kararıyla ya da buna bile gerek duymadan siyasal iradesini Irak'a asker gönderme yönünde kullanırsa, bu soruların cevabı üç-beş ay içinde yeterince netleşmiş olacaktır. Ve zaten bilinmektedir ki, o siyasal irade sadece AKP hükümetinin değil, onunla "devlet"in -ordunun- müşterek kararını yansıtacaktır. Ve bu karar, başlıbaşına ne denli önemli, hayatî olursa olsun salt Irak konusuyla sınırlı olmayıp, aynı zamanda AKP'nin temsil ettiği "sivil" orta sınıf iktidar bloku ile geleneksel asker-sivil "seçkin" zümre çekirdekli blokun yeni mütareke-uzlaşma zeminini de ifade ediyor olacaktır.*

1950'lerdeki mütarekenin mottosu "kalkınma" idi. Bu kez aynı işlevi neo-liberalizmin siyaset/siyasal iktidar ve ordu gibi kavram/kurumlara empoze ettiği, edebildiği "açılım"lar, içeriksel değişimler arasındaki rezonans yerine getirmektedir. Bir başka deyişle, her iki kavram/kurum da kendilerini piyasa mantığı içinde tanımladıklarında işlev ve ilişkilerine bu gözle baktıklarında "mütareke"nin hem gereğini hem de yararlarını keşfetmeleri hiç de zor olmayacaktır.

Vaktiyle, 28 Şubat'ın namlı generali Çevik Bir, "dünyaya güvenlik pazarlayabiliriz" derken herhalde sırf şahsi görüşünü değil, ordudaki ciddi bir eğilimi, bir yaklaşımı ifade etmektey-

---

(*) Bütün böylesi durumlarda olduğu gibi bunda da mütarekeyi veya onun koşullarını sindiremeyen, bu nedenle bloktan kopan ya da dışlanan kesimler vardır, olacaktır. AKP'nin İslâmî hareketten gelen kesiminin bir bölümü ve asker-sivil "seçkin"lerin "millici-Kemalist" geleneğe tutunmuş olanlarının başına gelen veya gelecek olan budur.

di. Son Yüksek Askerî Şûra'da Irak'a asker gönderilmesine taraftar olmayan ordu komutanlarının emekli edilmesi, yerlerine aksi görüştekilerin atanması ve emekli edilen generallerin alışılmışın dışında, hattâ örneği olmayan bir tavırla -"Green Card peşinde koşanlar" gibi- gayet itham edici açıklamalar yapmaları son derece manidardır. Ve asker gönderip göndermeme meselesinin askerî-teknik bir değerlendirmeyi ikinci plana iten bir zeminde tartışıldığını ve burada uzlaşmaz görüş, yaklaşım farklarının ortaya çıktığını gösterir. Bu farklılığın Çevik Bir kafasında, postmodern, neo-liberal bir ordu yandaşları ile geleneksel ulus-devlet ordusu formatını sürdürmekten yana olanlar arasında olduğunu söyleyebiliriz özetle. Ordu üst komuta kadrosunda şu anda egemen konumda olanlar ilk eğilimin yandaşlarıdır.

Bunların, siyaseti de bir nevi ticaret olarak gördüğünü böbürlenerek ifade eden AKP'li başbakanımızla gayet iyi anlaşmaya başladıklarını ve el ele vererek Irak'a asker gönderme "işi"ni bu kez kotarmaya kararlı olduklarını görüyoruz. Bu, son derece ağır tarihsel-moral sorumluluk taşıyan "iş" iki taraf arasındaki o mahût, geçmiş kalıntısı sorunları hızla ikincil plana itecek kadar önemlidir. Çünkü "iş"in kendisi, geleceği, merkezinde ABD'nin yer aldığı neo-liberal bir dünya pazarı çerçevesinde kavrayan bir "tüccar siyaset anlayışı" ile o pazara "güvenlik" satmayı kurgulayan bir ordu anlayışı arasındaki paralelliği, örtüşmeyi somutlaştırmaktadır.

Şüphesiz şu başlangıç safhasında bu örtüşme, "millî menfaat", stratejik ihtiyaç gibi klasik ulus-devlet jeo-politiğinin beylik terminolojisi ile ve nedense Abdullah Gül'e tevdi edilen "Kerkük'te tarihî petrol hakkımız", "Anadolu'ya hapsedilemeyiz" gibisinden milliyetçi hamasetle ambalajlanmaktadır. Neo-liberal tüccar siyasetinin de, "ihraç malı" orduya geçişin de inşâ safhasında bu iskele malzemelerine ihtiyacı vardır. Çünkü tüccar sayesetin dinî, milliyetçi "hassasiyet"lere sığınmış yığınların oyuna; ihraç malı ordu kurgulayanların da gençlerini "yurt(taşlık) görevi" adına hizmetini bedelsiz veren -veya bu hizmeti "bedel"le ödeyen- millete ihtiyaçları vardır henüz.

Tüccar siyasetin dayandığı orta sınıflar, asker-bürokrat "seçkin"lerle uzlaşmalarını pekiştirdikçe ve hele bir de onlarla "kaynaşma"ya başladıkça, ordular ise "mecburi askerlik"ten gelen "katkı"dan "kurtulup" profesyonelleştikçe ve ihraç güvenlik "mal"ının alıcısı -ABD- tüm maliyeti ödediği oranda hem bu ulus-devletçi milliyetçi diskura hem de onun sunduğu hamasî ambalaj malzemelerine ihtiyaç kalmayacaktır. Fizik güç ve paranın her şeyi kendi miktarlarıyla ölçüp değerlendiren arsız lisanını ancak bundan sonra aracısız, örtüsüz dinleyebileceğiz.

Gerçi, şimdi bile o hamasî örtü ardındaki çıplak gerçeği gizlemeye yetmiyor. Şöyle ki, AKP hükümeti ve Genelkurmay Irak'a asker göndermenin oraya ilişkin millî çıkar ve stratejik ihtiyaçlarımız için zorunlu olduğunu iddia ediyorlar. Bunlar ABD ile Irak işgâline katılmamamızın ciddi bir yanlışlık olduğunu, bu ağır hatamız nedeniyle o çıkarlarımızın epeyce zarar gördüğünü ve asker göndererek, ABD'nin talebini yerine getirerek bu zararı telafi edebileceğimizi söylüyorlar.

Burada kasdedilen "millî çıkar"...ın tartışmasına girmeyelim. O ayrı bir konu olsun. Ama şurası tartışılmaz bir doğrudur ki; ulus-devlet mantığı içinde eğer bir ülkenin komşu bir devletin sahası içinde bir "millî çıkar"ı var ve bu çıkar için askerî güç kullanabileceği söyleniyor ise ve askerî güç o çıkar adına o ülkeye gönderilecek ise orada bu çıkarı tehdit eden askerî silâhlı bir güçle çatışmaya gönderiliyor demektir. Yani askere doğrudan o çıkar sahasına gitmek ve orada o çıkarı tehdit eden güçle savaşmak görevi verilebilir sonucu çıkar bundan. Nitekim Türkiye, ABD ile Irak Savaşı ve işgâli için yaptığı ilk görüşme ve pazarlıklarda bu mantıkla davranmaya çalışmıştır. Ancak ABD'nin o "millî çıkar"ları karşılamaktan ısrarla kaçınması, özellikle de kendisiyle birlikte savaşa ve işgâle katılacak Türk ordusunu o "çıkar" sahalarına sokmamaya kararlı olması nedeniyle ordu ve hükümet, 1 Mart tezkeresinde "kabul" lehinde pek de gayretli gözükmemişlerdi. ABD o zaman sözle ifade ettiği bu tutumunu, Türkiye Irak'taki "millî çıkar"larını oradaki zaten mevcut askerî gücü ve yarı-askerî eylemleriyle koruma

yolunda girişimlere kalkıştığında -Süleymaniye olayındaki gibi- gayet sert ve kararlı "jest"lerle ve fiilen de ifade etmiştir.

Demek ki, şu anda Irak'taki "reel durum"da Türkiye'nin o "millî çıkar"larını -isterse- tehdit edebilecek, o "çıkar"ların mantığınca çizilmiş "kırmızı hatları" çiğneyebilecek yegâne güç ABD'dir. Ulus-devletin dış politikasında tehdit ve caydırma aracı olan askerî güç, bu durumda ABD'yi tehdit ve caydırma için değil, tam tersine ABD'nin tehdit ve "millî çıkar"dan caydırma ihtimalini yumuşatmak için "kullanılmakta"dır. Türk ordusu ABD'nin işaret ettiği, sınırlarını ve içeriğini belirleyeceği bir görev alanında verdiği "hizmet" mukabilinde ABD'nin de onun "millî çıkarı"nı dikkate alacağını ummaktadır.

Bu "egemen" ulus-devlet ve ordusunun tavrını mı yoksa imparatorluklara bağımlı yönetsel-askerî birimlerin tavrını mı hatırlatıyor sizce?

AKP'nin tüccar siyasetçi hükümeti ile dünya pazarına -yani fiilen ABD'ye- güvenlik satmaya hazırlanan generaller bunu "millî çıkar"ın doğrudan değilse de "dolaylı biçimde" sağlanması diye sunabilirler, sunmaya da çalışıyorlar. Ama unuttukları, daha doğrusu gizlemeye kalkıştıkları bir şey var: Eğer bu dolaylılık yolu açılırsa -ya da açılmış ise- birincisi bu dolayım yolunun Irak kadar yakın olmayacak yerlere uzanan bir rotaya dönüşmesi kaçınılmazdır; yani şimdi Irak'a gelen Tayland askerî gibi, Türkiye askerinin de diyelim Latin Amerika'da "hizmet"e gönderilme yolu açılmış demektir; ikincisi bu sürece girildikten sonra ABD ve neo-liberal mantık "hizmet"lerin karşılığını o muğlak millî çıkarlarla değil, nakitle ödeme usûlünü kolayca yerleştirebilecektir.

Millî orduların ABD'nin tekelinde olacağı varsayılan "dünya güvenlik piyasasında" ihale kapmaya çalışan şirket benzeri kuruluşlara, "millî devlet"lerin de bir işlevi bunların aracısı pazarlayıcısı olmak olan kurumlara dönüşmesi ihtimalinin eşiğindeyiz demektir bu.

"Irak'a asker gönderme"nin millî devlet'e milliyetçiliğe referanslı pek çok akımı, çevreyi tedirginliğe, tepkiye sürükleyen tarafı da buradan kaynaklanmaktadır. Şüphesiz bunların he-

men tamamı, millî devlet ve orduların neo-liberal piyasa mantığına tâbi, giderek nakit çıkara endeksli kurumlara dönüşmesini dert ediniyor değillerdir. Güçle işleyen milliyetçi ideolojilerinin de ABD'nin azameti karşısında hayranlık ve "bükemeyeceği bileği öpme" karışımı bir tutuma yatkın oldukları da besbellidir. ABD'nin devlet ve ordu tarafından bu milliyetçiliklere empoze edilmiş "millî çıkar"ı şu Irak meselesinde açıkça garanti etmemesidir onların tepki nedeni. ABD karşısında iliklerine kadar duydukları acizlik ve çaresizlik halini, ABD yüklüce bir çıkar havucunu sırf imâ etmeye görsün, Irak'a sefere giden akıncıların şevkiyle değiştirmeye de amadedirler.

Şu anda anti-ABD'ciliğin -veya bunun "sol" versiyonu olan anti-emperyalizmin- bir hayli revaçta ve yaygın oluşu, milliyetçiliğin şu yukarıda özetlenen tedirginliğinden, ikircikli havasından besleniyor oluşundan dolayıdır. Bu beslenme damarları üzerinde oynayacak bir siyasal pragmatizmin getirileri ile yetinenler, bunu bir atlama tahtası olarak kullanabileceklerini düşünenler olabilir.

Oysa tam tersine, "millî" sıfatlı tüm kurum ve kuruluşlarda somutlanan milliyetçiliğin bu tahtasının nasıl da çürüdüğünü teşhir etmenin tam vaktidir. Milliyetçiliğe referanslı dillerimizi bilhassa temizleyerek, onun bozduğu ve gölgelediği insanlığın gürleşme bekleyen diliyle düşünmeye ve davranmaya alışmamız için zaten atmamız gereken ilk adım böylece atılabilir, atılmalıdır da.

BİR TOPLUMSAL SINIF OLARAK TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ

AHMET İNSEL

Silâh kullanma yetkisine sahip kişi ve kurumların toplumsal konumu her zaman ve her yerde, az veya çok gerginlik ve huzursuzluk nedenidir. Toplumsal ilişkilerin silâh gücüne açık biçimde dayalı güç ilişkileri olmaktan çıkıp, özel yaşam alanında olduğu gibi, siyasal alanda da silâhların gölgesinin seyreldiği modernleşme sürecinde, silâh kullanma yetkisi tekeli kendilerine verilen kurumlardan bunun karşılığında güvenlik hizmetini yerine getirmesi istenir. Modern toplumlarda demokratikleşmenin ölçütlerinden biri, resmî silâhlı güç kurumlarının siyasal güç ve diğer sivil otoriteler karşısındaki konumudur. Güvenlik güçlerinin, serbest seçimlerle oluşmuş bir siyasal iradeye bütünüyle tâbi olduğu, diğer sivil güçlere kıyasla özel bir üstün konumunun olmadığı toplumlarda demokratikleşmenin önemli bir kıstası yerine getirilmiş demektir.

Türkiye Cumhuriyeti'nde güvenlik güçleri içinde askerî olmayan güvenlik güçleri, yani polis teşkilatı siyasal iradeye tâbidir. Hem kurumsal hem de fiilî olarak kesintisiz biçimde yürürlükte olan bu tabiyet, polis teşkilatının eylemlerinin demokrasiyle uyumlu olması için elbette yeterli değildir. Türkiye'de polis örgütünün demokratikleşme karşısında oluşturduğu engel, kurumsal hiyerarşideki konumundan değil, siyasal

gücün talebi, onayı veya bilgisi dahilinde, bazı açılardan sistemli biçimde işlediği temel hak ihlâllerinden kaynaklanmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde hiçbir zaman polis teşkilatı sivil siyasal iradeye hâkim olmadı, bu anlamda bir polis devleti ortaya çıkmadı. Ama bu güvenlik güçleri tâbi oldukları siyasal iradenin temel hakları ihlâl taleplerine her zaman fazlasıyla karşılık verdikleri gibi, özellikle ulusal güvenlik ideolojisinin devlete bütünüyle hâkim olduğu son yirmi yılda kendi alanlarında bir tür dokunulmazlık kazandılar.

Buna karşılık, Türk Silâhlı Kuvvetleri, siyasal hiyerarşideki yer yer yasal, yer yer fiilî üstün konumu, sivil otorite nezdindeki geniş özerkliği ve bütün bunlara bağlı olarak, zaman içinde elde ettiği hikmetinden sual edilmez söz söyleme ve talepte bulunma yetkisi nedeniyle, günümüz Türkiye'sinde demokratikleşmenin önündeki önemli kurumsal engellerden biri olarak duruyor. Türkiye'de ordunun elinde bulunan MGK aracılığıyla, Genelkurmay Başkanlığı'nın devlet içi resmî hiyerarşideki konumuyla, çok daha alt seviyelere kadar geçerli olan protokol düzenlemeleriyle, ilçe ve alt seviyelerde subayların yerleşimlerde paralel mülki amir konumunda olmalarıyla, jandarma gücünün bütünüyle Genelkurmay Başkanlığı'na tâbi olarak çalışmasıyla pekiştirilen bu konumun tamamlayıcı unsurları, Silâhlı Kuvvetler'in denetiminde faaliyet gösteren sınaî ve malî yapıdır.

1960 darbesinden bu yana, bu özerk güç odağı karşısında, Türkiye'de sivil siyasal güçler ve devlet bürokrasisi bütünüyle teslimiyet ilişkisi içindedir. Bunun en önemli nedeni, TSK'nın son elli yılda üst üste gerçekleştirdiği silâhlı müdahalelerdir. TSK'nın siyasal alanda silâhlı güç kullanımı, kağıt üzerinde kalan potansiyel bir tehdit değildir. Bu güç kullanımını ve şiddet yöntemlerini birçok kez kuvveden fiile geçirmiş olmanın yarattığı etki üzerine TSK üstün ve özerk konumunu inşâ etmiştir. Bu "ihtilal-darbe-müdahale" deneyimlerinin toplumsal tahayyülde uzun dönem silinmesi zor olan bir etkisi olacaktır.

TSK karşısında teslimiyet ilişkisinin ikinci nedeni, bir resmî ideoloji rejimine sahip olan Türkiye Cumhuriyeti demokrasisinde, bu ideolojinin halen bir Kurtuluş Savaşı tahayyülünden

beslenmeye devam etmesi ve bunun TSK'nın hâkim konumunu doğallaştırmasıdır. Resmî Cumhuriyet tarihinde rejimin kurucu kadrolarının çoğunun ve özellikle Ata'sı ve Şef'inin ordu kökenli olmalarının yarattığı meşrûiyet halesinin bu açıdan çok önemli işlevsel bir rolü vardır. İç ve dış düşmanlara karşı kuşatılmış bir ülke fobisini besleyerek ayakta duran bu ideolojide, TSK merkezî ögedir. 12 Eylül darbesini izleyen dönemde millî güvenlik devleti olarak açık biçimde yapılanan vesayetçi siyasal rejimin merkezini TSK oluşturmaktadır.

Üçüncü etmen, Türkiye toplumuna hâkim olan ataerkil toplumsal normların ordunun merkezî toplumsal ve siyasal konumuyla uyum içinde olması, bu ikisinin birbirlerini karşılıklı beslemeleriyle ilintilidir. Dolayısıyla sivil güçler, parlamentoda, hükümette, medyada veya günlük yaşamda TSK'nın tasarruflarını ve konumunu sorgulayan, hesap soran bir tavırda değildir. TSK'nın konumu ve yaptıkları özel yaşam alanlarında sessiz şikâyet mevzuu olmaktan öteye gitmez. Bütün bunlardan hareket ederek, Türkiye'de demokratik bir toplumsal dönüşümün, kalıcı bir demokratik hamlenin TSK'nın haldeki siyasal, iktisadî ve toplumsal olarak üstün ve özerk konumunun değişmesiyle beraber gerçekleşeceğini görmek zor değildir.

Konuşan ordu, dilsiz toplum

Demokratik siyasal sistem içinde, silâhlı kuvvetler siyasal gücün destek unsurlarıdır. Modern devlet, silâhlı güç kullanımını tekeline alırken, aynı zamanda bu gücü siyasal iradeye tâbi kıldı. Bu tâbiyet, 20. yüzyılda kaba hatlarıyla iki biçimde gerçekleşti. Meşrûiyetini serbest ve demokratik seçimden alan bir siyasal otoritenin üstünlüğünün gerçekten yürürlükte olduğu rejimlerde, ordu bu otoriteye tâbi bir "güvenlik hizmeti" üreticisi olarak yerini aldı. Kendi iç işleyişi itibariyle özerk, ama kullandığı kaynakların belirlenmesi ve misyonunun tanımlanması açısından sivil siyasal otoriteye gerçekten tâbi bir ordu modeli biçimlendi. Bu oluşum, elbette, sancısız, çatışmasız gerçekleşmedi. Geçen iki yüzyıl süresince, sivil siyasal güçler-

le askerî güçler arasında açık ve örtük çatışmalar yaşandı. Bugün bile, örneğin ABD'de, silâhlı kuvvetlerin sivil otorite ve kamuoyunu manipüle etme amaçlı, kasıtlı yanlış bilgilendirme operasyonları planladığına şahit olabiliyoruz.

İkinci biçim, totaliter devletlerdeki yoldur. Parti-devlet sisteminin yürürlükte olduğu totaliter rejimlerde de, silâhlı kuvvetler siyasal güç tekelini elinde tutan kuruma tabidirler. Bu rejimlerde ordunun idari özerkliği zayıftır. Siyasî komiserler ordu içinde faaliyet gösterirler. Totaliter gücün kaçınılmaz olarak ana destek gücü olmak durumunda olan silâhlı kuvvetler, aynı zamanda bu rejimlerde iktidar için en güçlü potansiyel tehlikedir. Totaliter rejimlerde, siyasal güçle silâhlı kuvvetler arasında hem bir tamamlayıcılık ilişkisi hem de karşılıklı şüpheye dayalı bir yapısal gerginlik yaşanır. Bu gerginliğin tür ve yoğunluğuna göre, totaliter rejimlerde ordu, kaynak tahsisi ve kullanımı konusunda, diğer kurumlara nazaran ayrıcalık elde edebilir. Ama, bu ayrıcalık, son tahlilde, totaliter yapının merkez güçleriyle yapılması gereken pazarlık sürecini ortadan kaldırmaz. Buna karşılık, totaliter rejimlerde ordu siyasal ve toplumsal olarak dilsizdir. SSCB veya Nazi Almanya'sında ordunun konumu bu açılardan benzerdir.

Demokratik rejimlerde de ordular, siyasal ve toplumsal olarak dilsizdirler. Bu dilsizlik karşılığında silâhlı kuvvetlerin harcamalarının belirlenmesi konusunda sivil siyasal güçler göreli bir özerkliği çoğu yerde kabul ederler. ABD'de askerî harcamalar parlamentoda didik didik edilip, incelenirken, Fransa'da bu konu Meclis komisyonlarında daha global bir değerlendirmeyle yetinilerek geçilir. Ama askerlik hizmetinin tanımı, süresi gibi konularda silâhlı kuvvetler temsilcileri teknik bilgi veren uzman konumundadırlar. Aynı şey, silâhlanma stratejileri ve genel dış güvenlik stratejisinin tespiti konusunda da geçerlidir.

Türkiye'de ordunun konumu, yukarıdaki demokratik ve totaliter rejim örneklerindeki konuma uymuyor. Kısa süreler için birkaç kez yaşanmış olmasına rağmen, söz konusu olan askerî diktatörlük de değil. Bu nedenle siyaset literatüründe,

Türkiye'deki rejimin karma yapısını pretoryen cumhuriyet olarak tanımlamak mümkündür. TSK'nın kurum olarak elinde tuttuğu özerk ve üstün konum, pretoryen cumhuriyet yapısının ayırıcı özellikleri içinde en önemlisidir. Bu yapıda, güç ve ondan türeyen ayrıcalık ve üstünlük hakları (bunlar kısmen yasal kısmen fiili haklardır ve hepsi toplumsal bir zımni kabule dayanırlar), şahsi değil zümreseldir. Pretoryen cumhuriyetin merkez zümresi konumunda olan TSK, rejimin pretoryen özelliklerinin giderek ağır bastığı 12 Eylül sonrasından günümüze kadar, giderek daha fazla kendi içine kapalı ve kendi kendini üreten bir toplumsal zümre, bir tür sosyal sınıf özellikleri sergilemektedir. Ama bunu yaparken, sadece "kendisi için sınıf" olma özelliği değil, bir yönetici sınıf görünümü sunmaktadır. TSK mensupları, kendi profesyonel alanları dışındaki sorunların da ilgilisi ve çözümlerinin sorumlusu olarak kendilerini görmekte ve bunu ifade etmektedirler.

Yukarıdaki karşılaştırmayı ele alacak olursak, TSK'nın merkezinde olduğu pretoryen cumhuriyet rejiminde, TSK'nın konuşkan, toplumun dilsiz olması esastır. Bu ilke, pretoryen gücün kendi yetki tekelinde olduğuna inandığı konular için mutlak biçimde, kendini başkalarıyla birlikte yetkili kabul ettiği konularda ise göreli olarak geçerlidir. Dilsiz toplum ve disiplin ve hiyerarşiye uygun biçimde konuşan bir pretoryen güç zümresinin yarattığı dengenin tersine çevrilmesinin olmazsa olmaz önkoşulu, sivil siyasal güçlerin pretoryen zümre tasarruflarını sorgulama hakkını kendilerinde görmeleri ve bu hakkı kullanmalarıdır.

Bu çerçevede, sadece MGK'nın yetki alanına fiilen devredilmiş olan, Kıbrıs ve Kürt sorunları, laiklik politikaları, uluslararası stratejik işbirlikleri gibi konuların yanında, doğrudan veya dolaylı yoldan askerî olan konuların da sivil siyasal güçlerce sorgulanması, tartışılması beklenir. Ama günümüz Türkiye'sinde hiçbir siyasal parti ve özerk sivil kuruluşun bu konuda kendini yetkili görmüyor oluşu, bu konuda belli bir hazırlığının olmayışı, pretoryen cumhuriyetin büyük iç siyasal çatışmalar yaşamadan kendini yeniden üretmesini mümkün

kılmaktadır. Tersine çatışma inisyatifini pretoryen çevre elinde tutmakta ve bu üstünlüğünü ustalıkla kullanmaktadır. "Psikolojik harekât", esas olarak, bu çatışma inisyatifinin uygulamaya geçirilmesidir.

2003 Yaz'ında MGK kanununda genel sekreterliğin yetkilerini kısan bazı düzenlemelere gidilmesi, TSK'nın üstün ve özerk konumunu üretmeye yönelik politikaların asıl planlayıcısı olan Genelkurmay Başkanlığı'nın yetkilerinin kısıtlanması anlamına gelmemektedir. Yeni olan gelişmenin, 12 Eylül'ün üzerinden 23 yıl geçtikten sonra, ancak TSK'nın darbe sonrasında edindiği geniş yetkilerin bir nebze olur tartışılır hale gelmesidir.

Askerî harcamalar ve toplumsal sınıf oluşumu

Bugün sivil siyasal güçlerin TSK tasarrufları konusunda suskun kaldıkları konular, sadece siyasetle ilgili olanlar değildir. Askerî harcamaların boyut ve içeriği hakkında da, özellikle bu konularda, ordu hiyerarşisi sivil siyasal otoriteyi sadece formel bir bilgilendirme ötesinde işe bulaştırmamaya itina eder. Görünüşte harcamalar Millî Savunma Bakanlığı'nın denetimindedir ama bütçe görüşmelerinde, mili savunma komisyonunun görüşmeleri gizli celsede yapılır. Sayıştay Kanunu'nda üst üste yapılan değişikliklerle, önce Sayıştay'ın ordunun elindeki kamu mallarının kullanımını denetleme yetkisi kaldırıldı. Ardından askerî alımlar ve askerî kadrolar üzerindeki denetim yetkisi iptal edildi. Çok uzun bir zamandan beri, bütçe kanununun eklerinde yer alan, kamu kuruluşlarının kadroları, TSK personeli hariç tutularak yayımlanır. Komisyona gizli oturumda verilen bu bilginin, toplumun ilgili kesimlerinin doğrudan ve açık biçimde kullanamayacağı bir bilgi olarak kalmasına özen gösterilir. Bunun iki nedeni vardır. Birincisi, askerî harcamalar içinde personel harcamalarının artışında ücret artışlarıyla istihdam artışı arasındaki farkı incelemek mümkün olmaz. Ama bu bilgiler, NATO kaynaklarına aktarıldığı için, uluslararası veri tabanlarından temin edilebilmektedir. Askerî sır ola-

rak değerlendirilmesi mümkün olmayan bu bilginin, gizli kalmasına yol açan esas neden simgesel güç kullanımıyla ilgilidir. Gizli olmasının operasyonel bir nedeni olmamasına rağmen, TSK'yı ilgilendiren bu tür bilgilerin simgesel olarak gizli, yani dokunulmaz kalması önemlidir. Askerî strateji açısından gizli kalmasının günümüzde hiçbir yararı olmayan bilgilerin gizlenmesi, Türkiye'de ordunun dokunulmazlık alanını simgelemek açısından anlamlıdır. Bu kamu harcaması kalemlerinin Sayıştay denetimi ve fiilen parlamento denetimi dışında olması, özerk güç kullanımının araçlarıdır. 2003 Yaz'ında 7. Uyum paketi içinde yeniden getirilen Sayıştay denetimi, bağlı bırakıldığı koşullar dikkate alındığında, rutin ve olağan bir denetim olarak tasarlanmamıştır.

1997 yılında Meclis'te verilen bir soru önergesini cevaplayan Millî Savunma Bakanı, TSK personeliyle ilgili verdiği ve gazetelerde yer alan bilgiye göre, TSK bünyesinde 39.150 subay, 71.200 astsubay ve uzman erbaş, 615.000 erbaş ve er ve 12.420 sivil memur ve işçi yer almaktadır.[1] Günümüzde ise, gayrı resmî bilgilere göre, TSK içinde takriben 45.000 subay, 60.000 astsubay ve uzman erbaş, 20.000 sivil memur ve işçi çalışmaktadır. Nüfusa bağlı olarak, 600.000-700.000 arasında er ve erbaş zorunlu askerlik hizmetini yapmaktadır. Her yıl dört celpte ve her celpte 125.000 kişi olmak üzere, er ve erbaş olarak askerlik mükellefiyetini yerine getirecek gençler askere alınmaktadır. Bunun yanında, her yıl üç celp halinde, 120.000 civarında kişi yedek subay adayı veya kısa dönem er statüsünde silâh altına alınmaktadır.[2] Toplam olarak her yıl 600.000 civarında kişi askerlik mükellefiyetini yerine getirmek üzere askere alınmaktadır. 1999 yılı değerlerine göre, çavuş, onbaşı ve

1 "Kara Kuvvetleri Komutanlığı: 26.700 subay, 27.200 astsubay, 216 uzman erbaş, 427.000 erbaş ve er, 6.140 sivil memur ve işçi; Hava Kuvvetleri Komutanlığı: 5.500 subay, 21.400 astsubay, 31.000 erbaş ve er, 2.350 sivil memur ve işçi; Deniz Kuvvetleri Komutanlığı: 4.500 subay, 10.800 astsubay, 37.000 erbaş ve er, 1.830 sivil memur ve işçi; Jandarma Genel Komutanlığı: 2.450 subay, 12.000 astsubay, 5.900 uzman erbaş, 120.000 erbaş ve er, 3.100 sivil memur ve işçi".

2 Metin Okçu, "Profesyonel askerliğe doğru", *Ulusal Strateji*, Kasım-Aralık, 1999.

erlerin, harçlık, yiyecek, giyim-kuşam, atış, aydınlatma, su, temizlik, kırtasiye, taşıma ve diğer giderleri yılda kişi başına 947 milyonla 1.3 milyar arasında değişiyordu.[3] 2001 yılı sonu fiyatlarıyla ifade edildiğinde bir er için yapılan aylık harcama 200 milyon liranın biraz üzerindedir. 18 aylık yükümlülük süresince, bir erin maliyeti 3.6 milyar liradır. Her yıl er olarak silâh altına alınan 500.000 civarında kişinin askerlik mükellefiyetinin 18 aydan 12 aya inmesinin kamu bütçesinde yaratacağı doğrudan brüt tasarruf, yılda 600 trilyon liradır. Bu elbette brüt bir tasarruftur çünkü bu süre kısalmasının az da olsa yaratacağı hizmet boşluklarının telafi maliyetini dikkate almamaktadır. Benzer bir tasarruf, yedeksubaylık süresinin kısaltılması için de geçerlidir.

Türkiye'de askerlik hizmeti yükümlülüğü süresi, sadece TSK kurmaylarının karar verdiği, sivil siyasal güçlerin hakkında hiçbir kelime söylemedikleri bir konudur. Demokratik biçimde oluşmuş bir sivil siyasal otoritenin rejimin aslî ve nihaî karar verme mercii olduğu olağan demokratik bir rejimde, askerlik mükellefiyeti süresinin kısalmasının yaratacağı teknik sorunların askerî otoritelerce kamunun bilgisine sunulması ve sivil siyasal otoritenin bunları da dikkate alarak bir karara varması gerekir. Ama, örneğin, ordunun sayı olarak az ama teknik olarak daha güçlü ve donanımlı olmasını isteyen bir sivil siyasal otorite, orduyu bu yapılanmayı gerçekleştirmeye zorlamak için askerlik mükellefiyeti süresinin kısaltılması yöntemini benimseyebilir. Türkiye'de siyasî partilerin seçim bildirgelerinde askerlik hizmetinin kısaltılması ile ilgili bir vaadin yer almaması, sivil siyasal güçlerin kendilerini askerî güç karşısında üstün, hattâ eşit olarak hissetmemelerinin anlamlı bir göstergesidir. Örneğin 2003 yazında birdenbire ilân edilen askerlik süresi değişikliği, hükümetin hiçbir inisyatifi olmadan, TSK'nın tek başına aldığı bir karar olarak kamuoyuna sunuldu. Süre kısaltmasını siyasal olarak hükümetin doğru dürüst savunup, icraatler listesine ilave etmemesine özen gösterildi.

3 *A.g.y.*

Benzer bir konu, ordunun silâhlanma ihtiyacının tanımlanmasıdır. 1994-1998 yılları arasında Türkiye, dünyada en fazla silâh alımı yapan ülkeler sıralamasında baştan üçüncü olarak yer aldı. 1996 yılında yürürlüğe giren otuz yıllık modernleşme programının toplam bütçesi 150 milyar dolar olarak tespit edildi. Bu dönemde böyle bir miktarın siyasal güçler tarafından tartışıldığına, farklı değerlendirmelerin sunulduğuna şahit olmadık. Toplam 145 saldırı helikopteri, bin tank,[4] 6 ileri teknolojili fregat, 4 AWACS tipi istihbarat uçağı, 8 ağır kargo helikopteri bu programın belli başlı alım kalemlerini oluşturuyordu. Yılda ortalama beş milyar dolarlık bir harcamaya tekabül eden ve kimsenin ses çıkarmadan kabul ettiği bu yük, 2000 yılında, birdenbire yılda iki milyar dolar seviyesine, gene ordu tarafından indirildi. Ne oldu da, dört yıl içinde silâh ihtiyacında yarıdan fazla bir kesinti yapma olasılığı doğduğu konusunda doyurucu hiçbir açıklama yapılmadı. 1996 yılında yapılan "ihtiyaç tesbiti", bir güç gösterisinde bulunmak, pazarlık payı bırakmak, yerli ve yabancı silâh üreticilerine cezbedici bir sinyal vermek için ve, büyük ihtimalle, biraz rastgele biçimde belirlenmişti. Yürürlükte olan yılda iki milyarlık silâh tedarik programının içeriğinin sivil otorite tarafından alternatif çözümleri ışığında değerlendirildiğini söyleyemeyiz.

Silâhlanma ve daha genel olarak askerî harcama politikasının belirlenmesinde TSK, tehdit değerlendirilmesini ön plâna çıkarır ve bu değerlendirmenin belirlenmesi yetkisinin kendi tekelinde kalmasını kıskançlıkla savunur. Silâhlı Kuvvetler'in resmî ya da gayrıresmî sözcülerinin ifadelerine göre bugün, Türkiye için birinci tehdit Yunanistan'dır. Bunun yanında Irak, Kürt sorunu nedeniyle bir tehditttir. İran, "irticayı desteklemesi" ve sahip olduğu balistik füzeler nedeniyle tehdittir. Suriye, Hatay sorunu ve su paylaşımı yüzünden bir tehdittir. Ermenistan, bir tehdittir. TSK sözcüleri, bu dış tehdit unsurlarına, iç tehdit unsurlarının ilave edilmesi gerektiğini belirtirler. Çizilen tabloda,

4 Türkiye'nin sahip olması gereken tank konusunda benzer bir yüksek ve afaki sayı, 1970'lerde Necmettin Erbakan'ın "ağır sanayi hamlesi" projesinin önemli bir unsuruydu!

Türkiye'nin ciddi tehdit altında olduğu bir ülke olduğu izlenimi yaratılıp, 10 yılda 80 milyar dolarlık bir silâh tedarik programını hükümetin önüne koymak zor değildir.

Halbuki TSK'nın bu dış tehdit algılaması ve buna bağlı olarak yürüttüğü silâhlanma, örneğin PKK ile olan çatışmaların hızla azaldığı 2000 yılında savunma bütçesinin TL cinsinden en yüksek reel değere ulaşması (bkz. Gülay G. Şenesen'in yazısı), çevre ülkeler açısından Türkiye'nin ciddi bir dış tehdit olarak görülmesini daha gerçekçi kılar. Tek tek ele alındığında, yukarıda sayılan "dış tehdit unsurlarının" hemen hemen hepsinin Türkiye ile askerî gücü karşılaştırıldığında ve aradaki ihtilaf konuları dikkate alındığında, bu unsurların Türkiye'yi bir tehdit gücü olarak algılamasının daha gerçekçi olduğu görülür. Silâhlanma programının savunma silâhları ağırlıklı mı, saldırı silâhları ağırlık mı olduğu noktasından da ele alındığında, bu karşılıklı tehdit değerlendirilmesinde Türkiye aslî tehdit gücü olarak ortaya çıkacaktır. 1000 tank ve 145 saldırı helikopteri ihtiyacının çevre ülkelerden nasıl algılanabileceğini tahmin etmek zor değil.[5] Türkiye'de sivil siyasal otorite, tehdit tanımı ve algılaması konusunda TSK'ya bütünüyle tâbi olmayı doğal bir olgu olarak görmekte, bu alanda TSK'nın tanım tekelini fiilen elinde bulundurmasına karşı bir girişimde bulunmamaktadır. Silâhlı Kuvvetler'in siyasal rejim içindeki dokunulmaz üstün konumunu pekiştiren güçlü bir tekel pozisyonu söz konusudur.

Benzer bir konu, TSK'nın üyelerine sağladığı aynî ayrıcalıklar için geçerlidir. Örneğin orduevlerinde üretilen hizmetlerin fiyatlandırılmasında maliyet üzerine yüzde on kâr payı kon-

---

5 Ordu yüksek komuta heyetinde bulunmuş bazı emekli subaylar, Ege ordusunun esas işlevinin Yunanistan'ın askerî gücünü adalara yaymaya ve silâhlanma harcamalarını böylece daha yüksek tutmaya zorlamak olduğunu belirtiyorlar. Bu yolla Yunanistan ekonomisine ağır bir yük bindirilerek, kalkınma hamlesinin kösteklendiğini iddia ediyorlar. Ne var ki, böyle bir stratejinin sonucunda Yunanistan yeni savaş uçağı ve savaş gemisi almaya giriştiğinde ise, "güç dengesinin korunması" amacıyla TSK yeni silâh alımlarını meşrû kılabiliyor. Benzer bir harcama yükünün Türkiye ekonomisine empoze edilmesinin ülke kalkınmasına yaptığı olumsuz etkiyi "dış tehdit unsurlarının" böylece teşvik ettiği edeceği görüşünü ise dikkate almıyor.

duğu belirtilmektedir.[6] Ancak söz konusu maliyet, sadece doğrudan girdi maliyetini dikkate almakta, arsa bedeli, bina ve teçhizat amortismanı gibi unsurları dikkate almadığı gibi, askerlik mükellefiyetini yapanların çalıştırılmasıyla sağlanan bedavaya yakın emek gücünün değeri dikkate alınmamaktadır. Bu durumda gerçek maliyet değil, kısmî bir maliyet söz konusudur. Maliyetin önmeli bir bölümünü dolaylı yoldan kamu kaynakları üstlenmekte ya da angarya türü bir çalıştırma yöntemiyle, toplumun erkek nüfusu üzerine almaktadır. Buna ilaveten, kamu envanterinde yer alan lojmanların önemli bir bölümü Millî Savunma Bakanlığı'na aittir. Bütçe kanunu eklerinde yer alan verilere göre, 30.6.2001 tarihi itibariyle MSB envanterinde 56.163 lojman ve 219 sosyal tesis bulunmaktadır (L cetveli). Genel bütçeli dairelerin envanterinde bulunan lojman sayısı 206.903, sosyal tesis sayısı ise 1.824'dür. TSK'nın lojman kullanma hakkına sahip subay ve astsubay sayısı dikkate alındığında, bunun takriben her iki subay ve astsubaydan birinin lojmanda oturduğu sonucu çıkar. Buna karşılık, bu oran Millî Eğitim Bakanlığı'nda ondört kişiye bir lojman düzeyindedir.[7] Bu dolaylı aynî gelir ayrıcalıklarının bazılarının hizmetin içeriğiyle ilgili haklı gerekçeleri olabilir. TSK personelinin sık aralıklarla tâbi olduğu bölgesel rotasyon, son onbeş yılda iç güvenlik endişeleri çerçevesinde oluşturulan toplumsal olarak dışa kapalı, kışla-orduevi-lojman üçgeni içinde sürdürülen yaşam gibi gerekçeler, bu aynî gelirlere bir gerekçe olarak öne sürülebilir. Bir kesim aynî gelirin ise, salt kast üstünlüğüne dayalı konum rantı geliri olmaktan başka bir gerekçesi yoktur. Bütün bunlar, TSK'nın

6 Halil Kalkanlı, *Radikal*, 20.12.2001

7 MEB bakanlığı envanterindeki lojman sayısı 53.848, sosyal tesis ise 804'dür. Bütçe kanunda, 1.10.2001 itibariyle MEB bünyesinde 751.206 kadro bulunmaktadır. Bunlara boş kadrolar dahildir. Emniyet Genel Müdürlüğü envanterindeki lojman sayısı 35.024, sosyal tesis sayısı 148, kadro ise 211.309'dur. 6 kadroya bir lojman düşmektedir. Sağlık Bakanlığı'nın ise lojman sayısı 19.036, sosyal tesis sayısı 6, kadro miktarı ise 273.791'dir. TSK'nın lojman/kadro oranı, Danıştay, Sayıştay, Anayasa Mahkemesi, Yargıtay gibi kurumların lojman/kadro oranlarından önemli ölçüde yüksektir.

kendi başına tayin edeceği değil, bir toplumsal değerlendirme sonucunda oluşması gereken ve son tahlilde siyasal gücün karar vermesi gereken kaynak tahsisleridir.

Savunma sanayiinin stratejik özerkliği

Türkiye'de TSK'nın özerk ve üstün konumu bir yandan, sivil siyasal güçlerin ordu karşısındaki suskun ve tâbi tavırları diğer yandan, bütün bu konular kamu kaynaklarının alternatif tahsis değerlendirilmesi dışında kalır. TSK isterse "fedakârlık" yapıp, iktisat önlemleri uygular. TSK'nın malî hareket alanını kısıtlayanlar, bütçenin genel büyüklüğü ve bütçe üzerindeki, borç ödemeleri türünden "dış" etmenlerdir. Ama, "tasarruf önlemlerinin" tüm harcamacı kuruluşlara ağır biçimde empoze edildiği, son elli yılın en büyük iktisadî bunalımının yaşandığı bir dönemde, 1.2 milyar dolar AWACS uçağı ihalesinin ABD'ye verilmesi, İsrail'le 600 milyon dolarlık M60 tank modernizasyonu anlaşmasının yapılması anlamlıdır. Bundan önce İsrail'le yapılan F4 modernizasyon ihalesinin başlangıç bedelinin 600 milyon dolar, bitiş maliyetinin ise 1.2 milyar dolar olduğu dikkate alınırsa, M60 modernizasyon ihalesinin de bitiş maliyetinin 600 milyon dolardan daha yüksek olacağı tahmin edilebilir.

TSK savunma sanayii konusunda da sadece ihtiyaç belirleyici bir kurum değil, aynı zamanda üretimin organizasyonunu da büyük ölçüde üstlenen bir kurumdur. Türkiye'de savunma sektörünün müşterisi, satıcısı, motoru ve yatırımcısı devlet, daha doğru bir ifadeyle TSK'dır. Savunma sektöründe yer alan yerli şirketlerin cirolarının takriben yüzde 85'i askerî alımlara yöneliktir. Bu yapının, dünyada hızla terk edilmekte olan eski Sovyet modeline benzediği söylenebilir.[8]

Türkiye'de yılda üç ila beş milyar dolarlık bir pazar oluşturan savunma pazarının iç pazardan tedarik oranı yüzde 20'dir. Yurtiçi üretimin girdi yapısı ve lisans anlaşmaları dikkate alın-

8 T. Yarman, F. Yarman, "Ar-Ge'siz Milli Teknoloji Olmaz", *Ulusal Strateji*, Ağustos 2002.

dığında, bu miktarın önemli bir bölümü yurt içinde katma değer yaratmadan dışarıya transfer edilmektedir. Bu bir milyar dolar civarındaki iç üretimi gerçekleştiren yurtiçi savunma sanayii sektöründe, KİT statüsünde MKEK ve Elroksan gibi bağlı şirketler ve TSKGV'ye bağlı ASELSAN, HAVELSAN, ASPİLSAN, İŞBİR gibi "askerî vakıf şirketleri"nin yanında, özel sermayeli yerli (SAVRONİK, HEMA Elektronik, SEDEF Gemi, OTOKAR) ve yabancı sermaye ortaklıklı (MİKES, NETAŞ, TELETAŞ, SİMKO, MARCONİ, FNSS, TAI, TEI,...) gibi kuruluşlar yer almaktadır. Bu şirketler içinde, 2000 yılı verileri itibariyle, MKEK yılda 206 milyon dolar savunma satışı cirosuyla en büyük kuruluştur. Bunu ASELSAN (180 milyon dolar), ROKETSAN (86 milyon dolar), OTOKAR (46 milyon dolar), TEI (44 milyon dolar), HAVELSAN (32 milyon dolar) ve FNSS (36 milyon dolar) izliyor. 2000 yılında, savunma satış cirosu 10 milyon doların üzerinde olan 12 yurtiçi işletmenin toplam cirosu 720 milyon dolar olarak gerçekleşti.[9]

2002 yılından geriye dönüp bakıldığında, 1996 yılında başlatılan ve Haziran 1998'de Bakanlar Kurulu'nca onaylanarak yürürlüğe girmiş olan "Savunma Sanayii ve Stratejisi Dokümanı"nda öngörülen gelişme stratejisinin gerçekte uygulanmadığı görülüyor. Bu stratejinin iki ana unsuru olan araştırma-geliştirme harcamalarının toplam harcama içindeki payının artışı ve iç pazardan tedarik oranının yükselmesi yönünde son altı yılda bir gelişme izlenmediği gibi, bunun tam tersi yönde gelişme eğilimlerinin arttığı söylenebilir.

Türkiye'de savunma sektöründe, Savunma Sanayii Müsteşarlığı verilerine göre 25.000 kişi çalışmaktadır. Bunlara TSK bünyesindeki üretim birimlerinde, Ağır Bakım fabrikalarında, Askerî Tersanelerde, Hava İkmal Merkezlerinde çalışan 30.000 civarındaki personel dahil değildir. Söz konusu 25.000 kişilik istihdamın yarısı işçi, 4.300'ü mühendis, 4.400'ü teknisyen ve geri kalanı idarecidir. Türkiye savunma sektöründe, işletmelerin genel yönetim giderlerinin doğrudan üretim giderlerine

9 *A.g.y.*

oranı dünya ortalamalarından daha büyük olduğu gibi, araştırma-geliştirme bütçelerinin satışlara oranı da dünya genelinin çok altındadır. Savunma sektörü, bu verilerle değerlendirildiğinde, yönetim giderlerinin göreli yüksek olduğu, işçi ve idareci istihdamının ağır olup, mühendis istihdamının zayıf olduğu, imalat ağırlıklı, dolayısıyla dışa bağımlılığı yüksek bir sektör yapısı arz etmektedir. İşletmelerin genel yönetim giderlerinin payının yüksekliği, bu işletmelerin, genel kanının aksine, verimlilik ilkelerine çok sadık kalmadan yönetildikleri, özellikle yönetici konumlarının kast arası bölüşüm işlevini yerine getirdiği izlenimi vermektedir.

1998 yılında öngörülen yeniden yapılanma modeli, aradan geçen zaman içinde gerçekte pek uygulanmadığı gibi, öngörülenlerin tam aksi yönde tasarrufların ağır bastığı gözlemlenmektedir. Bunların içinde en önemlisi, MSB ve SSM'nin 1996'dan itibaren hazır alıma giderek daha fazla başvurmasıdır. Bu ise esas olarak dışalımla karşılandığı için, savunma harcamalarının yurtiçinde ekonomik katkısının artması değil, azalmasına yol açmaktadır.

Türkiye'de TSK, güvenlik unsurunu ve bununla bağlı olarak gizlilik ilkesini öne sürerek, toplumsal güçlerin savunma sanayii politikası değerlendirilmesine bulaştırılmamasına özen göstermektedir. Bu da, her şeyden önce haksız ve örtülü bir rekabeti, esas olarak dış rekabetin önünü açmaktadır. Buna bağlı olarak, savunma sektöründe önemli bir kamu-özel çekişmesi yaşanmaktadır. Son yıllarda bu çekişmede, kamu sektörüne ağırlık verilerek, bunun da KİT konumunda değil, TSKGV bünyesindeki vakıf şirketleri ağırlıklı olarak gerçekleşmesini Genelkurmay Başkanlığı'nın tercih ettiğinin işaretleri görülmektedir. Örneğin Kamu İhale Kanunu'nda öngörülen "savunma, güvenlik ve istihbarat" alımlarında kamu ağırlıklı şirketlere ihalesiz alım hakkı istisnası tanınması, SSM aracılığıyla "millî ana yüklenici"yi, askerî vakıf şirketleri üzerinden protokollerle yapılan, sivil otoritenin izlemesinin neredeyse imkânsız olduğu, esas olarak hazır alıma, dolayısıyla dışalıma yönelik alımlarda bulunmasına olanak sağlamaktadır.

TSK'nın yerli savunma sanayiini kısmen tasfiye etme sonucu doğuracak bu tercihinin arkasında üç etmen bulunduğunu tahmin edebiliriz. Birinci etmen, yerli silâh sanayii kuruluşlarının teknolojik hazırlık düzeyinin yetersiz olması ve TSK'nın teknoloji denetimi konusunda "dışarıya" güvenmemesidir. Ama bu konuda son derece hassas olan diğer ülkelerde, bu sorunun çok daha farklı çözüm yöntemleri uygulanmaktadır. Türkiye'de, teknolojik yetersizlik gibi nesnel bir olguyu telafi edici bir strateji izlendiğini söylemek zordur. Araştırma-geliştirme harcamalarının seyri bu gözlemi doğrulamaktadır. İkinci neden, sektörde faaliyet gösteren üç tür aktör, yani sanayici (talep edilen ürünleri üreten), müteahhit (projeyi aldıktan sonra mobilize olan) ve tüccar/aracı arasında, sonuncuların ağırlığıdır. Türkiye'de savunma harcamaları pazarında 600 civarında aracı şirket, hemen hemen hepsi Ankara'da olmak üzere faaliyet göstermekte ve bunların içinde yüksek miktarda emekli subay çalışmaktadır. Yılda üç ila beş milyar dolar olan Türkiye savunma harcamaları pazarının, dışalım payı 2.4 milyar dolarla 4 milyar dolar arasındadır. Bunun ortalama 3 milyar dolar olduğu kabul edilirse, uluslararası teamüle uygun komisyon oranının da yüzde 10 olduğu dikkate alınırsa, ortaya yılda 300 milyon dolar civarında bir net kazanç çıkmaktadır. Bu kazancın bir kısmının rüşvet, yardım, vs. biçiminde kullanıldığını, geri kalanın çok büyük bir bölümünün ise gelir olarak bu şirket elemanları ve sahipleri arasında paylaşıldığını tahmin edebiliriz. Buna karşılık, yılda bir milyar dolar ortalama cirosu olan yerli savunma sanayiinin, ortalama yüzde 5 net kârla çalıştığında yaratacağı, "paylaşılacak değer" 50 milyon dolar civarındadır. Aradaki bu farkın, nihai karar vericileri etkileyen çevrelerin savunma harcamalarında dış tedarike yönelinmesi yönünde güçlü bir baskı grubu oluşturmaya teşvik etmektedir.

Üçüncü neden ise, TSK'nın global personel politikasıyla ilgilidir. Savunma sektöründeki kamu ve vakıf şirketleri, emekli subayların çok yoğun biçimde istihdam edildikleri işletmeler olarak, TSK'nın bir tür genişletilmiş personel politikası aracı

gibi faaliyet göstermektedir. Sadece TSKGV'ye bağlı kuruluşlar değil, diğer kamu kuruluşları için de bu durum geçerlidir. MKEK'in son iki genel müdürü emekli generaldir. Buna ilaveten, bu kuruluşların yönetim kademelerinde emekli subayların bulunması, bu kuruluşlarda subay yakınlarının da, Türkiye ortalamasının üstünde bir oranda istihdam edilmesini sağlamaktadır. Kamu ve askerî vakıf işletmelerinin yerine getirdiği bu "genişletilmiş zümre istihdamı" fonksiyonun bir benzerini OYAK grubu yerine getirmektedir. TSK merkezli bu iktisadî yapılanma, aslî amaçlarının yanında, *kendisi için var olan* bir zümrenin çıkarlarına cevap vermek üzere biçimlendirilmiştir.

Kendisi için var olan bir pretoryen zümre

Ulusal güvenlik kavramının verdiği olağanüstü durum değerlendirmesi üzerine inşâ edilmiş olan pretoryen cumhuriyetin merkez zümresi olan ve siyasete doğrudan dahil olarak, zaman zaman özgün bir siyasal parti görünümü de sunabilen TSK, aynı zamanda kendisi için var olan bir zümre halinde günümüzde yapılanmıştır. Bu pretoryen zümre, otoriter özellikleri ağır basan cumhuriyet rejiminin nihai dayanağı işlevini görmekte ve bu rejim tarzının toplumsal tahayyülde hâkim konumda yer almaya devam etmesini sağlamaktadır. Otoriter rejimden demokratik cumhuriyete geçişin olmazsa olmaz koşullarından birisi, yukarıda bazı örnekleri verilen üstün ve ayrıcalıklı zümre konumunu ve bundan türeyen hikmetinden sual edilmez tasarruflarda bulunmak hakkının sivil siyasal güçlerce sorgulanır olmasıdır. Sadece askerî zümrenin siyasal alandaki hâkim konumunun değişmesi değil, askerî harcamaların toplumsal kaynak tahsisi öncelikleri içinde serbest bir değerlendirilmeye tâbi tutularak tespit edilmesi pratiğinin yerleşmesi de bu geçişin gerekli adımlarından biridir. Bunların gerçekleşebilmesi için, her şeyden önce, demokratik sivil güçlerin kendilerinde bu hak ve yetkiyi görmeleri gerekir. Bu ise, askerî vesayet rejiminin taşıyıcısı olduğu otoriter reflekslerden sivil siyasal güçlerin arınmış olmalarını öngörür. Ne var ki, Türkiye'de

muhafazakârlık kadar yaygın biçimde paylaşılan siyasal değer, otoriterliktir. Bu nedenle pretoryen cumhuriyet güçlerinin hâkim konumlarının geri çekilmesi, kendisi için var olan üstün ve ayrıcalıklı bir zümre olarak zümre konumlarını yeniden üretmelerine son verilmesi konusunda yegâne engel TSK değil, kendinde bu hak ve yetkiyi görmeyen, "ordulaşmış millet" ideolojisi içinde toplumsal bilinçleri şekillenmiş egemen siyasal ve toplumsal tasavvurdur.

ASKER VE SİYASET

ALİ BAYRAMOĞLU

Dört alıntıyla başlayalım.

> "Erkân-ı Harbiye Reisi olan zatın vazefei asliyesi yalnız vaziyatı askeriyeyi tedkik değil, tefekkürle iştigal etmesidir..."[1]
> (Genelkurmay Başkanı olan kişinin asıl görevi yalnız askerî durumu incelemek değil, aynı zamanda düşünce üretmektir...)
>
> Mustafa Kemal.

> "Teşkilâtı askeriye vatanımızı esbabı müdafaası ve muhtelif cephelerde icra edilecek (askerî işler kadar), siyaseti dahiliye ve hariciye ile (de) yakınen alakadar bulunuyor. Ve mesailde Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi'nin mütaleası bulunmak ve diğer haizi mesuliyet olan zevatın noktai nazarlarına yakınen vakıf olmak için onlarla birarada çalışmak ve bir mesele hakkında Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi'nin rey ve mütaleası olan zevat gibi İcra Vekilleri meyanında olması teklif edilmiştir..."[2]
>
> Mustafa Kemal

1 1921 yılında Harp Encümeni tartışmaları sırasındaki meclis konuşmasından... *TBMM Gizli Zabıt Ceridesi*, c. 2, s. 610.

2 Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin İcra Heyeti'ne dahil edilmesini, yani bir Genelkurmay Başkanlığı kurulması öneren kanun teklifini eleştirenlere meclis kürsüsünden verdiği 2 Mayıs 1920 tarihli yanıttan... *TBMM Gizli Zabıt Ceridesi*, c. 1. s. 163-164.

"Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin vazifesi ordunun teşkilini, tensikini fenni olarak düşünmek ve memleketin esbabı müdafaasını nazarı dikkate almak ve bunlarla iştigal etmek. Harbiye Nezareti (Millî Müdafaa Vekaleti) umur ile kendi vezaifi arasında büyük fark vardır. Harbiye Nezareti, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin tensip ettiği yahud onun planına göre teşkil ve tensik ettiği bir orduyu iaşe eder, ilbas eder ve saire. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi nasıl harbedecek, vatanı nasıl müdafaa edecek, nasıl hazırlanmak lazım geldiğini düşünür..."[3]

Mustafa Kemal

"Askerî mesuliyet, yalnız mesul değil, aledderecat mesul kimselerde olmalıdır..."[4]

(Askerî sorumluluk tek sorumluluk değil, derecelendirilmiş sorumluluk olmalıdır)

Hüseyin Avni[5]

Bu dört alıntı yüzlercesi içinden belki de en anlamları olanlarıdır. Alıntılar şöyle özetlenebilir:

1. Silâhlı Kuvvetler sadece askerî işlerle değil, iç ve dış siyasetle doğrudan ilgili olması gereken, dolayısıyla siyasî kararların alınma safhasında ve yapılarında bulunması gereken bir kurumdur.

2. Silâhlı Kuvvetler'in karargâhını oluşturan Genelkurmay Başkanlığı millî savunma ve millî güvenlik konularında ve kendisini ilgili hissettiği iç ve dış siyasî konularda karar verici mercidir. Millî Savunma Bakanlığı ise ona bağlı çalışan, lojistik işler, askerî alımlarla ilgili birimdir.

3. Türkiye'de askerî otorite gerek kendi iç örgütlenmesinde gerek diğer savunma kuruluşlarıyla ilişkisinde gerekse aldığı veya katıldığı diğer politik kararlar yapılarıyla bağlantısında, yetkileri dereceli olarak dağıtmayan, tersine tek makamda toplayan bir yapıdadır.

---

3 Aynı konuşmadan... *TBMM Gizli Zabıt Ceridesi*, Cilt 1. s. 163-164.

4 1921 yılında Harp Encümeni tartışmaları sırasındaki Meclis konuşmasından... *TBMM Gizli Zabıt Ceridesi*, Cilt 2, s. 676.

5 I. TBMM'de 2. Grup milletvekili.

Bu üç unsur Kurtuluş Savaşı'yla ilgili bir duruma, bir "savaş yönetim modeli"ne işaret eder.

Ordunun Kurtuluş Savaşı sırasında vergi toplamadan askere almaya ve iç isyanları bastırmaya kadar oynadığı etkin ve kaçınılmaz rol, dönem koşullarının dış politika, iç politika ve cephe operasyonlarını ayrılmaz bir bütün haline getirmesi, bu çerçevede Genelkurmay Başkanlığı'nın bir bakanlık olarak tasarlanması, Millî Savunma ve Genelkurmay bakanlarının Başkumandanlığın karargâh unsurlarına dönüşmesi kendi karargâhı kılması bu modelin dinamiklerini ve konjonktürel gerekçelerini oluşturur.[6]

Sorun odur ki, bu model 1920-1923 arası uygulamalarda sınırlı kalmamış, ileri tarihlere taşınmış, dahası bugüne kadar uzamıştır.

Kurtuluş Savaşı sırasında, I. TBMM'de güç ilişkileri çerçevesinde oluşturulan, dönemin yönetim anlayışını, devlet-siyaset, asker-siyaset ilişkilerini kuşatan savaş modeli, savaş sonrasında da korunmuştur. Modelin ana eksenleri 80 yıl boyunca sistematik geliştirilip, kurumlaştırılmıştır.

Fikrî olarak; "savaş", "tehlike", "siyasete duyulan güvensizlik" üzerine oturan, değişimin ana merkezi olarak devleti gören, devlet iktidarının kontrolünü aslî siyasî amaç haline getiren, bu model, olağan ya da olağanüstü her yeni dönemde yeni gerekçelerle pekiştirilecek, meşrûlaştırılacak ve yeni unsurlarla yasallaştırılacaktır.

Askerî otoritenin siyasî rolü ve asker sivil ilişkilerinin yapısal dinamiklerini yerli yerine oturtmak da bu sürekliliği görmek ve analiz etmekle mümkündür.

Savaş yönetim modeli

Öykü, Mustafa Kemal Paşa'nın 2 Mayıs 1920 tarihinde bir Meclis konuşmasıyla Genelkurmay'ın görevini tanımlaması ve bu istikamette fiilî bir uygulamanın hayata geçmesiyle başla-

6 "Bu konuda bkz. Ali Bayramoğlu, *Türkiye'de Askerî Otorite-Sivil Otorite İlişkilerinin Tesisi, 1920-1927*, yayınlanmamış doktora tezi, İÜ, 1996.

mıştır. Buna göre ve bunu takiben Genelkurmay, doğrudan doğruya iç ve dış siyasî kararların merkezinde yer almış, Millî Savunma Bakanlığı askerî karargâh merkezli bir bağımlı bir yapıya dönüşmüştür.[7] Askerî merci, aynı sahada yetkili olan kuruluşlar üzerinde de üstünlük elde etmiş,[8] Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, millî savunmaya ilişkin yetkileri tekeline almıştır.[9]

Uygulama 1921 yılından itibaren derinleşecektir. 1921 Anayasası'na göre TBMM reisi olması itibariyle İcra Vekilleri Heyeti'nin de doğal başkanı olan ve TBMM'ye karşı siyasî sorumluluk taşımayan, buna karşılık başkumandanlık kanunu ve başkumandan sıfatıyla Meclisin neredeyse tüm yetkilerini de uhdesine toplayan Mustafa Kemal Paşa nezdinde, askerî birimler-sivil birimler ilişkisi, askerî ve siyasî yetkileri hem tek elde

---

7 Savaş koşulları dikkate alındığında savunma ve genelkurmay bakanlıkları arasındaki işbölümünün büyük anlamı olmadığı söylenebilir. Bu bir ölçüde doğrudur. Nitekim savaş yıllarında tüm ilişkiler kişisel, enformel ve iç içe geçmiş bir haldedir. Millî Müdafaa Vekili İsmet Bey (İnönü) aynı zamanda Batı Cephesi Kuzey Kesimi Kumandanı olduğu için kendisine, 10 Kasım 1920 ile 4 Mayıs 1921 arasında Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Bakanı Fevzi Paşa (Çakmak) vekillik yapmıştır. Aynı şekilde İsmet Bey'de 4 Mayıs 1921 ile 5 Ağustos 1921 arasında hem Batı Cephesi Kumandanlığı yapmış hem Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'ye vekalet etmiştir. Ne var ki, iki organ arasındaki bağımlılık ilişkisinin savaş sonrasında süregitmesi, savaş yıllarının meşrûiyet şemsiyesi altında olacaktır.

8 Bu konuda ayrıntılı bir analiz için bkz. Ali Bayramoğlu, *a.g.e.*

9 Bu gelişme sadece savaşa ilişkin gerekçeler içermez. İttihat Terakki'nin son dönemindeki uygulamalar, Enver Paşa'nın tüm yetkileri kendi elinde toplamasının bilinen sonuçları, ordu-siyaset, daha doğrusu asker-siyasî parti ilişkilerinin uç noktaya varması gibi kaygılar da devrededir. Mustafa Kemal Paşa, bu gerekçelerle sivilden askere uzanan bir siyasîleşmeyi reddederken, siyasîleşme fikrini tümüyle yok saymamış, askerden sivile uzanan bir siyasîleşmeyi yeğlemiştir. Bu konuda Mustafa Kemal'in şu sözleri açıktır:

> "Bizim memleketimizde öteden beri Harbiye Nazırları harekâtı harbiyeyi ve kumandayı dahi uhdelerinde bulundurmaktan zevk alırlardı. Doğrudan doğruya Harbiye Nazırı'nın arzusu dahilinde hareket eden bir Erkanı Harbiye reisi vardı. Tabiî Harbiye Nezareti'ne, Harbiye nazırına merbut olan bir Erkân-ı Harbiye-i Umumiye reisinin mesuliyeti de Harbiye Nazırı olan zata münhasırdır. Bazen bu iki makam bir şahısta birleşmiştir. Enver Paşa'da olduğu gibi. Fakat kaideden hiçbir vakit Harbiye umur ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'yi birleştirmek muvafık değildir ve garp memleketlerinde ve her yerde daima Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti müstakil bırakılmıştır..."
>
> *TBMM Gizli Zabıt Ceridesi*, c. 1, s. 163-164

toplayan, hem merkezileştiren bir yapıda ilerler. Başkumandanlık uygulaması, çeşitli komuta kademelerini derecelendirerek her birini bir üstüne, Genelkurmay Bakanını da bakan olarak meclise karşı sorumlu kılan bir yetki dağıtım mekanizması yerine, tek merkezde yoğunlaşan merkezî bir yetki mekanizması oluşturmuştur.[10]

Aşırı siyasî yetkiler haiz olmasına rağmen bunlardan ötürü siyasî sorumluluk taşımayan bir makam, yani başkomutan üzerinden tüm bir askerî kurum şeklen siyasî sorumluluk dışında kalmıştır. Somut olarak başkumandanlık makamı uygulaması Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekaletine ilişkin sorumluluk mekanizmasını devreden çıkarmıştır.Bu durum, ordunun ve başındaki kumandanın askerî sıfat ve gerekçelerle siyasallaşmasına yol açmış, ordunun parlemanter ve siyasî düzen içinde özerkleşmesini teşvik etmiştir. Nitekim Mustafa Kemal'in bu güce dayanarak, kendisine verilen yetkileri aştığı, örneğin İcraa Vekilleri Heyeti'nde değişikliklere gittiği bilinen örneklerdir.[11]

Bu veriler, millî mücadele döneminde askerî otorite sivil otorite ilişkilerini tanımlayan kurucu modelin iki sacayağı olduğu ortaya koymaktadır.

Bunlardan ilki Silâhlı Kuvvetler'in devlet mekanizması içinde özerkleşme hali, ikincisi ise ordunun kendi içindeki merkezileşme halidir.

---

10 Başkumandanlık kanunu I. TBMM'nin en hararetli tartışmalarına konu olmuş, I. ve II. grubu karşı karşıya getirmiş meseledir. Bu kanun, askere almadan vergi salmaya, maddi kaynak toplamaktan İstiklal Mahkemeleri kurmaya değin TBMM'nin savaşa ve orduya ilişkin tüm yetkilerinin Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya devredilmesini getirmiştir. Mustafa Kemal'in TBMM'ye karşı sorumluluk taşıyan başkumandanlık makamına gelmesi ile aynı zamanda 1921 Anayasası'na göre sorumluluktan muaf olan Meclis reisi olmasının yarattığı yetki-sorumluluk karmaşası üzerine tek adamlık tartışmaları yapılmıştır. Bu noktada şunu belirtmek gerekir: Rollerin ve sorumlulukların içiçe geçmesi sadece savaş koşullarının getirdiği bir zorunluluktan ibaret kalmamış, I. ve II. Grup arasındaki güç ilişkilerinin bir sonucu olarak da karşımıza çıkmıştır. Başka bir deyişle I. Grubun diğerinin üzerindeki etkinliğini pekiştirici bir görev de yapmıştır. Bu konuda bkz. Ahmet Demirel, *II. TBMM'de Muhalefet*, İletişim Yayınları, Ali Bayramoğlu, *a.g.e.*

11 Bkz. Ahmet Demirel, *a.g.e.*

Özerkleşme hali ordunun devlet içinde ve siyasî iktidar karşısında "özerk alan"a sahip olmasına işaret eder. Özerk alan hem askerî otoritenin askerî politika, iç ve dış siyaset konusundaki belirleyici rolünden hem bu rolü aracı bir siyasî kurum olmadan doğrudan oynayabilmesinden beslenir. Özerkleşmenin dinamiği ise siyasî eylem ile askerî eylem arasında farklılaşmanın olmaması ve ikisi arasında etkin bir hukuki bağımlılık ilişkisinin bulunmamasıdır. Her ne kadar anayasal düzeyde askerî otoritenin siyasî otoriteye bağlılığı ilke olarak kabul edilmiş ise de, kurumsal düzeyde bu iki otorite arasındaki ilişkide bağımlılık mekanizması tersine işlemiştir. Böylelikle askerî kimlik siyasî kimliğe üzerinde egemen olmuş, yetkili organın bu yetkilerinden dolayı sorumluluk taşıması ilkesi, diğer deyişle yetki-sorumluluk bütünlüğü bozulmuştur.

Merkezileşme hali, yetkilerin dağıtılmadığı, tersine tek elde toplulaştığı askerî yapı ve politikaya işaret eder. Başka bir deyişle askerî komuta mekanizmasının her ögesi, her seviyesi tek kişi ya da makama bağlanarak, bu kurumun, Batı ordularında hattâ Osmanlı devrinde benzeri bulunmayan bir şekilde kendi içinde "aşırı merkezî yapı"yla donatılmasını ifade eder.

Sonuç ise iki yönlüdür.

Bir yandan özerkleşme mekanizmasından hareketle savunma politikası, "emir-komuta"dan siyaset-asayiş ilişkisine uzanan son derece geniş ve muğlak bir anlayış üzerine oturmaktadır.

Öte yandan ordunun başta askerî teşkilat, emir-komuta, millî savunma, askerî politikaya ilişkin yetkileri olmak üzere tüm diğer siyasî yetkileri tek bir makamda toplanmakta, daha da önemlisi muğlak yetki alanın belirlenmesi tek makama bırakılmakta, bu durum bariz bir şekilde kendi içine müdahale imkânı tanımayan ama dışa müdahil bir askerî sistem üreterek ordunun siyasî gücünü koruma altına almakta ve arttırmaktadır..

Modelin pekişmesi

Kurtuluş Savaşı'nı takip eden yıllar, yeni siyasî merkezin şekillenmesi çerçevesinde yoğun çatışmalara tanık olur. Muhalefette II. Grup'un yerini Millî Mücadelenin önde gelen paşaları almış, ordu, tüm taraflar için siyasî merkezin kuruluş ve kontrolüne yönelik en önemli vasıta haline dönmüştür. Diğer bir deyişle özellikle 1923-1927 döneminin siyasî çatışmaları askerî otorite-sivil otorite ilişkilerine yansımanın çok ötesinde doğrudan bu ilişkiler üzerinden meydana gelecektir.

Bu faktörler, "siyasî parti ilişkileri ve siyasîler" olarak tanımladığı "siyaset"e güvensiz duran, toplumsal ve kurumsal kararları devlet işleri olarak siyasî alandan ayıran yerleşik devletçi asker zihniyeti iyice teşvik edecek, Millî Mücadele devrinde oluşturulan savaş yönetim modeli iyice yerleşecek, merkezileşme ve özerkleşme halleri birer süreç haline dönüşecektir. Bu süreçler devlet işlerine ilişkin kararların hem meşrûiyetini askerî güçten almasına hem askerî denetim şemsiyesine tâbi olmasına giden yolu açacaktır.

Bu gelişmenin itici gücünü, bugüne uzanan sürekliliği ve modeli anlamak açısından da önemli olan üç kurumsal düzenleme oluşturur.

İlk düzenleme 5 Ağustos 1923 tarihli, Silâhlı Kuvvetler'i savunma açısından yeniden örgütleyen, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili'nin imzasını taşıyan bir talimatnamedir. Kurtuluş Savaşı'nın Batı, Doğu ve Güney cephe kumandanlıklarının yerine ordu müfettişlikleri uygulaması getiren bu talimatnameyle, ordu müfettişlerinin (yani bugünün ordu komutanları ve orgenerallerinin) yetki ve görevleri kendi bölgelerinde teftiş yapmaya ve ordunun durumu hakkında Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi'ne sunulacak tespit ve öneri raporları hazırlamaya indirgenmiştir. Buna göre, askerî hiyerarşide Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi'nden sonra gelen ordu müfettişlerinin komuta yetkileri olmayacak, komuta ettikleri bir birlik ve karargâhları bulunmayacaktı. Teftişlerin zamanlaması, içeriği de doğrudan bağlı oldukları Erkân-ı Harbiye-i

Umumiye Reisi'nin kurallara bağlı olmayan takdirine bırakılmıştı.[12]

Bu düzenlemenin sonucu olarak Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi ile kolordu ve tümen kumandanları[13] arasında bire bir ve sıkı emir-komuta ilişkisi kurulacak, askerî yetki paylaşımı, derecelendirilmiş hiyerarşi ilkesi devreden biraz daha çıkacaktır.[14]

Ara kademeleri en aza indiren, emir-komuta mekanizmasını her yönüyle tek kişide yoğunlaştıran bu düzenleme ve millî mücadele sırasındaki aşırı merkeziyetçi anlayışın hem devamı hem ilk büyük kurumsal adımıdır.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti, bir kez daha, emir-komuta yetkilerini simgesel olarak elinde toplayan bir koordinasyon ünitesi olarak değil, Millî Mücadele dönemindeki başkumandanlık uygulamasını andıran bir şekilde tüm birimleri mıknatıs gibi etrafında toplayan, aşırı dikey bir yapılanmayı ifade eden bir "güç merkezî" olarak tasarlanmıştır. Bu, dönemin tüm Batı ordularının tam tersi bir uygulamadır. Batı'da taktik komuta yetkileri tek tek ordulara verilmekte, genel stratejik komuta yetkisi ise genellikle genelkurmay başkanı, savaş

---

12 Erkan-ı Harbiye-i Umumiyi Reisi Fevzi Paşa (Çakmak) siyasî gerginliğin arttığı 1924 ilkbaharından itibaren Ordu Müfettişleri'nin teftiş harcırahlarını kesecek, teftişe çıkmadan önce izin almaları koşulunu getirecek, teftiş taleplerini parasızlık gerekçesiyle geri çevirecektir. Raporlarının değerlendirilip değerlendirilmesi de kurallara değil tümüyle Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi'nin kişisel takdirine bağlıdır. Nitekim Kazım Karabekir TpCH'ye katılmak üzere Ordu Müfettişliği'nden ayrılırken verdiği istifa mektubunda şöyle demektedir:

> "Bir senelik Ordu Müfettişliğim zamanında gerek teftişlerimin neticesi verdiğim raporlarımın ve gerekse ordumuzun teali ve takviyesi için takdim ettiğim lâyihalarımın nazarı dikkate alınmadığı görmekle teessür ve ye'sim fevkalâdedir..." (*Nutuk*, c. 2 İstanbul, 1993, s. 852.)

13 Bu dönemde Silâhlı Kuvvetler, 3. Ordu müfettişliği, kara kuvvetleri 9 kolordu, 18 piyade tümeni, 3 süvari tümeni ve İzmir, Çatalca, Erzurum, Kars müstahkem mevkilerinden oluşmuştu. *Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi*, TBMM dönemi, c. 4. Türk Silâhlı Kuvvetleri, Ankara, 1981, s. 55-63

14 Nasturi çetelerinin etkinleri üzerine bir süvari ve bir piyade fırkasıyla başlanan bastırma operasyonundan Ordu Müfettişlerinin haberi bile olmamıştır. *Kazım Karabekir Anlatıyor*, Ankara, 1993, s. 140-141.

ve bahriye bakanları arasında paylaşılmaktaydı. Osmanlı'da da bazı istisnai dönemler dışında benzer bir uygulama vardı.

Bu kez bu düzenlemenin gerekçesi "savaş" değil "iç siyasî mücadele"dir. Başka bir deyişle ordu müfettişliği uygulamasında, 1923-1927 dönemindeki iktidar mücadelesi ve bu mücadelenin muhtelif paşalar vasıtasıyla Silâhlı Kuvvetler üzerinden yapılmasının etkisi vardır.[15] Ancak konjonktürel faktörler gerek iktidar ilişkilerinin niteliği gerek devlet yapılanması ve zihniyeti itibariyle yapısal nitelik kazanmaya başlamış, siyasî gerekçeler ortadan kalktıktan sonra dahi bu tür uygulamalar sürmüş ve derinleşmiştir. Nitekim ordu müfettişliği uygulaması, asker kökenli muhalefetin tasfiye edilmesinden çok sonrasına, 1938 yılına kadar devam etmiştir.

İkinci düzenleme, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti kaldırılarak yerine müstakil Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti kuran ve riyasetin statü, yetki ve sorumluluklarını tanımlayan 3 Mart 1924 tarihli yasayla yapılmıştır.[16] Söz konusu yasanın ilgili maddeleri şöyledir:

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti ilga edilmiştir (Madde 8). Reisicumhurca niyabeten hazarda orduya emir ve kumanda ile görevli en yüksek askerî makam Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'dir. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti müstakildir (madde 9). Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Başvekil'in inhası ve Reisicumhur'un onayı ile tayin edilir (madde 10), Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi vazifesine giren husus-

15 Nitekim 1. Ordu Müfettişliği'ne Kazım Karabekir'in, 2. Ordu Müfettişliği'ne Ali Fuat Cebesoy'un, 3. Ordu Müfettişliği'ne ise Cevat Paşa'nın atanmaları, bu paşaların muhalefetin önde gelen isimleri olması, her üçünün de bir süre sonra kurulacak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın önderlerinin arasında yer alması göstermektedir ki, bu uygulama temelde muhalif paşalar ile ordu arasındaki ilişkiyi en aza indirme çabasıdır. Müfettişlerin faaliyetlerinin iyice sınırlanması, harcırahlarının kesilmesi, raporlarının dikkate alınmaması, askerî gelişmelerden haberdar edilmemeleri bu durumun doğrudan sonuçlarıdır.

16 "Şeriye ve Evkaf Ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekaletlerinin ilgası"na ilişkin 429 sayılı kanun. Bu kanun 12 maddeden oluşuyordu. Bu on iki maddenin son beş maddesi Erkan-ı Harbiye'yi düzenliyordu. *Kavanin Mecmuası*, c. 2, s. 241.

larda her vekaletle muhabere eder (madde 11). TBMM muvacehesinde askerî bütçenin sorumluluğu Müdafaa-i Milliye Vekili'ne aittir (madde 12).

Yasaya ordunun "statüsü" ve "sorumluluğu" açısından bakıldığında yeni durum şudur:

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin bağımsız statüsü, askerî otoritenin idari açıdan sorumluluk dışı kalmasıyla tanımlanmıştır. Yasa herhangi bir idari bağımlılık ya da sorumluluk mekanizmasından söz etmediği gibi, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisini atayan ve barış sırasında adına başkumandanlığı temsil ettiği, bu yolla dolaylı sorumlu olduğu makam Reisicumhur da 1924 Anayasası'na göre sorumluluk dışı tutulmuştur. Bu çerçevede Silâhlı Kuvvetler "sorumlu bir makam"a bağlı olmayan bir kurumdur.

Sorumluluktan bu muaf yapı askerî otoritenin Millî Müdafaa Vekaleti'yle ilişkilerinde de ortaya çıkar. TBMM'de 1924 Anayasası'nın başkumandanlığı düzenleyen 40. maddesi görüşülürken, Millî Müdafaa Vekaleti ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ilişkileri gündeme gelmiş ve sert tartışmalara konu olmuştur. Bir süre sonra 4 Mart 1925'te Millî Müdafaa Vekilliği'ne getirilecek olan, Savunma Encümeni üyesi Recep Peker'in şu konuşması bu konudaki temel anlayışı bir kez daha ortaya koymaktadır:

> "Erkân-ı Harbiye Umumiye hazarda ordunun sefere ihrazı için planlarını (...), harekât-ı harbiye planlarını, (...) hangi cephelerde, hangi suretle ihrazat yapılması lazım geldiğini, orduların tahşidatı müstakilesini (...) ikmal eden bir makamdır. Müdafaa-i Milliye Vekaleti ise (...) bütün ordunun ihtiyaçlarını, nevakısı sairesini Erkân-ı Harbiye'nin ihzar edeceği esaslar dairesinde ihzar ve tespit eder..."[17]

Vekalet lojistik destek gibi tali unsurlarla, o da Riyaset'in talimatları doğrultusunda görevli kılınmış, askerî politika ve savunma politikası askere bırakılmıştır. Fiilî bir uygulamayı ta-

17 *TBMM Zabıt Ceridesi*, dönem 2., c. 8., s. 341.

kiben olacak, 1928 yılında Millî Müdafaa Vekaleti'nin görev ve yetkileri bu haliyle yasaya bağlanacaktır.

Sonuç olarak savaş modeli süregitmekte, hattâ pekiştirilmektedir. Bu kez riyaset, aynı sahadaki bir bakanlığın da üzerinde yer alan bağımsız bürokratik bir kurumdur. Nitekim bu ters ilişkide yeni nokta, daha doğrusu "kritik mekanizma" şudur:

Siyasî yetkiye sahip olmayan, ancak sahip olmadığı siyasî yetkilerin siyasî sorumluluğunu taşıyan bir Millî Müdafaa Vekaleti ile taşıdığı yetkilere karşılık bu yetkilerden dolayı sorumluluk taşımayan bir Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti.[18]

Özerkleşme sürecinin bugüne kadar sürecek itici gücünü de oluşturan tam olarak bu "yetki-sorumluluk bozukluğu"dur. Nitekim bu çerçevede askerî karargâh hem millî savunma bakanını kendisine tâbi kılarak siyasî iktidar karşısında sorumsuz ve bağımsız hale gelmiştir. Bakanlık ise TBMM ile silâhlı kuvvetler arasında yer alan, bunların silâhlı kuvvetlere yönelik denetim ve tasarrufunu bertaraf eden, buna karşılık Silâhlı Kuvvetler'in sorumluluk dışı geniş yetkileriyle siyasî karar sahasına daha etkin müdahale etmesine zemin hazırlayan bir "tampon kurum" görevi üstlenmiştir. Bu mekanizma, Silâhlı Kuvvetler'e devlet aygıtı ve siyasî karar mekanizması içinde geniş ve korunaklı bir yer vermekle kalmayacak, askerî otoritenin geniş eylem alanı içinde rahat hareket etmesi, bu alanı daha genişletmesi ve denetimden muaf olması yoluyla siyasî gücünü arttırmasının da aracı olacaktır.

Nitekim yasada Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin "yetki alanı" da son derece geniş tanımlanır.

Reis, yasaya göre emir-komuta mekanizmasının hâkimidir olması ve "vazifesine giren hususlar"da her bakanlıkla, aracı bir siyasî otorite olmadan doğrudan doğruya yazışabilmektedir. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi'nin sorumluluktan muaf

---

18 Bütçe, bütçe politikası, bütçe politikasının ardındaki savunma konsepti konularında yetki Genelkurmay'a aitken, bunun siyasî sorumluluğu Millî Savunma Bakanlığı'na aittir. Nitekim askerî bütçeler ordu tarafından hazırlanmakta, millî savunma bütçesi olarak sunulmaktadır. Bu, 1924-1927 arası böyle olduğu gibi bugüne kadar hep böyle kalmıştır

statüsü dikkate alındığında, özellikle bu ikinci yetki riyaseti "bakanlıklar üstü bir konum"a getirmiştir.

Bunun kadar önemli olan diğer husus, yasanın reisin görev alanını açık bir şekilde tanımlamaması, tanımı onun takdirine bırakılmasıdır. Riyasetten çok, reise vurgu yapan, bağlayıcı kurallar yerine tek kişinin takdir yetkisini öne çıkaran bu durum merkezileşme sürecini pekiştirdiği kadar siyasî unsurları da içeren yaygın bir emir-komuta tanımını devreye sokmaktadır. Emir-komuta, askerî alanın ötesine taşmakta, eğitim politikalarından iktisat politikalarına kadar uzanan millî güvenlik anlayışına işaret etmekte, siyasî kararların alınmasında askerî bakış ve gerekleri öne çıkarmaktadır.

Nitekim toplumsal, ekonomik, vb. gibi kriterlere göre değil, asayiş kriterlerine göre alınmasına yol açacak; askerin devlet adına siyaseti denetlemesine zemin hazırlayacaktır. Bu yasa söz konusu yetkiler açısından 1924-1944'e değin bu tür uygulamalara dayanak olmuştur. Uygulamada yetki, bakanlıkların Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi'nden izin alması, daha da öte devletin bütün işlerini Genelkurmay vizesine tâbi kılan bir şekle dönüşmüştür. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa bir siyasî karar alıcı gibi çalışmış, neredeyse tek başına bugünkü MGK'ya benzer bir işlev görmüş, demir çelik sanayii alanında atılacak adımlardan, Doğu ve Güneydoğu illerinde yapılacak eğitim, bayındırlık, sanayi adımlarına kadar birçok konuda bakanlıklara müdahale etmiştir.[19]

---

19 Samet Ağaoğlu'nun bu konudaki, bakanlık belgeleriyle de sabit tanıklığı çarpıcıdır: "Fevzi Paşa'nın askerlik bakımından muhafazakâr görüşleri birçok noktada alınması düşünülen olumlu ekonomik kararlarının önüne dikilmişti. Mesela demir çelik sanayiinin kurulması konusunda İktisat Bakanlığı'nın ekonomik işletme prensipleriyle tesis yeri olarak seçtiği Karadeniz Ereğli'sini sırf askerlik bakımından savunulması zor düşüncesi ile kabul etmemiş (...) demir sanayiinin ekonomik şartları zor bir bölgede, Karabük'te kurulmasını sağlamıştı. Böylece de maliyeti yüksek, işletmesi zor bir tesis meydana gelmişti. Mareşal yine aynı düşüncelerle Doğu ve Güney illerinde sanayi kurulmasını, yollar yapılmasını istememiş, yol yapıldığı takdirde bir savaş halinde bu sınırlardan geçecek düşmanın memleketi kolaylıkla işgâl edebileceğini ileri sürmüştür (...) Mareşal'a göre Doğu illerinde okul açılması bu iller halkını uyandıracak, Kürtlük gibi bir takım bölücü akımlara yol verecekti. Cehaletin, geriliğin Türk milliyetçiliğini başka milliyetçi akımlara karşı

26 Şubat 1925 tarihli Âli Askerî Şura Kanunu,[20] askerî otorite-sivil otorite ilişkilerini kuşatan, ordunun devlet içindeki bağımsız, güçlü, karar alıcı konumunu pekiştiren üçüncü önemli düzenlemedir.

Yasa, Âli Askerî Şura'ya, savunma alanındaki "siyasî, idari, malî, sivil ve askerî" tüm unsurları görüşme ve ilke kararına bağlama yetkisi vererek, diğer düzenlemelerin ve modelin mantığına uygun bir şekilde son derece geniş bir görev alanı bırakmıştır. Ayrıca Genelkurmay karargahının merkezî yetkilerini ve merkezileşme sürecini pekiştirmiştir.[21] Şura'nın bu geniş görev alanını şu beş unsur etrafında toplamak mümkündür:

1. Silâhlı Kuvvetler'in stratejik planlarının hazırlanması, uygulanması ve askerî doktrin; 2. Silâhlı Kuvvetler'in idaresi, ordu ve birliklerin komutası ve eğitimi, tayin ve terfisi; 3. Millî savunma ve silâhlanma stratejisi; 4. Millî savunmaya ilişkin bütçenin hazırlanması; 5. Bu unsurlar için gerekli yasal mevzuatın ilkelerinin tayin edilmesi.

Doğal başkanı başkumandanlığı temsil eden Cumhurreisi olan Şura'nın yasaya göre 16 üyesi vardı. Bunlardan Millî Müdafaa ve Bahriye Vekili[22] sivil, diğer üyeler Erkân-ı Harbiye Reisi, Ordu müfettişleri, kolordu kumandanları askerdi. Erkan-ı Harbiye Riyaseti'nin belirlediği ilkeler çerçevesinde faaliyet

---

koruyabilecek bir silâh olabileceği gibi zararlı zanlara kapılmıştı Fevzi Paşa... Samet Ağaoğlu, *Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri*, İstanbul, 1972., s. 135.)

Bir dönemin Urfa milletvekili Behiç Bey'in İktisat Vekili Celal Bey'den (Bayar) bölgesine bir fabrika istemesi üzerine vekilin verdiği yanıt da ilginçtir: "Telefon burada emrinizde, şimdi Mareşal'ı arayalım, bulalım, siz konuşun. Mareşal izin versin ben Diyarbakır'da da, Urfa'da da birer fabrikanın temelini atayım. Ama müsaadeyi alın bakalım. Mareşal izin vermiyor, engelliyor..." (Cemal Madanoğlu, *Anılar 1911-1938*, İstanbul, 1962., s. 135.)

20 *Kavanin Mecmuası*, c. 2, dönem 2, s. 240.

21 Ordu müfettişliklerinin tayini Erkan-ı Harbiye Reisi'nin takdirine bırakılmıştı. *TBMM Zabıt Ceridesi*, c. 13, dönem 2., s, 286-287 ve 389.

22 Bahriye Vekaleti uygulaması 1924-1928 yılları arasında yapılmıştır. Daha sonra merkezileşme süreci çerçevesinde Deniz Kuvvetleri Erkan-ı Harbiye'ye bağlanarak bu vekalet kaldırılmıştır. (Bu konuda bkz. Ali Bayramoğlu, a.g.e., s. 168-174.)

gösteren vekaletlerin Şura'daki varlığı bu kurumun askerî niteliğini hiçbir şekilde ortadan kaldırmamıştır. Tersine savunma kurumları arasındaki yerleşik işbölümünü meşrûlaştırmıştır. Hattâ Erkân-ı Harbiye'nin görev alanını dolaylı olarak tanımlamış, 1924 riyaset yasasındaki reis yetkilerini pekiştirilmiştir. Nitekim uygulamada, Askerî Şura, Erkan-ı Harbiye reisinin fiilî başkanlığı ve yönlendiriciliğine tanık olacak, riyaset tarafından hazırlanan askerî plan, strateji ve savunma doktrinleri Şura'da onaylanacak ve bu yöndeki gelenek açısından ilk adımı oluşacaktır.[23]

Aslında yasa geniş görev alanı oluşturması ile; "sadece savaş zamanında değil, aynı zamanda barış sırasında, sadece askerî kaynakların değil, aynı şekilde sivil kaynakların da seferber edilmesi" anlamına gelen ve 1. Dünya Savaşı'ndan sonra tüm Batı ordularının benimsediği topyekûn seferberlik ilkesinden yola çıkıyor; ne var ki bu konudaki sivil ve siyasî olanlar da dahil olmak üzere tüm yetkilerin, askerî otorite elinde toplanmasına yol açıyordu.[24] Diğer bir deyişle sivil, ekonomik, siyasî yönleriyle tüm savunma işlevini ya da siyasî, ekonomik, kültürel kararlardaki savunma yönünün değerlendirilmesini emir-komuta mekanizması ve yetkisinin içine dahil ediyor, askerî işlev-siyasî işlev bütünleşmesine yol açıyordu.

Bu haliyle bugünkü Yüksek Askerî Şura'nın da değişmez il-

---

23 Daha sonraki yıllarda bu yönde bir gelenek yerleşecek; millî siyaset belgesinin ilgili bölümlerinden, millî askerî stratejik konsepte kadar güvenlik politikasının altyapısını oluşturan belgeler Askerî Şura çerçevesinde elden geçirilecektir. 1940 yılında Başbakan Refik Saydam bu konuyu Meclis kürsüsünden dile getirerek yakınacaktır. (Bkz. Kazım Karabekir, *Ankara'da Savaş Rüzgârları*, İstanbul, 1994.)

24 Askerî Şura Kanunu'na Kazım Karabekir özellikle bu açıdan karşı çıkmıştır. "Harbi idare edecekler" ve "Harekâtı Harbiyeyi idare edenler" ayrımına dikkat etmek gerektiğini, bu ayrıma göre iki ayrı şuranın kurulması gerektiğini vurgulayacaktır. (*TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem II, c. 11-12., s. 380-387.)

Ancak şunu da belirtmek gerekir: TpCF ile Karabekir'in itirazları ilkesel olmaktan çok siyasîdir. Kanunun Reisicumhur Mustafa Kemal'i karar alma sürecinin içine kurumsal olarak dahil etmesi ile kaygı daha çok Mustafa Kemal'in Türk Silâhlı Kuvvetleri üzerindeki hâkimiyetinin kurumlaşması ve Fevzi Çakmak'ın Silâhlı Kuvvetler'i Mustafa Kemal'e bağlı olarak tek başına hâkimiyeti altına almasıdır.

kelerini oluşturan Âli Şura Kanunu, askerî otoritenin özerkleşme ve merkezileşme süreçlerini güçlendirmiştir.[25]

Bu düzenlemelerle 1927 yılı geldiğinde, millî mücadele dönemi koşullarında oluşturulan askerî otorite-sivil otorite ilişkisini tanımlayan "Savaş Yönetim Modeli", tümüyle olağan dönem modeli haline dönüşmüştür. Bu dönüşüm modelin daha ileriyi götürülmesiyle olmuştur. Millî mücadelenin fiilî iktidarları yerini kurumsal iktidara bırakmış, ordunun devlet içindeki özerk alanı genişletilmiş ve bu alan merkezileşme süreci üzerinden her tür siyasî dış etkiye kapatılmıştır. Diğer bir deyişle özerkleşme süreci merkezileşme sürecini tahrik etmiş, aslında her bir süreç diğerini doğurmuştur.

Olağan Dönem Modelinin Yapı Taşları

Tüm bunlardan sonra, fiilî referansını savaş ve iktidar mücadelesi koşullarından alan, fikri referansını Kemalizmin topluma ve siyasete bakışı üzerine kuran askerî otorite-sivil otorite ilişkileri modeli şöyle tanımlanabilir:

Silâhlı Kuvvetler,

a. Siyasî işlerle doğrudan ve kurumsal olarak ilgili;

b. Siyasî kararlara ilişkin ilkeleri tespit eden, karar ve uygulamaları denetleyen;

c. Bu yolla, bazı siyasî sorunlar üzerinden siyasî alanın önemli bir bölümünü devletleştiren, yani bu sorunları ve siyasî alanı tartışmaya ve toplumsal taleplere, siyasî görüşmelerle kapatarak toplumsal-siyasal niteliğinden arındıran;

d. Bu çerçevede "siyaset-devlet ayrımı"nı devreye sokan (bu ayrıma göre askerin siyaset dışılığı partiler karşısındaki tutumunu ifade ederken millî meseleler, millî çıkarlar, devlet politikaları adı altında tanımlanan temel siyasî kararlar devlet işle-

---

25 Bu konudaki en açık teşhisinden birisi dönemin Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'la yaptığı sohbet sırasında Kazım Karabekir yapacaktır: "Ordu müfettişliği emir zabitliği seviyesinde... Millî Müdafaa Vekaleti de sizin kalemi mahsusunuz halinde..." Kazım Karabekir, a.g.e (Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'la sohbetinden)

ri ve siyaset dışı işler olarak tanımlanmakta, askerin görüş bildirme, müdahale etme sahasına girmektedir);

e. Bu işleri yerine getirebilmesi için devlet alanı içinde özerk, kendi içinde aşırı merkezî bir yapıda, siyasî etkiye kapalı, ancak bu siyasî karar süreçlerini etkileyebilecek oranda siyasallaşmış bir gelenekle donatılmıştır.

Bu çerçevede hem savunma kurumları arasındaki, hem siyasî iktidar- askerî bürokrasi arasındaki hiyerarşi ters yüz edilmiş, yerleşik ilkenin tersine savunma alanında sivil otoritenin siyasî otoriteye bağımlılığı, siyaset alanında üstünlüğü kabul edilmiştir. Sonuç olarak devlet-toplum, devlet-siyaset ilişkilerinde devletin egemenliği bu yolla pekiştirilmiş ve devlet yapılanması ve işleyişinde militarizasyon normal bir hal olarak kabul görmüştür.

Bu model zihniyet, işleyiş ve dinamikleri açısından 2000'li yıllara giren güzergâhta, istisnai bir dönem dışında hemen hiç değişmemiş, tersine, özellikle her askerî müdahale sonrası atılan yeni adımlarla derinleştirilmiştir ve "sofistike" hale getirilmiştir.

1944-1960 yıllarını kapsayan, sivil otoritenin askerî alanı daraltma ve kontrol etme eğilimi olarak tanımlanabilecek istisnai dönem ise ilkesel adımlardan çok, tek parti içindeki iktidar mücadeleleri ve özellikle dış konjonktür unsurları tarafından belirlenecektir. İlk aşamada, 1944 yılında Fevzi Çakmak'ın emekli olmasının *ardından* Genelkurmay Başkanlığı, Başbakanlığa sorumlu kılınmıştır.[26] 1949 yılında ise Türkiye'nin NATO'ya girmek çaba gösterdiği bir dönemde, dış dinamiklerin baskısıyla ve orduyu standart NATO uygulamasına uyarlamak amacıyla 1949 Genelkurmay Başkanlığı Millî Savunma Bakanlığı'na bağlanmıştır.

2000'lere giden bu yolda 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül, 28 Şubat duraklarına uğrayarak, bu modelin nasıl pekiştirildiğini anlatmaya çalışacağız.

---

26 Bu değişimin arkasındaki temel faktör, Fevzi Paşa'nın 2. Dünya Savaşı koşullarında aldığı bağımsız tavırdan İsmet Paşa'nın duyduğu rahatsızlık olmuştur.

Bu yol Türkiye'de siyasî alanın sürekli ve artan oranda devletleştirilmesinin ya da siyasî alanın sistematik olarak daraltılmasının öyküsünden oluşur. Bu öykü şu diğer üç öyküyle paralel gider:

Devlet içindeki özerk askerî alanın sürekli genişlemesi; merkezileşme süreci marifetiyle zaman içinde ordu içi gerginlikleri en aza indirecek ve müdahale kararlarını "emir-komuta" mekanizmasıyla kurumsal karara dönüştürecek müdahale biçimlerinin geliştirilmesi; bu gelişme oranında ordunun kişisel irade dışı dinamik siyasî bir beden haline dönmesi ve kendi içinde buna uygun olarak yapılanması.

27 Mayıs 1960 ve 1961 Anayasası

27 Mayıs 1960 İhtilali ile onu takip eden 1961 Anayasası'nda askerî otorite-sivil otorite ilişkileri açısından üç önemli gelişme olmuştur. Bu gelişmeler DP döneminde modelde yaşanan "sapma"nın tashih edilmesi, modelin siyasî açıdan derinleştirilmesi üzerine kuruludur.

Merkezi yapının restorasyonu

Fevzi Çakmak'ın emekliye sevkedilmesi sonrası ve 2. Dünya Savaşı zor koşulları çerçevesinde sonrasında ordu içinde ihtilalci kurmay subay grupların ortaya çıkması,[27] CHP ve özellikle DP döneminde izlenen ordu personel politikası,[28] 1960 İhtilali'nin yapılma biçimi, bunun ordu içinde yarattığı sorunlar,

27 Bu yöndeki ilk eğilimler Temmuz 1946 seçimlerinden sonra doğmuştur. Bu tarihte ilk kurulan kurmay subaylar grubunda daha sonra cumhurbaşkanı olacak Cevdet Sunay, Genelkurmay Başkanlığı yapacak Memduh Tağmaç gibi isimler de bulunuyordu. 1954'ten sonra Ankara'da ve İstanbul'da art arda genç subayların oluşturduğu gizli komiteler kurulacak, bu öykü sonunda 1960 ihtilaline ulaşacaktır. Bu konuda bkz. Ömer Sami Çoşar, Abdi İpekçi, *İhtilalin İç Yüzü*, İstanbul, 1965

28 2. Dünya Savaşı sonrasında ordudaki piramit sistemi bozulmuş, başaşağı gelmişti. "1960'da kara ordusunda 9251 binbaşı, yarbay ve albaya karşılık, yüzbaşı, üsteğmen ve teğmenlerin sayısı 5000 biraz üzerindeydi. Sadece albayların sayısı 2660 buluyordu ki, o tarihte bütün NATO ülkerinde albay sayısı bu kadar değildi." Abdi İpekçi, Ömer Sami Çoşar, *a.g.e*, s. 333.

bölünmeler[29] gibi 1944-1960 yılları arasını kuşatan gelişmeler merkezileşme sürecini, yasal açıdan olmasa bile fiilî açıdan sekteye uğratmıştır.

Bu tarihten sonra emir-komuta mekanizmasının tekrar oluşturulması ordunun temel kaygılardan biri haline gelecektir. Hattâ bu durum başka askerî cunta girişimlerini engellemek amacıyla 12 Mart muhtırasının veriliş biçimine, zamanlamasına ve komuta hiyerarşisi içinde hazırlanmasına yansıyacaktır.[30]

1960 İhtilali sonrası ilk iş olarak Silâhlı Kuvvetler özellikle kendi içinde oranı bozulmuş rütbe piramidini düzeltecek, toplu emekliye sevkleri gündeme getirecek ve terfi-tayin ve emir-komuta mekanizmalarını kontrol altına alacaktır.[31]

Bu dönem Genelkurmay Başkanı'nın statüsünün ordu içinde restore edilme sürecine tanık olurken, bu makamın siyaset ve başbakan karşısında bağımsız davranması bu restorasyon sürecinin parçası halini alacaktır. Nitekim ihtilal sonrası kurulan, içinde ihtilalci teğmenlerin, yüzbaşıların ve albayların bulunduğu Millî Birlik Komitesi döneminin ve bu dönemde ortaya çıkan emir-komuta mekanizması bozukluğunun 1962'den[32] itibaren aşılmasıyla birlikte, ordunun AP iktidarıyla ilişkileri gerginlik üzerine oturmuş, bu durum şeklî bağımlılık ya da tersten ifade edersek bağımsızlık halini güçlendirmiştir. Siyasî iktidarlar zaman zaman Genelkurmay Başkanları'nın atanmasında farklı ve baskın tavırlar alabilmiş, bunun dışında ordunun 1950'lerde başlayan 1971'e kadar süreklilik içinde devam

29 İhtilal genç subaylar tarafından gerçekleştirilecek, ihtilal komitesi olarak kurulan Millî Birlik Komitesi'nde bu subaylar çoğunluğu oluşturacaklardı. Bu durum emir-komuta mekanizmasının altüst olmasına yol açtığı kadar, komite içinde ciddi bölünmeler ve Türkeş ve arkadaşlarının tasfiyesine kadar gitmiştir. Bu konuda bkz. Abdi İpekçi, Ömer Sami Çoşar, *a.g.e.*

30 Bu konuda bkz. Muhsin Batur, *Anılar ve Görüşler*, İstanbul, 1983.

31 25 Ağustos 1960 tarihinde 235'i general olmak üzere 4171 subay emekliye sevkedilecektir. Topçu sınıfından yüzde 70, piyadeden yüzde 75, muhabereden yüzde 60, kurmaylardan yüzde 30 oranında tasfiye yapılacaktır. Bkz. Abdi ipekçi, Ömer Sami Çoşar, *a.g.e.*, s. 335.

32 Talat Aydemir'in ihtilal girişimleri sonrası ordu içi kontrol iyice sağlanmış olacaktır.

eden, iç siyasî gelişmelere, özellikle siyasî parti gelişmelerine müdahil tavrı etkin olmuştur.[33]

Genelkurmayın statüsü

İkinci gelişme Genelkurmay Başkanlığı'nın Millî Savunma Bakanı'yla ilişkilerinin 1944-1949 dönemindeki statüsüne geri götürülmesi, diğer bir deyişle askerî otoritenin Millî Savunma Bakanlığı'ndan koparılarak başbakana bağlanması, ona karşı sorumlu tutulmasıdır.

Bu sorumluluk mekanizması darbe sonrası askerî vesayet ikliminin ve süregiden asker-sivil gerginliği etkisiyle, hedeflendiği gibi sadece şeklî bir mekanizma olarak kalmıştır.

Özellikle Millî Savunma Bakanlığı Genelkurmay Başkanlığı ilişkilerinin bir kez daha "ters bağımlılık" üzerine kurulması, askerî karargâha darbenin fiili etkilerinin verdiği güç dışında, yasal yarı bağımsızlığını da iade etmiştir.

MGK'nın kuruluşu

Üçüncü önemli gelişme Millî Güvenlik Kurulu'nun oluşturulması ve bir anayasal organ haline gelmesidir.

Millî Güvenlik Kurulu'nun oluşturulmasında savaş sonrası Batı ordularındaki, özellikle NATO çerçevesinde gelişmelerin de payı vardır. Savaş sırasında karşılaşılan koordinasyon sorunları gidermek ve tüm kaynakları ve barış dönemindeki hazırlıkları devreye sokan topyekûn savunma stratejisinin gereklerini yerine getirmek için, bu tür bir kurul önce ABD'de kurulmuş, ardından NATO üyesi ülkeler onu izlemişlerdi.[34] 1961 Anayasası da, Millî Güvenlik Kurulu'nun görevini, "Millî gü-

33 Bu konuda kapsamlı bilgi için bkz. Muhsin Batur, a.g.e.

34 Türkiye'de de MGK'dan önce 1949 yılında Millî Savunma Yüksek Kurulu adı altında benzer bir teşkilat kurulmuştu. Bu teşkilatın görevi "millî savunma politikasını tespit ve topyekûn millî seferberlik planının barışta hazırlanması" olarak tanımlanmış, Millî Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı dışında başbakanı ve onun önereceği diğer bakanları içine almıştı. MSYK gücü başbakana veriyor, gündemi onun tespit etmesini öngörüyordu. 12 yıl içinde başbakanlar bu kurula sadece 1 kez katılmışlardır, kurula başkanlık görevi ise Millî Savunma Bakanları tarafından yürütülmüştür.

venlik ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyon sağlanmasında yardımcılık etmek üzere gerekli temel görüşleri Bakanlar Kurulu'na tavsiye etmek" olarak tanımlayacaktır.[35]

Ne var ki, Millî Güvenlik Kurulu uygulaması NATO gereklerini de ihmal etmeyen, ancak ağırlığı devlet ve siyaset yapısına veren yeni bir gelişme ya da uyarlamadır. Askerî otoritenin devlet otoritesini siyasetçiyle paylaşma eğilimin bir sonucudur. Nitekim Anayasa MGK üyeleri arasında başbakanı, devlet bakanını ve başbakan yardımcılarını, Millî Savunma, İçişleri, Maliye ve Ulaştırma ve Çalışma bakanları ile Genelkurmay Başkanı hava, deniz, kara kuvvet temsilcilerini yerleştirmiş, asker-sivil karması bir yapı ortaya çıkarmıştır.

27 Mayıs ihtilalcilerinden Millî Birlik Komitesi üyesi ve tabiî senatör Haydar Tunçkanat'ın bu konudaki görüşleri bu durumun aslında bir niyete tekabül ettiğini net olarak ifade eder:

> "Komite, oy çoğunluğu ile iktidara gelecek olan siyasî partilerin yeni anayasamızda kurulacak ikinci cumhuriyeti de dejenere edip yeni bir ihtilale sebeb olmalarını önlemek için, yeni Anayasa ile Millî Güvenlik Kurulu'nu bir tedbir olarak getirmiş ve vazifelerini de açık seçik belirterek Cumhurbaşkanı ve Kurulun asker üyelerini de millî güvenliğimizi ilgilendiren her türlü problemde temel görüşlerini bu kuruda bildirmekle, hem görevli hem sorumlu kılmıştır..."[36]

Şu açıktır ki, MGK uygulaması ciddi bir eşik atlanmakta, millî savunma anlayışından millî güvenlik anlayışına geçilmektedir. Dönemin Başbakan Yardımcısı Turhan Feyzioğlu da, kurulla ilgili meclis görüşmeleri sırasında bu geçişin altını ilginç bir şekilde çizmiştir:

> "Bugün millî güvenlik politikası dendiği zaman, yalnız bizde değil, bütün memleketlerde askerî politikadan, dış politika-

35 1962 yılında, Anayasaya istinaden 129 sayılı yasayla Millî Güvenlik Kurulu Sekreterliği kurulacak ve millî güvenlik çalışmaları kurumsal hale getirilecektir.

36 Haydar Tunçkanat'ın "Millî Güvenlik Kurulu" başlıklı makalesi, *Akşam* gazetesi, 22.09.1966

dan meseleler gelmeyecek, sağlık, ticaret politikası ile ilgili meseleler, sanayi, ziraat, ulaştırma, bayındırlık politikası ile ilgili meseleler bu kurulda görüşülecektir. .."[37]

Bununla birlikte MGK, 1962-1971 arası iç siyasî gelişmelere yoğunlaşacaktır. Başka bir deyişle kurul bu dönemde makro devlet politikalarının dizayn edildiği bir birim olmaktan çok, DP'li yasaklıların affından, AP iktidarının denetimine, ordunun anayasal değişiklik taleplerine kadar uzanan bir dizi tartışmanın, daha doğrusu askerî talep ve eylemin merkezini oluşturmuştur.[38] Bu müdahaleler ve talepler millî güvenlik gerekçesiyle ilişkilendirilmiş, hattâ askerler 12 Mart muhtırasına MGK üyesi sıfatıyla imza atmışlardır.

1971 yılına gelindiğinde merkezileşme süreçlerindeki yeniden oluşum tamamlanacak, Genelkurmay'ın fiilî açıdan bağımsız statüsü ve MGK uygulamasıyla özerkleşme sürecindeki ilerleme hali pekişmiş olacaktır. 1960-1961 gelişmeleri ve düzenlemelerinin askerî otorite-sivil otorite ilişkilerine "katkısı" millî güvenlik kavramı ve MGK üzerinden ordunun bu kez kurumsal bir nitelikle karar süreçlerine dahil olmasıdır.

12 Mart 1971 müdahalesi

12 Mart darbesinin askerî otorite-sivil otorite ilişkileri ve mevcut model açısından, "muhtıraya endeksli anayasa değişiklikleri"yle[39] gelen kalıcı ve önemli üç sonucu olmuştur:

1. Askerî yargı sivil yargı aleyhine genişlemiştir. Yapılan anayasa değişiklikleriyle sıkıyönetim ilân nedenlerine toplumsal ve siyasal nitelikli yenileri eklenmiş ve sıkıyönetime geçişler kolaylaştırılmıştır. Ayrıca sivillerin askerî nitelikte olmayan suçlardan dolayı askerî mahkemelerde yargılanmaları mümkün kılınmıştır. Ancak en önemli değişiklik, asker kişilere yö-

37 TBMMTD, Dönem 1(1962). Cilt 8., s. 190-191.

38 Muhsin Batur, *a.g.e.*

39 Bu anayasa değişiklikleri Genelkurmay Karargâhı'nda kurulan Planlama Grubu tarafından hazırlanmış ve TBMM'de muhtıra baskısıyla çıkarılmıştır. Bu konuda bkz. Bülent Tanör, *İki Anayasa*, İstanbul, 1986, s. 46-54.

nelik eylem ve işlemlerin denetiminin Danıştay'dan alınarak yeni kurulan ve askerlik hizmetinin gereklerine göre düzenlenmesi öngörülen Askerî Yüksek İdare Mahkemesi'ne verilmesidir. Bu gelişme, sivil ve tek idari yargı sistemini bozan iki başlı bir idari yargı sistemini doğururken, askerî hâkimlerin sivil amirlerinin komuta kademesi olduğu dikkate alınırsa, idari yargı da emir-komuta mekanizmasına dahil edilmiştir. Hukuk denetimini azaltan, en önemlisi askerî ve sivil bünyeleri topyekûn birbirinden koparan, askerî bünyeyi askerî topluma çeviren bu uygulama merkezileşme sürecini pekiştiren en önemli unsurlardan birisidir. Kaldı ki, Silâhlı Kuvvetler'in ayrı bir yargı sistemi oluşturması, hukuki sorumluluk mekanizmalarından sembolik olarak uzaklaşmasının ifadesi olacak, asker kişilerin aidiyetinin sadece orduya yönelmesi, askerî otoritenin özerkleşmesinin de itici bir gücü haline gelecektir.

2. Bir diğer anayasa değişikliğiyle Millî Güvenlik Kurulu'nun işlevi ve temsili ağırlığı arttırılmıştır. 1961 Anayasası'ndaki kurula "kuvvet temsilcileri katılır" ibaresi kaldırılmış, yerine "kuvvet komutanları katılır" ibaresi konarak kuruldaki askerî kanat ve askerî temsil güçlendirilmiştir. Genelkurmay ve kuvvet komutanları düzeyinde temsil, kurulda tekil ve kişisel temsilden çok kendi içinde hiyerarşiye tâbi, kurumsal bir temsile dönüşmüştür. Ayrıca yine 1961 Anayasası'ndaki "MGK hükümete yardımcılık eder ibaresi" de yerini "tavsiye eder" ibaresine bırakmıştır.[40] Nitekim bu dönemde MGK, 12 Mart döneminden farklı olarak askerin siyaseti yönlendirdiği ve icraatı kontrol ettiği, temel yasal değişikliklerin, makro siyasî kararlarının taslaklarının hazırlandığı bir merkez olmuştur.[41]

3. Yine anayasal bir değişiklikle Silâhlı Kuvvetler'in elinde bulunan devlet mallarının aleni şekilde denetlenmesi sona erdirilmiş ve bu denetlemenin usûllerinin "millî savunma hizmetlerinin gerektirdiği gizlilik esaslarına uyun olarak kanunla düzenlenmesi" öngörülmüştür. Başka bir deyişle Sayıştay'ın

---

40 1982 Anayasası 118. Madde.

41 Bu konuda Muhsin Batur, *a.g.e.*

genel ve katma bütçeli dairelerin bütün gelir ve giderlerini ve mallarını TBMM adına denetleme ve hükme bağlama işlevine istisna getirilmiş, ordunun elinde mallar ile bundan doğan tasarruflar bir tür denetim dışı tutulmuş ya da ordunun iç denetimine bırakılmıştır.[42]

12 Mart düzenlemeleriyle başlayan daha sonra devam edecek bu eğilim, Silâhlı Kuvvetler'i sadece denetim dışına itmekle kalmamış, sorumsuz konumu kuvvetlendirmiş, bu oranda da merkezileşme ve özerkleşme süreçlerini beslemiştir. Askerî bünyenin sivil hukuk alanı dışına taşınıp yargı denetiminden uzaklaşması, aynı şekilde malî denetimden muaf hale getirilmesi yasal düzeyde Genelkurmay karargâhının hem ayrı bir siyasî merkez oluşturmasına ve hem politik gücünün artmasına zemin hazırlamıştır. Bu değişikliklerle eski yıllara (1920-1944) oranla Genelkurmay Başkanlığı Silâhlı Kuvvetler'in devlet içindeki konumu ve rolü açısından olduğu kadar, asker kişiler açısından da iyiden iyiye bir mıknatıs görevi yapmaya başlamış, tüm diğer parçalar hukuken ya da fiilen tüm parçalar ondan hareketle anlam kazanmaya yüz tutmuştur.

---

42 20. 09. 1971 tarihli anayasa değişikliğiyle 1961 Anayasası'nın 127. maddesine 1982 Anayasası'nın 160. maddesinde de korunacak şu hüküm eklenmiştir:

> "Silâhlı Kuvvetler elinde bulunan Devlet mallarının Türkiye Büyük Millet Meclisi adına denetlenmesi usûlleri, millî savunma hizmetlerinin gerektirdiği gizlilik esaslarına uygun olarak kanunla düzenlenir."

Buna paralel olarak Sayıştay Kanunu'nun 38. maddesi şöyle düzenlenmiştir:

> "Sayıştay denetimine giren idare ve kurumların:
>
> a) Gelir, gider ve mal işlemlerini, bu işlemlere ait sayman hesaplarını bütün kayıt ve belgeleriyle birlikte incelemek ve neticede bütün bu işlem ve hesapları yargılama yolu ile;
>
> b) Bütçe hesabının ve bu nitelikteki diğer hesapların kesilmesini, sayman hesaplarının sonuçlarını, ilgisine göre kesinhesap kanunu tasarıları veya kesin mizan ve bilançolarla karşılaştırmak suretiyle;
>
> c) Kanunlarda belirtilen diğer konuları ilgili daire ve kurumlardan alınacak bilgi ve belgeleri incelemek ve Sayıştay'da gerekli kayıtları kurmak suretiyle denetler."

Askerî kadrolarla askerî teçhizat, levazım, ayniyat, fabrika ve müesseseler, Sayıştay denetimine tabidir. Ancak, bunların denetim usûlleri, Sayıştay'ın görüşü alındıktan sonra Millî Savunma ve Maliye Bakanlıklarınca yapılacak bir yönetmelikte belirtilir.

12 Mart askerî müdahalesinin askerî otorite-sivil otorite ilişkileri dışındaki en önemli sonucu şüphe yok ki, devlet otoritesinin birey ve toplum aleyhine genişlemesi olmuştur. Bu dönemde gerek hak ve özgürlükler sınırlanmış gerek bireylerin yargı güvenceleri azaltılmış, özgürlüğün kural sınırlamanın istisna olduğu bir anlayıştan, özgürlükler alanında yasakların sıralandığı bir anlayışa geçilmiştir. Yapılan anayasa değişikliğiyle hak ve özgürlüklerin sınırlanma nedenleri arttırılmış, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü gibi hukuki niteliği olmayan kısıtlama kriterleri geliştirilmiştir. Buna karşılık kişilerin ödev ve yükümlülükleri alanı genişletilmiş, katılma ve örgütlenme özgürlüğü (memurların sendika kurmaları, öğretim üyelerinin siyasî parti üyesi olmaları) imkânsız hale getirilmiştir. Özgürlüklerin askıya alınmasında yargıç kadar yürütme ve idareye de yetki verilmiştir. Kısacası askerî otoritenin özerk alanının genişlemesiyle daralan siyasî alan, doğal olarak özgürlükler rejimindeki gerilemelerle paralel bir seyir izlemiştir.

12 Eylül müdahalesi

12 Eylül 1980 askerî müdahalesi yasal sonuçları itibariyle hem devletin işleyişinin her yönüyle militerleşmesini, hem askerî otoritenin etkileri hem askerî özerkliğin adete mutlaklaşmasını ifade eden bir aşamayı oluşturur. Bu dönem Silâhlı Kuvvetler'in anayasa yapmanın, yani kurucu iktidar olmanın ötesine geçip kurumlaştırıcı, yani yasa koyucu iktidar haline dönüştüğü bir dönemdir.

Anayasa

Bu dönem gelişmelerinin tam yansıtıcısı olan 1982 Anayasası'nın üç özelliği vardır.

Anayasa "anayasa yasaları belirler" ilkesinin tersine bir mantıkla hazırlanmış; üç yıl süren bir askerî cuntanın, yani Millî Güvenlik Konseyi'nin çıkardığı, temel hak ve özgürlükleri iyice kısıtlayan, yargı denetimini daraltan, yürütmeye, idareye ve kolluk güçlerine hak sınırlamak da dahil olmak üzere

aşırı yetkiler veren yasalar anayasa hükmüne dönüştürülmüştü. Devlet Denetleme Kurulu, YÖK, Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu, Hâkimler ve Savcılar Kanunu, Danıştay, Bölge İdare Mahkemeleri, İdari Yargılama Usûlü Kanunları, Sıkıyönetim Kanunu, Devlet Başkanı'nın atama ve denetleme yetkilerine ilişkin kanunlar bunlar arasındadır.

İkinci olarak; 1982 Anayasası, Millî Güvenlik Konseyi çıkışlı mevzuat yanında kaynak olarak kabul ettiği diğer iki belgeyi, 1961 Anayasası ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni tamamen tahrif ederek ve tersine çevirerek kullanmış bir anayasadır. Her iki belgenin içerdiği temel hak ve özgürlükler listesi, yeni çıkan bazı uluslararası metinlerden de yararlanarak geliştirilmiş ancak getirilen özel yasaklarla ve istisnalarla başta verilenler bizzat anayasa tarafından geri alınmıştır. Örneğin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 17 maddesi temel hak ve özgürlüklerin kötüye kullanılmasını hem bireylere, hem topluluklara, hem devletlere yasaklarken; 1982 Anayasası bunun topluluk ve devlet kısmını görmezden gelmiştir. Aynı 17 madde kötüye kullanma olarak hak ve yok edilmesini hedefleyen eylemleri tarif ederken; anayasa düşünsel, sanatsal, bilimsel çalışmaları bile içerikleri bakımından kısıtlama ve sınırlama yetkisini elinde tutmuştur.

En nihayet bu anayasa, sadece biçimsel kaynakları açısından değil, içeriği açısından da, yani devletin kutsanması, otoriter bir yönetim mantığının meşrûlaştırılması açısından bir ilkler anayasasıdır. "Özgürlük kural, sınırlama istisnadır" ilkesini tersine çeviren ilk Batı anayasasıdır. 13. maddesiyle, yasamaya görülmedik bir şekilde bütün hak ve özgürlükleri genel olarak sınırlama yetkisini vermiştir. Bununla da yetinmemiş; her bir temel hak ve özgürlüğü kendi maddeleri içinde "özel" olarak sınırlamıştır. O da yetmemiş, 14 maddesiyle özgürlük ve hakların kötüye kullanılmasını ifade eden yasakları tek tek sayarak yeni bir sınırlamaya daha başvurmuştur. Bu sınırlamaları sağlama almak için 1961 Anayasası'ndaki özgürlüklerin "özüne dokunulamaz" ibaresini kaldırmış, yargı denetimini devre dışı bırakmıştır. Kişi dokunulmazlığı ve güvenliği, özel

hayatın gizliliği, konut dokunulmazlığı, haberleşme hürriyeti konularında, yargıç ve yargının yetkisi kolluk güçlerine verilmiştir. Bu sınırlamaların gerekçesi ise, devletin ülkesiyle bölünmez bütünlüğünün, millî egemenliğin, Cumhuriyetin, millî güvenliğin, kamu düzeninin, genel asayişin, kamu yararının, genel ahlâkın ve genel sağlığın korunması gibi hukukiliği su götüren, yasallık niteliği tartışmalı, muğlak, siyasî ve subjektif, ideolojik yoruma açık unsurlardır.

Sonuç olarak, 1982 Anayasası bireyin ve toplumun, zihnî, kültürel, siyasî faaliyetlerini kodlanmaya soyunan ve devleti kutsal sayan, düşünce suçlarını meşrû kılan, bilim ve sanat özgürlüğünü kurallara, koşullara tâbi kılan, özetle askerî otoritenin topluma, bireye ve siyasete bakışının altını çizen bir uygulamadır.

Özerkleşmede aşırı doz

Özgürlüklerin ve siyaset alanın daraltılması ve devletleştirilmesi, bir yandan sivil otorite-askerî otorite ilişkilerine açık bir şekilde yansımış, diğer yandan bu daralma ve devletleşme askerî vesayet modeliyle pekiştirilmiştir.

1. 12 Eylül'le bu konuda gelen ilk önemli değişiklik Millî Güvenlik Kurulu'nda olmuştur. Çoğunluğu siyasî kanada veren 1961 Anayasası'ndan farklı olarak, bu kez üyeler tek tek belirtilmiş, asker üyeler arasına Jandarma Genel Komutanı eklenmiş, bu yolla sivil üyelerin sayısının asker üyeleri geçmemesini sağlayan bir düzenleme yapılmıştır. Ayrıca anayasaya, MGK kararları "bakanlar kurulu tarafından öncelikle dikkate alınacağı" ibaresi konulmuş, "tavsiye etme" sözcüğü yerini "bildirir" kelimesine bırakmıştır. Böylece kararların gücü ve işlevi arttırılmıştır. En nihayet kurulun gündeminin Başbakan ve Genelkurmay Başkanı'nın önerileriyle oluşturulacağı hükmü getirilmiş, böylece asker ve sivil kanatlar inisyatif alma ve devlet gündemini belirleme açısından eşitlenmiş, asker kurulda güvenlik alanını ve kapsamını tanımlama konusunda yeni bir yasal araca kavuşmuştur.

2. 12 Eylül'le gelen diğer bir değişiklik, millî güvenlik kav-

ramına ilişkindir. Kavramın kapsadığı alan 1982 Anayasası'yla birlikte genişlemiş, iç ve dış politikayı kuşatan bir anlam kazanmıştır. Nitekim Anayasa'da MGK ile ilgili madde bu kurulun görevini "toplumun huzur ve güvenliği korumak" olarak tanımlayacaktır. Bu yolla MGK güçlendirildiği ve askerîleştirildiği oranda siyaset sahasında söz sahibi bir kurum haline dönüşmüştür. Bu yolla MGK'nın ele aldığı siyasî ve toplumsal konular devlet politikaları adı altında devletleştirilecek ve siyasî tartışmalara ya da siyasî projelere dolaylı olarak kapatılacaktır. Bu adım askerî siyaset modelinin siyaset-devlet ayırımına ilişkin mantığını yasallaştırmış ve meşrûlaştırmıştır.

3. 12 Eylül'ün askerin devlet içindeki özerkleşme sürecine üçüncü "katkısı", sıkıyönetim konusundadır. Sıkıyönetim komutanlarının başbakana karşı sorumlu olduğunu belirten düzenleme değiştirilmiş ve bu sorumluluk, Genelkurmay Başkanı'na karşı kılınmıştır. Bir başka deyişle olağanüstü dönemlerde (bu dönemlerin Türk siyasî hayatının üçte birini oluşturduğu unutmadan) askerin üzerinde hiçbir sivil ve siyasî denetim kalmamıştır. Ayrıca, bir başka düzenlemeyle sıkıyönetimlerin karar ve işlemleri yargı denetimi dışında bırakılmıştır. Bu durum askerî otoritenin sorumluluk dışı konumunu hem fiilî hem sembolik olarak pekiştirmiştir.

12 Eylül dönemi devlet işleyişinin askerîleşmesi ve askerî otoritenin tümüyle içine kapanıp, her konuda sorumluluk dışı kalması açısından bir doruk noktasıdır. Ve bu dönemi takip eden yıllarda çeşitli yasa ve yönetmeliklerle bu doruk noktası sağlamlaştırılacaktır.

Bunlar içinde iki tanesi vardır ki, gerek modelin 1980 sonrası gelişmesi ve kullanılmasında gerekse yol açtıkları siyasî sonuçlarla son derece önemlidir.

Özerkleşmenin malî boyutu:
Sayıştay denetiminin tümüyle kalkması

Birincisi, 1985 tarihinde 3162 sayılı bir yasayla Sayıştay Kanunu'nda yapılan değişikliktir. Bu tarihte 832 sayılı Sayıştay Yasası'nın 30. maddesine yapılan bir ek ile askerî harcamalar

olarak bilinen askerî alımlar ve bunların sözleşmeleri denetim dışı bırakılmıştır. Daha doğrusu Sayıştay'ın denetleyemeyeceği istisnalar arasında sayılmıştır.[43]

İkinci adım aynı yıl Savunma Sanayi Destekleme Fonu'na ilişkin 3238 sayılı yasayla atılmıştır. Turgut Özal döneminde başlayan bütçe dışı fon uygulamasıyla silâh alımları ve askerî harcamaların önemli bir miktarı yeni kurulan bu fon üzerinden yapılmaya başlamış ve kanun daha yola çıkarken denetimsizliği kural olarak koymuştur. Nitekim kanunun 11. maddesi "Bu Kanunla yapılması öngörülen iş ve işlemlerde 1050 sayılı Muhasebei Umumiye Kanunu, 2886 sayılı Devlet İhale Kanunu ile 832 sayılı Sayıştay Kanunu hükümleri uygulanmaz" hükmünü getirmektedir. Kanun bununla da yetinmemiş fonun faaliyet ve harcamalarını malî denetime imkân verecek her vergi ve benzeri zorunluluktan muaf tutmuştur.[44]

12 Mart döneminde Sayıştay'a ordunun elindeki mallarının denetimi yasaklayan ilk adım, 12 Eylül dönemindeki bu iki adımla tamamlanmıştır. O tarihten bu yana Silâhlı Kuvvetler'in maddi tasarrufları, malları, harcamaları, silâh alımları tümüyle sivil, hukuki ve siyasî denetimin dışındadır. Askerî

---

43 1985 tarihli ek sonrası Sayıştay Kanunu'nun 30. maddesinin ilgili bölümü şu şekli almıştır.

> "Sayıştay'ın denetimine tâbi daire ve kurumlarca harcamaya ilişkin olarak yapılan sözleşmelerle her türlü bağıtlar tescile, genel ve katma bütçeli dairelerin kadro ve ödenek dağıtım işlemleri önceden vizeye tâbidir.
>
> (Ek: 7/3/1985 - 3162/3 md.) Askerî kadrolar hakkında yukarıdaki fıkra hükmü uygulanmaz. Bunların Sayıştay'a gönderilme, saklanma ve yok edilme usûlleri, ilgili bakanlık ve Sayıştay'ın görüşü alınmak suretiyle, gizlilik ilkesi gözönünde tutularak Başbakanlıkça saptanır..."

Buna göre silâh alımları ve bunlara ilişkin sözleşmeler başta olmak üzere diğer devlet kurumların farklı olarak Türk Silâhlı Kuvvetleri'nin tüm bağıt ve sözleşmeleri önceden denetime ve izne tâbi olmaktan çıkmıştır.

44 Kanunun 14. maddesinin ilk bölümü şöyledir:

> "Savunma Sanayii Müsteşarlığı ile Müsteşarlık emrinde kurulan fon;
>
> a) Kurumlar vergisinden,
>
> b) Yapılacak bağış ve yardımlar nedeniyle veraset ve intikal vergisinden,
>
> c) Yapacakları her türlü muameleler dolayısıyla damga vergisinden,
>
> d) Açlıkları krediler dolayısıyla lehte tahakkuk edecek faizler Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisinden, Muaftır..."

alımların devasalığı da dikkate alınırsa,[45] bu durumun ordunun sorumluluk dışı konumunun ve hareket serbestiyesinin, ve özerkleşme eğilimin en önemli unsurlarından birisi olduğu ortaya çıkar.

Militerleşmenin kalbi: MGK Genel Sekreterliği, MSB VE MASK

12 Eylül'ün mevcut modele ya da askerî vesayet sistemine ilişkin kritik düzenlemelerinden ikincisi 1983 yılında çıkarılan 2945 Millî Güvenlik Kurulu Kanunu'dur.[46]

Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği kurumsallaşmış yapısıyla, özellikle bu dönemden itibaren siyaseti ve devlet işleyişini yönlendiren ve takip eden bir birim haline gelmiştir. Daireleri ve müsteşarlıklarıyla kurumun altyapısının önemi üst kurulun önemiyle eşitlenmiş, hattâ zaman zaman onu geçmiştir. Yasa tasarısının genel gerekçesi bu açıdan açık ve ilginçtir:

> "12 Eylül 1980 öncesi devlete müteveccih iç tehditlerin ulaştığı boyutlar ve tehditler karşısında Millî Güvenlik Kurulu'nun tetkik, araştırma ve incelemeleri sonucu tespit ettiği ve büyük çoğunlukla 12 Eylül'den sonra uygulanan tedbirlerin, zamanın yürütme, yasama ve yargı organlarınca yerine getirilmemesi veya istenen şekil veya düzeyde uygulamaya konmaması sonucunda hasıl olan durumlarla tekrar karşılaşmayı önlemek için Anayasanın öngördüğü esasları çerçevesinde Kurulun ve Genel Sekreterliğin görev, yetki ve çalışma usûlleri yeni tasarıda yer almış bulunmaktadır."[47]

1982 Anayasası'nın 118. maddesinde millî güvenlik kavramının "toplumun huzur ve güvenliği"nin sağlanması olarak tanımlandığını yukarıda belirttik. Millî Güvenlik Kurulu Ka-

45 Bu konuda bkz. Günay Günlük Şenesen'in bu kitaptaki makalesi.

46 Bu kanunu takiben daha önce açık olan, kurul genel sekreterliğinin bakanlık, kurum ve kuruluşlarla ilişkilerini ve iç çalışma düzenini tanzim eden Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Yönetmeliği yerini gizli ibareli başka bir yönetmeliğe bırakmıştır.

47 *Danışma Meclisi Tutanak Dergisi*, cilt 22 (1982), sevk sayılı belge s. 1.

nunu'nda bu kapsam daha da genişler. Kanunun 2. maddesi millî güvenliği, "devletin anayasal düzenini, millî varlığının, bütünlüğünün, siyasî, sosyal, kültürel ve ekonomik dahil bütün menfaatlerinin ve ahdi hukukunun her türlü dış ve iç tehditlere karşı korunması ve kollanması" şeklinde tanımlar. Bu tanım yürütme organının bütün yetkilerini içermekte, daha da öte sosyal, kültürel, ekonomik, teknolojik iç gelişmeleri takip edilip yönlendirilecek, hattâ müdahale edilecek millî güvenlik unsurları arasında sıralamaktadır.

Nitekim aynı kanunun 4. maddesi, MGK'nın görevleri arasında, "ülkenin siyasî, sosyal, iktisadî, kültürel ve teknolojik durum ve gelişmelerini sürekli takip ederek değerlendirmeyi, millî hedefler yönünde güçlenmelerini sağlayacak temel esasları tespit etme"yi sayar. MGK'nın görevi sadece tespit etmek değil, ayrı zamanda tedbir almaktır. Aynı madde MGK'ya, "anayasal düzeni koruyucu, millî birlik ve bütünlüğü sağlayıcı, Türk milletini Atatürkçü düşünce, Atatürk ilke ve inkılapları doğrultusunda ve millî ülkü ve değerler etrafında birleştirerek millî hedeflere yönlendirici gerekli tedbirleri belirleme" görevini verir.[48]

---

48 2945 sayılı kanunun 4. maddesi şöyledir:

"Millî Güvenlik Kurulu;

b) Devletin millî güvenlik siyaseti doğrultusunda tespit edilen millî hedeflerin ve hazırlanan millî plan ve programların gerçekleştirilmesine ilişkin tedbirleri belirler;

c) Devletin millî güvenlik siyasetini etkileyecek millî güç unsurlarını ve ülkenin siyasî, sosyal, iktisadî, kültürel ve teknolojik durum ve gelişmelerini sürekli takip ederek değerlendirir, millî hedefler yönünde güçlenmelerini sağlayacak temel esasları tespit eder;

d) Devletin varlığı, bağımsızlığı, ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği, toplumun huzur ve güvenliğinin korunması hususunda zorunlu gördüğü tedbirleri tespit eder.

e) Anayasal düzeni koruyucu, millî birlik ve bütünlüğü sağlayıcı, Türk Milletini Atatürkçü düşünce, Atatürk ilke ve inkilapları doğrultusunda ve millî ülkü ve değerler etrafında birleştirerek millî hedeflere yönlendirici gerekli tedbirleri belirler. Sayılan bu hususlara yönelmiş yurtiçi ve yurtdışı tehdide karşı koymak, bu tehdidi etkisiz kılmak için gereken strateji ve temel esaslar ile birlikte planlama ve uygulama hizmetleri konularında görüşleri, ihtiyaçları ve alınmasını lüzûmlu gördüğü tedbirleri tespit eder;

MGK'nın bu tespit ve tedbir görevleri aslında temel bir görevin parçaları olarak tanımlanmıştır. Bu temel görev, icrai niteliklidir, bu çerçevede "devletin millî güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulaması"na ilişkindir. Kanunda devletin millî güvenlik siyasetini ise "millî güvenliğin sağlanması ve Millî Güvenlik Kurulu'nun tespit ettiği görüşler dahilinde Bakanlar Kurulu tarafından tespit edilen iç ve dış savunma hareket tarzlarına ait esasları kapsayan siyaseti" olarak tanımlanmıştır. Bu çerçevede millî güvenlik politikası, millî güvenlik kavramının kapsadığı alan da dikkate alınırsa eğitimden ekonomiye, dış politikadan siyasî hareketlere tüm siyasî alanı kapsayan resmî bir devlet politikaları manzumesini ifade eder. Başka bir deyişle uygulayıcılara, yani siyasî iktidarlara çizilen eylem çerçevesini oluşturur. Nitekim millî güvenlik politikası her aşamada değişime her an açık olan, ancak belirli sürelerle (beş yılda bir) yenilenen bir metne, Millî Güvenlik Siyaset Belgesi'ne (MGSB) dönüştürülmüştür. Bu metin varlığı 28 Şubat günlerinde, askerî otoritenin yaptığı çıkışlarda referans olarak kullanmasıyla kamuoyuna yansımış, "devletin gizli anayasası" olarak tanımlanmıştır.

Millî Güvenlik Kurulu'nun, millî güvenlik siyasetinin işlevini daha iyi kavramak için, en son 31 Ekim 1997 tarihinde değiştirilen MGSB'nin içeriğine göz atmak yeterlidir. 2 kitap ve 10 ekten oluşan 14 maddelik bu belge, iç ve tehdit değerlendirmesinin yanı sıra özelleştirme, AB'ye üyelik, adalet mekanizması, mahalli ve kültürel özelliklere yönelik politikaları da

---

f) Olağanüstü hallerde, sıkıyönetim, seferberlik veya savaş hali ilânı için görüş tespit eder;

g) Olağan hal ile savaş, savaşı gerektiren ve savaş sonrası hallerde, kamu ve özel kurum ve kuruluşlar ve vatandaşlara düşecek topyekûn savunma, millî seferberlik ve diğer konularda hizmet ve yükümlülükler ile bu hususlarda yapılacak planlara temel teşkil edecek esasları tespit eder;

h) Devletin millî güvenlik siyasetinin öngördüğü hususlar ve topluma yönelik hizmetler ile topyekûn savunma hizmetlerinin gerektirdiği malî, ekonomik, sosyal, kültürel ve diğer konulara ilişkin tedbir ve ödeneklerin kalkınma plan, program ve yıllık bütçelerde yer almasını sağlamak üzere gerekli esasları tespit eder;

i) Millî güvenlik kapsamına giren konularda yapılan ve yapılacak milletlerarası andlaşmalar hakkında görüş tespit eder..."

bir tür devlet hükmüne bağlamaktadır.[49] Bu konular koşullara göre değişen, toplumsal taleplere göre ivme kazanan esas olarak siyasî otoriteye ve TBMM'ye ait alanlardır. Bir siyasî partiden diğerine göre değişiklik gösterecek hususlardır. Siyasî partilerin toplumsal talepleri siyasî kararlara dönüştürme işlevi, yani demokrasi işlevi göz önüne alınırsa, bu uygulama tam tersi bir akışı getirmekte, devletin siyaset üzerindeki egemenliğini ifade etmektedir. Uygulanacak politikaları MGSB'nin belirlemesi, yasama, icra ve idari faaliyetlerin bu belgeyle uyum taşıması zorunluluğu, devletin, devlet üzerinden Silâhlı Kuvvetler'in TBMM'nin iradesine doğrudan, sistematik ve yasal bir müdahalesine gönderme yapar.

---

49 Son olarak 31 Ekim 1997 tarihindeki MGK'da değiştirilen MGSB'in gazetelerde yayımlanan özet metni şöyledir:

"1- Bölücü ve irticai faaliyetler, eşit ve birinci derecede önceliklidir.

2- Siyasal İslâm Türkiye için tehdit unsuru olmaya devam etmektedir.

3- Türk milliyetçiliği bazı kesimlerce ırkçılığa dönüştürülmek istenmektedir. Ülkücü mafya bundan yararlanmak istemektedir. Bu da bir tehdit unsuru oluşturmaktadır.

4- Aşırı sol yine tehdit unsuru olmaya devam etmektedir. Ancak bir yumuşama içinde olduğu görülmektedir.

5- Yunanistan'la ilişkilerde tehdit algılanmasına dikkat edilmelidir. Türkiye'nin bir tercihi olmamasına karşın, Yunanistan ile bir çatışmanın çıkabileceği gözden kaçırılmamalıdır.

6- Yunanistan ile çıkabilecek bir çatışma halinde, Suriye de Türkiye ile çatışmaya girebilir.

7- Türkiye'nin komşusu olan ülkelerle ilgili önceki değerlendirmeler aynen korunmalıdır.

8- Kamusal alana kaymamak koşuluyla mahalli ve kültürel özelliklerin geliştirilmesine yönelik düzenlemeler yapılmalıdır.

9- Adalet ve devletin yönetim sistemindeki eksiklik ve aksaklıkları acilen giderilmelidir.

10- Türkiye'nin Batı'ya dönük yüzünde hiçbir değişikliğe gidilmemelidir.

11- Türkiye'nin AB'ye tam üyelik konusundaki hedefi korunmalıdır. Ancak bazı Avrupa ülkelerinin bu konudaki olumsuz tutumları gözardı edilmemelidir.

12- (Bu madde, devletin hassas ve çok gizli bir kararı olması gerekçesiyle gazete tarafından yayımlanmamıştır)

13- Türkiye'nin dünya ile bütünleşmesine yönelik, özelleştirme de dahil ekonomik çabalar arttırılmalıdır.

14- Türk Cumhuriyetleri'yle ilişkiler güçlendirilmeli ve bu ülkelerin yönetimlerinin gücünün korunmasına destek olunmalıdır..."

Yeni Şafak gazetesi, 21.08.2001

Bu aşamada şunu belirtmek gerekir; bu belgeyi hazırlama yetkisi başbakana ait olsa da, fiilî olarak belgenin hazırlanmasındaki inisyatif ve yetki Silâhlı Kuvvetler'e aittir. Belgeye ilişkin çalışma önce Genelkurmay karargâhında yapılmakta ve başında TSK'nın komuta kademesini oluşturan 15 orgeneralden birisinin bulunduğu MGK Genel Sekreterliği'nde son haline çevrilmekte, MGK üst kuruluna sunulmakta ve daha sonra başbakan tarafından neredeyse zorunlu olarak onaylanmaktadır. Başbakan'ın verdiği bu "güdümlü talimat" sonrasında ve bu talimata göre MGB (MGSB'nin uygulama noktalarını belirleyen Millî Strateji Belgesi) oluşturulmakta, içinde tehdit değerlendirmelerini de yer aldığı MASK (Millî Askerî Stratejik Konsept) hazırlanarak Askerî Şura'ya getirilmekte tekrar başbakanın onayına sunulmaktadır.[50]

Meseleye millî güvenlik kavramının alanı, Millî Güvenlik Kurulu'nun yetki ve görevleri, Millî Siyaset Politikası ve Belgesi'nin işlevleri açısından bakıldığında, özellikle Güneydoğu sorunu ve 28 Şubat günlerinde oynadıkları rol dikkate alındığında "kavram, kurul ve politika"dan oluşan bu üçlünün Türkiye'nin "yönetici üçlüsü" olduğu ortaya çıkmakta ve bu durum asker tarafından açıkça ifade edilmektedir. Nitekim Bülent Tanör'ün TÜSİAD için hazırladığı "Demokratikleşme Raporu" tartışmaları sırasında askerî cenahın, "Ordu Çevrelerinin Görüşü" başlığıyla Anadolu Ajansı'na gönderdiği imzasız, ancak karargâhta kaleme alındığı belli uzun açıklamada şöyle denmekteydi:

> "Millî Güvenlik Kurulu, devletin en üst sivil ve asker görevlilerinin birarada görev yaptığı, 'devletin hafızası' olma ve dolayısıyla mili güvenlik politikalarının sürekliliğini sağlayabilme işlevini yerine getiren; zaman zaman siyasetin tıkanabildiği devrelerde ayrıca asker-sivil işbirliği çerçevesinde makûl ve uygu-

50 1996 İlkbaharında Silâhlı Kuvvetler, MASK'da yaptığı bir değişiklikle ülkeye yönelik tehdit değerlendirmesinde ilk kez birinci sırayı iç tehdide vermiş ve buna göre yeniden yapılanmıştır. İç tehditle özellikle irticai hareketler ve iktidardaki RP kastedilmiş, Askerî Şura'da Başbakan Erbakan kendisinin ve partisinin kastedildiği bu metni onaylamak zorunda kalmıştı.

lanabilir çözüm yollarının saptanabildiği; devletin tüm ilgili kurumları arkasında sağlam ve doğrudan bir iletişim, karşılıklı görüşme ve danışma ortamı sağlayan önemli bir kuruluştur. Bu şekliyle kurul, siyasal ve hukuksal düzeyde adeta bir supap/sigorta işlevine sahiptir. (...) MGK kararlarının her zaman ciddiyetle karşılanması ve dikkate alınması, bu kararların 'emir' mahiyetinde olmalarından değil, 'verilebilecek en doğru ve uygun kararlar' olmalarındandır. Başka bir deyişle Millî Güvenlik Kurulu'nun görüş ve önerilerinin devlet organlarınca hemen tüm hallerde dikkate alınmasının sebebi, bu kuruldaki askerî üyelerin görüş ve önerilerine sivil kanada dikte ettirmesi veya benzeri bir nedenle değil, askerlik ve komuta kademelerinde en az 40 yıl liyakatle hizmet ederek mesleki kariyerini ve tecrübesini fiilen de kanıtlamış en üst düzey komutanların gündemdeki konuları günlük politik endişelerden uzak bir bakış açısı ile ele alması ve uygulanabilir en isabetli çözüm yollarını ortaya koymasından kaynaklanmaktadır..."

Anti-siyaset mantığı üzerine oturan, özcü ve faydacı bu bakış açısının demokratik değer ve kurumların tam tersi bir güzergâh oluşturduğuna şüphe yoktur. Bu durumu en basit şekliyle eski Genelkurmay Başkanları'ndan (1990-1994) Doğan Güreş şöyle ifade edecektir:

"Anayasamızda tanımlandığı gibi MGK, Millî Güvenlik Siyaseti'ni tayin eder ki, bu bütün politikaların tanrısıdır, anayasasıdır. Buna aykırı davranılması düşünülemez. Bu nedenle 1982 Anayasası, 'MGK hükümete tavsiye eder' ifadesi yerine 'bildirir' ifadesini kullanmıştır. Anayasal durum bu olduğuna göre MGK kararlarının tavsiye mahiyetinde değerlendirilmesi yanlıştır..."[51]

MGK'nın iç yapısı

Millî Güvenlik Kurulu'nun en az bilinen ve tartışılan yönü altyapısı, iç işleyişi ve işlevidir. Oysa, yukarıdaki görevlerin

51 *Milliyet gazetesi*, 4 Mart 1997.

koordinasyon ve meşrûiyet merkezi genel sekreterlik olarak karşımıza çıkar.

Genel sekreterliğin görevleri yasaya göre özetle şöyledir:

Millî güvenlik siyasetinde sürekliliği ve uygunluğu sağlama, millî güvenlik siyasetine ve buna bağlı tüm diğer siyasetlere temel teşkil edecek bilgileri derleme, topyekûn savunma hizmetlerini koordine etme, şiddet olayları karşında önlem geliştirme. MGK Genel Sekreteri kanuna ve yönetmeliğe göre bu görevler için devlet bilgisini süzgecinden geçirip derler, alınan kararları takip eder, millî güvenlik belgesindeki esasları uygulanması için tüm kamu kurum ve kuruluşlarıyla başbakan adına ilişkiler kurar, bu kurumlardan düzenli bilgi talep eder, MGK'da birleştirilen bilgi ve istihbaratlar çerçevesinden millî güvenlik esas ve uygulamalarını onlara bildirir, bu yönde planlar hazırlar ve bu konudaki uygulamaları takip ve kontrol eder, düzenler, yönlendirir ve koordine eder. Ve bunları yaparken başbakan adına yetkilidir.[52]

52 2945 sayılı kanunun Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği'nin yetkilerini tanımlayan 13. maddesi şöyledir:

"a) Millî Güvenlik Kurulu'nun 4'üncü maddede sayılan görevleriyle ilgili olarak; gerekli her türlü çalışma, araştırma, inceleme ve değerlendirmeleri yapar, bunların sonuçlarını teklifleri ile birlikte Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Millî Güvenlik Kurulu'na sunar;

b) Millî Güvenlik Kurulu kararlarının hazırlanmasında ve bu kararlara ilişkin Bakanlar Kurulu kararlarının uygulanmasında, bakanlıklar ve ilgili kurum ve kuruluşlarla müşterek çalışmalar yapar, uygulamaları takip ve kontrol eder, düzenleyici, yönlendirici ve koordine edici işbirliğinde bulunur;

c) Millî Güvenlik Kurulu'nun sekreterlik hizmetlerini yürütür;

d) Bakanlar Kurulu'nun millî güvenliğin sağlanması sorumluluğuna ilişkin olarak; Devletin savunma siyaseti dışında millî güvenlik siyasetini tayin, tespit, uygulama ve gerektiğinde düzeltme ve değiştirme görevlerini doğrudan veya bakanlık, kurum ve kuruluşlarla da yapılacak müşterek çalışmalarla araştırır, inceler, planlar hazırlar ve bu konudaki uygulamaları takip ve koordine eder, yönlendirir, sonuçları değerlendirir;

e) Millî Güvenlik Kurulu kararları ile bunlara ilişkin Bakanlar Kurulu kararları doğrultusunda, 4'üncü maddenin birinci fıkrasının (d) ve (e) bentlerinde belirtilen konularda gerekli olan hizmet ve faaliyetleri planlar, yürütür ve ilgili bakanlık, kamu ve özel kurum ve kuruluşlardaki bu konulara ilişkin uygulamaları takip ve kontrol eder, yönlendirir ve koordine eder;

Bu yetki ve görevleri tek cümleyle şöyle özetlemek mümkündür:

Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği ve genel sekreteri anayasal kurumları yönlendiren temel siyasî bilgi ve bilgi derlemesi tekelini elinde tutar.

---

f) Silâhlı Kuvvetler görev alanı dışında kalan topyekün savunma hizmetlerini koordine eder ve bu konudaki düzenlemeleri takip eder. Bu hizmetlerle ilgili plan ve esasların tespiti, düzeltilmeleri ve değişiklik işlemlerini yürütür. Bu esaslara göre, bakanlık, kurum ve kuruluşların yapacakları planların gerçekleşmesini ve uygulamalarını temin ve takip eder. Milletlerarası antlaşma ve anlaşmalar gereğince aynı konu ile ilgili hizmetleri yerine getirir ve getirilmesini sağlar. Olağan hal ve savaş, savaşı gerektiren ve savaş sonrası hallerde topyekûn savunma sivil hizmetleri yönünden kamu ve özel kuruluşlara düşecek görev ve yükümlülüklere ait kanuni ve idari tedbirleri tespit ederek gerçekleşmesi için faaliyette bulunur;

g) Şiddet olaylarının yaygınlaşması ve kamu düzeninin ciddi şekilde bozulması sebepleriyle ilân edilen olağanüstü halde alınacak tedbir, yapılacak iş ve işlemlerin tespit çalışmalarını yapar, uygulamada işbirliğinin sağlanması için gerekli tedbirleri tespit eder ve bu konudaki tekliflerini Başbakana sunar;

h) Millî güvenlik siyasetinin öngördüğü tedbirlerin alınması ve hizmetlerin yürütülmesi ile topluma yönelik hizmetler ve topyekûn savunma sivil hizmetlerinin gerektirdiği malî, ekonomik, sosyal ve diğer tedbirlerin kalkınma, plan ve programlarında yer alması, yıllık bütçelerde bunlar için ödenek ayrılması konularında, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı ile işbirliği ve koordinasyonda bulunur. "

MGK Genel Sekreteri'nin diğer yetkileri kanunda şöyle belirtilmiştir:

"Madde 9 - Millî Güvenlik Kurulu kararlarıyla ilgili Bakanlar Kurulu kararlarının dağıtımı Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği tarafından yapılır. Bu kararlara ilişkin uygulamalar Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği tarafından takip edilerek sonuçları hakkında Başbakana, Cumhurbaşkanına ve Millî Güvenlik Kurulu'na belli süreler içinde bilgi verilir. Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği ayrıca Bakanlar Kurulu kararı haline getirilemeyen Millî Güvenlik Kurulu kararları ile bu kararlara ilişkin gelişmeler hakkında da Cumhurbaşkanına Başbakanın ve Millî Güvenlik Kurulu'na bilgi sunar. "

"Madde 14 - Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, 13'üncü maddede belirtilen görevlerin yerine getirilmesinde, takip ve kontrol edilmesinde, yönlendirilmesinde, koordine edilmesinde ve denetlenmesinde verilen direktifler çerçevesinde Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Millî Güvenlik Kurulu adına yetkilidir."

"Madde 19.- Bakanlıklar, kamu kurum ve kuruluşları ile özel hukuk tüzelkişileri Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliğine gerekli olan açık ve her derecede gizli bilgi ve belgeleri sürekli veya istenildiğinde vermek zorundadırlar."

Nitekim çeşitli devlet kurumlarından gelen, bu kurumlara ısmarlanan bilgilere son şeklî, siyasî vurgularıyla birlikte MGK Genel Sekreterliği tarafından verilmekte, başka bir deyişle asayiş ve güvenlik mantığı çerçevesinde yoğrulmaktadır. MGK Genel Sekreterliği sadece siyasî ve ekonomik bilgileri istihbari mantık çerçevesinde değerlendirmekle kalmamakta, aynı zamanda istihbari bilginin de tek elde toplandığı merkez olmaktadır. Genelkurmay İstihbarat Dairesi, Emniyet İstihbarat Dairesi ve Millî İstihbarat Teşkilatı ve MGK temsilcisinin katıldığı istihbarat koordinasyon toplantıları genel sekreterlikte yapılmakta, devlet kurumlarına ve siyasî merkezlere sunulacak tüm veriler sonuç olarak genel sekreter tarafından şekillendirilmektedir.

Bu noktada bugün Türkiye'de devlet sistemin ve ona bağlı olarak siyasal sisteminin çalışmasının temel özelliklerinden birisini oluşturan önemli dört özellik ortaya çıkmaktadır.

Birinci özellik MGK Genel Sekreterliği'nin her türlü bilginin aktığı, ısmarlandığı, değerlendirildiği ve koordine edildiği "devlet hafıza ve eylem merkezi"ni oluşturmasıdır. MGK bu bilgi derlemesi çerçevesinde TRT, RTÜK, DPT, YÖK, Valilikler ve bakanlıklar gibi devlet kurumlarıyla doğrudan ilişkiye geçer, yönlendirme yapar, en önemlisi taleplerde bulunur.

İkinci özellik siyasetin ve siyasetçinin bu bilgiler tarafından kuşatılmasıdır. Bu bilgiler, hükümet de dahil olmak üzere TBMM komisyonlarının, ayrıca çeşitli kamu kurum ve kuruluşların karar donanımını sağlar. Bu şekilde kararların yönünü ve niteliğini belirler. Bu durum, fiilî olarak siyasî iktidarı bağımlı hale getiren ve hükümet-devlet çarkının çalışma biçimine işaret eden bir durumdur

Üçüncü özellik, MGK alt birimlerinin sadece bilgiyi üretmekle, derlemekle ve politika uygulamalarını denetlemekle yetinmez, toplumun, ekonominin, siyasetin her yönüyle tümünü takip ve kontrol eder. Nitekim MGK Genel Sekreterliği dört ana birim etrafından örgütlenmiştir. Bunlar sırasıyla Millî Güvenlik Siyaseti Başkanlığı, Bilgi Toplama Araştırma ve Değerlendirme Başkanlığı, Toplumla İlişkiler Başkanlığı, Topye-

kûn Savunma Sivil Hizmetler Başkanlığı'dır.[53] Başkanlıkların altında baş müşavirlikler, onların altında müşavirlikler bulunmaktadır. Geniş millî güvenlik kavramının nasıl hayata geçirildiğini örneklemek ve topyekûn denetim ve yönlendirmeye somut olarak görmek için Millî Güvenlik Siyaseti Başkanlığı'nın altında bulunan Özel Siyasetler baş müşavirliğine bakmak yeterlidir. Bu baş müşavirlik, sosyal siyaset, ekonomi siyaseti, eğitim ve kültür siyaseti, bilim ve teknoloji siyaseti müşavirliklerinden oluşur. Aynı şekilde Toplumla İlişkiler Başkanlığı altında, Psikolojik Harekât Eğitim Müşavirliği, Yazılı Medya Müşavirliği, Görsel ve İşitsel Medya Müşavirliği, İnternet Müşavirliği, en ilginci Sivil Toplum Örgütleri Müşavirliği bulunmaktadır. Bu kurumlaşmayla MGK ekonomiden sivil toplum alanına kadar yönlendirme, takip ve politika üretme faaliyetlerinde bulunmaktadır.

Dördüncü özellik bilgi tekeli oluşturmadan toplumu yönlendirmeye tüm bu faaliyetlerin askerin siyasî ve ideolojik kontrolü altında olmasıdır. MGK Genel Sekreteri'nin ordu komuta kademesinin 15 üyesinden biri olduğu ve kendi üzerinden MGK'yı fiilen Genelkurmay karargâhının bir parçası olduğunu belirtmiştik. En az bunun kadar önemli olan diğer bir husus MGK'nın diğer personelinin asker ya da asker kökenli olmasıdır. 2000 itibariyle, MGK'nın lojistik destek grupları dışında kalan 4 ana biriminde 116 personel çalışmaktaydı. Başkan/başkan yardımcısı/baş müşavir/müşavir/uzman ve uzman yardımcısından oluşan bu personelin, uzman ve uzman yardımcıları dışındaki tüm kadrosu asker ve asker kökenli kişilerden oluşmaktadır: Genel sekreter yardımcısı dahil, başkan, başkan yardımcısı, baş müşavirlerin tümü asker ve asker kö-

53 1 Mart - 19 Nisan 2000 tarihleri arasında MGK iç bünyesinde hazırlanan "MGK Genel Sekreterliği Kuruluş ve Kadro Analiz Çalışmaları" başlıklı rapor üzerine 2000 yılında MGK Genel Sekreterliği yönetmeliğinde bir değişiklik yapılmıştır. Bu değişiklikle aynı zamanda birer genel sekreter yardımcılığı olan ve başlarında birer tümgeneral bulunan ana hizmet başkanlıkların sayısı üçe düşürülmüş, Bilgi Toplama, Araştırma ve Değerlendirme Başkanlığı ve Genel Sekreter Yardımcılığı, Bilgi Toplama ve Değerlendirme Grup Başkanlığı haline dönüştürülmüştür.

kenlidir. Müşavirlerin ise yüzde 71'i asker ya da asker kökenlidir. İstatistik hazırlamak, rutin çalışmalar yapmakla görevli uzman ve uzman yardımcılarının 1'i dışında hepsi sivildir.[54]

MGK'yla ilişkin analizlerde altı önemli çizilmesi gereken hususlardan birisi, bu kurumun yukarıdaki veriler ışığında Genelkurmay Başkanlığı'nın bağımlı değişkeni olarak çalışmasıdır.

Diğer bir deyişle birçok çalışma, talimat, hazırlık Genelkurmay Başkanlığı merkezli olmakta, MGK'nın elde ettiği bilgiler bu süzgeçten geçirilmekte ve yeniden MGK tarafından dolaşıma sokulmaktadır. Örneğin MGK Genel Sekreterliği'ndeki Psikolojik Hareket Müşavirliğinde iki kadrolu eleman bulunmasına karşılık, Genelkurmay Başkanlığı'daki Psikolojik Harekât Dairesi 200 üzerinde personel çalışmaktadır. MGK, bir anlamda koordinatör ve meşrûlaştırıcı olarak faaliyet göstermektedir.

Bu yönüyle MGK'nın bir anlamda askerî eylemlerin "sivilleştirildiği" bir tampon mekanizması görevi yaptığı açıktır. Bu özellik MGK'nın ayrıcalıklı bir müdahale aracı olarak kullanıldığı 28 Şubat günlerinde iyice belirginleşmiştir.

28 Şubat müdahalesi

27 Mayıs ile 12 Eylül, hattâ 12 Mart, sert ve ani darbelerdi. Fiilen askerin iktidara açık el koymasıyla meydana gelmişlerdi. 28 Şubat ise askerin silâh gücü ve mevzuat desteğiyle yetinmeyip, medya üzerinden kamuoyunu seferber eden ve kamuoyunda meşrûiyet arayan bir girişimdir. Daha ötesi; demokrasinin şekil olarak ve askerî vesayet altında çalışmaya devam eden kurumlarından güç almaya çalışan bir müdahaledir. Bu çerçevede, MGK başta olmak üzere anayasal kurumları yeni işlevler yükleyip, kullanarak siyasî karar hiyerarşisini bozan, sonuç olarak şeklî işleyişine dokunmadığı "demokrasiyi militarize eden", tekeline aldığı siyaseti savaş ve tehlike mantığına endeksleyen bir niteliğe sahiptir. Bu yönüyle 28 Şubat rejimin

---

54 Bu yüzdeler Hv.Yer.Kur.Yb. Hasan Sevinsel başkanlığında hazırlanan "MGK Genel Sekreterliği Kuruluş ve Kadro Analiz Çalışmaları" başlıklı rapordaki bilgilerden hareketle oluşturulmuştur.

militer renginin koyulaşıp, bu koyuluğun süreklilik, kalıcılık ve meşrûiyet kazanmasını ifade eder. Başka bir deyişle 28 Şubat modelini farklı kılan, "süreklilik-kalıcılık-meşrûiyet" üzerine oturan yapısal yönüdür. 12 Eylül devletin kurumsal işleyişine askerî unsurları katarken, 28 Şubat bu zemin üzerinde ve buna ek olarak aynı unsurları devletin olağan dönemlerdeki fiili işleyişine taşımıştır.[55]

Yeni eylem tarzı

Bu dönemde askerin merkezileşme ve özerkleşme süreçlerini daha derine götüren yeni eylem tarzı üç unsur üzerine temellenmiştir.

1. TSK bünyesinde, siyasî, toplumsal, idari, ekonomik alanlarda takip mekanizması ve uzmanlaşma üzerine kurulu bir yapılanmaya gitmek.

2. İkinci aşamada Silâhlı Kuvvetler'i siyasî karar yapılarının içine yerleştiren yasal mekanizmalara siyasî anlamda hayatiyet ve toplumsal anlamda meşrûiyet kazandırmak. Bu çerçevede basın üzerinden türlü "andıç"lar çerçevesinde "psikolojik harekâtlar"la[56] yönlendirilen, endişeleri derinleştirilen ka-

---

55 Bu konuda bkz. Ali Bayramoğlu, *28 Şubat, Bir Müdahalenin Güncesi*, 2001, İstanbul, Birey Yayınları

56 Genelkurmay Başkanlığı bünyesindeki Psikolojik Harekât Şubesi, 28 Şubat döneminde Psikolojik Harekât Dairesi'ne dönüşmüş, personel sayısı arttırılmıştır. Bu da yetmemiş Psikolojik harekât sadece bu daire tarafından değil, aynı zamanda Genelkurmay İstihbarat ve Harekât Başkanlıkları tarafından da yürütülmüştür. 1997 yılında Genelkurmay Başkanlığı Psikolojik Harekât Dairesi'nin 1997 yılı faaliyetleri bir "emniyet istihbarat notu"nda şöyle özetlenmektedir:

> "Genelkurmay Harekât Başkanlığı'na bağlı Psikolojik Harekât Dairesi 5 şubeden oluşuyor. Ayrıca Diyarbakır, Elazığ ve İstanbul'da toplam 150 kadar subay ve astsubaydan oluşan gruplar da var. Gruplarda görevli personel sivil ve sakallı olarak çalışıyor. Bu daire tarafından bu yıl yapılan yasal olmayan en önemli faaliyetler şunlar:
>
> 1. RP'nin aleyhine haberler hazırlayarak basına vermek ve yayımlanmasını sağlamak. Şu ana kadar bu dairede hazırlanan 200'den fazla haber gazetelerde yayımlandı.
>
> 2. Çiller'in, "Şerefsiz Onbaşı" sözüne tepki olarak DYP Genel Merkezi önünde yapılan ve Gaziler, Emekli Subaylar ve Emekli Astsubaylar Derneği üyelerinin katıldığı gösteri yine bu dairece düzenlendi.

muoyundan gelen destekle siyasetçiye ve siyasî alana yönelmek, yarı aktif, sürekli bir müdahale tarzını benimsemek.[57] Bu ikinci aşamaya ilişkin olarak, dönemin ayrıcalıklı aracı

---

3. Salih Kapusuz, Çetin Altan, Ahmet Altan, Rahmi Koç gibi ünlüler aleyhine çok sayıda kışla ve emekli subay çıkışlı mektup yazıldı, kampanya başlatıldı.

4. Genelkurmay'a yakın görülen bazı gazetecilere "şu konu, bu konu hakkında yazın" ricasında bulunuldu. Örneğin RP'nin kapatılmasını destekler mahiyette *Sabah* gazetesinin yazarlarının bir kısmına ricada bulunuldu. Bu konu ile ilgili kullanabilecekleri psikolojik harekât temaları verildi.

5. Genelkurmay son zamanlarda TSK aleyhine yoğun eleştiriler dolayısıyla son derece kızgın durumda. Psikolojik Harekât Dairesi bu konuda kontrhaber üretmeye karar verdi. Özellikle İslâmî kesimi birbirine düşürecek haber ve hareketlere ilkbaharda başlanacak.

6. Psikolojik harekât grupları bölgelerinde yayın yapan TV ve radyoların ideolojik yönlerini tespit ediyor.

7. Bazı sivil devlet görevlerinin yönlendirilmesi yapılıyor. Örneğin, geçen Haziran sonu Diyanet İşleri Başkanı'nın "Kur'an yeniden tercüme edilmelidir, bize TV kanalı tahsis edilmelidir" şeklindeki konuşması bu daire tarafından hazırlandı.

8. Önemli görünen konu ve kişiler için kampanya kontrol formu denilen plan hazırlanıyor. Planlar, bir aydan altı aya kadar uzanabiliyor. Şu anda RP'nin kapatılması için böyle bir plan uygulamada. Planda; basına verilecek haberler, kaç mektubun kimlere yazılacağı ve hangi köşe yazarlarına temalar verileceği ayrıntılı olarak yer almakta.

9. Bütün günlük gazeteler ayrıntılı biçimde inceleniyor. Üzerlerinde gerekli çalışmalar yapılıyor. Gerekirse tehdit, gerekirse takdir kampanyaları başlatılıyor..."

Öte yandan 28 Şubat günlerinde verilen komuta kademesine verilen "Psikolojik Harekât Görevleri" başlıklı bir brifing metninin sonunda, sadece ordunun değil basının da bir dönem serencamını gözler önüne serercesine şöyle denmektedir:

"Türk Silâhlı Kuvvetleri'nde ilk defa Psikolojik Harekât İcra Birliği olarak Psikolojik Harekât Grup Komutanlığı teşkil edilmiştir. Psikolojik Harekât Dairesi TSK'de çok önemli bir boşluğu doldurmuştur. Bugün azınlıkta olan irticai basın hariç tüm gazete ve TV'ler Silâhlı Kuvvetler'in her hareketini destekler duruma getirilmiştir..."

57 Deniz Kuvvetleri Komutanı Erkaya şunları söyleyecekti: "Brifinglerle kamuoyunu bilgilendiriyoruz. Tabiî çalışmalarımızın çoğu milletvekillerini ikna etmeye yöneliktir. Rejimin içine düştüğü tehlikeyi öncelikle onların görmesi gerekir. Biz bu yola çıkarken Genelkurmay'da toplandık. Parlamento üyelerinin meseleyi siyasetin halletmelerini bekledik. Verdiğimiz mesajları almadılar, almak istemediler. Şimdi ikinci maddeyi uyguluyoruz. Sivil kesimde kamuoyu oluşturuyoruz..." Hulusi Turgut, "Refahyol Krizi nasıl atlatıldı", *Sabah* gazetesi, 28 Mayıs 1998.

olan, zihinlerin militerleştirilmesi ve toplumun kutuplaştırılması yönünde kalıcı bir rol oynayan psikolojik harekâtlar üzerinde dikkatle durmak gerekir. Bu harekâtların yurtdışına yönelik olanları dışındakiler, iç tehdit dokümanından hareketle aralarında zaman zaman CHP'nin de olduğu, iç düşman ilân edilen ya da iç düşmanlara hizmet ettiği sanılan siyasî partileri, dernekleri, kişileri, aydınları, yazarları, toplumsal kesimleri, hattâ hükümetleri hedef almıştır. Başka bir deyişle psikolojik harekât, Kürt sorunundan laiklik tartışmalarına değin demokratik öneri ve fikirleri, meşrû kurum ve yapıları hedef almakla kalmamış, bu çerçevede YÖK'ten başlamak üzere bütün devlet kurumları ve medya bu yönde yönlendirilmiş ve kullanılmıştır. Ana hedef, tektip toplum yaratmak, oradan güç alarak siyaset üretmek, siyasete müdahale etmek olmuştur.[58]

3. Türkiye-İsrail işbirliği anlaşmasında, Kürt sorununa yönelik ekonomik-sosyal tedbirlerin üretilmesinde, Güneydoğuya ilişkin bakanlık bütçelerinin asayiş komutanlıkları tarafından yönetilmesinde, TÜSİAD, medya ve yargı mensupları ile kurulan yönlendirici temaslarda, İçişleri Bakanlığı'nı atlayarak

---

58 Psikolojik Harekât girişimlerinin yaygınlığı ve niteliği konusunda şu iki belge oldukça dikkat çekicidir:

Temmuz 1997 tarihli, 3429- -97/Psk. Hrk. D. Cari. İşl. Ş. Sayılı yazısının bir bölümünde Harekât Başkanı Korgeneral Çetin Doğan şöyle demektedir:

1: "Batı Eylem Planı'na LAHİKA-1 olarak hazırlanan Psikolojik Harekât Faaliyet Planı'nda alınacak tedbirler ile bu tedbirleri icra edecek Komutanlıklar/Başkanlıklar belirlenmiştir. Psikolojik Harekât Planı'na dahil edilmesi uygun görülen faaliyetlerin Batı Çalışma Grubu toplantılarında gündeme alınarak karara bağlanması sağlanacaktır... "

2: Haziran 1998 tarihli, 3429- -38/Güv.Ş.3.Ks.sayılı yazısının bir bölümünde Kara Kuvvetleri Komutanı Hüseyin Kıvrıkoğlu, Genelkurmay Başkanlığı'nın 17 Haziran 1998 gün ve Hrk: 3429-90-98/1GHD.PL.Ş (5) 299 sayılı emrine istinaden şunları söylemektedir:

"Atatürkçü, demokrat ve laik düşünceye sahip her seviyedeki devlet memurları ile kamu kurum ve kuruluşlarının çekinmeden büyük bir şevkle olayların üzerine gidecek ve harekete geçirecek şekilde yönlendirilmesini, irticanın elindeki yazılı ve görsel basın imkânları ile yürüttüğü propagandayı etkisiz hale getirmek ve irtica ile mücadelede etkili bir kamuoyu yaratmak maksadıyla, kapsamlı bir psikolojik harekât uygulanmasını, bunun için gerekli teşkilatın kurulmasını arz ederim..."

valilikler vasıtasıyla MGK kararlarının uygulatılmasında YÖK ve üniversite rektörleri ile kurulan doğrudan ilişkilerde olduğu gibi, sadece siyaset ve siyasetçiye müdahale etmekle yetinmemek, bizzat siyaset yapmak ve üretmek, başka bir deyişle iç ve dış politikadaki temel konularda siyasî karar mekanizmasını ikame etmek.

Bu eylem tarzının ciddi ve kalıcı sonuçları olmuştur. Bunlardan özellikle şu ikisinin altını çizmek gerekir:

İlki eski dönemlere oranla siyasî sorunların çok büyük bir bölümünün millî devlet politikalarına dönüştürülmesinin toplumsal ve siyasal bir duruma tekabül etmeye başlamasıdır. Başka bir deyişle siyaseti ve siyasetçiyi suçlayan güç duygusunu devlette arayan bir depolitizasyon halidir.

İkincisi devlet kurumlarında işe alınmada ve işten çıkarılmada, TV kanalı kurmada güvenlik soruşturmalarının temel kıstas haline getirilmesidir. Devlet Memurları Kanunu ve YÖK Disiplin Yönetmeliği örneklerinde olduğu gibi idareye, kişileri kamu hizmetinden men etmek, unvan kullanmalarını engellemek gibi yargısal ve keyfî yetkilerin verilmesi, bu yolla personel kadro ve politikalarının askerin denetime girmesi, RTÜK gibi tüm "Bağımsız İdari Birimler"de Genelkurmay ve MGK tarafından atanan temsilcilerin yer alması,[59] kısacası demokratik kurumların ve sivil kuruluşların sembolik ve fiilî olarak, nitelik ve işleyiş açısından militarize edilmesidir. Özellikle bu ikinci husus önemli bir uygulamayla, asker tarafından "Batı Çalışma Grubu" adı altında kurulan "fişleme şebekesi"nin varlığı iyice ayyuka çıkmıştır.

Dönemin Deniz Kuvvetleri Komutanı Güven Erkaya'nın inisyatifinde başlatılan Silâhlı Kuvvetler'in hemen tüm kademelerinde birer bürosu oluşturulan BÇG'nin çalışma biçimi, Erkaya tarafından ilgili birimlere gönderilen talimatta açık olarak verilmiştir:

---

59 Bu konudaki tek iyileştirme Mayıs 2003 tarihli AB 6. Uyum Paketi'nde gerçekleştirilmiştir. 3257 sayılı Sinema, Video ve Müzik Eserleri Kanunu'nda yapılan bir değişiklikle denetimdeki millî güvenlik kriteri iptal edilmiş ve denetleme kurulundaki MGK temsilcisi devre dışı bırakılmıştır.

> "İl ve ilçelerdeki tüm dernekler, vakıflar, meslek kuruluşları, işçi ve işveren sendikaları, yüksek öğrenim kurumları, öğrenci yurtları, vali, kaymakam, belediye başkanları ve diğer mülki makamlarda bulunan görevlilere ait biyografiler ve anılan şahısların siyasî görüşlerinin tespit edilmesi, il genel meclis ve belediye meclis üyeleri, siyasî parti il ve ilçe teşkilatları yönetim kurulları, yerel TV, radyo, gazete, dergi basın yayın kuruluşlarına ilişkin temin edilen tüm bilgilerin, yazılı ve anketlere kayıtlı olarak Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nda toplanacaktır.."[60]

Bu konuda, fişleme faaliyetinin çapını ve kullandığı araçları ortaya koyan çarpıcı örneklerden birisi de 8. Mekanize Piyade Tugay Komutanlığı'nın, 2. Kolordu'dan gelen İKK.KB (63) sayılı bir emri dağıtıma soktuğu, Kurmay Başkanı K. Albay Mahmut Sancar imzalı, 19 Şubat 1997 tarihli yazısıdır. Bu yazıda şöyle denmektedir:

> "Türkiye Cumhuriyetini ve Silâhlı Kuvvetler'i iç ve dış tehditlere karşı koruma ve kollama, her Türk vatandaşının olduğu kadar T.S.K. personeli ve onların eş ve çocuklarının en büyük millî görevidir. Bu bakımdan Kara Kuvvetleri'nin tüm personeli ve aileleri birer haber toplama vasıtasıdır. Tüm Kara Kuvvetleri personeli ve ailelerinin elde edeceği her türlü belge, bilgi ve haberi bu konunun üst komutanlık tarafından bilinip bilinmediği yorumunu yapmadan silsileler yoluyla üst komutanlığa ulaştırması ve personelin bu hususta bilgilendirilmesi ilgi ile emredilmiştir."

Nitekim bu konuda binlerce sayfalık fişler tutulmuştur ve bunlar devlet hafıza merkezinin önemli kayıtları haline gelmiştir.

Bu dönem askerî otorite-siyasî otorite ilişkileri modelinin bir adım daha ileriye götürüldüğü uygulamalar da tanık olmuştur. Bunlardan en önemlisi Başbakanlık Kriz Masası Yönetmeliği'dir.

---

60 Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın 5 Mayıs 197 tarihli ve "İsth.3429-3, 97/İKK. Ş. numaralı yazısı.

Başbakanlık Kriz Masası Yönetmeliği

28 Şubat askerî vesayet sistemine yönelik, olağan dönemlere ilişkin kalıcı etkiler bırakacak en keskin yasal adımı, ünlü 28 Şubat 1997 MGK toplantısından 1.5 ay kadar önce, 9 Ocak 1997 tarihinde çıkartılan, altında Erbakan ve Çiller'in imzası bulanan BKMY yönetmeliğinin *Resmî Gazete*'de yayımlanması olmuştur.

Darbe kuvvetinde olarak tanımlanabilecek bu yönetmelik bir başbakanlık genelgesiyle uygulamaya konduğu andan itibaren MGK üzerinden devlet işleyişini hiçbir istisnaya yer olmayacak ve açık bir şekilde askere teslim edecek bir mantık içermektedir.[61]

Yönetmeliliğin analizi maddeleştirilerek şöyle yapılabilir:

1. Yönetmelik genelge gücüne bağlanarak TBMM'den geçmeyecek yeni ve yaygın bir olağanüstü hal uygulamasını öngörmektedir.

2. Yerini aldığı 1976 tarihli Buhran Değerlendirme Kurulu Yönetmeliği'nin afet, seferberlik, savaş gibi gerekçelerinden farklı olarak, kriz gerekçeleri arasına anayasal ve yasal referansları muğlak ve tespiti subjektif olan toplumsal hareketleri yerleştirmektedir.

3. Tüm kamu kurum ve kuruluşlarını haber ve istihbarat üretmek ve bunları kriz yönetim merkezine aktarmakla yükümlü kılarak, gerek kamu idaresinin fonksiyonu gerekse temel hak ve özgürlükler sahasında hukuk ötesi fiilî otoriter bir durum yaratmaktadır.

4. Kriz koordinasyon kuruluna "politik direktif esaslarını belirleme, mevcut politik direktifte veya millî güvenlik siyaset belgelerinde ihtiyaç duyulan değişiklere ait kararlar alma yetkisi" verilmekte, başbakanın ve MGK'nın sivil üyelerinin "bu gizli devlet anayasası" üzerindeki sınırlı yetkileri de kaldırmakta, devletin siyaset üzerindeki egemenliği mutlaklaştırılmaktadır.

---

61 Yönetmelik metni için bkz. *Resmi Gazete*, 9.1.1997.

5. Kriz tanımı, uygulama, koordinasyon ve inisyatif konusunda başbakan yetkilerini MGK genel sekreterine devrederek, karar alma ve icra konusunda askerî otoriteye kilit rol vermektedir.

6. Bu çerçevede askerî otoritenin denetimi ve yönetimi altındaki MGK'nın tüm kamu kurum ve kuruluşlarını kapsayan faaliyetleri, yönlendirme eyleminden yönetme eylemine dönüşecektir.

7. Yönetmelik MGK Genel Sekreterine verdiği siyasî inisyatifle yetinmemekte, Genelkurmay Başkanlığı'na da "gerekli göreceği il ve ilçelerde kriz merkezleri kurma" yetkisi vererek askerî karargâhın kamu kurum ve kuruluşlarıyla doğrudan yönetim ilişkisi kurmasının önünü açmakta ve bu otoritenin bağımsız eylem alanını tüm devleti formel olarak kuşatacak noktaya iterek biraz daha güçlendirmektedir.

Özetle bu yönetmelikle yasal ve toplumsal hareketler kriz tanımı içine sokulmuş, hangi hareketlerin ne zaman krize işaret ettiğinin tespitini askere bırakmış, kriz halinde denetimi ve idareyi tümüyle askere devretmiştir.[62]

Aşırı yetkili ama sorumsuz askerî otorite modelinde ve askerin özerk alanının genişlemesinde, BKMY bir zirve noktadır. 28 Şubat dönemi, askerî otoritenin merkezileşme süreci ve bu süreçte yargının emir-komuta mekanizmasına tâbi kılınması açısından bazı adımlara tanık olmuştur. Nitekim Refahyol hükümeti sırasında TBMM'ye getirilen ve Askerî Ceza Kanunu'nda değişiklik öngören bir yasa tasarısında şu hükümler yer almıştır:

> "Askerî savcılar; askerî yargıya tâbi bütün suçlar sebebi ile yapacakları soruşturmalarda, suçun ağır cezalık olması veya gecikmesinde sakınca umulan hallerde soruşturmaya başlamadan önce teşkilatında Askerî Mahkeme kurulan kıt'a komutanı veya askerî kurum amirinin sözlü iznini alacaklar, daha

62 1 Eylül 1997 tarihinde, RP Hükümetinin devrilmesinden birkaç ay sonra, B.02.PPG.0.12383/20062 sayılı genelgeyle Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi uygulamaya girmiştir

sonra yazılı olarak teyit edilmesini isteyeceklerdir. (...) Askerî savcılar hazırlık soruşturması sırasında, soruşturmanın genişletilmesi durumunda genel kurala uygun olarak kuruluşunda askerî mahkeme bulunan kıt'a komutanı veya askerî kurum amirinin yazılı veya sözlü iznini alacaklardır."

3 Kasım 2002 Genel Seçimleri'ne değin 28 Şubat'ın verdiği ivmeyle Silâhlı Kuvvetler'in alan genişletme çabaları hızla devam etmiştir. Örneğin İçişleri Bakanlığı bünyesinde bir generalin sorumluğu altında kurulması öngörülen, jandarma, polis ve sahil muhafaza güçlerini aynı havuzda toplayacak, bir anlamda İçişleri Bakanlığı'nı faaliyet açısından askerîleştirecek "İç Güvenlik Koordinasyon" merkezi görüşmeleri bir dönem yoğun biçimde sürdürülmüş, Yılmaz hükümetinin ayak sürümesi ve genel seçimlerin yarattığı hava sonrası şimdilik rafa kaldırılmıştır.[63]

28 Şubat sonrası: Askerî vesayet sistemine delikler

Okuduğunuz bu makale şu ana kadar altını çizdiği gelişmelerle bir anlamda şöyle özetlenebilir:

Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana, özellikle darbeler dönemini başlatan 1960 sonra Silâhlı Kuvvetler'in devlet alanı içindeki yerini daimi genişleyen evren misali sürekli genişleten özerklik süreci ve bunun sonucunda ortaya çıkan askerî vesayet rejimi şu üç temel üzerine oturmuştur.

1. Silâhlı Kuvvetler'inin elinde bulundurduğu devlet malları, askerî kadrolar ve askerî harcamalar açısından Sayıştay'ın, dolayısıyla TBMM'nin "malî denetim"inden muaf olması.

2. Yüksek Askerî İdare Mahkemesi, Yüksek Askerî Şura, Millî Savunma Bakanlığı ile ilişkilerin ters bir hiyerarşi üzerine oturması aşırı merkeziyetçi askerî örgü gibi araçlarla atama, terfi, tayin, millî savunma politikası, askerî politika ve askerî sorumluluk açısından "hukuki denetim" ve siyasî iktidarın "siyasî denetim"i dışında kalması.

---

63 Güvenlik Kuvvetleri Koordinasyon Merkezi, TC İçişleri Bakanlığı Jandarma Genel Komutanlığı, Ankara, Hizmete Özel belge.

3. Bu iki mutlak özerklik durumundan güç alarak, MGK başta olmak üzere durmaksızın çıkarılan ve tazelenen türlü kurum, yasa ve yönetmeliklerin şemsiyesi altında "icracı ve denetleyici bir güç" haline dönmesi, bunun sonucunda sistemin iyiden iyiye devlet iktidarı-siyasî iktidar ayrışması ya da hiyerarşisi üzerine oturması...

Bu çerçevede anayasadan başlamak üzere ülkenin hukuki mevzuatını elden geçirmiş bir güç olarak ordu, özgürlükler rejimini, devlet işleyişini, devlet-siyaset, siyaset-toplum ve toplum-devlet ilişkilerini denetimi almıştır. Millî güvenlik kavramı etrafında kendisi tarafından hazırlanan ve tüm kritik konularda iktidarlara empoze edilecek devlet siyasetine işaret eden Millî Güvenlik Siyaset Belgesi aracılığıyla siyasî karar süreçlerine katılma imkânı bulmuştur. Dahası kendisini, İç Hizmetler Kanunu, Mili Güvenlik Kurulu, Sıkıyönetim Kanunu ve Olağanüstü Hal Kanunu'nun bazı hükümleri, Başbakanlık Kriz Yönetim Masası Yönetmeliği gibi bu denetleyici ve icracı konuma uygun yasa, tüzük ve yapılanmalarla donatmıştır.

2000'li yılların başlangıcı söz konusu bu genişleme ve özerklik sürecini ilk kez sekteye uğratan gelişmelere tanıklık yapmıştır.

Avrupa Birliği uyum süreci çerçevesinde 2001 ve 2003 yılında yapılan anayasal ve yasal değişiklikler yukarıda sayılan üç unsurdan birinci ve üçüncü unsurlara yönelik güç kırma, askerî vesayeti zayıflatma, sistemi sivilleştirme çabası olarak karşımıza çıkmıştır.

Başka bir deyişle Avrupa Birliği'ne uyum süreci 2001'de dolayı olarak, özellikle 2003'te doğrudan bir şekilde askerî vesayet yapısındaki bazı taşları yerinden oynatarak asker-sivil ilişkileri öyküsünde yeni bir sayfa açmıştır.

2001 Anayasa değişiklikleri

3 Ekim 2001 tarihinde gerçekleştirilen, 1982 Anayasası'nın 37 maddesini içeren en kapsamlı anayasa değişikliği sırasında MGK'nın yapısı ve faaliyetini düzenleyen 118. madde de elden geçirilmiştir.

Maddenin ilk fıkrasında yapılan değişiklikle kurul üyeleri arasına Adalet Bakanı ve Başbakan Yardımcıları da eklenmiş, askerî cenahın sayısal üstünlüğü siviller lehine bozulmuştur. Öte yandan maddenin ikinci fırkasındaki, MGK'da alınacak kararların "Bakanlar Kurulu'nca öncellikle dikkate alınacağı" şeklindeki ifade yerini "Bakanlar Kurulu'nca değerlendirilir" ibaresine bırakmıştır.

Bu yolla 1960 Anayasası'nda başlayan ve MGK işlev ve yapısını tedrici olarak asker lehine pekiştiren trend bir ölçüde geri çevrilmiş, en azından durdurulmuştur. Askerî vesayet modelinin izlediği yol dikkate alınırsa, bu adımın özellikle sembolik açıdan önemi yadsınamaz.

Ancak belirtmek gerekir ki, 1982 Anayasası'nın 118. maddesinde yapılan değişiklikler, asker-sivil dengelerinde fiilî durumunda ciddi bir değişikliğe yol açmamıştır. MGK'nın üst kurulunda sivil sayısının arttırılması, oylamadan çok, tarafların ve dengelerin esas olduğu kurulda kararların niteliğini etkilememiş, kurulun askerî cenahı siyasî kararlara dahil eden ana yapısı değişmemiştir. Anayasa değişikliği sonrası MGK kararlarının hükümeti bağlar nitelikte olmaması, tam tersine siyasî ürkeklik ortamında MGK siyaset ve hükümeti tümüyle ikame eden, devlet politikasını temsil eder karar metinleri yayımlamıştır. Somut güvenlik sorunlarına işaret etmekten ya da ülke içi gerginliklere ve tartışmalar ağırlık koymaktan da öte, bu dönemde MGK ekonomik politikalardan uluslararası politikalara kadar genel siyasî gidişata yön verme olarak tanımlanabilecek yeni bir işleve doğru ilerlemiştir. Bu işlev, değişim politikalarının devlet tekelini altına girmesinin ve bu noktada MGK'nın denetleyici, yönlendirici ve belirleyici rol oymaya başlamasının bir işareti olarak karşımıza çıkmıştır.

Anayasa değişikliğinin hemen öncesinde ve sonrasında MGK 2001 Haziran, Kasım, Aralık ayı toplantılarında "hükümete tavsiye niteliğinde kararlar" ötesinde içeriği ve uslûbuyla Türkiye'yi, AB'yi ve BM Güvenlik Konseyi'ni muhatap alan, uyaran, Türkiye-AB ilişkilerinde kalıcı sonuçlar verebilecek

üyelik macerası açısından ve Kıbrıs meselesinde temel siyasî kararlar alabilmiştir.[64]

Küçük devrim: 7. Uyum Paketi

30 Temmuz 2003 tarihinde TBMM'den geçen Avrupa Birliği'ne ilişkin 7. Uyum Paketi içeriğiyle cumhuriyet tarihinin asker-sivil ilişkilerini siviller lehine çevirmeyi hedefleyen önemli adımlarından birisidir. MGK Kurulu ve Sekreteri'nin yetkilerini kısıp, askerî harcamalara denetim kapısını açacak adımlarla yetki-sorumluluk mekanizmasını bozan, siyasî iktidarları devlet iktidarının icra memuru haline çeviren askerî vesayet yapısı bir ölçüde örselenmiştir.[65]

---

64 Haziran 2001 MGK toplantısının karar metnindeki şu iki paragraf gerek içerikleri gerek üslûpları açısından açık örnek oluştururlar:

> "AB'nin NATO talepleri, ulusal çıkarlarımız çerçevesinde, NATO kararlarına uygun olarak tek tek değerlendirilecektir. Türkiye AB'nin yetersiz olan AGSK politikasının iyileştirmesini istemeye devam edecektir..."

> "Türkiye, BM Güvenlik Konseyi'nin Kıbrıs'taki Barış Gücü ile ilgili kararını eşitliğe aykırı bulmaktadır. Türkiye, KKTC'nin bu husustaki yaklaşımlarını desteklemeye devam edecektir..."

Aynı şekilde MGK'nın 2001 Kasım toplantısında, kurul hükûmet edasıyla Türkiye'nin Kıbrıs'taki iki tarafın ortaklaşa kabul edebileceği bir çözüm arayışına bütün iyi niyetiyle devam edeceğini, bu anlayışla, KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş'ın yapmış olduğu görüşme çağrısını desteklediğini belirtmiş, yayımlanan bildiride, "Türkiye, uluslararası anlaşmaları ihlâl eden, Türkiye'nin ve KKTC'nin güvenliğine tehdit oluşturan Kıbrıs Türklerini Rum hâkimiyeti altında bir azınlık konumuna dönüştüren bir oluşuma da izin vermeyecektir" denilmiştir.

Aralık 2001 toplantısında ise, kurul Hazine müsteşarını ve devlet bakanı Kemal Derviş'i dinlemiş, ekonomik önlemler üzerinde durmuştur.

Karar metinleri için bkz. *www.mgk.gov.tr*'de MGK Basın Bildirileri bölümü

65 7. Uyum Paketi'nin askerî sahayla ve MGK ile ilgili düzenlenmelerine ilişkin aşağıdaki yasa tasarısındaki genel gerekçesi yapılan değişikliklerin bağlamını ve itici gücünü tanımlamaktadır:

> "(...) Avrupa Birliği tarafından hazırlanan gözden geçirilmiş Katılım Ortaklığı Belgesinde, Millî Güvenlik Kurulu'nun işlevinin askerî kurumlar üzerinde sivil denetimin sağlanması bakımından Avrupa Birliği üyesi ülkelerdeki uygulama ile uyumlaştırılmasının öngörülmüş olması doğrultusunda Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliğinin görevleri ve işleyişi ele alınmaktadır. Güncelleştirilmiş Ulusal Programda, "Yürütmenin İşlevselliği" başlığı altında, Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliğinin işlevlerinin Anayasanın 4709 sayılı Kanunla değişik 118'inci maddesi çerçevesin-

MGK reformu

Bunların en önemlisi, MGK'nın işlevine yönelik olarak kurum kanununda yapılan değişikliklerdir. Bu değişikliklerin iki temel istikameti olduğu söylenebilir. İlk istikamet kurulun Türk Silâhlı Kuvvetleri'nin parçası gibi yapılanmasına ve davranmasına, ikinci istikamet MGK'nın icracı yetkilerine ve işlevlerine son vermektir.

Bu çerçevede,

1. MGK Genel Sekreteri'nin siviller arasından da tayin edilebilmesi ve bu yolla genel sekreterliğin yönetim olarak orduya fiilî bağımlılığının ortadan kaldırılması öngörülmüş ve MGK Genel Sekreteri'nin atama koşulları değiştirilmiştir. Yeni düzenlemeyle genel sekretere ilişkin olarak Genelkurmay Başkanı'nın seçimi ve onayıyla yapılan atama usûlüne son verilerek, yetki Başbakan'a aktarılmıştır.[66]

2. Kurulun ayda bir yapılan toplantıları iki aylık periyodlara

---

de ve ilgili yasa değişiklikleriyle yeniden tanımlanan nitelikleriyle uyumlaştırılması öngörülmektedir. Bu Tasarıdaki düzenlemeyle, Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliğinin görevleri ve işleyişi Anayasanın 118'inci maddesine uygun hale getirilmektedir. Millî Güvenlik Kurulu ve Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanununun, Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliğine geniş icra görev ve yetkileri veren hükümlerinin, anılan Genel Sekreterliğin yapısını, görevlerini ve işleyişini Millî Güvenlik Kurulu'nun Anayasada tarif edilen danışma organı niteliklerine paralel bir sekreterya birimine uygun hâle getirecek şekilde değiştirilmesi öngörülmektedir..."

66 Hükümet tarafından TBMM'ye sunulan ve yasalaşan "Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun Tasarı"sının 27. maddesi şöyledir:

2945 sayılı Kanunun 15'inci maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

"Madde 15- Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri, Başbakanın teklifi ve Cumhurbaşkanının onayı ile atanır. Söz konusu atamanın, Türk Silâhlı Kuvvetleri mensupları arasından yapılmasının öngörülmesi hâlinde Genelkurmay Başkanının olumlu görüşü alınır."

Değişikliğin gerekçesi ise aynı tasarıda şöyle belirtilmiştir:

"Maddeyle, Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterinin atanması usûlü yeniden düzenlenmekte ve Kurulun yapısının sivilleştirilmesine imkân sağlanması amacıyla, Genel Sekreterin Başbakanın teklifi ve Cumhurbaşkanının onayı ile atanacağı, söz konusu atamanın, Türk Silâhlı Kuvvetleri mensupları arasından yapılmasının öngörülmesi hâlinde Genelkurmay Başkanının olumlu görüşünün alınması gereküği hükme bağlanmaktadır."

çevrilmiş ve MGK'nın gündem belirlemedeki ağırlığı hafifletilmeye çalışılmıştır.[67]

3. MGK Yasası'nın iki ayrı maddesinde yapılan değişiklikle[68] ve iptal edilen 3 maddesiyle[69] kurulun ve genel sekreterin yetkileri ciddi olarak sınırlandırılmıştır.

Bu değişikliklerin en önemli yönünü yukarıdaki son şık oluşturur.

MGK'nın, millî plan ve programlar hazırlamak, ülkenin siyasî, sosyal, iktisadî, kültürel ve teknolojik durum ve gelişmelerini sürekli takip ederek değerlendirmek, bu konuda politikalara referans olacak temel esasları tespit etmek, toplumu Atatürkçü düşünce, Atatürk ilke ve inkılapları doğrultusunda ve millî ülkü ve değerler etrafında birleştirerek millî hedeflere yönlendirici gerekli tedbirleri belirlemek gibi icracı yetkilerinin kaldırılması sivilleşme istikametinde önemli bir adımdır.

Bu değişiklik sonrası MGK'nın yetkileri devletin millî güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulanması ile ilgili konularda tavsiye kararları almaya indirgenerek, kurul istişari bir organ görünüme getirilmiştir.[70]

---

67 2945 "Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun Tasarısı'nın 25. maddesi şöyledir:

2945 sayılı Kanunun 5'inci maddesinin birinci fıkrası aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

"Kurul, iki ayda bir toplanır. Gerektiğinde Kurul, Başbakanın teklifi üzerine veya doğrudan Cumhurbaşkanının çağrısı ile de toplanır."

Gerekçe ise şu şekilde formüle edilmiştir:

"Maddeyle, Millî Güvenlik Kurulu'nun kendiliğinden toplanma süresi düzenlenmekte ve gerektiğinde Başbakanın teklifi üzerine veya doğrudan Cumhurbaşkanının çağrısıyla da toplanacağı öngörülmek suretiyle yürütmenin işlevselliğinin sağlanması amaçlanmaktadır."

68 2945 sayılı MGK Kanunu'nun kurulun yetkilerini düzenleyen 4. maddesi ile MGK Genel Sekreteri'nin yetkilerini düzenleyen 13. maddesi

69 2945 sayılı MGK Kanunu'nun 9, 14 ve 19. maddeleri.

70 Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun Tasarısı'nın 24. maddesi şöyledir:

9/11/1983 tarihli ve 2945 sayılı Millî Güvenlik Kurulu ve Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanununun 4'üncü maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

Bu değişikliğe paralel olarak MGK Genel Sekreteri'nin görev alanı kurulun sekreterlik hizmetlerini yürütmekle ve kurulun vereceği görevleri yerine getirmekle sınırlandırılmıştır.[71] Genel sekreterin, kendisine gizli başbakan rolü veren, "MGK kararlarının uygulamasını takip ve kontrol etmek, yönlendirmek; millî güvenlik siyasetini tayin, tespit, uygulama ve gerektiğinde düzeltme ve değiştirmek için planlar hazırlamak ve bu konudaki uygulamaları takip ve yönlendirmek, denetlemek, bu çerçevede Cumhurbaşkanı ve Başbakan adına yetkili olmak, bakanlıklar, kamu kurum ve kuruluşları ile özel hukuk tüzel-

---

"Madde 4- Millî Güvenlik Kurulu, 2'nci maddede belirtilen millî güvenlik ve Devletin millî güvenlik siyasetine ilişkin tanımlar çerçevesinde Devletin millî güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulanması ile ilgili konularda tavsiye kararları alır ve gerekli koordinasyonun sağlanması için görüş tespit eder; bu tavsiye kararlarını ve görüşlerini Bakanlar Kurulu'na bildirir ve kanunlarla verilen görevleri yerine getirir. Başbakan Millî Güvenlik Kurulu tavsiye kararlarını ve görüşlerini Bakanlar Kurulu'na sunması ve kabulu halinde bu kararların koordinasyonu ve izlenmesi için bir başbakan yardımcısını görevlendirebilir."

2945 sayılı kanundaki 4. maddenin değişiklik gerekçesi şu şekildedir:

Maddeyle, 3/10/2001 tarihli ve 4709 sayılı Kanunla Anayasanın 118'inci maddesinin üçüncü fıkrasında yapılan ve Millî Güvenlik Kurulu kararlarının tavsiye niteliğinde olması yönündeki değişikliklerin, 9/11/1983 tarihli ve 2945 sayılı Millî Güvenlik Kurulu ve Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanununa yansıtılması amaçlanmaktadır.

71 "Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun Tasarı"sının 26. maddesi şöyledir:

2945 sayılı Kanunun 13'üncü maddesi başlığı ile birlikte aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

"Genel Sekreterliğin görev ve yetkileri

Madde 13- Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği;

a) Millî Güvenlik Kurulu'nun sekreterlik hizmetlerini yürütür,

b) Millî Güvenlik Kurulu'nca ve kanunlarla verilen görevleri yerine getirir."

2945 sayılı kanundaki 13. maddenin değişiklik gerekçesi ise şu şekildedir:

Maddeyle, Anayasanın 118'inci maddesinin üçüncü fıkrasında 3/10/2001 tarihli ve 4709 sayılı Kanunla yapılan ve Millî Güvenlik Kurulu kararlarının tavsiye niteliğinde olması yönündeki değişikliklerin, Millî Güvenlik Kurulu ve Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanununa yansıtılması amaçlanmakta ve 14'üncü maddenin yürürlükten kaldırılması da dikkate alınarak madde başlığı da "Genel Sekreterliğin görev ve yetkileri" şeklinde değiştirilmektedir.

kişileri açık ve her derecede gizli bilgi ve belgeleri talep etmek" gibi yetkileri tarihe karışmıştır.[72]

Askerî vesayet rejiminin ayrıcılıklı araçlarından MGK'nın, 1990'lardan 2000'li yıllara Silâhlı Kuvvetler'in siyasete müdahale, siyaseti denetleme, temel siyasî kararlara katılma, kamuoyu ve kamu kurumlarıyla doğrudan ilişki kurma, askerî demokrasiyi yasal kurallara uydurma gibi temel siyasî faaliyetlerinin odaklandığı kurum olması, başka bir deyişle askerî politikaların aklandığı ve kağıt üzerinde "sivilleştirildiği" ana birim işlevini görmesi dikkate alınırsa atılan adımın kalıcı, fiilî ve sembolik önemi kendiliğinden ortaya çıkar.

Bununla birlikte, yapılan değişiklikler MGK'nın simgelediği ve hayata geçirdiği temel modeli ortadan kaldırmamıştır.

Bu yazıda sıkça vurgulandığı üzere Türkiye'de askerî vesayet sisteminin taşıyıcısı olan ana mekanizma devlet iktidarı-siyasî iktidar farklılaşmasıdır. Bu farklılaşma, toplum talep-siyasal karar ilişkisini manasız kılan, siyasî partilerin varlıklarını boğan, siyasî alanı daraltan bir anti-siyaset, dolayısıyla anti-toplum düzeni üretmekte, gücünü siyasî iktidar karşısında devlet iktidarını temsil eden askerin varlığından almaktadır.

---

72 MGK Genel Sekreteri'nin yetkilerine ilişkin kaldırılan 9., 14, ve 19. maddelerin (bkz. Dipnot 52) iptal gerekçesi tasarıda şöyle belirtilmiştir:

> "Millî Güvenlik Kurulu ve Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanununun, Millî Güvenlik Kurulu kararlarıyla ilgili Bakanlar Kurulu kararlarının Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği tarafından dağıtımı ve takibini düzenleyen 9'uncu maddesi, bu kararların dağıtımı ve takibinin ilgili birim tarafından yapılması amacıyla yürürlükten kaldırılmıştır.
>
> Anılan Kanunun 14'üncü maddesi, aynı Kanunun 13'üncü maddesinde bu Tasarıyla yapılan düzenlemeye uygun olarak yürürlükten kaldırılmıştır.
>
> Özel hukuk tüzel kişileri bakımından, Anayasanın 20'nci maddesinde öngörülen özel hayatın gizliliği ve 22'nci maddesinde öngörülen haberleşme hürriyeti ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin herkesin haberleşmesine saygı gösterilmesi hakkını düzenleyen "Özel Hayatın ve Aile Hayatının Korunması" başlıklı 8'inci maddesinin gereği olarak ve Kanunun 13'üncü maddesinde yürütmenin işlevselliğinin sağlanması amacıyla yapılan düzenleme paralelinde, Kanunun "Bakanlıklar, kamu kurum ve kuruluşları ile özel hukuk tüzel kişileri Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliğine gerekli olan açık ve her derecede gizli bilgi ve belgeleri sürekli veya istenildiğinde vermek zorundadırlar." şeklindeki 19'uncu maddesi yürürlükten kaldırılmıştır."

Kavramı, politikaları ve kurumlarıyla millî güvenlik unsurları ise bu farklılaşmasının sürdürülmesi ve bu gücün pekiştirilmesi sağlayan bir işlev yerine getirmektedir.

Bu açıdan bakıldığında "icra yetkileri" kaldırılmakla birlikte yasada mevcudiyetini koruyan geniş ve muğlak millî güvenlik tanımı ile devletin millî güvenlik siyasetine ilişkin kapsayıcı tanım üzerinden "icra fikri" yerinde kalmıştır.

Nitekim millî güvenlik kavramını devletin anayasal düzeninin, millî varlığı ve menfaatlerinin türlü dış ve iç tehditlere karşı korunması olarak tanımlayan 2945 sayılı MGK Kanunu'nun 2. maddesi değişmemiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi geniş ve muğlak bir nitelik taşıyan bu tanım millî güvenliği sosyal, kültürel alanlara taşımakta, iç politikaya uzanmakta, fiilen ve geleneksel olarak iç tehdit adı altında ele alınan toplumsal hareketler ve taleplere, eğitim ve sanayi politikalarına uzanmakta, ayrıca yürütmenin yetki alanıyla üst üste oturmaktadır.

Nitekim "devletin millî güvenlik siyaseti" aynı maddede hatırlanacağı gibi şöyle tanımlanmaktadır: "Millî güvenliğin sağlanması ve millî hedeflere ulaşılması amacı ile Millî Güvenlik Kurulu'nun belirlediği görüşler dahilinde, Bakanlar Kurulu tarafından tespit edilen iç, dış ve savunma hareket tarzlarına ait esasları kapsayan siyaset..." Bu tanımla, millî güvenlik siyaseti, eğitimden sivil toplum örgütlerine, Kıbrıs meselesinden teknolojik yatırımlara kadar iç ve dış politik çerçevede temel politikaları millî hedefler adı altında belirleyen, bunları MGK'nın görüşleri çerçevesinde şekillendiren siyaset üstü bir ana politika haritası haline dönüşmektedir ve MGK'nın görev alanını tanımlayan ana öge olmayı sürdürmektedir.

Bu çerçevede her siyasetçinin, her bürokratın önüne ana harita olarak sürülen Millî Güvenlik Siyaset Belgesi varlığını korumaktadır.

Sayıştay'ın devreye sokulması

7. Uyum Paketi askerî harcamalar ve mallara yeni hükümler getirerek mutlak denetimsizlik rejimini değiştirmeyi de hedeflemiştir.

Sayıştay'ın harcama ve kadroları denetim dışı tutan 30. maddesi yürürlükten kaldırılmamakla birlikte, yasaya bir ek madde konularak TBMM araştırma, soruşturma ve ihtisas komisyonları karar verdikleri ve TBMM Başkanlığı talep ettiği takdirde, Sayıştay'ın, denetimine tâbi olmayan kurumları da özelleştirme, teşvik, borç ve kredi uygulamaları açısından denetleyebileceği, Bütçe Kanunu'ndaki harcamalarını vizeye tâbi tutabileceği hükme bağlanmıştır. Maddede bu usûlün kamu kaynak ve imkânlarından yararlanan her türlü teşkilât, fon, işletme, şirket, kooperatif, birlik, vakıf ve dernekler için de geçerli olduğu belirtilmiş, bu şekilde sadece bütçeye tâbi harcamalar değil, aynı zamanda Sanayi Destekleme Fonu'dan Mehmetçik Vakfı'na kadar çeşitli birimlerin yaptığı bütçe dışı harcamalar da aynı dolaylı denetim usûlüne bağlanmıştır.

Bu düzenlemeler, askerî harcamaları hem siyasî hem hukuki denetim kapısını açmak açısından önemlidir. 30 yıllık bir uygulamayı en azından sembolik anlamda tersine çevirmiştir.

Ancak belirtmek gerekir ki, 7. Uyum Paketi'ndeki denetime yönelik düzenlemeler MGK faslına oranla ürkek olmuştur. Ordunun elindeki devlet mallarının denetlenmesi rejimine anlamlı değişiklik getirilmemiştir. Denetleme yine gizli olacaktır, millî savunma hizmetinin gereklerine göre düzenlenecektir. Fark, bu düzenlemenin kanun yerine yönetmelikle yapılacak olmasıdır. Yönetmelik hazırlanırken Sayıştay görüşü alınması hükmü gelmiştir, ancak aynı şekilde Genelkurmay Başkanlığı'nın görüşü de devreye sokulmuştur.[73]

73 "Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun Tasarısı'nın 7. maddesi şöyledir

21/2/1967 tarihli ve 832 sayılı Sayıştay Kanunu'na aşağıdaki madde eklenmiştir.

"Ek Madde 12- Türkiye Büyük Millet Meclisi araştırma, soruşturma ve ihtisas komisyonlarının kararına istinaden Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığının talebi üzerine Sayıştay, denetimine tâbi olup olmadığına bakılmaksızın özelleştirme, teşvik, borç ve kredi uygulamaları dahil olmak üzere bütün kamu kurum ve kuruluşlarına ait,

a) Hesap ve işlemleri inceleyebilir,

Sayıştay'ın askerî mallar ve harcamalar üzerindeki denetimi somut, açık ve kalıcı bir nitelik taşımamaktadır. Denetim ken-

---

b) Talep yazısında belirtilen ve bütçe kanunlarının (I) cetvelinde yer alan tutarları aşan giderleri harcamadan önce vizeye tâbi tutabilir.

Ayrıca aynı usûle bağlı olarak kamu kaynak ve imkânlarından yararlanan her türlü teşkilât, fon, işletme, şirket, kooperatif, birlik, vakıf ve dernekler de bu kaynak ve imkânlardan yararlanma çerçevesinde Sayıştay'ca denetlenebilir.

Silâhlı Kuvvetler'in elinde bulunan Devlet mallarının denetlenmesi, millî savunma hizmetlerinin gerektirdiği gizlilik esaslarına uygun olarak yapılır. Bu denetimin yapılmasına ilişkin esas ve usûller, Genelkurmay Başkanlığı'nın ve Sayıştay'ın görüşü alınmak suretiyle Millî Savunma Bakanlığı tarafından hazırlanarak Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilen "GİZLİ" gizlilik dereceli bir yönetmelikle düzenlenir.

İncelemenin gerektirdiği hâllerde meslek mensuplarıyla birlikte Sayıştay dışından uzman çalıştırılmasına Birinci Başkan yetkilidir.

Harcamadan önce vize işlemlerinde hangi usûl ve esasların uygulanacağına, vize uygulamasının başlatılmasına ve devam eden uygulamanın sona erdirilmesine ve vize üst sınırı ile vizenin hangi makam tarafından yapılacağının tayini her yıl için o yılki bütçe kanununda gösterilir. Vize işlemleri üç iş günü içinde sonuçlandırılır. Sayıştay'ca uygun görülmeyen harcamalar, ilgili bakan ya da idarenin en yetkilisi tarafından sorumluluğun üstlenilmesi suretiyle yapılabilir.

Bu madde gereğince yapılan inceleme ve vize işlemlerinin sonuçları, ilgili komisyonlarda değerlendirilmek üzere Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına sunulur..."

Değişiklik tasarıda şöyle gerekçelendirilmiştir:

"Dünya Sayıştaylar Birliği (INTOSAI) tarafından yayımlanan uluslararası denetim standartlarının 56 ilâ 63 numaralı paragraflarında, yasama organı ile bağımsız yüksek denetim organı olan Sayıştay arasındaki ilişkileri, 124 ilâ 128 numaralı paragraflarında ise kamu harcamalarında usulsüzlükleri baştan önlemeye yönelik, harcamadan önce denetim konusundaki ilkelere yer verilmiştir.

Sözü edilen ilkelere göre düzenlenen madde metninde; Sayıştay denetimine tâbi olup olmadığına bakılmaksızın Türkiye Büyük Millet Meclisinin talebi üzerine Sayıştay'ca, Cumhurbaşkanlığı hariç olmak üzere kamu kaynaklarının kullanımıyla ilgili her alanda hesap ve işlemlerin incelenebileceği, giderlerin harcamadan önce vizeye tâbi tutulabileceği ve denetim sonuçlarının ilgili ihtisas komisyonlarında değerlendirilmek üzere Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına sunulacağı belirtilmiştir. Öte yandan, Anayasanın 160 ıncı maddesinin son fıkrasındaki düzenlemeye uygun olarak Silâhlı Kuvvetler'in elinde bulunan Devlet mallarının denetlenmesinin millî savunma hizmetlerinin gerektirdiği gizlilik esaslarına uygun olarak yapılacağı ve bu denetimin yapılmasına ilişkin esas ve usûllerin hazırlanacak 'GİZLİ' gizlilik dereceli bir yönetmelikle düzenleneceği öngörülmüştür.

Madde metnindeki 'inceleyebilir' ve 'vizeye tâbi tutabilir' ibareleri, gerek Anayasamızda ve gerekse denetim standartlarında belirtilen 'Sayıştay'ın ba-

diliğinden ve sürekli bir hale getirilememiş, yasama organının talebine bırakılmıştır. Bu açıdan düzenleme kendisini işlevsizliğe mahkûm etmiştir.

Diğer düzenlemeler

7. Uyum Paketi'ne ilişkin belirtilmesi gereken son üç husus, MGK'nın iç yapısını düzenleyen gizli yönetmeliğin üç ay içinde yerini bir yenisine bırakacağına ilişkin düzenleme[74] ile sivillerin askerî mahkemelerde yargılanmasına son veren[75] değişikliktir. Bu iki adım hukuk düzeninin ve devlet işleyişinin sivilleşmesi yönünde atılmış anlamlı adımlar ve 12 Eylül müdahalesinin tahribatından geri alınan "sivil" parçalardır.

Sonuç

Resim ilkeler açısından nettir:

Askerî vesayet sistemi ya da ordunun devlet alanı içindeki yeri veya siyasî hayattaki rolü, toplumsal talep-hukuk-siyasal

---

gımsızlığı' prensibine uygun olarak kullanılmıştır.

Bu madde hükmünün gerektireceği ilâve uzman ihtiyacının karşılanabilmesi maksadıyla da Sayıştay'ca yapılacak incelemelerde meslek mensuplarıyla birlikte görev yapacak uzman personelin istihdamına imkân sağlanmıştır."

74 2945 sayılı Kanuna aşağıdaki madde eklenmiştir.

"GEÇİCİ MADDE 4- Bu Kanunla 9/11/1983 tarihli ve 2945 sayılı Millî Güvenlik Kurulu ve Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanununda öngörülen düzenlemelere uygun olarak, 2945 sayılı Kanunun 21'inci maddesinde gösterilen esaslar çerçevesinde bu Kanunun yayımı tarihinden itibaren üç ay içinde yönetmelik çıkarılır."

75 25/10/1963 tarihli ve 353 sayılı Askerî Mahkemeler Kuruluşu ve Yargılama Usulü Kanununun 11'inci maddesine aşağıdaki fıkra eklenmiştir:

"Askerî Ceza Kanununun 58'inci maddesinde yazılı suçların, barış zamanında asker olmayan kişiler tarafından işlenmesi hâlinde, bu suçlara ilişkin davalar askerî mahkemelerde görülmez."

Maddenin gerekçesi şöyledir:

"Maddeyle, 25/10/1963 tarihli ve 353 sayılı Askerî Mahkemeler Kuruluşu ve Yargılama Usûlü Kanununun 11'inci maddesine bir fıkra eklenerek Askerî Ceza Kanununun sivil şahıslara uygulanma alanının daraltılması amaçlanmaktadır."

karar arasındaki iletişim ağını bozarak bir yandan demokratik mekanizmanın içeriğini yaralamakta, öte yandan sorumsuz yetkili birimler ile yetkisi olmayan sorumlu birimler yapılanmasını üst noktalara çıkararak demokrasinin işleyiş şemasını zedelemektedir. Hükümet Meclise, bakan başbakana, Meclis seçmene karşı sorumlu iken, askerî makam ve kurumlar taşıdıkları aşırı siyasî yetkilere karşı bunlardan dolayı siyasî sorumluluk taşımaz. Oysa siyaset-toplum, devlet-siyaset ve devlet-toplum ilişkilerinin demokratik şeması bellidir. Toplumun talepleri evrensel değerler süzgecinden geçer, diğer taleplerle kesiştirilir ve siyasî kararlara dönüşür. Bu dönüşümde siyasî denetimi yetki sorumluluk mekanizması, hukuki denetimi kurumlar hiyerarşisi ve hukukun üstünlüğü çerçevesinde bağımsız yargı yapar.

Resim fiili açıdan nettir:

Cumhuriyetin askerî otorite-sivil otorite ilişkileri modelinin devlet-siyaset iktidarı ayrımı üzerine oturan, siyasî alanı devletleştirerek daraltan temel özelliği yıllar içinde "sofistike" hale getirilmiş, hattâ "Türk siyaset modeli" olarak tanımlanabilecek bir niteliğe bürünmüştür. Bu model, devlet politikalarının tayinini siyaset dışı ve siyaset üstü gördüğü oranda, "nevi şahsına münhasır, muğlak ve kapsayıcı" bir millî güvenlik kavramından hareketle, bu tayin işini TSK'nın kâh yasal kâh doğal görev alanı haline getirmiştir. Başka bir deyişle, Türk devlet yapısında devletin temel referans noktası Silâhlı Kuvvetler'dir. Bu özellik orduya, ordu mensuplarına, MGK'ya verilen inisyatif alma yetkisiyle, diğer siyasî kurumların ise sadece meşrûiyet sağlayan otomatik onay mercii haline çevrilmeleriyle de sabittir.

En nihayet resim siyasî gelişme açısından da nettir:

Aşırı merkeziyetçi bir yorumla modernleşmenin farklılaşma boyutunu, toplumsal ve siyasal olgunlaşmayı güdük bırakan, bu yönüyle Kemalizmin özünü oluşturan bu model, ülkede yaşanan bir dizi toplumsal ve siyasî krizin de temelinde yat-

maktadır. Devlet ya da asker siyasî bir alana el attığı andan itibaren, o alanın siyasî boyutunu imha etmekte, bu alanı siyaset üstü bir devlet alanı, önerilerini siyaset dışı millî menfaatler manzumesi haline çevirmektedir. Siyasal alanın bu yolla daraltılması, toplumsal talepler ile siyaset arasındaki ilişkileri de tahrip etmekte ve mevcut sorunları asayiş meselesi haline dönüştürerek azdırmaktadır.

Konuyu şu soruyla bağlamak yerinde olur:

Siviller pasif olduğu için mi asker her yere sızıyor yoksa asker her yere sızdığı için mi siviller pasif? Yanıt Harp Akademileri Komutanlığı'nın bir yayınında yer alan şu cümlede yatıyor: "Meşrûiyet soyut bir kavramdır. Genel seçimler her zaman meşrûiyeti yansıtmaz."[76]

---

76 *Alçak Yoğunluklu Çatışma (Savaş Dışı Harekât)*, Mart 1995, Harp Akademisi Komutanlığı Yayınları, İstanbul., s. 9.

BİR MİKRO İDEOLOJİ OLARAK MİLİTARİZM
Zihniyet, özne ve etik meseleleri üzerine bir not
ETYEN MAHÇUPYAN

Bütün ideolojilerin kendilerine has bir çekiciliği vardır. Ancak doğal olarak bu aynı zamanda bir meşrep meselesidir: İdeolojinin çekiciliği onu değerlendiren kişinin zihniyetine bağlıdır.[1] Çünkü her ideoloji belirli bir zihnî çerçeve içinde anlam kazanır ve inandırıcılığı söz konusu zihniyetin içselleşmesi ile orantılıdır. Dolayısıyla bir ideolojinin dayandığı zihniyeti paylaşan bir kişi, kendisini o ideolojiye yakın hissedecek ve söz konusu ideolojinin 'doğru' olduğu görüşünü doğal bir çıkarsama olarak yaşayacaktır. Diğer taraftan herhangi bir kişinin niçin belirli bir zihniyete yakın olduğu sosyopsikolojinin sorunsalıdır. Kişinin bugününden geriye doğru giderek şu an sahip olduğu zihniyeti nasıl edindiğine dair 'kanıtlar' üretmek mümkün olsa da; bilimsel çalışmalar belirli karakter yapıları ile zihniyetler arasında bire bir bağlantı veya nedensellik ilişkisi olmadığını ortaya koymaktadır. Ancak gene de salt düşünsel, yani entellektüel ürünler olarak görmekten hoşlandığımız ideolojilerin; bir nedensellik içermese de, daima belirli bir sosyopsikolojiyi imâ et-

1 Zihniyet analizini anlamlı bulan ve bu konu üzerinde düşünmek isteyen okuyucular, benim bu konuda bir giriş yazısı niteliğinde olan "Epistemolojik konumlar, zihniyetler ve ideolojiler" adlı makaleme bakabilirler. *İdeolojiler ve Modernite*, 1996, Patika Yayınları.

tiğini görmekte yarar var. Diğer bir deyişle herhangi bir ideolojiye kendisini yakın hisseden birinin, o ideolojiye hayat veren zihniyetin uzantısı olan davranış kalıbını ve algılama kodlarını taşımaya eğilimli olduğunu söyleyebiliriz.

Birçoğumuzun tercihlerde belirleyici olduğunu söylemekten hoşlandığımız 'akıl' ise ancak söz konusu zihniyetin içinde işlevsel. Öte yandan kişi kendi zihniyetinin imâ ettiği ideolojiler arasında bir 'seçim' yapmaktansa; o zihniyetin içinde zamanın ruhuna uygun bir yaklaşıma kolaylıkla kanalize oluyor. Diğer bir deyişle ideolojik 'tercihler' genelde kitlesel bir sürüklenmeyi ve benzeşmeyi ifade etmekte. Dolayısıyla akıl da sonuçta ideolojinin kuşatması altında ortaya çıkıyor ve esas olarak tartışma ve alan kazanmaya dönük araçsal bir akıl oluyor. Bunun anlamı zihniyetleri aşan bir 'kritik aklın' olamayacağıdır. Böylece zihniyetler tüm çağları ve dönemleri aşan bir kalıcılık kazanıyor. İdeolojiler zayıflıyor, yerlerine yenileri geliyor ama zihniyetler değişmiyor.

Militarizm bu kadim zihniyetlerden biri olan otoriter zihniyetin çocuğudur; ve otoriter davranış ve algılama kalıpları içinde anlam kazanır. Basit algılamalar bir ideoloji olarak militarizm ile bu ideolojinin muhtemel taşıyıcısı 'militer' kişiyi neredeyse kendiliğinden bir çakışma içinde üstüste oturtur. Oysa militarizmin etki alanının çok daha geniş olduğu da bilinen bir gerçek. Tarih boyunca birçok sivilin, üstelik yığınlar halinde militarizme destek verdiğini biliyoruz. Diğer bir deyişle militarizmin çekiciliği, asker/sivil arasındaki zümresel ve sınıfsal çelişkilerden çoğu zaman çok daha baskın çıkmıştır. Çünkü militarizm kendi arka planında yatan otoriter zihniyet içinden üretilecek ideolojilerden sadece biri, muhtemel bir uzantıdır. Esas olan ise daima zihniyettir; ve otoriter zihniyetteki sivillerin bu nedenle kendilerini 'askeriyeye' ideolojik olarak yakın hissetmelerinin şaşırtıcı bir yanı yoktur.

Bu nedenle militarizmin görünen ögeleri üzerinden yapılacak bir analiz bizi fazla uzağa götürmez ve bu ideolojinin doğal taşıyıcısı gözüken 'askeriye'nin anlamlı bir çözümlemesiyle sonuçlanmaz. İlk bakışta militarizm, askerî kurumsallaşmadan

hareketle silâh, üniforma, disiplin ve baskıyı çağrıştırır. Böylece iç yapıda homojenliği, tutarlılığı, rasyonelliği ve gücü imâ eder. Dışarıya karşı ise böyle bir yapı hem bir tehdittir hem de bir kurtarıcı. Ama her iki şekilde de karşımızda somut bir 'özne' bulunmaktadır. Dolayısıyla militarizmin militer kurumlaşmayla çakıştığı durumlar, gerçekte özneleşememiş kişi ve toplumların sosyopsikolojik beklentilerine gönderme yapar.

Sosyopsikoloji açısından normal ve sağlıklı olan durum, toplumların kendi iradelerini oluşturmasına izin veren bir iletişim sistemine sahip olmaları ve bu etkileşim sonucu ortaya çıkan iradenin herkesçe anlaşılıp değerlendirilmeye açık bulunmasıdır. Böylece bir yandan kişisel katkılar işlevsel hale gelirken; diğer yandan da belirli bir momentte egemen olan bakışların ve alınan kararların 'ebedi' olmaması sağlanır. Toplumsal dinamizmi ve tartışmayı anlamlı kılan bu ortam, aynı zamanda ruhsal sağlığını da koruyan bir topluma işaret eder. Çünkü geleceğin kararlarına ipotek koymayan toplumlar, kendi geçmişleri ve kimlikleriyle de daha rahat yüzleşebilir; kendi tekilliklerini korurken, insanlık durumu açısından ne denli sıradan olduklarını da farkedip içselleştirebilirler.

Bu 'olgunluk' hali, toplumları birer 'özne' haline getirir. Diğer bir deyişle şimdi karşımızda kendi kaderine egemen olan, iradesini bu yönde kullanan bir toplum vardır. Bu özneleşmenin gerçekleşmediği durumlarda ise, toplum kendi iradesizliğini birtakım 'somut' özneler üzerine yansıtarak eksikliğini telafi etmeye çalışır. Bu özneler bazen kişiler (Peron, Atatürk), bazen de kurumlardır (Ordu, Parti, Devrim Konseyi). Ne var ki özneler somutlaşıp toplumsal iradeyi taşıyan sembolik bir güce dönüştükçe, söz konusu öznenin ideolojisi de toplumu kuşatıp esir almaya başlar. Dahası bu daralma hali, o özneyi bir 'otorite' mertebesine yükseltirken; öznenin otorite olarak algılandığı alan da genişler ve toplumun tüm anlam dünyasına sirayet eder. Nihayet, otorite sahibi kişi veya kurumun toplum üstü konumu onu dokunulmaz kıldığı ölçüde; otoriter zihniyetin ve dolayısıyla militarizmin toplumsal damarlara sinmesine müsait bir ortam oluşur.

Öte yandan militarizmin tarih sahnesindeki etkinliği, toplumlarda özneleşememe durumundan kaynaklanan sosyopsikolojik beklentilerin hiç de konjonktürel olmadığını imâ etmektedir. Bunun nedeni toplumsal iradesizliğin bir zihniyet özelliği olarak yerleşmiş olmasıdır. Militarizm bu toplumsal atalete verilen ideolojik bir yanıttır. Ancak ideolojiler 'neyin doğru olduğuna' işaret ederlerken; eylemler ve tutumlara yönelik sundukları gerekçeler ideolojiyi aşan bir meşrûiyet üretemez. Esas gerekçeler zihnî kabullerden doğar. Zihniyetler ideolojileri 'doğru' kıldıkları ölçüde, ideolojilerin önermeleri de 'doğrulanır'. Dolayısıyla özneleşememe bizzat otoriter zihniyetin 'doğallaştırdığı' bir durumdur. Nasıl toplumsal iradenin edilgen bir yapıya indirgenmesi militarizmin doğal bir önermesiyse; toplumsal atalet içindeki bir toplumun çıkışı militarizmde bulması da o denli doğaldır. Militarizm söz konusu toplumu bir 'üretilmiş özne' haline getirir ve adım adım toplumun kendisi militer bir rolün taşıyıcısı olarak kimlik kazanır. Bu süreç son kerteye ulaştığında, toplumun tümü askerî bir kuruma dönüşür; silâh, üniforma, disiplin ve baskı artık tüm toplumun karakter ve yaşama özelliği haline gelmiştir.

Kendi doğal dinamiği içinde özneleşememe durumunun birbirini tamamlayan iki boyutundan söz edebiliriz. Birincisi kendi sorunlarını çözememiş, onlarla yüzleşememiş bir toplumun içe kapanıklığını, suskunluğunu, tıkanıklığını yansıtır. İkincisi ise tarihsel olarak oluşan toplumsal kimlikle, ideolojik olarak üretilmiş olan toplumsal kimliğin çakışmamasına işaret eder. Böylece hem güncel hem de kadim meselelerin çözümü iradesi yüceltilen bir 'üst' özneye havale edilir; ve bu öznenin 'hemen şimdi' çözüm üretecek biçimde inisyatif alması, güç kullanması onaylanır. Dolayısıyla toplumdaki özneleşme eksikliği, toplumun kendi kendisini militarize ederek güce dayanan bir eylem programında buluşmasına neden olur. Bu ise otoriter zihniyetin temel önermelerinden biridir...

Bu noktada otoriter zihniyet üzerinde durmakta; ve bu zihniyetin özneleşmemiş toplumların sosyopsikolojik ihtiyaçlarıyla ve militarizmle olan bağlantısının nasıl temellendiğini ele al-

makta yarar var. Otoriter zihniyet temel gerçekliğin maddi olduğu varsayımına sahip bir epistemolojiye oturur. Bilinçsiz, amaçsız ve iradesiz olan bu maddi gerçekliğin kendine has işleme yasaları vardır. Zihnimiz ise tamamen edilgen bir yapı içinde, duyumlar yoluyla gerçekliğin doğru kopyalarını yeniden üretir. Dolayısıyla duyumlar dış gerçekliğin zihnimizdeki yansımalarıdır. Bu durumda zihnimizde üretilen fenomenal dünya gerçek dünyanın tümünü hiçbir zaman içermese de; gerçekliğin bir bölümünü aynen yansıtmaktadır. Diğer bir deyişle fenomenal dünya ile gerçek dünya arasında sadece niceliksel bir fark vardır; ve bu fark bilgi birikimi sayesinde giderek kapanmaktadır. Kısacası gerçekliğe ilişkin bilinemeyecek hiçbir şey yoktur ve sadece 'şu an için bilinemeyenler'den söz edilebilir.

Ancak her epistemolojik konum gibi, bu bakışın da açıklaması gereken bir durum vardır: Bütün duyumlar yansıma yoluyla alındığı, dolayısıyla 'nesnel' olduklarına göre; kişiler arasındaki algılama farklılıkları nasıl açıklanabilir? Bu farklılık insanla açıklanmak zorundadır, çünkü maddenin kendisi bilinçsiz ve iradesizdir. İnsanlar arasında ise salt algılama boyutunda kalarak daha 'doğruyu' bilmek olası değildir. Bu nedenle kimin dediğinin, yani algılamasının doğru olduğu ancak eylem içinde ortaya çıkacaktır. Böylece maddi gerçekliğin bilinçsiz, amaçsız ve iradesiz yapısının karşısına; bilinçli, amaçlı ve iradeli bir insan çıkmaktadır. Ne var ki, insandaki bu bilinç, amaç ve iradenin tek hedefi, dışımızdaki gerçekliğin yasalarını keşfetmekle sınırlıdır; çünkü bu yasaları ihlâl eden bir irade başarısızlığa mahkûmdür.

Böylece doğruyu bilme ile başarılı olma nitelikleri bütünleşmektedir. Eğer bir bilgi doğruysa, maddi gerçekliğin yasalarını yansıtmak zorundadır; maddi gerçekliğin yasalarını yansıtan eylemler ise başarılı olurlar. Demek ki, doğru bilgiye dayanan eylemler başarılı olacaklardır. Bu önermenin aksi de doğrudur: Doğru bilgiye dayanmayan eylemlerin başarılı olması beklenemez. Böylece herhangi bir bilginin doğruluğunu sınamanın yolu önümüze açılmaktadır: Eylem yaparsınız; ve eğer başarılı olursanız, bu sizin dayandığınız bilginin doğruluğunun kanıtı olur.

Normal olarak her durumda ve tarihsel momentte birden fazla alternatif önerme olduğu dikkate alınırsa; yukarıdaki epistemolojik yaklaşımın herkesi eyleme sevkederek çatışmayı meşrûlaştırdığı söylenebilir. Başarılı sayılmak için ise çatışmayı 'kazanmak' gerekecektir. Bunun anlamı güç siyasetinin ve başarıya giden yolda her türlü aracın kullanımının sıradanlaşmasıdır. Haklılığın nihai başarı ile ölçüldüğü bir dünyada, 'fikir' sahipleri eylemlerini başarıya ulaştırmak için ellerindeki gücü azamileştirecek ve etik kayguları dışlayan bir eylem programı üreteceklerdir.

Diğer taraftan maddenin yasalarının sabit olduğunu söylememiz olanaksızdır, çünkü zaman içinde ele alındığında biz bu yasaların sadece küçük bir bölümüne tanık olmaktayız. Ancak eğer bu yasalar kendi iç değişkenliklerine sahipse, ve biz bunu algılayacak durumda değilsek, doğru eylem nasıl saptanacaktır? Bu kuşku psikolojisi kişiyi rehber arayışına itmektedir. Çünkü bazı insanların diğerlerine kıyasla söz konusu yasaları 'okumakta' daha mahir oldukları, yaptıkları eylemlerle gözükmektedir. Böylece başarılı eylem gerçekleştirenin, kendiliğinden maddi gerçekliği doğru algılayan rehberlere dönüştüğü bir anlam dünyası ortaya çıkmaktadır. Bu durumun doğal uzantısı, rehberlerin toplumun geri kalanını eğittiği, yönlendirdiği ve yönettiği bir toplumsal yapının kurulmasıdır.

Böylece rehberler ile toplumun geri kalanı arasında hiyerarşik bir ilişki oluşurken; rehberler de kendi içlerinde hiyerarşik bir yönetim mekanizmasına doğru evrimleşecektir. Çünkü rehberliğin yönetsel bir statüye dönüştüğü bir sistemde, birinin en üst rehber olması kaçınılmazdır. Buna karşılık toplumun geri kalan kısmının rehberler karşısındaki edilgenliği, onları homojenize edecek; rehberlerin gözüne girmeye çalışan 'küçük eylemci'lere çevirecektir. Burada artık rehberler doğal norm koyucular haline gelmiştir. Neyin nasıl algılanacağı, hangi olgunun ne anlam taşıdığı ve herhangi bir durumda nasıl davranılacağının kodları topluma yukarıdan verilecektir. İşin püf noktası toplumun da bu norm ve kodları büyük bir açlıkla beklemesi ve iştahla benimsemesidir. Çünkü otorite-

den farklı düşünmek yanlış düşünmektir; ve herhangi bir tarihsel momentte, kendisi söylemediği sürece rehberin ne düşündüğünü bilmek ya mümkün değildir, ya da böyle bir tahmin gereksiz risk almayı imâ eder.

Böylece otoritenin kendisi insan ile gerçeklik arasında bir aracı haline gelir. Gerçeklik karşısındaki insan bilinçsiz duyularına mahkûm olmaktan kurtularak, bilinçli rehberlerin peşinden gider. Ancak bu rehberlik hiçbir zaman kendisini insanî duyguların ve hayallerin taşıyıcısı olarak lanse etmez. Onlar maddi gerçekliğin yasaların anlamış olmanın verdiği moral güce dayanmaktadırlar. Dolayısıyla önermeleri 'nesnel' ve 'bilimsel'dir. Rehberlere itaat eden toplum keyfî bir yönetime değil, gerçekliğin nesnel yasalarına hizmet etmektedir.

Böyle bir anlam dünyası içinde bilinçlilik, yasaların fark edilmesini ve onlara uyulmasını ifade eder. Özgürlük ise, kişinin kendini yasaların zorunluluğuna tâbi kılması demektir. Sonuçta bilgi, bilinç ve özgürlük, üzerine tekel kurulabilecek bir kamusal alana dönüşür; ve toplumsal haklar bu alanın çerçevesine oturur. Söz konusu tekel durumu, rehberlerin toplumu kontrol etmesini, denetlemesini, norm koymasını ve 'yanlış' davranışlarda cezalandırmasını meşrûlaştırır. Toplum ise bu durumu içselleştirdiği ölçüde kazasız belasız davranmanın kodlarını üretir. Korku sıradan bir uyarı işlevi kazanırken, itaat hem kendini korumanın hem de toplumsal kategori atlamanın aracı haline gelir.

Öte yandan itaat kültürü toplumun 'doğru' yönetilebilmesi açısından da gereklidir. Çünkü itaat, rehberlerdeki bilginin topluma yayılmasının; veya tersten söylersek toplumun bu bilgiye açık olmasının da alt koşuludur. Bu nedenle sürekli ve yaygın bir eğitim ve propaganda faaliyeti yürütülür. Toplum da aynı eğitimi ve propagandayı teşvik eder, yüceltir; bu bilgilenme olmadan tümüyle cahil kalacağı sanısı üzerinden psikolojik bir kimlik geliştirir. Dolayısıyla da kendi başına sorunlarını çözme yeteneğine sahip olamazken; kendi sıradan kimliğiyle rehberlerin üstün kimliğinin sürekli karşılaştırılmasına marûz kalarak manen ezilir.

İşte bu bekleyen, razı olan, 'özneleşemeyen' bir toplumdur; ve kendi kişiliğini üretmesi yücelttiği öznelerin varlığına bağlıdır. Şikâyet eder ama eyleme geçemez. Eylem için rehberlere ihtiyaç vardır; ve dolayısıyla onlardan şikâyet etmek şizofrenik bir durum yaratacaktır. Bu nedenle şikâyetin nesnesi toplumun dışında aranır. Büyük düşmanlar hedef haline gelirler; ve bu durum toplumu rehberlere daha da bağımlı hale getirir, çünkü düşman büyüdükçe rehberlere ve rehberliğe muhtaç olma artar. Uç noktada kamusal alanın sürekli genişleyerek özel alanı işgâl ettiği, manipülasyonun sıradan bir iletişim mekanizması haline gelirken, herkesin isteyerek robotlaştığı bir toplum ortaya çıkar. Sıradan birinin 'bilenlerin' şu an neyi bildiğini ve hangi eylemin hazırlığı içinde olduklarını bilememesi, bir 'konuşmama kültürü' üretir. Sürekli karşılıklı şüphe içinde yaşayan bir toplum ise terörü yapısallaştırır. Terör sadece yönetimden aşağıya uzanan bir baskının değil, bizzat toplumun kendi içinde ürettiği atmosferin adı haline gelir.

Böylece epistemolojik bir konum belirli bir zihniyeti ve oradan giderek belirli bir toplum yapısını imâ etmektedir. Otoriter zihniyet, bir biçimde bilenle bilmeyenin birbirinden ayrıldığı, kendi içinde kapalı kategorilere dönüştüğü ve aralarında aşılmaz bir hiyerarşinin oluştuğu bir anlam dünyasıdır. Bu durum yöneten/yönetilen ayrımıyla doğal olarak çakışır ve yönetilenlerin homojenizasyonuna dayanan bir idari mekanizmayı idealize eder. Yönetimin tepesinde olmanın otomatik olarak başarıyı, başarının ise otomatik olarak bilgiyi imâ ettiği bir algılama içinde; başarıya ulaşmak uğruna her yolun mübah olduğu bir siyaset biçimi ürer. Gücün tekelleşmesi ve bu tekelin kullanımının yasal korunma altına alınması nedeniyle; siyaset bizzat gücü hedefleyen bir mücadele halini alır. Böyle bir sistemde ise etik kaygıların hiçbir anlamı, değeri ve toplumsal işlevselliği kalmaz. Etik kavramı kendi doğal içeriğinden sıyrılarak itaat kültürünün içine oturur. Bundan böyle etik, toplumların tarihin izinden, insanın doğanın izinden, sıradan vatandaşın ise rehberlerin izinden gitmesidir. Dürüstlük, açıklık, hakkaniyet gibi kaygılar kime hizmet ettiği belli olmadığı için

kuşku uyandırırlar. Etik kavramı oportünist bir eylem programının başarısına hizmet eden bir araç olmakla kalır.

Otoriter zihniyete sahip her toplum bu zihniyetin imâ ettiği baskı, itaat ve araçsal etik anlayışını uç noktaya kadar taşımaz. Çünkü her şeyden önce toplumsal yapılar hemen her zaman birden fazla zihniyetin eklemleşmesine dayanır ve bu durum herhangi bir zihniyetin mutlak hâkimiyetini engeller. Ayrıca her toplum belirgin bir tarihsel sürecin içinde oluşmaktan gelen karmaşıklığa sahiptir. Bu karmaşıklık, ideolojinin algılanmasından, kurumsal yapı özelliklerine; iletişim ve siyaset mekanizmalarından ahlâk anlayışına uzanan bir dizi farklılaşma üreterek, her toplumu 'biricik' hale getirir. Ancak gene de aynı zihniyetin egemen olduğu toplumsal yapı ve kültürler, 'iyiyi', 'doğruyu' ve 'gerçeği' aynı anlam dünyasının içinde ararlar.

Otoriter zihniyetin egemen veya söz konusu anlam dünyasında etkili bir yere sahip olduğu toplumların hepsi, çatışmanın 'doğal' sayıldığı bir dünya algılaması sergiler. Dünya esas olarak çatışan öznelerin karşı karşıya geldiği bir mücadele sahasıdır. Taraflar arasındaki uzlaşmaların hepsi geçicidir ve konjonktürel güç dengelerinin nisbi eşitliğini yansıtır. Dolayısıyla tüm taraflar bu eşitliği diğerinden önce kendi lehinde bozmak üzere güç biriktirir. Etik kaygular ise bu çatışma ortamının iç mantığının altında kalarak ezilip gider. Mücadeleden galip çıkmak en yüce hedef haline gelirken, bu mücadeleyi yönlendiren 'özne' neredeyse kutsallaşır.

Bu nedenle otoriter zihniyetin daima bir 'özne' sorunsalı vardır; ve öznenin kim olduğuna göre zihniyetin toplumsal yapıdaki izdüşümü değişecektir. Yelpazenin bir tarafında tarihsel olarak üretilmiş büyük 'özne'ler yer almaktadır. Millet, ırk, sınıf gibi kavramlar, otoriter zihniyete dayanan makro ideolojilere öznelik etmeyi halen sürdürmektedir. Birbirlerinden çok farklı olarak algılansalar da milliyetçilik, ırkçılık, komünizm gibi ideolojilerin hepsi otoriter zihniyetin epistemolojik temelini ve toplumsal önermelerini paylaşırlar. Hepsinde de çatışma veri alınır; güç, eylem ve başarı yüceltilir; rehberliğe yaslanan itaat kültürü etik kodun temelini oluşturur; ahlâk

ideolojiye hizmet ettiği oranda değer kazanır; ve tüm ideolojik sistem 'özne'nin dokunulmazlığından beslenir...

Aynı yelpazenin diğer ucunda ise öznenin tek bir kişiye indirgendiği diktatörlükler bulunur. Her ne kadar makro ideolojilerin liderlerinin de diktatörce davranmaları yaygın bir uygulama olsa da; o durumda diktatörlüğün meşrûiyeti ideolojiden kaynaklanacaktır. Oysa yelpazenin diğer ucu, ideolojisi kendinden menkûl, yani kendi kişiliğine ideolojik paye veren yöneticilerin dünyasıdır. Burada çoğu zaman gerçek bir ideolojiden ziyade, diktatörün pragmatik uygulamalarının sonradan bir ideoloji haline getirilmesi çabasıyla karşılaşılır. İşte militarizm bu yelpazenin ortasına düşen bir noktayı sembolize etmektedir. Şimdi 'özne'miz bir kişi değil, kurumdur. Bu kurum etrafında yaratılan ideolojik atmosferin öne çıktığı durumlarda ise, 'özne' neredeyse kurumdan bağımsızlaşabilir; ve militarizm, militerleri aşan bir 'mikro' ideolojiye dönüşür.

Buradaki 'mikro'luk ideolojinin konjonktürel işlevine ve araçsallığına işaret eder. Millet, ırk, sınıf gibi kavramlar ezeli ve ebedi varlıklar olarak düşünülürken; militarizmin en ateşli savunucuları bile tarihsel bir durum ve görevle karşı karşıya olduklarını bilirler. Söz konusu farklılık militarizmin makro ideolojilerin içine yedirilmesi, onlara hizmet etmesi olanağını yaratır. Böylece kendisine daha geniş bir meşrûiyet alanı yaratılmasının sonucu ise, genellikle militarizmin sıradanlaşması ve toplumsal tahayyülün ayrılmaz parçalarından birini oluşturmasıdır. Dolayısıyla otoriter zihniyetin etkili olduğu toplumlarda, ana ideolojik yönelimlerin niteliği ne olursa olsun, militarizme yatkınlık vardır.

Militarizmin toplumsal tahayyülde yerleşik hale gelmesinin bir nedeni de, militarist tedbirlerin konjonktürel olmakla birlikte her an yeniden ortaya çıkabilecek bir nitelik arzetmesidir. Bu durumun ne zaman gerekeceği ise 'doğal olarak' rehberlerin bileceği bir iştir. Oysa bu bilgi sıradan vatandaşın ufkunun dışındadır; ve bu nedenle vatandaşlar her an karşılarına yeni bir militarist dalganın çıkmasını bekler. Bu ise militarizmin sıradanlaşmasını, içselleşmesini ve süreklilik kazanmasını ifade eder.

Yukarıda çizilen çerçeve dahilinde, militarizm basit olarak askerî kurumun ve/veya askerî işlevin, bir toplumun karar alma sistemine ve yönetim mekanizmalarına egemen olmasının ifadesidir. Ancak daha temelde tüm toplumun militarize olmasını, yani askerî hegemonyanın hedef ve normlarına bilinçli olarak katılmalarına işaret eder. Bu süreç içinde bir yandan yönetim, eğitim, propaganda ve baskı yöntemleri sayesinde toplumu büyük bir orduya dönüştürmeye çalışırken; toplum da kendi kimliğini militarist 'özne'ler üzerinden yeniden inşâ etmeye soyunur. Bu birleşim tarihte sıkça gördüğümüz, büyük coşku hezeyanlarıyla, bütünleşme ritüelleriyle pekişir.

Ne var ki, en otoriter toplumlarda ve en coşkulu militarizm atmosferlerinde bile, yaşananın geçici olmadığına dair bir dayanak gerekir. Çünkü geçicilik daima eksikliği ve yanlışlığı imâ eder. İstenen şey militarizmin yaygın olarak yaşanması ve benimsenmesi yanında, onun 'iyi' ve 'doğru' olarak sunulabilmesidir. Diğer bir deyişle etik kaygıları anlamsızlaştıran bu yaklaşım, kalıcı olabilmek için etik bir dayanak aramaktadır.

Tarihin sunduğu çeşitli örnekler, söz konusu dayanağın iki biçimde temellendirilebileceğini göstermektedir: Birincisi militarizmin bilimsellikle desteklenmesi, böylece yapılanların konjonktürel kaygıları aşan bir genel doğruya oturtulmasıdır. Ancak bilimsel ideolojiler de diğerleri gibi zihniyetlerden beslenir ve belirli zihniyetler içinde oluşurlar. Dolayısıyla militarizmin de otoriter zihniyet içinde şekillenen bir bilimsel bakışa gereksinimi vardır. Çağımızda bu gereksinimi karşılayan teori pozitivizmdir.[2] Pozitivizm bir yandan gerçekliği değer yar-

2 Pozitivizmin otoriter zihniyetteki ideolojilere verdiği 'bilimsel' desteğe ilişkin geniş bir literatür vardır. Kolaya kaçmak pahasına bir gazete yazısında Uğur Özakıncı'nın verdiği şu örnekle yetinelim: "Dönemin en ünlü Darwinist'lerinden olan Rusden, 1876 yılında, Aborjinleri kastederek şunu söyledi: '...En uygunların yaşaması, kuvvetin haklı olduğu anlamına gelir. Bu nedenle aşağı ırk olan Avustralyalıları ve Maori ırkını yok ederken acımasız ve değişmeyen doğal seleksiyon kanunlarını yerine getiririz.'... 1890'da Royal Society'nin başkanı olan James Barnard ise; '...Yok etme işlemi evrim ve en uygunların yaşama kanununun aksiyomudur. Bu nedenle Avusturalyalı Aborjinleri öldürme konusunda suçlamayı hak eden herhangi bir sebep yoktur' diyerek, Rusden'in dışkısının üzerine tüy dikmişti." "İçimizdeki faşist...", 18 Mayıs 2002, *Zaman*.

gılarından soyutlarken; diğer yandan da tarihi doğrusal hale getirir. Bu anlayışa göre bilim daima nesneldir ve gerçeklikle ilgili tek anlamlı yanıtı üretir. Böylece militarizmin kendi eylemini gerçekliğin imâ ettiği bir zorunluluk olarak sunma imkânı doğar. Eylemin başarısı nesnelliğinin, yani bilimselliğinin kanıtıdır. Militarizmin taşıyıcıları tarihi doğru okuduklarına ve tarih de bilimsel bir doğru üzerinde seyrettiğine göre; yapılması gerekenler yöneticiler tarafından bilinmektedir. Gereken adım, bilinenin bilenler tarafından hayata geçirilmesinden ibarettir. Bu durumda militarist yönetime karşı çıkanların bilime karşı olduklarını söylemek, onları hain ilân etmek kolaylaşır. Toplum ise hem hain olmamak, hem de samimi bir kaygıyla bilimsel doğrulara uygun bir tavır almak üzere yönetimi destekler.

Ancak yönetimin toplum tarafından mesafeli bir biçimde 'pasif' olarak desteklenmesi, militarizmin hedefine ulaşması açısından yetersiz kalır. Çünkü bu mesafe ister istemez yönetimden yönetilenlere uzanan tek yönlü baskı mekanizmalarını görünür kılar. Bu nedenle toplumun aktif katılımı ve yönetimle bütünleşmesi, militarizmin kalıcılığı ve içselleşmesi açısından çok önemlidir. Söz konusu katılım, yönetime dışa dönük misyonunda meşrûiyet kazandırdığı oranda; aynı yönetimin içe dönük toplum mühendisliği arzularını da gerçekleştirmesini mümkün kılar. Böylece dışarıdaki başarı, militarist yönetime içeride yürüteceği politikalar için etik bir dayanak oluşturur. Bu politikalar ise hemen her zaman pozitivist bir bilimselliğe oturtulur; toplum için iyi ve doğru olan, tarihin hızlandırılmasıyla hayata geçirilir. Toplum için iyi ve doğruyu üreten militarizmin, insanların kafasında bizzat bu niteliklere sahip olması ise sadece psikolojik bir adımı gereksinir.

Militarizmin bizatihi 'iyi' ve 'doğru' olduğuna ilişkin ikinci etik dayanak ise militarizmi taşıyan özneden türetilir. Bu özne genellikle saf, adil, onurlu bir varlıktır. Eylemleri nesnel ve bilimseldir. Tarihsel açıdan bakıldığında söz konusu öznenin hemen her zaman bir askerî kurum olduğu veya herhangi bir kurumsal yapının askerîleşmesiyle ortaya çıktığı görülmekte-

dir. Toplumun aktif katılımının azamiye çıktığı örneklerde bile, diğer kurumlardan ayrı, görünür kılınmış bir taşıyıcı, bir referans yaratılmıştır. Yönetimin başarısının toplumun kendi rızasıyla militarizmi benimsemesine ve militarist politikanın öznesini rehber almasına bağlı olduğu düşünülürse; refarans alınma koşulunun ne denli hayatî olduğu ortaya çıkar. Yönetimin zorlanmadan referans alınması için ise, sadece bilimsel doğruları yapıyor olması yetmez. Etik açıdan yüceltilmeyi mümkün kılan bir imaj yaratılması gerekir. Bu nedenle militarizmi taşıyan kurum olan ordu ya da ordu benzeri teşkilatların etik kodlara nasıl da uygun davrandıkları; ahlâkın nasıl bir yaşam biçimine dönüştüğü etrafında geniş bir literaratür oluşur. Diğer bir deyişle zihniyeti ve ideolojisi nedeniyle etik kayguları dışlayan bir yönetim, böylece ortaya çıkan boşluğu kendi kurumsal yapısına atfedilen bir 'etik' ile doldurur.

Anlaşılacağı gibi şimdi etik, iktidara giden yolun ve iktidarda kalabilmenin aracına indirgenmiş durumdadır. Somut iktidar koşullarının yaratılması ve korunması militarizm için birincil önemi haizdir. Çünkü milliyetçilik gibi makro ideolojilerin aksine, militarizm sürekli olarak konjonktürel kalma tehdidi altında kalır ve ancak somut bir aktörün taşıyıcılığıyla etkili olur. İktidar ise bu aktörün hem yasal çerçeveyle korunmasını, hem de toplumsal meşrüiyet kazanmasını gerektirir.

Militarizmin iktidarın doğal sahibi haline gelebilmesi açısından, militarist özneyi ve iktidar yapısını koruyan söz konusu yasallık çerçevesi asgari bir altyapı oluşturur. Bu altyapının militarist iktidarı pekiştirecek biçimde işlevselleşmesine baktığımızda ise iki mekanizmadan söz edebiliriz: Birincisi militarist öznenin elinde tuttuğu güç tekelinin siyaset ve hukuk üzerinde doğrudan yaptırımda bulunmasıdır. Formel hiyerarşik ilişkiler ve enformel kurumsal ve kişisel bağlar sayesinde, siyasetin alanına giren kararlar tepeden belirlenirken; hukuk da militarizmi yasallaştıran bir anlayışa terk edilir. Bunun uç noktası militarizmi taşıyan aktörlerin kendilerini ve siyasî tasarruflarını yasalarla dokunulmaz kılmalarıdır. İkinci mekanizma militarist yönetimin toplum ve alt siyasî aktörler tara-

fından referans alınmasına dayanır. Böylece tepedeki 'özne'nin emir vermesine, yol göstermesine bile gerek kalmaz. Toplum rehberin neyi istediğini 'bilir' ve ona göre davranır. Bu bir otosansürden ziyade, gönüllü bir 'otoyönlenme' durumudur. Bu mekanizma sayesinde rehberin tercih ve arzuları kendiliğinden siyasete ve hukuka yansır. Bazı toplumlar bu işlevde bir adım daha atarlar ve rehberi yücelten, onu dokunulmaz kılan yasaları, bağlılıklarının bir nişanesi olarak kendisine sunarlar.

Yasal çerçevenin desteğine ek olarak, iktidar yolunun açılmasını ve kalıcılığını sağlayan ikinci unsur, toplumsal meşrûiyetin kazanılmasıdır. Burada da iki mekanizma göze çarpar. Birincisi militarist kurumsallaşmanın toplumun iyiliği için bir misyon yüklenmiş olması; ve bu misyonu fedakârca yerine getirmekte olduğudur. Bu durum toplumda bir saygı ve kabullenme yaratır. Artık kendisinin nedenini anlamadığı kural ve normlara itaat edilmesi kolaylaşmıştır. Düşünmeyen toplum, düşünmemeyi bir erdem haline getirir; ve bu edilgenlikten bir 'dayanışma' türetir. Böylece militarist özne, toplumsal kimliğin organik bir bütünsellik içinde yansıdığı bir ikona dönüştüğü oranda, meşrû hale gelir. Meşrûiyet sağlama açısından ikinci mekanizma, bizzat militarizmin dayandığı zihniyetten ve onun ürettiği kültürden neşet eder. Çünkü militarizmin beslendiği otoriter zihniyet, salt bir kurumun zihnî altyapısını oluşturmaz; hattâ çoğu zaman bütün toplumun ortak algılamasının temelini oluşturur. Dolayısıyla rehberlerle toplumun geri kalanı arasında irdelenmesi gerekmeyen, doğal bir ortaklık söz konusudur. Zihniyet düzlemindeki paylaşma, kadim bir tarihsel sürecin uzantısıdır; ve toplumun militarizme ve militarist rehberlere kolaylıkla onay vermesini açıklar.

Doğal olarak militarizmin belirli bir tarihsel momentte ve coğrafyada somutlaşma biçimi, kuramsal genellemeleri aşan özellikler gösterir. Dolayısıyla yukarıdaki analiz de herhangi bir tekil vakayı anlamak açısından ancak bir çıkış noktası niteliğinde olup, yapılacak anlamlandırmanın kriterlerini ve bu kriterler arasındaki içsel bağlantıları sağlayacaktır. Ancak söz konusu tekil vakanın anlaşılması daima ilgili toplumun kendi-

ne has zihniyetsel, ideolojik, sosyolojik, ekonomik ve siyasî karmaşıklığını hesaba katmayı gerektirir. Böyle bakıldığında örneğin Latin Amerika usûlü militarist uygulamaların Türkiye'deki zımni ve sürekli militarizmle nerelerde ve niçin çakıştığı ya da ayrımlaştığı daha net olarak ortaya çıkar. Her iki militarizm örneğinde de var olan yasallık ve meşrûiyet arayışlarının, kendi içinde nasıl farklı dengeler oluşturdukları; ve bu dengelerin hangi mekanizmalar içinde toplumsal tahayyülden beslendiği anlaşılabilir.

Sonuç olarak militarizm yönetenlerde ve yönetilenlerde simetrik nitelikler gösteren; konjonktürel olmakla birlikte kendisini kalıcı kılacak araçlara sahip olan; otoriter zihniyete dayanan bilimsel ve siyasî her türlü ideolojiyle bütünleşme istidadına sahip bir 'mikro' ideolojidir. Kendi hakkında sahip olduğu güçlü ve başarılı tarihsel imgeyle, yaşadığı koşulların imâ ettiği zayıflık ve başarısızlık arasında sıkışmış; edilgen, 'özneleşmemiş' toplumlarda kendisine uygun bir ortam bulur. Başarısızlık, toplumun özlenen başarıyı bir kurumsal yapıya yansıtmasına; kendi iç bütünlüğü açısından hayatî olan etik referansları ise gene aynı kurumun yüceltilen yapısında aramasına neden olur. Kişisel veya kurumsal rehberlerin somut varlığında belirginleşen bu etik anlayışı, ahlâki düzlemde dağılmakta olan toplumun tutunacak bir dal, bir referans ihtiyacına olan yanıttır. Ne var ki, söz konusu yanıt aldatıcı olmaya mahkûmdür ve toplumu giderek daha da bağımlı, edilgen ve etik dışı bir atmosfere, hattâ bazen kaotik bir hezeyana sürüklerken; toplumsal ruh hali açısından kalıcı olabilecek bir kısır döngüye de neden olur. Bu nedenle militarizm bir iktidar ideolojisi olduğu kadar, bir toplumsal eziklik ideolojisidir de.

EGEMEN İDEOLOJİ VE TÜRK SİLÂHLI KUVVETLERİ

Kavramsal ve ilişkisel bir analiz

ÜMİT CİZRE

Türk Silâhlı Kuvvetleri (TSK), Türkiye'de rejimin kurucu/resmî ideolojisinin, yani Kemalizmin aslî taşıyıcısı olarak kabul edilegelmiştir. Bu, hem TSK'nın kendisini böyle algılaması, rejim içindeki konumunu ve işlevini böyle anlamlandırması bakımından; hem de Kemalizmi bir politik ideoloji olarak benimseyen ya da ona eklemlenen düşünsel akımlar açısından böyledir. TSK, politikaya ilişkin söylemiyle ve politik faaliyeti tasarlama biçimiyle, belirleyici bir işleve sahip olmuştur. TSK'nın kurucu/resmî ideolojisiyle bağlantısı sorunu, bu bakımdan önem taşımaktadır.

Söz konusu bağlantı sorunu, iki çok temel eksen üzerinde incelenmeli. Bunlardan ilki, resmî ideolojinin, TSK'nın siyasal, toplumsal hattâ ruhsal (ya da kültürel) iktidarına hizmet eden, ona meşrûiyet sağlayan bağlantı eksenidir. Bu eksen, TSK'nın iktidarını çeşitli biçimlerde ifade eden "siyaset üstülük", "tarafsızlık" geleneği ve "bekçilik rolü" gibi tanımlayıcı sıfatlarla iç içe geçmiştir. Bu rolleri sorunlaştırmadan yana bir araştırmacı olarak benim ikame edici tanımlamam "siyasal özerklik" olageldi.[1] TSK, ikinci bağlantı ekseninde, resmî ide-

1 Bu konuda biri İngilizce, diğeri Türkçe iki yazı için bkz. Ümit Cizre Sakallıoğlu, "The Anatomy of the Political Autonomy of the Turkish Military," *Compa-*

olojiyi, sistemin, kurumların, aktörlerin, bireylerin kalbine, bilincine ve dokusuna yedirerek yeniden üretmektedir. Askerî bürokrasi, resmî modeli, askerlik yoluyla toplumun tüm erkeklerine benimsetme kolaylığına sahip olmakla kalmayıp, Cumhuriyet modernleşmesinin ve Batılılaşmasının kurucu, taşıyıcı ve kollayıcı ajanı sıfatıyla, toplumun tüm girinti ve çıkıntılarına, yaşlı, genç, kadın tüm nüfusa toplumsallaşma yoluyla ulaştırmaktadır. Rejimin kurucu ideolojisini yeniden üretme misyonunu mümkün kılan en önemli etken, TSK'nın resmî ideoloji adına ülkenin kim tarafından ve nasıl yönetileceğine ilişkin son söz söyleme hakkını elinde tutabileceği stratejik bir konumdan, siyasete şu ya da bu yolla müdahale etme yeteneğini sürdürmesidir.

Bu iki eksenin içerdiği ve imâ ettiği olguları, etkileri açıklayıp sorunlaştırmaya geçmeden önce resmî ideolojinin muhteva ve dışavurum biçiminin de zaman içinde değiştiğini not etmek gerekir. Eski Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in 1980'li yıllarda yaptığı düz bir tespit, bu gerçeği netlikle ortaya koymakta: "On sene içerisinde, birinde ihtilale gerekçe sayılan bir mesele, diğerinde tamamen yer ve yön değiştirebilmektedir... 1960... kuvvetli icraya karşıdır. 1980 darbesi kuvvetli icra aramaktadır. 1971 reformcudur..."[2] 28 Şubat 1997 müdahalesi ise siyasal İslâm'ın yükselttiği kimlik politikalarına karşı belirli bir yaşam tarzını ve rejim kimliğini (modern, çağdaş, laik sıfatlarıyla) ve siyasal partiler konfigürasyonunu tercih ederek, siyasal alanda bir tasfiyeye başvurdu. İslâm-devlet ilişkisini, sınırları daralmış yeni bir modele kaydırdı. Devletin laiklik ve kimlik siyasetini, müzakere ve tartışma kapılarını kapatarak sıfır toplamlı bir oyunmuşçasına yeniden formüle etti. Siyaseti, bizatihi bu tür yaşamsal konulara ilişkin

---

rative Politics, 29, 2 (Ocak 1997) ve Ümit Cizre Sakallıoğlu, "Ordu ve Siyaset," *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*-Yüzyıl Biterken, Cilt 15, (İletişim Yayınları: İstanbul, 1996), s. 1248-1252.

2 Süleyman Demirel'in gazeteci Cüneyt Arcayürek'le mülakatı. Bkz. *Cüneyt Arcayürek Açıklıyor*, 10, *Demokrasi Dur, 12 Eylül 1980* (Bilgi yayınevi: Ankara, ikinci basım, 1990), s., 431.

hedefleri, kamusal arenada tartışma, ikna, diyalog yoluyla belirleme faaliyeti olmaktan çıkardı. Siyasal katılımı ve aktif vatandaşlık ögesini zedeleyerek, "kuvveti, aktörleri, faaliyet alanı" yeniden tanımlanan bir kamu felsefesini yürürlüğe koydu. 1960, 1971, 1980 müdahalelerinde olduğu gibi, meşrûluk kaynağı olarak bu kamu felsefesini işaret ederek, düşünce ve eylem planında bu felsefeye hizmet etmeye çalıştı. Yani, TSK ve Kemalizm ilişkisinin kesişen iki ekseni üzerinde yürüdü.

Ancak birçok can alıcı noktada bu müdahaleler birbirinden farklılaştı. Resmî ideolojiye farklı anlamlar yüklendikçe TSK-rejim bağlantısının tayin ettiği askerîyenin siyasal rolü, motivasyonları, stratejileri ve müttefikleri değişime uğradı. Bu değişim sonrasında da resmî ideoloji ve onun cisimlendiği kurumlar, alanlar ve araçlar farklılaştı.

Rejim-asker-sivil arasında 'etkileşim' mi, kısmî 'ilişki' mi var?

Rejim-asker bağlantısının evriminden söz edince, içinden geçtiği tarihsel dönemeçleri ve askerî bürokrasinin sistem içinde oynadığı rolü birinci eksen üzerinde saptamak amacıyla, önce, 2000'lerin başında gelinen noktadan işe başlayalım: Bölgesinde ve iç siyasette etkinliği çok yüksek bir ordu yapılanması ile karşı karşıyayız. 2001 yılı savunma harcamaları gayri safi millî hasılanın yüzde 3.3'ü olarak belirlenmişken, bu bütçenin dışında yer alan Savunma Sanayii Müsteşarlığı fonları, dış krediler ve gizli bazı kalemler göze alındığında bu rakam iki katına çıkabilmektedir.[3] TSK, bütçeden edinmek istediği savunma payını koşulsuz elde etmekte, bu payın tutarı ve nasıl harcanması gerektiği, parlamentoda gerçek bir denetime tâbi tutulmamaktadır. Silâh tedariki, personel ataması, tayin, terfi ve cezalandırmalarda, kuvvetlerin dengelenmesi ve eğitim programlarının düzenlenmesinde ve modernizasyonunda, yani "içişlerinde" özerk kararlar alabilmektedir. Silâh sanayiinin

3 Bkz Lale Sarıibrahimoğlu, "New Horizons", *Jane's Defence Weekly*, 28 Şubat 2001.

tüm dünyada uluslararasılaşması trendine uygun olarak Türk askerî sanayi kompleksi, 1990'larda büyük önem kazanan ve sonraki bölümlerde inceleyeceğimiz "iç tehdit" (Kürt milliyetçiliği ve siyasal İslâm) ve varlığını sürdürdüğü ileri sürülen bölgesel dış tehditler nedeniyle devleşerek ekonominin birçok alanına girmeye başlamıştır. Ordu üst kademesi, önceliklerini ve niteliğini kendisinin tayin ettiği çok hırslı bir modernizasyon programına angajedir.

Profesyonel işlevlerin yerine getirilmesinde kurum dışı müdahalelere karşı kurumsal özerkliği koruma kıskançlığı dünyanın birçok ordusunda gözlemlenebilecek, anlaşılır bir vakıadır. Ayrıca, savunma politikalarının bazı alanları meşrû bir biçimde gizlidir. Ancak, özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra "orduların demokratik denetimi" kavramı çok etkin bir biçimde globalleşti. Avrupa Birliği ve NATO'nun, kendileri ile bütünleşmek isteyen Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine önerdikleri bir koşula dönüştü. NATO bünyesinde kurulan "Barış İçin Ortaklık" birimi sırf bu misyonu gerçekleştirmek için örgütlendi. Demokratik denetim, üç temel alanda icranın askerî bürokrasiyi denetlemesi, yasama meclisinin de hem icrayı hem orduyu denetlemesi ya da yeni ifadeyle, gözetim altında tutması anlamına gelmekte:[4] İç politikada ordunun siyasete müdahalesinin engellenmesi; savunma bütçesi, silâh temini, personel ve ücret, atama, tayin ve terfi politikası ile güvenlik tehdidinin askerî stratejiye dönüştürülmesine ilişkin politikaların sivil irade tarafından kararlaştırılması; ve son olarak dış politikaların temel parametrelerinin çizilmesinde ordunun etkileme potansiyelinin denetim altında tutulması.

Soğuk Savaş sonrası dünyasında askerî bürokrasi üzerinde sivil siyaset sınıfının, onun üzerinde de toplumun "demokra-

4 Silâhlı kuvvetlerin demokratik kontrolüne ilişkin, özellikle Orta ve Doğu Avrupa üzerine büyüyen bir literatür, örgütlenmeler, seminerler ve atölye grupları mevcut. Bir örnek olarak, The Report on the Conference on Democratic Control of Armed Forces in Central Eastern Europe: Civil - Military Relations and Defence Planning in the New Era, Kiev, Ukrayna, 24-27 Mart 2000. Bu konferans NATO, İngiliz Savunma Bakanlığı ve Kiev'deki Doğu-Batı Enstitüsü isimli sivil toplum örgütünce düzenlenmiştir.

tik" denetimi esas olmuş ve askerî bürokrasilerin siviller aleyhine bir siyasal rol üstlenme maliyetleri çok yükselmişken, Türkiye'de tersi trend hüküm sürmektedir. TSK, 28 Şubat 1997 müdahalesinde olduğu gibi demokratik yollarla işbaşına gelmiş hükümetlerin üstüne, hem de yine Anayasaya dayanarak, çıkabilmektedir. "Siyasal özerklik" olarak ifade edilmesi gereken bu durumda, TSK iç ve dış siyasette ve kendi kurumsal alanına giren konularda tercih, kaygı ve itirazlarını belirtmede asker dışı toplumlara (sivil, siyasal, ekonomik toplumlar) göre ayrıcalıklı bir konumdadır. Söz konusu müdahaleden bu yana, TSK'nın siyasal özerkliği, sivil siyasetin "doğru" kulvarda yönlendirilmesi amacıyla mikro siyasal düzleme sıçramış, alenileşmiş, askerî alan dışına müdahale oranı artmış, TSK'nın arkasındaki toplum desteğine verilen önem yükselmiştir.

TSK'nın siyasal özerkliğinin ya da sivil icranın yanında bir paralel iktidar odağı olmasının kaynağı nedir? Nasıl olmaktadır da Türk askerî bürokrasisi, Batı dışı orduların çoğunun bile çoktan yitirdiği bir ağırlık ve nüfuzu, üstelik "siyasetüstü", "nötr" ve "tarafsız" imajlarını çok da zedelemeden korumaktadır. Savaş tehdidinin asgariye inmesiyle, bütün dünyada ulusal güvenlik politikalarının belirleyicisi olan siyasal korkular yerini iktisadî mülahazalara, yani savunma bütçelerinden tasarruf eğilimine bırakırken, zorunlu askerlik radikal bir biçimde tarihe karışırken ve ordular bir varoluş krizine itilmişken, nasıl olmaktadır da TSK, savaş ve ordu sosyolojisindeki bu mini-rönesansın dışında kalmaktadır? Misyonunu, anlamını, önemini siyasal ve toplumsal ağırlığını hâlâ devletin bekasına yönelik Soğuk Savaş korkularına dayalı bir güvenlik anlayışından daha sivil ve daha barışçıl bir gündeme kaydıramamaktadır. Askerî bürokrasi, Batı'daki orduların marûz kaldığı varoluş krizinden ve bu krizin yol açtığı yeniden tartışma, düşünme ve yapılanma ortamından uzak kalarak, Avrupa Birliği'ne (AB) aday ülke konumundaki Türkiye'nin 1993 Kopenhag AB Zirvesi Sonuç Belgesi'nde dile getirilen üyelik koşullarını yerine getirememe durumuna nasıl ve niçin katkıda bulunmaktadır?

Bu ve buna benzer sorulara cevap oluşturan en yaygın de-

ğerlendirme şudur: TSK, dönüştürücü bir kamu felsefesinin (Kemalizmin) kurucu, taşıyıcı ve yayıcı bir ajanı olarak, laiklik, modernlik ve çağdaş medeniyete ayak uydurma şeklinde algıladığı rejimin temel payandalarının muhafızlığı rolünü tarihsel olarak özümsemiş ve içselleştirmiştir. Bu payandaların tehlikeye girdiğini gördüğü anda, biçimi ne olursa olsun müdahale eder. Bu cevap, Cumhuriyet'in dayandığı ilkelerin tartışılmazlığı ve TSK'nın resmî ideoloji ile bağlantısının organik niteliği üzerine inşâ edilmiştir. Bu nedenle, askerî bürokrasinin siyasal etkinliğini büyük ölçüde açıklamasına rağmen tarih-asker, toplum-asker, sivil-asker ve rejim-asker bağlantılarının dinamik boyutlarını, karmaşık niteliğini, ortaya attığı yeni soruları cevaplayamaz. Bir gerçeğe parmak basmakla, onun sorunlu özünü görmezlikten gelmek ayrı şeylerdir.

TSK'nın kendisine biçtiği platonik "bekçilik" misyonu, sivil-asker ilişkileri modellerinde zaman içinde oluşan değişimleri yani tarihselliği reddeden, sürekliliğe öncelik veren bir şablon içinde sunulmakta. Dolayısıyla, bu ülkede herhangi bir anda var olan sivil-asker ilişkisinin niteliğini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. TSK'nın siyasal özerkliliğinin göstergesi olarak aldığımız siyasal girişimleri, uyarı, yönlendirme ve vetoları sivil siyaset geleneğinin, kurum ve sınıfının güçsüzlüğünden mi kaynaklanmaktadır? Rejimin temel ilkelerinin siyaset sınıfınca yanlış kavrandığı ya da yanlış yöntemlerle uygulandığı durumlarda mı zuhur etmektedir? Yoksa TSK ile sivil siyaset arasında oluşturulmuş zımni bir karşılıklı taviz anlaşmasından mı söz etmek gerekir? Hâkim ideolojiyi büyük ölçüde benimsemiş başbakan, siyasal parti ve hükümetlerin bile (28 Şubat 1997 müdahalesi sonrası ANAP hükümeti gibi) TSK ile sürtüşme noktasına gelmeleri nasıl açıklanabilir? "Siyasetüstü" imajın bir ordunun siyasete müdahale yeteneğini arttırdığını kabul ettiğimizde, TSK'nın 1995 seçimlerinden bu yana terk ettiği "perde gerisi rol"ün yerini alan aktif ve enerjik siyasal etkinliği, "siyasetüstü" bir duruşla nasıl bağdaşır?

Askerî bürokrasinin özerkliğinin en değerli meşrûluk kaynağı Kemalizmin türevi olan bir "muhafızlık" anlayışıdır. Ancak, bu durum TSK'nın siyasal ağırlığını tek başına tayin edici koşulları sağlayamaz. Siyasal özerkliği açıklayabilmek için verili bir anda dört yeni parametrenin çerçeveye dahil edilmesi gerekir: 1. Sivil siyasetin sivilleşme düzeyi, yapısal aktörsel ve konjonktürel durumu, siyaset, demokrasi ve Kemalizm anlayışı; 2. Ordunun kendi kurumsal ve yaşamsal çıkarları; Üçüncü Dünya'daki (global) trendlerin tayin ettiği güvenlik, savaş, barış anlayışlarının bu coğrafyadaki yansımaları ve ülkenin bölgesel ve stratejik önemi; 4. Silâhlı Kuvvetler'in toplumla kurduğu iktidar ilişkisi modeli.

"Kısmî sivil" siyaset ve "bekçilik"

Sivil siyaset ve askerî bürokrasi ilişkisinde, Atatürk'ün çizdiği Cumhuriyet geleneği nedir? Sivil siyasetin resmî ideoloji ile ilişkisinin bu geleneğe etkisi ne olmuştur? Erken Cumhuriyet döneminde, Mustafa Kemal, parlamenter olmak isteyen Millî Kurtuluş Savaşı kahramanı generallerin askerlikten istifasını isteyerek üniforma gölgesi dışında bir sivil siyasetten yana olduğunu gösterir. Ancak bu gelenek muğlaktır, çünkü 1920-24 arasında görev yapan 6 kabinede Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi (İsmet ve Fevzi Paşalar) bakanlar kurulunun üyesi olarak görev yapmıştır. Buna ek olarak "Müdafaai Milliye vekaletinde de Fevzi, Refet ve Kazım Paşalarla, kabinede her zaman iki generalin bulunduğu görülmektedir." (Özdemir, 1989: 53) Genelkurmay Başkanlığı 1924'te bakanlık statüsünü kaybettikten sonra 1944'e kadar cumhurbaşkanına bağlanmış, hükümet ve parlamento denetiminin dışında tutulmuştur. Dolayısıyla Mustafa Kemal, İsmet Paşa ve Fevzi Çakmak'tan oluşan üçlü troykanın kaygısı, aslında ordunun rakip bir iktidar odağı olarak güçlenme ihtimalini engellemektir. Bir diğer deyişle, bu dönemde ordunun sivil siyasette bir ağırlık taşımaması ve Batı ülkelerindeki sivil-asker ilişki modeline benzer bir modelin işler gibi olmasının ardında Silâhlı Kuvvetler'in siyasetten

arındırılmış olması değil, rejime sadakatini sağlayarak bir karşı darbe yapmasını engellemek fikri yatmaktadır.[5]

Dolayısıyla Erken Cumhuriyet'in bu konuya ilişkin mirası muğlaktır. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilânını sağlayan 'Genç Türk' darbesi ile başlayan, onun ardından İttihat ve Terakki ile ordunun iç içeliği üzerine inşâ edilen Geç Osmanlı dönemi geleneğini yıkacak bir kararlılık ve etkinlikte değildir. Erken Cumhuriyet dönemindeki bu tablodan çıkarılacak bir başka ders, sivil siyasetin yapısı, aktörler ve konjonktür açısından TSK'nın siyasal rolüne etkisi ile ilgili: Sivil sektörün tekçi olduğu, otorite boşluğu bırakmadığı, demokratik olmasa bile icraat anlamında faal olduğu ve askerî kesimin çıkarlarını savunacak (eski-asker) kadroları icraya dahil ettiği durumlarda TSK'nın pasifize edilebildiğini görüyoruz. Ancak bu, demokratik ilkelere aleni aykırılığı nedeniyle Prof. Tarık Zafer Tunaya'nın bundan 18 yıl önce ifade ettiği biçimiyle, son derece karamsar bir ders:

> "Türkiye'de 1908'den itibaren oluşmuş olan iktidarlar sivilleşememişlerdir... Buna 'kısmen' sivilleşme demek mümkün. Sivilleşemeyen siyasal iktidarların yapısında askerîlik ya da askerî kontrol ağır basmıştır. Abdülhamit rejimi, kendisini yıkan İttihat ve Terakki'nin oluşturduğu iktidardan daha sivildi. Daha mülki idi... DP iktidarı bu bakımdan sivildi. Fakat bir parantez olarak, 'istisnai' bir niteliği olmuştur. Ve askerî bir müdahale ile son bulmuştur."[6]

Askerî yapıya ilişkin yasal düzenlemelerden genelkurmay başkanının konumuna ilişkin olanı, Prof. Tunaya'nın "kısmî sivilleşme" görüşünü haklı çıkarır: genelkurmay başkanı, İsmet İnönü'nün "Millî Şef" yönetimi altında 1944 yılında yapı-

---

5 Erken Cumhuriyet döneminde ordu-siyaset ilişkilerinin gerçekçi ve doyurucu bir analizi için bkz. D. Lerner ve Richard Robinson, "Swords and Ploughshares-The Turkish Army as a Modernizing Force," *World Politics*, 13, (1960-61); Dankwart A. Rustow, "The Army and the Founding of the Turkish Republic," *World Politics*, 4 (Temmuz 1959).

6 Prof. Tarık Zafer Tunaya ile söyleşi. Söyleşiyi yapan Zafer Toprak, "Tüm Fikirler Serbestçe Açıklanabilmelidir.," 20 Şubat 1983 *Milliyet*.

lan bir değişiklikle başbakana karşı sorumlu kılınmıştır. 1949'da, 2. Dünya Savaşı sona erdikten sonra NATO'nun kuruluşunun ardından, savaş sırasında araç-gereç ve kaynak yetersizliğinden felç olmuş olan TSK'nın modernleşip yeniden yapılanması gündeme gelmiştir. Savaş sonrasının daha liberal atmosferinde, muhalefet partisi DP'nin kuruluşundan 4 yıl sonra, genelkurmay başkanının Millî Savunma Bakanlığı'na bağlanması, sivil iradeye demokratik tâbiyet ilkesine uygunluğu açısından ilk bakışta şaşırtıcı gelebilir. Ancak, 1949'dan 1960'a kadar süren bu rejimin getirilmesinde 2. Dünya Savaşı sırasında aslî işlevini yapamayacak hale düşen TSK'nın bu durumundan ordunun bizzat kendisinin General Fevzi Çakmak ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'yü sorumlu tutması önemli bir rol oynamıştır (Belen, 1971: 28-30). Yukarıda sözü edilen çok partili dönemin daha özgürlükçü ruhu ve ABD ile NATO'nun, yaptıkları askerî yardımların kullanımını denetleme isteği nedeniyle bir yeniden yapılanma talebinde bulunmaları da bu sonuca etkide bulunan faktörlerdendir. Nitekim, güvenlik doktrinine sıkıca sarılarak siyasete müdahale sorunu, 2. Dünya Savaşı sonrası Soğuk Savaş döneminin bir icadı olarak çevre ülkelerde yürürlüğe konmuştur. Genelkurmay başkanının millî savunma bakanına sorumlu kılınması, bu gerçeği değiştirmeye yetmemiştir. 1961 Anayasası, genelkurmay başkanını tekrar başbakana karşı sorumlu tutarak bugün de yürürlükte olan ve AB ve demokratik çevrelerce eleştirilen rejimi başlatmıştır.

Sivil siyaset: 'Merkeze' yakın olduğundan mı, uzak olduğundan mı güçsüz?

Teorik olarak sivil siyaset, modernleşme sürecinin hızlanmasına bağlı olarak Cumhuriyet paradigmasına müdahale edebilecek, seyrini değiştirebilecek, TSK'nın bu paradigmaya yaslanan özerkliğini törpüleyebilecek bir aktör olarak düşünülebilir. Ancak şimdiye kadar, kurucu momentin askerî yapı, kadro, anlayış ve ruhunun sivil siyaseti belirleme gücünden söz

ederek, olgular dünyasında bu tezin işlemediğini, sivil parametrelerin etkisizliğini gösterdik. Bu sorunu, analizi daha ileriki dönemlere taşıyarak biraz daha derinleştirebiliriz. Başta Türk siyasal yaşamının egemen sivil siyaseti olan merkez sağ çizgi olmak üzere aşırı milliyetçi kutup ve Tek Parti döneminin hegemonyacı partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi'nden türeyen merkez sol, TSK ile statükonun korunması temelinde anlaşmaktadır. Bu çizgilerin içinde anlaşılması en güç olanı, merkez sağ güçlerin tavır ve pozisyonudur: Rejimin laik ve Batıcı ilkelerine sadakati daha gevşek köylü-tüccar gibi kesimlerini temsil eden sağ muhafazakâr partilerin siyasal söylem ve eylemleri, laik-bürokratik-seçkinci merkezî statükoyu temsil eden TSK ile barışık bir seyir izlemiştir. Soğuk Savaş'ın antikomünizm siyaseti ve 1970'li yıllarda yükselerek düzen için tehdit oluşturmaya başlayan radikal sol hareketler, bu yakın ilişkinin oluşmasında katalizör görevini üstlenmiştir. 1971 müdahalesinden sonra merkez sağın temsilcisi Adalet Partisi ile TSK, devletin "demokratik" otoritesinin tesisi için 1961 Anayasası'nın özgürlükçü maddelerini daraltma konusunda işbirliği yapmışlardır. Anavatan Partisi (ANAP) lideri Mesut Yılmaz'ın 28 Şubat 1997 müdahalesinden sonra laikliği keskin bir biçimde koruma anlamında yeniden tanımlanan resmî ideoloji ile sıcak bir ittifaka girmesi de bu bağlamda bir sürekliliği temsil eder.

Bir başka perspektiften bakıldığında, resmî ideolojinin taşıyıcı ve bekçisi olan TSK ile merkez sağ ve solun tutturduğu ilişkiden şu sonucu çıkarmak mümkün: Türk siyasal yaşamında varlığını hep not ettiğimiz merkez-çevre, ilerici-gerici, seçkinci-popülist ve liberal-muhafazakâr bölünme ve gerilimler, bir üst belirleyici olarak TSK'ya ve onun yorumlayıp yeniden tanımladığı "bekçilik" işlevinin çizdiği sınırlara tâbi olagelmişlerdir. Sorun, iki konuda ortaya çıkmakta: Merkez sağın laiklik ve Batılılaşma çizgisinden tam ayrılmamasına karşın dindar kesimlere karşı izlediği muhafazakâr bir "empati" politikası ve bürokratik seçkinciliğe karşı zaman zaman sergilediği düşmanca tavır. Ancak merkez sağ ile resmî ideoloji arasında din

politikasına ilişkin siyaset farklılığı göründüğünden daha az süreklilik arz eden, iniş çıkışlarla dolu bir çizgidir. Çünkü, resmî din anlayışının kendisi, konjonktüre bağlı olarak, zaman zaman dini kamu alanından radikal bir biçimde dışlayıcı, zaman zaman da içleyici pratikler içermiştir. Devlet seçkinlerinin 1980 müdahalesinden sonra dine karşı müsamahakâr tutumları ile -Kemalizme uygun, hijyen bir din anlayışı da olsa- 28 Şubat sonrasında siyasal İslâm'ı öncelikli iç tehdit olarak ulusal güvenlik stratejisinin temel hedefine dönüştürme yaklaşımları arasındaki farkı işaret etmek yeterli.

Türk merkez sağının merkezî bürokrasi ve seçkinler karşısındaki antipatisine gelince: 1980 sonrasında ANAP'ın başlattığı ekonomik liberalizm atağı ile bürokrasi, teknokrat kimlikli serbest piyasacı yöneticiler tarafından işgâl edildi. ANAP iktidarından başlayarak, Türk siyasetinde sivil iktidar odağı bürokrasiye kayınca, TSK ve merkez sağın Cumhuriyet tarihi boyunca bürokrasi üzerinde sürdürdüğü çekişme büyük ölçüde anlamını yitirdi; en azından "eski bürokrat" çevreye indirgendi.

TSK'nın siyasal belirleyiciliğinin Osmanlı'dan devralınan tarihsel ve kültürel mirasa dayandığını ve bu vasi rolün toplumun bilincine kök salmış olduğunu kabul etmek, analizi, bu kültürü oluşturan yapı taşlarından birisi olarak sivil siyasete kaydırmamızı engellemez. Bunu yapınca da sivil kesimin liberalizm anlayışı ve demokrasi vizyonunun çok sınırlı olması nedeniyle egemen kamu felsefesi ile radikal sorunlar yaşamadığı ortaya çıkmakta. Ancak siyaset sınıfına çok da haksızlık etmemek gerek. TSK'nın "bekçi" rolü, Türkiye siyasetinin varlık ve hareket alanının sınırlarını belirlediği sürece siyasetin oyunu kendi doğal kurallarına göre oynanamamaktadır. Bütün sivil siyaset yapıları, tutum, strateji ve ideolojilerini derinden etkileyen bir ordu faktörünü, yaşamları boyunca kaale almak zorundalar. Siyasal dengeleri korumak uğruna askerîyenin gücünü bir veri olarak kabul ederek etik bir sapmaya itilmektedirler: Bir yandan askerin gözünde meşrûluk kazanmaya yönelik bir söylemi hazır tutarken, seçimlerde partilerine emekli general devşirme yarışına girişip, Millî Güvenlik

Kurulu'nun icrayı yönlendiren üst belirleyiciliğine karşı çıkmayıp, fırsat doğduğunda eleştirel bir söylem tutturmaktalar. Hiçbir siyasal grup, TSK'nın, devletin bekasını koruma gerekçesiyle hâkim ideolojiyi yeniden tanımlayarak iktidara müdahale yeteneğini bertaraf edebilmiş değil. askerî bürokrasi, her müdahaleden sonra demokrasiye geçiş koşullarını ve yapılarını sonuna kadar denetlemekte ve sivil rejimlerin geleceğini ipotek altına almakta.

Hangisi daha sivil? DP, ANAP ve RP?

Türk siyasal yaşamında, TSK'nın çizdiği çerçevenin dışına çıkmayı başararak iktidarı sivilleştirdikleri iddia edilen DP (1950-1960), ANAP (1983-1993) ve RP'nin (1996-1997) iktidar dönemlerine ilişkin olarak ne söylenebilir? DP'nin, rejimin kurucu ideolojisi ve orduya dair politikası üzerindeki değerlendirmeler birbirinden çok farklı. Bir görüşe göre Millî Kurtuluş Savaşı'nı yürüten ve rejimi kuran partinin karşısında olmanın getirdiği kompleksle, askerî yapı ve zihniyetten hem çekinen hem de uzak durmaya çalışan bir haleti ruhiye içindedir.[7] Bir başka görüşe göre ise DP, Erken Cumhuriyet'te Atatürk'ün temelini attığı iddia edilen "tarafsız ordu" geleneğini yıkarak, Silâhlı Kuvvetler'i, rakip parti karşısında kendi partizan çıkarları adına "asayiş"i sağlamakla görevlendirerek tahrik ve mağdur etmiştir.[8] DP'nin Atatürk'ün laik devrimlerinden sapması, orduyu ihmal etmesi ve demokrasiyi açılımcı değil kapanımcı bir mecraya sokması da listeye eklenerek 1960 müdahalesinin gerekçeleri sıralanır. Türk solunun bir bölümü bu darbeyi halka güvenmeyen, onu vesayete muhtaç bir kalabalık sayan, solu maceracılığa teşvik eden müdahaleler gele-

---

7 Kemal Karpat, "The Military and Politics in Turkey: 1960-64: A Socio-Cultural Analysis of a Revolution," *American Historical Review*, 65 (Ekim 1970), s. 1662; Kemal Karpat, "Military Interventions: Army-Civilian Relations in Turkey before and after 1980," A. Evin ve M.Heper, derleyenler, *State, Democracy and the Military in Turkey in the 1980's* (Walter de Gruyter: Berlin, New York, 1988), s. 138.

8 D. Lerner ve R. Robinson, "Swords and Ploughshares", s. 42.

neğinin başlangıcı olarak değerlendirir. Bir diğer bölümü ise 1960 ile askerî bürokrasinin, DP'nin himayesindeki yükselen burjuvaziye ve muhafazakâr kitleye karşı "ilerici" bir darbe yaptığını düşünür.[9]

DP iktidarının subayların emir eri kullanımını iptalden başlayarak, askerî yargının bağımsızlığına karşı harekete geçmeye, orduda reform ve yeni bir savunma politikası oluşturma tasarısından, Millî Savunma Bakanlığı'na emekli bir albayı atamaya kadar gelişen bir "sivilleşme" altyapısı hazırlığı içinde olduğunu söylemek mümkün. Arka zeminde ise belirleyici ilişki CHP ve lideri İsmet İnönü'nün TSK ile rejimin bekçiliği konusunda geliştirdiği göz ve dirsek temasıdır (Arcayürek, 1985: 315-317). Ancak "neye karşı bekçilik" sorusunun cevabını vermek güç. Gerekçe listesi uzun olmasına rağmen ikna edici bulmak pek mümkün değil. Dolayısıyla müdahaleyi tetikleyen nedenler arasında DP'nin, demokrasi kültürünün yetersizliğine rağmen, kurucu ideolojinin askerî kanat aracılığıyla yeniden tanımlanarak siyasette ağırlık kazanmasını engelleyici bir tavır içinde olması gösterilebilir.

Yaygın bir kanıya göre, Turgut Özal liderliğindeki ANAP yönetimleri, 1983-91 arasında, belirli bir sivilleşme planı çerçevesinde hareket ederek resmî ideolojinin TSK aracılığıyla kamuya müdahale gücünü sınırlandırmaya çalışmıştır. Örnek olay da, Başbakan Turgut Özal'ın, genelkurmay başkanlarının haleflerini kendilerinin belirlemesi geleneğini bozarak, 1987 Ağustos'unda Orgeneral Necip Torumtay'ı genelkurmay başkanı olarak atamasıdır. Ancak bu çıkışın başarılı olmasının nedeni, 1980 müdahalesini gerçekleştiren askerî grubun içindeki çatlamadır. 1980 darbesinin lideri Cumhurbaşkanı Kenan Evren, genelkurmayın adayı olan Orgeneral Necdet Öztorun'dan değil hükümetin adayından yana tavır koymuş ve sorun böylece çözülmüştür: "...ben yok o olmasın bu olsun deseydim Öztorun olurdu. Ama istemedim böyle bir şey olmasını, çün-

---

9 Cem Eroğul, "The Establishment of Multiparty Rule" 1945-71," Irvin Schick ve Ahmet Tonak, derleyenler, *Turkey in Transition, New Perspectives* (Oxford University Press: New York, Oxford, 1987), s. 118.

kü Torumtay'ın olmasını ben de arzu ettim. Benim de gönlümde o yatıyordu..."[10]

Sivil iktidarın bu kararında temel etken, genel kanının aksine, askerî bürokrasinin siyasetten geri çekilmiş görünümüne rağmen perde gerisinde iktidarda söz sahibi olma yarışını hâlâ sürdürüyor olmasıdır. Erken emekliliğini isteyen, işbaşındaki Genelkurmay Başkanı Necdet Üruğ, kendi yerine geçmesini tasarladığı Orgeneral Öztorun'un desteği ile 1989 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aday olmayı düşünmekte ve aynı arzuyu paylaşan Turgut Özal'ın kızgınlığını çekmektedir. Askerî bürokrasi içerisinde, Özal karşıtı grubun sivil otoriteye itaat konumunda olmadığını ve bu durumun, icraatlarıyla ülkede bir destek tabanı yakaladığına inanan hükümeti rahatsız ettiğini belirten kanıtlar var:

> "... Üruğ ve Öztorun'un davranışlarından demokrasiye geçemediğimizi anımsattım (Özal'a). Bilhassa Öztorun'un dengesiz ve ölçüsüz denecek davranışları, ikimizin de gözünden kaçmamıştı. Öztorun, istek yerine her konuşmada adeta muhtıra verir havada davranıyordu. Özal her halinden rahatsızdı... MİT bilhassa Güneydoğu ile bilgileri öncelikle askerlere ve Evren'e vermekte ısrar ediyordu... askerlerin ... hükümetten uzak kalmaya çalıştıkları belli idi."[11]

Askerlerin, gereken uyum ve işbirliğini göstermemeleri anlamında hükümetten "uzak kalmaları", aslında genişlemiş bir siyasal özerkliğin tezahürüydü. 1982 Anayasası, daha önceki anayasa ile bakanlar kuruluna güvenlik konularında "tavsiye" fonksiyonu olan sivil ağırlıklı bir MGK'nın yerine, tavsiyeleri bakanlar kurulunda öncelikli olarak görüşülen ve ancak cumhurbaşkanının sivil kesimden gelmesi durumunda sivillerin ağırlıkta olacağı bir MGK oluşturmuştur. Aynı Anayasa, toplumsal ve siyasal yaşamın odağında yer alan birçok kurumun

---

10 Nurcan Akad, "O Gece 9", Türkiye'yi Sarsan Geceler Yazı Dizisi, 14 Temmuz 1994, *Hürriyet*.

11 Nurcan Akad, "O Gece 9" 1987 yılında Başbakan Özal'ın danışmanı olan Güneş Taner'in anlattıkları.

üst yönetim kurullarına asker üyelerin atanması usûlünü getirmiştir. Sivil iktidarlara koşulsuz tâbiyet yerine, oluşturdukları politikalara uyarı ve veto yetkisinin yükselmesini kolaylaştırıcı etmenler arasında Güneydoğu'daki savaş, Körfez Savaşı'ndan sonra başlatılan Kuzey Irak operasyonları, ABD'nin bölgeyle ilgili stratejisinde Türkiye'nin askerî gücünün büyük önem kazanması da sayılmalı. Doğru Yol Partisi'nin her iki liderinin (Süleyman Demirel (1987-1993) ve Tansu Çiller (1993-2002) başbakanlığı sırasında TSK ile herhangi bir sorun yaşanmamış, Refahyol iktidarı ile birlikte (1996-97) bu uyumlu sürecin sonuna gelinmiştir.

TSK'nın 28 Şubat 1997 müdahalesinin ve onun ardından başlattığı merkez sağı yeniden yapılandırma harekâtının hedefi RP idi. Kurucu ideoloji, mevcut konjonktürde bir "öteki"nin, yani RP'nin varlığının itmesiyle cumhuriyetçi bir refleksle "irtica"yı temel iç güvenlik tehdidi konumuna yükseltti. Sivil kesimin "aydınlar", "bölücüler" ve "irticacılar" sıfatlarıyla olumsuzlanması,[12] solun, muhafazakâr sağın, mevcut merkez solun, merkez sağın, kimlik politikalarının ve kurucu ideolojinin bütün eleştirel tüketicilerinin, yani alternatif ideolojilerin yollarının kesilmesini amaçlıyordu. Bu durumda, 1999 seçimleri güzergâhında, milliyetçi ve yalnızca temiz politika yapmakla -yani anti-siyasallıkla- marûf iki siyasete yol açılıyordu. İktidarların sivilleşememesi sorunsalına katkıda bulunacak, 28 Şubat'la ilgili iki hususu belirtmekte yarar var: Milliyetçilik dışında bütün siyasetlerin birer alternatif olmaktan çıkarılması, Refah Partisi kadar, belki ondan da çok Türkiye'nin merkez sağ çizgisini sarstı. Merkez sağın bir partisi, DYP, paryalaştırılıp siyasal alanın dışına itilirken, ikincisi, ANAP, müdahale süreci ile bütünleşmesine, sivilleşme konusunu arada sırada yaptığı çıkışlar dışında terk etmesine, "irtica" ile bağlantısının olmamasına ve her iki partinin de tarihsel olarak devletçi söylemle bütünleşme anlamında olumlu bir pratiğe sahip olmala-

12 Genelkurmay Başkanı Org. Hüseyin Kıvrıkoğlu'nun Cumhuriyetin 75. yıldönümü nedeniyle *Sabah* gazetesi okurları için kaleme aldığı mesaj. "Uyanık ve Tetikteyiz", 30 Ekim 1998, *Sabah*.

rına rağmen, belki de tam bu yüzden, TSK ile şiddetli bir gerilim içine girdiler. "İrtica"yı denetim altına alan ılımlı bir merkez sağ çizgisi hep var olagelmekle birlikte, 28 Şubat'ın dinamikleri, merkez sağ yapıları ittifak kurulacak odaklar olarak değil, devletin yeniden tanımladığı din politikasına ters düşen odaklar olarak tanımladı. Yani uzun bir iktidar geleneğine rağmen, bir merkez sağ partisi boşluğu yaratıldı. 28 Şubat'ın en radikal sonuçlarından birisi budur.

Şu ana kadarki analizden ortaya çıkan sonuç şu: 28 Şubat müdahalesinin meşrûluk kaynağı, rejimin kurucu ideolojisidir. Ancak bu saptama bize, bu müdahalenin siyasal tercihlerinin yönü, tasarımı, sınırları ve aktörleri konusunda fazla bir şey söylememekte. TSK ile egemen kamu felsefesi arasındaki bağlantıya, sivil siyaset de yapılanmasıyla, kültürüyle, aktörleriyle müdahaleci değişken olarak katılmakta ancak "belirleyici" olamamaktadır. Bu noktada sürecin niçin ve nasıl geliştiği sorularına ışık tutacak olan perspektif, "toplum ve ordu", "ordunun kendi çıkarları" ve "güvenlik kavramının araçsallaştırılması"dır.

Ancak önce 28 Şubat'ın hedefi olan RP'nin "sivilliği" konusunda kısa bir not düşmek gerekir. Gerek Refahyol iktidarı, gerekse daha önceki muhalefet döneminde, bu partinin çoğulcu bir demokrasiye, din-içi çoğulcu bir duruşa ve düşüncelere inancı konusunda yoğun bir kuşku doğmuştur. MGK'nın anayasal fonksiyonlarının, Anayasa dışı rol ve ağırlığının sınırlandırılması yönünde bir girişimi, ya da MGK'nın 28 Şubat 1997'deki kararlarına imza atmamak biçiminde alenî bir karşı duruşa geçmesi söz konusu olmamıştır. Refahyol hükümetinin istifasından ve partinin kapatılmasından sonra başvurduğu demokratikleşme söylemi, hem inandırıcılıktan uzaklığı hem de 28 Şubat'ın partinin siyasal rolünde ve etkisinde yol açtığı gerileme nedeniyle Türkiye'deki ordu-siyaset ilişkilerini etkilemekten çok uzaktır. En önemlisi, Kemalizm ile İslâmcı siyasetin birbirleriyle temas ve buluşma noktaları vardır. Her ikisi de kestirilebilir birer toplum yaratma hülyasında; her ikisi de devleti adeta sağduyusal biçimde itaat gösterilmesi gereken bir

kudret odağına dönüştürmekten ve siyaseti Kemalist ya da İslâmcı değerlerle iyice moralize etmekten yanadır.

Egemen kamu felsefesini yeniden üretmek

Ordu-kamu felsefesi ilişkilerinin bir ikinci eksenini, bu felsefenin yaşama dönüştürülmesi faaliyetinin oluşturduğunu belirlemiştik. Sorun, bu yeniden üretim süreci sırasında resmî ideolojinin niçin, nasıl ve hangi yapılara hizmet eder bir biçimde değişime uğradığı ya da uğramadığıdır. Kemalizmi -ve bu arada kendini de- metamorfoza uğratarak yeniden ürettiği varsaydığımız TSK'nın bu uğurda yararlandığı çok net olan iki araçtan birisi askerlik yoluyla erkek vatandaşlara Kemalist devlet, birey, toplum, demokrasi, Batılılaşma ve hijyenik resmî din anlayışını benimsetmek, ikincisi de rejimin parametrelerini gerekirse müdahale yöntemi ile koruyabilmektir. Ben bu bölümde üç önemli aracı problematize edeceğim: 1. Özellikle 28 Şubat'tan sonra çok büyük bir ivme kazanan toplumsal destek üretme politikaları; 2. iç tehdit ve güvenlik doktrini yoluyla siyasal bekçilik rolünü pekiştiren ve yeniden üreten strateji; 3. ordunun yaşadığımız kamu felsefesini kendi kurumsal, onursal ve iktidarsal çıkarlarını sürdürme amacıyla yeniden belirleme yeteneği.

Toplum desteği ve güvenilirliği

TSK'nın, özellikle 28 Şubat süreci olarak adlandırılan müdahale sonrası siyaseti yapılandırma döneminde, siyaset sınıfını bir müttefik olmaktan tümüyle çıkararak topluma dönüş yaptığını gözlemlemek mümkün. Özellikle medya aracılığıyla, vatandaşların kendilerine, toplumlarına ve demokrasiye ilişkin anlayışları günlük hayatın ritmine yedirilerek yeniden şekillendirildi. Örneğin, Türk toplumunun kimlik politikalarının ortaya attığı sorunlardan yalıtılması için siyasetin dışında, ötesinde, dokunmadığı bir yerlerde oluşturulan birleştirici değerler sabitlendi. Bu ülkenin birlik, bütünlük ve selameti için tek-

çi değerlerle içi doldurulmuş bir siyasete ihtiyaç gösterilince (birlik, bütünlük, laiklik) siyasette içerik önemini yitirdi, yöntem ağırlık kazanmaya başladı. Dar değil, yaygın bir hegemonya, pasif değil aktif bir onayın hedeflediği bu stratejide, 8 yıllık eğitim reformu ile ve Gramscici anlamda hegemonya aracı olarak zora değil, eğitime ve şekillendirmeye dayanan bir devlet anlayışı yürürlüğe sokuldu (Gramsci, 1971: 242). Dolayısıyla, 1997 sonrası ordu-toplum ilişkisi modelini geçmişten farklı kılan yan şudur: TSK'nın yükselen siyasal özerkliğinin gerçek sırrı kontrol-merkezli stratejisinde değil, "hegemonyaya rıza gösteren vatandaş üretme" projesine medya ve sivil toplum kuruluşlarını katarak eğilmesinde yatar. Ordunun kendi kendine atfettiği "siyaset üstü" sıfatı, toplum-iktidar ilişkilerini değiştirmeden, sınıflararası ittifaklar kurmadan, tüm çıkarları içinde toplayan "daha yüksek bir sentez" yaratma çabasına girmeye cevaz vermiştir. Tekçi siyaset, birlik-bütünlük temaları ve törenlerle, toplantılarla, anma merasimleri, yandaş medyalar, bütün eğitim kurumları, geleneksel Kemalist bürokratik kuşakların aşkla yaydığı mesajlar, sermaye kuruluşları ve geleneksel-sol yapılar vasıtasıyla toplumun modern kesimlerinin dokusuna nüfuz ettirildi. Çoğulcu, özgürlükçü ya da alternatif demokrasi modelleri saçmalaştırılmaya çalışıldı.

Ancak sorun şudur: Merkez solun, global ekonomi politiğin de büyük etkisiyle marjinalleştiği bir konjonktürde toplumla kurulan bu yeni iktidar ilişkisi, sosyal değişimin ve yeni zamanların kimlik ve siyaset çatışmalarının getirdiği köklerinden koparılmışlık, belirsizlik, güçsüzlük, işsizlik, yoksulluk ve yoksunluk durumlarını telafi edebilecek bir topluluk ruhuna sahip değil. Ne egemen ideolojinin ne de geleneğin gücü bu ruhu yakalamaya yetiyor. Otoriteye, düzene, orduya, siyasete, modernizme ve kapitalizme tartışmasız ve müzakeresiz bir rıza isteniyor. Bunun asgari koşullardan birisi bireyin, ordunun, siyaset sınıfının kendilerine, her birinin de siyasete, diğer aktörlere ve kurallara "güven" duygusunu sürdürebilmeleri. Korkunun, kendine, başkalarına ve hukuk devletine güvensizliğin, ürkekliğin ve siyasal etkinsizlik duygusunun hâkim ol-

duğu bugünkü toplumdan ve makro iktidar ilişkilerini yeniden üreten sivil toplum evreninden otoriteye ve düzene verilecek desteğe de güvenmemek gerekir.

Ordunun kurumsal ruhu, varoluşsal çıkarı

TSK'nın siyasal özerkliğinin adım adım, aşama aşama yükselmesine dair önemli bir husus da şudur: Ne erken Cumhuriyet ne çok partili dönemde, bu özerklik, İslâm'ın ve Kürt bölücülük tarafından tetiklenen, Cumhuriyet'in bekçiliği refleksine atıfta bulunularak kazanılmadı. Çünkü, karşı hegemonyacı da olsalar, bu akımlar rejimi tehdit edici bir profilde algılanmadılar. 1945'ten 1990'lara kadar süren Soğuk Savaş ve sonrası dönemde, NATO'nun güçlü bir müttefiki, Sovyetler Birliği'ne sınır bir ülkenin askerî yapısı olarak TSK, iktidar alanını "cumhuriyetçi refleks"ten çok anti-komünist tepkilere dayanarak yaydı. Ancak "Cumhuriyet bekçiliği" rolü sol hareketleri veto refleksine ve 1990'larda da siyasal İslâm'a tepkiye dönüşünce şu soruya cevap bulma ihtiyacı da kendini belli etmeye başladı: Acaba bu bekçilik işlevi kurumsal bir inanca ve bilince dönüştürülerek, kuşaktan kuşağa devredilen bir "ethos" mu, yoksa aslında TSK'nın varlığını meşrû kılan bir "mitos" mudur? Buna cevap bulmanın bir yolu orduların "kendi"lerini anlamaya çalışan kavramsal çerçeveler olabilir.

Soğuk Savaş döneminde Latin Amerika, Orta ve Uzak Doğu ordularının artan siyasal güç ve hırslarını incelemeye alan onlarca araştırmacıya göre bu silâhlı kuvvetlerin siyasal özerklikleri, kurucu felsefe ve kurumları koruma refleksinden değil, hızlı modernleşmenin getirdiği sosyal ve ekonomik değişime statükonun ayak uyduramamasından kaynaklanan otorite boşluğunu doldurma refleksindendi.[13] Kendi dışlarında olu-

---

13 Modernleşme, bunalım ve askerîyenin artan özerkliği konusunda Soğuk Savaş literatürüne örnek olarak bkz.: Samuel Huntington, *Political Order in Changing Societies* (Yale University Press: New Haven, 1968), Samuel Finer, *The Man on Horseback: The Role of the Military in Politics* (Pall Mall: Londra, 1962), derleyenler Leonard Binder, et al, *Crises and Sequences in Political Development* (Princeton University Press: Princeton, NJ, 1971).

şan bir bunalıma cevap vermekteydiler. Askerî yönetimler işbaşındayken ya da sivil rejime geçiş koşulları hazırlandıktan sonra siyasal ve sosyal yaşamda oluşan daralma ya da gerilemeler ise, askerîyenin değil seçilen iktisadî modelin ya da kurulan ittifakların eseri olarak değerlendirildi. Orduların kurumsal ya da topluluk bilincinin, ruhunun, özelliklerinin, ideolojisinin bağımsız bir ivme kazanabileceği üzerinde çok fazla durulmadı.

Orduları anlamak ve açıklamak için onların "kendi"lerine bakma perspektifini benimseyenler ise çelişkili ya da yetersiz analiz çerçeve ve araçları ile çalıştılar. Çevre ülkelerin silâhlı kuvvetlerinin artan siyasal ağırlığı, kurumsal otonomilerinin korunması kaygısından hareketle açıklanmak istendi. Tartışmanın bir ayağında Samuel Huntington'un öncülüğünü yaptığı, profesyonelliğin asker-siyaset ilişkileri üzerindeki belirleme gücü etkeni yer aldı. Huntington'a göre hiyerarşisi köklü, bütünlüğünü koruyan, uzmanlaşmış ve sivil ile askerî alanları birbirinden ayırmış bir ordu, iç ve dış siyasete müdahale yatkınlığı geliştiremez (Huntington, 1957). Batı'daki modeli açıklayan bu tezin karşıtına göre ise sivil ve askerî alanların böylesine kalın bir çizgi ile ayrıştırılmaları mümkün değildir. Orduların kendileri hem birer küçük sosyal sistem oluşturur ve bunu korumaya alır, hem de içinde yer aldığı büyük toplumsal sistemle bütünleşip uyum sağlar (Janowitz, 1971). Ayrıca, Soğuk Savaş döneminde Latin Amerika'da yürürlüğe giren ve orduların işlevini dış tehditten (komünizm) onun uzantısı sayılmaya başlanan iç güvenliğe kaydıran yeni profesyonellik anlayışı ile ordular, ABD'nin malî yardımı ve eğitim programlarından da yararlanarak, uzmanlıklarını, siyasal iktidarlarını yaymak ve yükseltmek için kullandılar (Stepan, 1973). Soğuk Savaş sonrası dönemde iç güvenlik, hedefini değiştirerek ayrılıkçı hareketleri içine aldı. Üstelik küçülmüş ama daha etkin vuruşan, özel istihbarat örgütlerini geliştirmiş, kendini ülke meselelerinde daha bilgili, yetkili ve sorumlu hisseden bir subay kadrosu belirdi. Yaptıkları savaşlar etnik kaynaklı, düşük yoğunluklu iç savaşlar da değil. Kimlikler üzerinden, silâhlı kuv-

vetlerin iktidarlarının ve varoluş koşullarının yeniden üretildiği siyasal nitelikli savaşlar. Dolayısıyla profesyonellik düzeyi dorukta olan orduların, böyle olmayanlara göre, siyasal iktidarlarını ve kollektif militer varlık ve kültürlerini daha kolaylıkla sürdürebilecekleri açıkça kendini göstermekte.

Orduların kendilerini irdelemeye dönük perspektif, Soğuk Savaş döneminin ideolojik çerçevesine bağlı kalarak, bir de orduların toplumsal kökenine inip, askerîn ulusal çıkarı hangi sınıfsal bağlantılar üzerinden formüle ettiğine eğildi (Johnson, 1962). Amerikan sosyal bilimcilerin demokrasinin güçlendirilmesi açısından orta sınıflara bağladığı umudu doğrulatma gayreti içinde olan bu tartışma, birçok ülkede ve özellikle Türkiye açısından yetersiz bir açıklama çerçevesi sundu. Silâhlı Kuvvetler'in herhangi bir sınıfın basit bir aracı olmak yerine hem ülke çıkarlarını hem de kendi içsel çıkarlarını çeşitli baskılardan bağımsız bir biçimde formüle edebilme yeteneğini görmezlikten geldi. En önemlisi, kendi sınıfsal kökenlerini aşabilmesinin gerisinde yatan temel nedeni ihmal etti: Herhangi bir ülkenin askerî kurumunun siyaseten belirleyiciliğini sağlayan husus, toplumsal çelişkiler arenasındaki stratejik konumudur. TSK'nın kapitalist iktisadî yapı ile bütünleşmesine "kurumsal çıkarlarının kendisi" olarak bakanlar da sebep-sonuç ilişkisini tersyüz etmekteler.[14] TSK'nın OYAK aracılığıyla kapitalist ilişkiler ve çıkarlar geliştirmesi, "siyasal" nitelikli bir özerkliğin ve müdahale potansiyelinin nedeni değil, sonucudur. Kurucu paradigmanın temel payandalarını koruma işlevinin tarihsel bir zihniyet olarak içselleştirilmiş olmasını ve bunun sürekliliğini açıklayamaz. TSK'nın belirli bir siyasal ideolojinin taşıyıcısı gibi değil, kendi kollektif varlığını ve gücünü sürekli kılabilmek için tam tersine, yani ideolojiler ve siyasetlerüstü bir duruş içindeymiş gibi görünmeyi nasıl başardığını da cevaplayamaz.

Türkiye siyasetinde ordu lehine oluşan denge, TSK'nın kurumsal varlığını yeniden üretme kaygısı ile, bu kaygı da laik

14 Gencay Şaylan, "Ordu ve Siyaset: Bonapartizmin Genel Kültürü," *Bahri Savcı'ya Armağan* (Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları: Ankara, 1988).

ve modern bir rejim kimliğini koruma-kollama misyonu ile sıkı bir biçimde bağlantılıdır. Askerîyenin sol siyaset-merkez sağ-siyasal İslâm-liberaller-aydınlar gibi çok geniş bir hedefler spektrumuna karşı savaşması, eksik tasavvurlu bir demokrasi projesiyle hareket ettiğini gösteriyor. İrtica ve bölücülük, askerîyenin varlığına ve muhafız rolünün meşrûluğuna hizmet eden tehditler olarak algılandığında da şöyle bir sonuç çıkmakta: Hep "öteki"ler bulan ve onlar karşısında hukuk devleti güvencelerini yeterli bulmayarak müteyakkız duran bir rejimde asker-siyaset ilişkisi hep gerilimli olmaya mahkûm. Dolayısıyla, korunaklı bir rejim, korunacak vatandaşlar, yaşam biçimleri, değerler, taahhütler, kurumlar demek oluyorsa, bunu gerçekleştirecek kurum olarak askerîyenin konumu daha da şiddetli bir biçimde korunacak demektir. Ancak bu mantıktan yola çıkarak, Cumhuriyetçi reflekslerin subay kadrolarınca samimi bir biçimde içselleştirilip bir militer altkültür normuna dönüşmediği de söylenemez. Varoluşunu sürdürme anlamında kurumsal çıkarın korunması kaygısının da bu kültürle iç içe geçtiğini düşünmek gerekiyor.

Bu son argümanın en mükemmel örneği, AB'nin TSK lehine oluşmuş dengeyi AB-Türkiye bütünleşmesi yolunda kilit sorun olarak algılamaya başlamasıdır. Kopenhag Kriterlerindeki dolaylı atıfların dışında son Katılma Ortaklığı Belgesinde ve İlerleme Raporlarında MGK'nın faaliyet ve yetkisinin daraltılması, genelkurmay başkanının başbakan yerine millî savunma bakanına karşı sorumlu olması ve savunma ve güvenlik konularında parlamenter denetimin optimal bir düzeye çıkarılması talepleri yer almakta. Daha da önemlisi, yeni iç tehditler olarak algılanan Kürt milliyetçiliği ve siyasal İslâm'a karşı yürütülen savaşımlarda demokratik ilke ve normların askıya alınmış olması ve insan hakları ihlâlleri, AB ile bütünleşme yolunda en kayda değer engeller olarak ortaya konmakta.

TSK'nın Cumhuriyet'e bekçilik misyonu ile ifadesini bulan siyasal rol ve önemi, Cumhuriyet'in kendi tasarımı olan "Avrupalılaşma"ya ters düşmüyor mu? Cumhuriyet'in temel projesinden, "irtica" ve "bölücülük" gerekçeleriyle tırmandırılan savaş-

lardan dolayı vazgeçiliyor mu? Cevap olarak, yukarıda vardığımız sonuç ile paralellik gösteren iki noktayı saptamak mümkün: TSK'nın Avrupalılaşma ile ilişkisi kendi varlığını koruma düşüncesinin dolayımı ile belirlenmektedir. Katılma sürecini kontrol edebileceği sürece sonuca olumlu bakmakta, yani birçok alanda köklü değişim gerektiren bir süreci bütün olarak değerlendirememektedir. Ancak bir ikinci boyuttan soruna baktığımızda biraz daha farklı bir değerlendirme yapmak mümkün. TSK hiyerarşisinin, eleştirilere karşı "Türkiye'nin iç ve dış tehditlerle çevrelenmiş çok özel konumda bir ülke" olduğu, Kürt terörüne karşı "geçici" ve "sistematik olmayan" insan hakları ihlâlleri yapılmış olabileceği argümanlarıyla çıkması, resmî ideolojinin taşıyıcılarının, Batılı normlara itiraz ve ret aşamasından, savunmacı ve tartışmacı bir aşamaya geçtiğini göstermektedir.

Resmî söylemi yeniden üretmenin en etkin aracı: "Öteki"ni kim, nasıl tayin etmekte?

Soğuk Savaş döneminde "dış güvenlik" savunma ile eşanlamlıydı. "İç güvenlik" ise yalnızca periferi ülkelerde yürürlüğe konan, devleti "uluslararası komünizmin içerdeki uzantılarına" karşı koruyan bir kavramdı. Soğuk Savaş sonrasında Batı'daki güvenlik anlayışı giderek demokrasi ile bağlantılandırılmakta, güvensizlik ise demokrasisiz ortamlarda patlak veren ve interdisipliner bir açıdan görülmesi gereken bir durum olarak nitelendirilmekte. Savaş, barış, ulus-devlet ve vatandaşlık kavramları, güvenlik çerçevesi içinde yeniden tartışılırken, orduların yapısı, misyonları ve kimlikleri üzerinde de yeniden düşünülmeye başlandı.[15] Batı'da ulusal güvenlik giderek ulus-

15 Güvenlik kavramına ilişkin olarak ordulardaki değişimi incelemek için bkz. der. Charles Moskos, ve d., *The Postmodern Military* (Oxford University Press: Oxford, 2000); derleyenler Mary Kaldor ve Basker Vashee, *Restructuring the Global Military Sector*, Sayı 1: New Wars (Pinter: Londra ve New York, 1997); Mary Kaldor, derleyenler; Ulrich Albrecht ve Genevieve Schmeder, *Restructuring the Global Military Sector, Sayı 2: The End of Military Fordism* (Pinter: Londra ve New York, 1998); Mary Kaldor, ed. *Restructuring the Global Military Sector*, Sayı 3: Global Insecurity (Pinter: Londra ve New York, 2000).

lararasılaştı; bölgesel ve küresel dengeleri tehdit eden etken, uzaklarda bir yerlerde beliren "yeni savaşlar" olmaya başladı. Barışı sağlamak ve korumak için yapılan müdahaleler, insanî yardım, terörle ve uyuşturucu trafiği ile mücadele, orduların misyonlarını devlet merkezli olmaktan çıkararak toplum-merkezli kılmaya başladı. Bu tür bir misyonun, siviller ile askerlerin alanlarını titizlikle ayrıştıran Batı'da, büyük bir çalkalanmaya neden olması kaçınılmazdı.

Türkiye'ye gelince: Bu ülkenin Cumhuriyetçi modernleşme politikası bizatihi güvenlik-merkezli bir kontrol stratejisine dayanageldi. Dolayısıyla ulusal güvenliği tehdit eden ögeler ve onlara karşı oluşturulan güvenlik stratejisi, kurucu ideolojinin yeniden tanımlanma koşullarını oluşturdu. Aralarında simbiyotik bir bağ oluştu. Tehdit algılanmasında ve güvenlik arenasında bir tırmanma, askerî cenahın kurumsal ve siyasal özerkliğinde de bir artışa neden olageldi.

Ulusal güvenlik, Soğuk Savaş'tan bu yana, Cumhuriyetçi kavrayışa göre, siyasal, sosyolojik, kültürel, diplomatik, iktisadî ve hukuksal alanları da kaplayan çok geniş bir kavramdır. Nitekim bu kavram -Anayasada değil, 2945 sayılı MGK ve MGK Genel Sekreterliği Kanunu'nda- şöyle tanımlanmıştır: "Ulusal güvenlik, devletin anayasal düzeninin, millî varlığının, bütünlüğünün, milletlerarası alanda siyasî, sosyal, kültürel ve ekonomik dahil bütün menfaatlerinin ve ahdi hukukunun her türlü iç ve dış tehditlere karşı korunması ve kollanmasını ifade eder."[16] Batı orduları, savaş-merkezli işlevlerini büyük ölçüde yitirmeleri nedeniyle askerlik dışı, yani topluma hizmete yönelik alanlara kayarken, diğer sivil kurumlardan farklı olmadıkları da vurgulandı. Halbuki TSK için askerlik dışı alanlarla ilgilenmek, ulusal güvenlik anlayışının bir gereğidir ve ordunun toplumsal gruplarla eşitliğini değil, onlardan ayrıcalığını vurgulamaya hizmet eder.

Soğuk Savaş sonrasının daha az gergin ortamında TSK ve rejim açısından ulusal güvenlik kavramının tanımı, uygulanması

---

16 *Resmî Gazete*, sayı 18218, 11 Kasım 1983.

ve siyasal sonuçları konusunda açıklığa kavuşturulması gerekli iki soru var: 1. Ulusal güvenlik, iç ve dış tehditlerle ilişkili bir olgu olduğuna göre, Türkiye'ye yönelik tehditlerin ve dış ve iç düşmanlara karşı oluşmuş güvensizliğin azaldığını düşünebilir miyiz? 2. Ulusal güvenliğe tehdit unsurlarını ve güvenlik politikasını belirleyen ve uygulayan otorite hangisidir?

Birinci soru, başlı başına bir sorun. Çünkü asıl meselemiz Türkiye'ye tehditlerin azalıp azalmaması değil. Tehdit algılamasını yapan ve ulusal güvenlik stratejisini onu üzerine kurgulayan ajanın kimliği. Çünkü ulusal güvenlik, objektif kriterlerle belirlenebilen bilimsel bir olgu değil. Öznel algılayışları, entellektüel bir birikimi, yaşama bakış felsefesini yansıtır. Kimin üstlendiğine bağlı olarak iktidar sahiplerini, dengesini, dağılımını, ideolojisini hem belirler hem de açığa vurur. Kimin oluşturduğuna ve formüle ettiğine bağlı olarak içeriği ve dolayısıyla hizmet ettiği amaçlar değişir.

Türkiye'de, yasal olarak, ulusal güvenliği belirleme ve uygulama yetkileri sivil hükümete değil MGK'ya verilmiştir. Bu husus, hem Anayasanın 118. maddesinde hem de 2945 sayılı MGK ve MGK Genel Sekreterliği Kanunu'nda şöyle belirtilmiştir: "Ulusal güvenliğin sağlanması ve millî hedeflere ulaşması amacı ile MGK'nın belirlediği görüşler dahilinde, bakanlar kurulu tarafından tespit edilen iç, dış ve savunma hareket tarzlarına ait esasları kapsayan siyaseti ifade eder."[17] Bu strateji, 1992'den bu yana Millî Güvenlik Siyaseti Belgesi adıyla anılan bir resmî belgenin muhtevası olarak kamuoyuna açıklanmakta. Soğuk Savaş döneminde Batı'da Yunanistan, Doğu'da Sovyetler Birliği olarak belirlenen tehdit odakları, Soğuk Savaş sonrasında 18 Kasım 1992 tarihli belge ile yenilendi ve tehdit odağı olarak Kürt milliyetçiliği ve terörü tayin edildi. Ulusal güvenlik anlayışı 29 Nisan 1997'den başlayarak MGK tarafından değiştirilerek "irtica" öncelikli tehdit düzeyine çıkarıldı. Dolayısıyla Soğuk Savaş sonrası Türkiyesi'nde ulusal güvenlik stratejisinin askerî ağırlıklı mimarları, Türkiye'ye yönelik iç ve

---

17 *Resmî Gazete*, sayı 18218, 11 Kasım 1983.

dış tehditlerin azalmadığı konusunda birleşmektedir. Millî Savunma Bakanlığı'nın iki yılda bir yayımladığı *Beyaz Kitap*'ta, Bakan Sabahattin Çakmakoğlu imzasıyla yayımlanan, ancak askerî hiyerarşinin bakış açısını da yansıtan düşünce bunun yazıya dökülmüş kanıtı:

> "Dengelerin değişim sürecinde olduğu Ortadoğu, Kafkaslar ve Balkanlar gibi istikrarsızlık ve belirsizliklerle dolu bir bölgenin ortasında yer alan Türkiye, Soğuk Savaş sonrası dönemde de terörizm ve radikal dinci akımlar, etnik farklılıklardan kaynaklanan bölgesel çatışmalar, kitle imha silâhları ile uzun menzillî füzeler gibi risk ve tehditleri dikkate almak zorundadır."[18]

Soğuk Savaş sonrasında gevşemeyen bir Türkiye, 21. yüzyıla normalleştirilmemiş asker-sivil ilişkileri ile girmek durumda. Ülkenin büyük iç ve dış tehditlere marüz bulunduğunu ortaya koyan söylem, aynı derecede sık tekrarlanarak toplumun belleğine kazılmak istenen "ülkenin jeostratejik önemi" söylemi ile koşut olarak sürdürülmekte. Türkiye'nin NATO'nun bir kanat ülkesi konumundan çıkarak Avrupa'yı Asya'ya bağlayan Avrasya kuşağında merkezî bir cephe ülkesine dönüştüğü ve Avrupa güvenlik mimarisi üzerinde tartışılmaz bir öneme sahip olduğu savunulmakta.[19]

Son söz olarak ulusal güvenlik stratejisinin oluşturuluş biçimine ve oluşturucu ajanlara dikkat çekmenin yaşamsal önemini vurgulamak isterim. Çünkü, Cumhuriyet paradigmasının nasıl ve hangi aktörler tarafından yeniden, nasıl ve niçin tanımlandığına ve uygulandığına ışık tutacak en sağlıklı değişken, güvenlik ya da güvensizlik politikalarıdır. Batı geleneğinde askerî kesim, düşmanın oluşturduğu tehdidin doğasını tarif eder, ancak ülkenin tehdit altında olup olmadığına ve tehdit altında ise buna nasıl bir cevap verileceğine karar veren sivil otoritedir. O coğrafyalarda, iç ve dış tehdidin ve o temeller

---

18 *Beyaz kitap 2000*, Millî Savunma Bakanlığı, s. 1.

19 *A.g.e.*, İkinci Kısım.

üzerinde inşâ edilen ulusal güvenlik politikasının askerî bürokrasinin egemenliğinde belirlenmesinin sakıncalı olduğu düşünülür, çünkü bu durumun, silâhlı kuvvetlerin kendi kurumsal ve varoluşsal çıkarlarını koruyabilmek için abartılı tehdit değerlendirmesi yapmasına ve optimum üstü bir kuvvete sahip olmasına yol açacağından endişe edilir. Ayrıca, tehdit algılayışını ve ona cevap oluşturan politikalarının formülasyonunu kendi tekeline alan herhangi bir ordunun, siyasetin özünü ve usûlünü, yani yaşamsal önemi olan bütün konuların aşağıdan yukarıya tartışma, diyalog, ikna ve uzlaşma yolu ile belirlenmesi ilkesini ihlâl ettiği kabul edilir.

Ordu ve Milliyetçilik*

Tanil Bora

Ordu, Türk milliyetçiliği ideolojilerinin gözde bir konusu veya 'malzemesi'dir; *Ordu-Millet* mitosunu hatırlamak yeter. Ancak bunun ötesinde Ordu, kurum olarak, Türk milliyetçiliğinin biçimlenmesinde ve yeniden üretiminde bizzat önemli bir rol oynar. Ve bu yeniden üretim tarzı, Türk milliyetçiliğinin özgül bir damarını ve özellikle resmî milliyetçilik anlayışının güçlü bir karakter çizgisini oluşturur. Bu yazıda, ordunun bir "referans" olarak milliyetçilik söylemleri içindeki yerine, işlevine girilmeyecek;[1] bu kurumun milliyetçilik ideolojisinin üretiminde ve yeniden üretiminde özne olarak üstlendiği işlev üzerinde durulacaktır.

(*) Bu yazı, Ayşe Gül Altınay'la birlikte yazdığımız, "Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik" adlı makalenin, "Ordunun Türk milliyetçiliğinin biçimlenmesindeki yeri" başlıklı bölümünün çok az değiştirilmiş biçimidir. Bu bölüm, yazıyı yazarken yaptığımız işbölümünde benim üstlediğim kısımdı; ancak Ayşe Gül Altınay'ın kuşkusuz bu bölüme de önemli katkısı olmuştur, teşekkürle anmam gerekir. Söz konusu makale, İletişim Yayınlarınca yayımlanan *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce* dizisinin 4. Cildinde (*Milliyetçilik*) yer almıştır. Yazının *Birikim*'in 160/161. (Ağustos /Eylül 2002) sayısında yer almasından sonra da bazı küçük değişiklikler yapıldı.

1 Konunun bu yanı, yukardaki notta andığım makalenin, Ayşe Gül Altınay tarafından üstlenilen kısmında genişçe ele alınmıştır.

"Kurucu" ordu

Ordu, Millî Mücadele'den itibaren, Türk milliyetçiliğinin özellikle münevver zümreden, yazılı kültürden halka aktarımında ve popüler yeniden üretiminde ağırlıklı rol üstlenmiştir. İslâmî aidiyetin ve referansların yeni millî devletin fikrî-manevî sistemine transfer edilme sürecinde, savaş ve millî seferberlik ikliminin, dolayısıyla askerî pratiğin kurucu önemi olmuştur. "Cihat" ve "şehitlik" kutsiyeti bu pratik içinde "vatan müdafaası"na, "millî istiklâl" hedefine hasredilmiş, milliyetçi bir çerçevede anlamlandırılabilecek kollektif coşku, heyecan vesileleri ve kayıplar, yas vesileleri bu pratikten doğmuştur; bu pratiğin işlenmesiyle estetize edilmiştir. Unutmamalı, İstiklâl Marşı da "Kahraman Ordumuza" ithaflıdır. Şunu da belirtmek gerekir ki, bizzat milliyetçi düşünüşte, Millî Mücadele'nin askerî veçhesine indirgenmesine, kazanılan millî zaferin önceilkle orduya hasredilmesine eleştirel yaklaşımlar da vardır. Örneğin Samet Ağaoğlu, *Kuvayı Milliye Ruhu* kitabında (Ağaoğlu, 1981), TBMM'nin ulusal önderliğini ve iradesinin belirleyiciliğine dikkat çeker, Atatürk'ü "tarihte efsaneleştirenin" de komutanlığından önce "Birinci TBMM Başkanlığı" olduğunu vurgular (*a.g.y.*: 249). Milliyetçi-muhafazakâr ideolojide de, vurguyu ordu yönetiminden Müslüman-Türk milletin cevherine ve kahramanlığına kaydırma eğilimi gözlenir (örn. Kabaklı, 1990).

Millî kimliğin aşılanması

Devamında milliyetçilik ordu için, Osmanlı kapıkulu geleneğinden Cumhuriyet seçkinlerine devreden yönetici sınıf ideolojisinin ve misyon bilincinin sürekliliği içinde, topluma nizam vermenin modern zamanlardaki ve Cumhuriyet rejimi altındaki yeni vasatını ve meşrüiyet temelini teşkil eder. Cumhuriyetin inşâ evresinde ve aslında daha uzunca bir süre -1980'lere kadar- kapalı toplum özelliği taşıyan Türkiye'de, askerlik hizmeti, özellikle taşralı genç erkeklere dönük olarak rakipsiz bir eğitim ve doktrin aşılama 'fırsatı'

sunmasıyla bu bakımdan çok önemlidir. Zorunlu askerlik, *modernleştirici* işleviyle içiçe geçen bir "millî bilinç" aşılama işlevini ifâ eder (Şen, 1996).[2] 1934'te erata dağıtılmak üzere basılan *Askerin Ders Kitabı*'ndaki millî kimlik 'bildirimini' aktaralım:

> "Asker sen kimsin?
>
> SEN TÜRKSÜN! Yeryüzünün en ulu milletindensin; Sana anlatacağımız (tarih) denilen yazılar ortada yokken senin milletin doğdu; kanı temiz, yüreği yılmaz, gözü pek yeryüzüne geldi. On binlerce yıl öyle yaşadın; yine öyle yaşayacaksın; senin dedelerinin, ninelerinin çok önce kurduğu yurtlar şenlikte yeryüzünün cenneti oldular. Bil ki; başka milletlerin görgüde, yapkıda ilk örneği, desteği, öğütçüsü senin milletin BÜYÜK TÜRK MİLLETİdir.
>
> SEN TÜRKSÜN! On ikibin yıl evvelinde yeryüzünün başka milletleri mağaralarda, taş kovuklarında yaban adamları gibi yaşarken senin dedelerin ORTAASYA denilen anayurdunun göbeğinde kurdukları şehirlerde yaşar, altın başlı kargısı, gümüş bezeli terkisi ile ağızlar sulandırır, gözler kamaştırırdı. Yeryüzüne şenliği, medeniyeti senin ataların verdi, atı dağdan indirip kuzu gibi yapan, üstüne binip dağlar aşan ve taş kovuklarına sinmiş başka milletleri şaşkın şaşkın kendisine baktıran senin milletin BÜYÜK TÜRK MİLLETİdir.
>
> SEN TÜRKSÜN! Yeryüzünün her zaman var ve var olacak en yüce milletinin eğilmez, bükülmez aslan yürekli oğlusun!... Senin kolunu bükecek, başını eğdirecek başka bir millet yoktur. İlk önce bunu böyle bil ve milletinin anlatacağımız alnı açık tarihini belleyerek başını dik, yüreğini pek tut! Türk yurdunun, Türk benliğinin düşmanlarına kıl kadar boyun eğme!..." (akt. Şen, 1996: 66)

Milliyete dinsel değer yükleyerek dinî kutsiyeti milliyetçilik içinde asimile etme eğilimi orduda çok güçlü olmuş, bu anla-

2 Ayrıca, radyonun çok güçlü bir medya olduğu 1940'larda ve 1950'lerde, "Ordu Saati" gibi düzenli programlarda subaylar "millî konularda" eğitsel konuşmalar yapmışlardır.

yış askerlik eğitiminde de kendini belirgin biçimde göstermiştir. 1941'de Diyanet İşleri Başkanlığı Reisi Ahmet Hamdi Aksekı'ye yazdırılan *Askerin Din Kitabı*'ndan 1981'de yayımlanan *Askerin Din Bilgisi* kitabına dek, "devlete ve millete hizmeti" ibadet sayan 'protestan' bir millî-din anlayışının telkin edildiği görülür (Şen, 1996: 83-9)

"Asker sen kimsin? Sen Türksün!..." diye başlayan millî kimlik telkini, insanlık ve medeniyet tarihini ilk-Türklerden başlatan Türk Tarih Tezinin popülarize edici bir tekrarıdır. 1930'ların millî özgüveni tahkim etmeye ve yekpâre bir millî kültür inşâsına dönük ideolojisinin, özellikle 'naif' millî romantizm yanıyla, orduda belirli bir süreklilik arzettiğini söyleyebiliriz. Keza aynı dönemde baskın olan, Osmanlı dönemini Türk unsurunun ikinci plana atıldığı bir sapma olarak paranteze alan millî tarih kurgusu ve dini milliyetin aslî/öncelikli olmayan bir unsuruna indirgeyen bakış, resmî ideolojinin Türk-İslâm Senteziyle harmanlanmasından sonra da (Copeaux, 1998), orduda geçerliliğini -en azından başka resmî kurumlara kıyasla göreceli olarak- korumuştur. Ancak resmî laisizmin karakteristik tutumunun orduda da kendini gösterdiğini unutmamak gerekir: Dinî aidiyet, dinî referanslar ve "akâid"in tefsiri kesinlikle millî kimliğe ve milliyetçi ideolojiye tâbi kılınırken, Müslümanlık ve hususen *Sünnî* Müslümanlık, Türk-olma'nın zımnî şartı olarak uygulanmaktadır.

Tek-Parti rejiminin kurumlaşmasıyla, resmî milliyetçiliğin vatandaşlık bağını esas sayan yorumuyla etnisist-özcü yorumu arasındaki salınımın ikincisi lehine ivmelendiği süreçte (Özdoğan, 2001: 81-7), ordu bu eğilimin belirgin biçimde yansıdığı kurumlardan olmuştur. 1944 Türkçülük-Turancılık Davası sanıklarından Alparslan Türkeş'in, benimsediği görüşleri "komutanlarından öğrendiğini" söyleyerek kendini savunmasını buna bir örnek olarak zikredebiliriz:

> "Milletimin, Türklüğün büyüklük ve üstünlüğünü ben önce anamdan, babamdan öğrenmiştim. Sonra bulunduğum bütün okullarda öğretmenlerim söylediler. Askerî hayatım başlayın-

ca kıt'alarda kumandanlarım ve maiyetinde vazife gördüğüm bütün generaller bu gerçeği daima tekrarladılar..."

(Türkeş 1988: 74) O dönemde askerî okullara öğrenci ve personel alım ilânlarında "T.C. tebasından ve Türk olmak/Türk ırkından olmak" koşullarının, ayrı ayrı anıldığı görülür (akt. Ahmet Yıldız [siyasetbilimci], 2001: 330-1). Gayrımüslim yurttaşların askerî okullara alınmaması, fiilen yerleşmiş bir uygulamadır.

Millî ikonolojinin oluşumunda ordunun -her yerde olduğu gibi- tayin edici bir rol oynadığına da mutlaka işaret edilmelidir. Bu ikonolojinin iki temel unsurunun, Atatürk'ün suretinin ve bir 'logo' olarak ülke haritasının, her yerde hazır ve nâzır kılınmasında ordunun ağırlıklı etkisi olmuştur ve olmaktadır.

Ontolojik millet anlayışı

Ordunun, bütünlüklü ve doktriner bir etnisist-özcü milliyetçilik anlayışının mahreci olan bir kurum olduğunu söylemek, isabetli olmayacaktır. Ancak orduda, etnisist-özcü çağrışımları güçlü bir milliyetçilik ideolojisinin yeniden üretildiği söylenebilir. Şöyle örnekleyebiliriz: Askerî epiğin, tarihteki kahramanlık vakalarını ya da esas *epos* olarak İstiklâl Harbini, Türklüğün ("yurdun Türk evlâtları"nın) doğal hasletine bağlayışı... Askerî merasim ve hamâset dilinde *Türklüğün*, bizzat mertlik, soyluluk, doğruluk, şeref normu oluşu; "Türk" sözünün, epik bir vurguyla, *sıfata* dönüşerek kullanılışı (örn. Güventürk, 1964: 103 vd.); bir arılık ve sahihlik ölçüsü olarak "özbeöz Türk" nişânesine başvurulması... Politik kutuplaşma ortamındaki şiddet eylemcilerinin ve rejim karşıtı grupların mensuplarının, askerî yetkililerce "milletini, bayrağını, Ata'sını ve vatanını inkâr eden", "insanlık ve *Türklük'ten yoksun* kişiler" gibi sözlerle tanımlanışı (örn. Bölügiray 1989: 390- *abç.*)...

Bu ontolojikleştirici söylem içinde -kimyasal terminolojiye başvurursak- birlikte reaksiyona giren, askerliğin buyrukçu dili ve milliyetçiliğin yükümlendirici dili, açık ki, *şiddetli* ve

bizzat *şiddet* etkisi yaratan bir bileşim oluştururlar. Bu dilin bir başka kalıcı ve yaygın etkisi, "millî konularda" *pedantik* bir söylemi yerleşikleştirmesidir - yani her ayrıntıyı dikte eden, kısır, yavan, bilgiççe bir öğreticilik tutumu... Gerek Ayşe Gül Altınay'ın incelediği Millî Güvenlik Dersleri vasıtasıyla gerekse topyekûn millî müfredat üzerindeki dolaylı ve dolaysız denetimiyle ordu, tümüyle kamusal dilin bu pedantizmin sultasına girmesine etki etmektedir.

Millî olanı ontolojikleştiren dil, ordu söyleminde merasim diliyle sınırlı değildir. Askerliği ya da jeostratejik yaklaşımı bir tür *kompoze bilim* olarak, dahası bir tür 'dünya görüşü' olarak temsil eden gerek meslekî gerek kamuoyu oluşturmaya dönük yayınlarda dikkati çeken bir husus vardır. O da, "millî menfaat", "millî hedef", "millî güç", "millî strateji" vb. kavramların hikmeti kendinden menkûl ve aşkın bir meşrûiyet kaynağı gibi vaz'edilmesidir. Millî güç, "milletin maddî ve manevî güçlerinin [sosyo-kültürel, ekonomik, siyasal, askerî...] toplamı ve bileşkesi" (M.G.K., 1990: 92-3) olarak tanımlanır. Bütün toplumsal faaliyetler, beşerî varoluşun bütün düzlemleri, milletin/devletin "varoluş nedeni"nden başlayarak, millî menfaat-millî hedefler-millî politika-millî strateji-topyekûn strateji-genel strateji-fiilî uygulamalar silsilesinde (M.G.K., 1990: 26), varlık hiyerarşisine uyarlanmış bir strateji oyunu mantığı içinde, "millî güç"ün gerçekleşme merhaleleri olarak anlamlandırılır. Millî güç mefhumu, devlet çıkarını aslî ve âlî bir öncelik olarak tartışma-dışı bir yere koyan *hikmet-i devlet* ya da *devlet aklı* ideolojisinin (Sancar, 2000: 13-26), millîliğin kudsiyetiyle tahkim edilmiş bir tezahürüdür. Bu doktriner mefhumların geliştiricilerinden, 1970'lerde Harp Akademisi ve Harp Okullarında ders veren kurmay subay Mert Bayat'ta organizmacı devlet ve toplum görüşü açıktır: Devletin insana benzediğini, bu nedenle konunun biyolojik örneklemeye başvurarak incelenmesinin uygun olduğunu, (Bayat, 1986: 4) "Devlet ve milletle ilgili bütün davranışların millî güç kavramı içinde ele alınması" (*a.g.y.*: IX) gerektiğini söyler.

Millî kimliğin aslî taşıyıcısı

Ordu, kendini Türk millî kimliğinin ezelî sürekliliğinin taşıyıcısı olarak temsil edişiyle de, etnisist-özcü bir milliyetçilik anlayışını yeniden üretir. Türk Silâhlı Kuvvetleri'nin başlangıcı, yorumlara göre, Selçuklu İmparatorluğu döneminde 1072-1092 arası Melikşah yönetimi zamanında ilk daimî ordunun kuruluşuna, ya da 1363'te 1. Murad zamanında yeniçeri ordusunun kuruluşuna, hattâ M.Ö. 3. yüzyılda düzenli askerî teşkilâtın varlığına kadar geri götürülür (Çağan, 1964). Kara Kuvvetleri Komutanlığı, 1990'larda resmen 2200. kuruluş yıldönümünü kutlamaya başlamıştır! Ancak ordunun tarihselliğine yapılan vurgunun aksine "ordu tarihi" çok zayıf bir alan olarak kalmıştır. 1965'te yayımlanan bir *Millî Güvenlik Bilgisi* kitabı bu eksikliği (veya çelişkiyi!) şu şekilde açıklar:

> "Türkten başka herhangi bir milletin harb tarihini kavrayabilmek belki mümkündür. Fakat, Türk Harb Tarihini bir bütün olarak kavrayıp ortaya çıkarabilmek, belki de asla mümkün olamıyacaktır. Çünkü bizim harb tarihimiz üç kıtada yaşıyan birçok milletlerin tarihleri ile karışmış ve bu milletlerin genel tarihlerine yön vermiş ve tesir etmiştir" (*Millî Güvenlik Bilgileri III* 1965: 121)

> "Bu bakımdan Türk Harb Tarihini incelemek demek, diğer bütün dünya milletlerinin harb tarihlerini de incelemek demek olur ki, bu asla mümkün olamıyacak kadar muazzam bir iştir." (*Millî Güvenlik Bilgileri III* 1965: 121)

Burada, modern ulus-devletin, Cumhuriyetin kurumsal tarihinin etno-tarihsel mitoloji tarafından geri plana itilişinin belirgin ve istikrarlı örneklerinden birini görürüz. Orgeneral Cemal Tural'ın 1966 yılı Kara Kuvvetleri Günü mesajı, Türk Tarih Tezinin etno-tarihsel ordu mitolojisiyle harmanlanmasının naif-heroik bir örneğidir:

> "Büyük Türk Milletinin Büyük Ordularına sesleniyorum: / Ey Mete'nin Asya'ya yayılan Ordusu, /Ey Attilâ'nın Avrupa'ya gi-

ren, / Fatih'in İstanbul'a mâleden, devir açan Ordusu, / Ey Atatürk'ün Akdeniz hedefine yürüyen Ordu, / Dünyaya medeniyet götüren Ordu, / İnsanlığa özgürlüğü aşılayan Ordu, / Tarihi yazan, yazdıran Ordu! / Sen milletin özü, / Sen milletin gözü, / Sen milletin sözüsün." (akt. Güventürk, 1966: 9)

"Sen milletin özü, / Sen milletin gözü, / Sen milletin sözüsün" ibaresi, aynı zamanda, millî kimliğe, millî çıkara dair bilincin son kertede ve katıksız biçimiyle orduda temsil edildiği kabûlünü da açığa vurmaktadır. Bu kabul, Atatürk'ün 1937'deki bir sözüne atıfla desteklenir: "Ordumuz, Türk birliğinin, Türk kudret ve kabiliyetinin, Türk vatanseverliğinin çelikleşmiş bir ifadesidir." Sık sık kullanılan "Milletin bağrından çıkan Türk Silâhlı Kuvvetler'i" sözcesi, ordunun üstlendiği, millî varlığın/millî kimliğin doğal temsilciliği misyonunun bir ifadesi olmaktadır. Askerî eylemi, savaşı, vatanseverliğin son kertesi ve nihâî tezahürü olarak kabul eden *millî-militarist* bakış, doğallaştırılarak ifade edilen bu temsiliyetin güçlü bir meşrûiyet dayanağıdır. Bu bakışta, Osmanlı-Cumhuriyet dönümünün aydınlarını derinden etkileyen sosyal Darwinist düşünüş kalıplarının damgası vardır (Ünder, 2002). Toplumu/dünyayı "hayatta kalabilmek için güçlü olma" mücadelesi olarak görülür; "milletler, müstakbel bir harbde varlıklarını muhafaza ve idame ettirebilmek için her şeyden önce kuvvetli bir disiplin ruhuna muhtaç" sayılır (Ersoy, 1960: 11). Bütün milletin her ân savaşa hazır olarak askerî gereklere göre örgütlenmesi gereğine inanan topyekûn millî savunma konsepti, milletin *millet-i müsellehâ* [silâhlanmış millet] olarak tasarlanışı, özellikle 2. Dünya Savaşı döneminde subay heyetinin görüşünü belirlemiştir.[3]

Millî çıkar ölçüsünün, millî bilincin son kertede orduda temsil edildiği fikri, askerî darbeler tarafından da yeniden üretilmiş, aynı zamanda bizzat bu darbelerin meşrûiyetini sağlamıştır. Askerlerin siyasî rejime müdahaleleri İttihat ve Terakki

3 1950'de DP'nin Millî Savunma Bakanı olan Seyfi Kurtbek de, "millî savunmayı... milletin her türlü faaliyetini ilgilendiren büyük bir Millî Dava olarak telâkki [etmekte]... Silâhlı Millet teorisini demokrasinin askerî ifadesi say"maktadır (akt. Aydemir, 1975: 50).

döneminden beri "vatanı kurtarma" misyonuyla gerekçelendirilmiştir (Kayalı, 1994: 44). 27 Mayıs 1960 darbesi, bu bakımdan önemli bir eşiktir. Dönemin 1. Ordu Komutanı Korgeneral Cemal Tural'ın söyleyişiyle 27 Mayıs, "kalbi vatanca vuran, vicdanı milletçe işleyen Harbiye[nin]... Türk Milletine bir gecede yeni bir vatan, yeni bir hürriyet kazandırması... millet[in] aziz ve kahraman ordusunun süngülerinin pırıltısı ve himâyesi altında hakikî ve ebedî saltanatını kurması..." olarak temsil edilmiştir (akt. Ulay, 1968: 124-5). Millî Birlik Komitesi lideri Orgeneral Cemal Gürsel, harekâtın amacını "memleketi buhran ve felâkete sürüklemek isteyen hırslı politikacıların elinden kurtarmak... tehlikeye düşen millî varlığı kurtarmak" olarak tanımlamıştır (akt. Elevli, 1960: 13, 197). 12 Eylül 1980 darbesinin amacı da "millî birlik ve beraberliği sağlamak"tır ve bu yetkinin kaynağı, "Türk Yurdunu ve ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni kollamak ve kollama" görevini orduya veren Ordu İç Hizmet Kanunu'nun -meşhur- 34. maddesi yanında, Genelkurmay Başkanı Kenan Evren'in TSK mensuplarına hitabıyla, "Türk Ulusunun vefa dolu kalbinde sizler için yaşattığı büyük güven ve gurur, damarlarınızda yurt sevgsiyle alevlenen asil kan ve Bayrağınızla birlikte ebediyete kadar götürmeye and içtiğiniz Atatürk ilkeleri"dir (Evren, 1990: 547-9).

Söz konusu meşrûiyetin, subay heyetinin en yetkin "ulusal seçkinler" zümresini oluşturduğu varsayımıyla pekiştirildiğini söyleyebiliriz. 1944'de yayımlanan *Millî Müdafa Politikası (Esaslar)* kitabında, "subay heyeti millet şuurunda bir en iyiler camiası olarak yaşamalıdır" denmiştir (akt. Özdağ, 1991: 117). Demokrasiyi bir "elitler demokrasisi" olarak yorumlama eğilimiyle uyumludur, bu: General Ali Fuat Erden'in ifadesiyle: "Demokrasi... akıl ve zekâ aristokrasisidir" (akt. Güventürk, 1964: 97). Yakın dönemde, askerî eğitimin yüksek kalitesi, orduda kullanılan teknoloji düzeyi ve askerî bürokrasinin örgütsel rasyonalitesinin gelişkinliğine yapılan atıflar, subay heyetinin en yetkin ulusal seçkinler olarak takdiminin modernleşmiş dayanaklarını oluşturmaktadır.

Doktrin üretimi ve 'doğru' milliyetçiliğin denetimi

27 Mayıs 1960 müdahalesi sonrasında, askerlerin bir siyasal özne olarak ağırlığının öne çıkmasına koşut olarak,[4] ordunun Türk milliyetçiliği ideolojisinin yeniden üretimindeki rolü yeni bir evreye girer. Bu evrenin ilk göze çarpan özelliği, siyasî istikrarı sağlama ve hızlı kalkınmayı gerçekleştirme hedefleri doğrultusunda ülkenin gidişine nizam verme kaygısıyla politize bir seferberliğe giren subayların, bizzat resmî-millî ideolojinin restorasyonuna hamle etmiş olmalarıdır. Bu arayış içinde, resmî-millî ideoloji olarak Atatürkçülüğün ve Atatürkçülük içinde milliyetçiliğin farklı yorumlarının da ortaya atıldığı görülür. Demokrat Parti iktidarına tepkinin bir parçası olarak ve dönemin genel atmosferinin etkisiyle, ABD'ye artan bağımlılığı onur kırıcı addeden, anti-emperyalist, millî bağımsızlıkçı temaların ordu içinde de revaç bulması, özellikle dikkat çekicidir. Sola eğilimli subaylar, bağımsızlığı zedeleyici ikili anlaşmaları ve ABD'nin Türkiye'deki olağanüstü geniş ayrıcalıklarını, TSK'nın NATO emrine verilmesini, yerli sanayinin geriletilmesini sorgulayarak, ulusal bağımsızlıkçılığı Atatürkçü-milliyetçiliğin ana ilkesi olarak öne çıkartmışlardır (Ahmet Yıldız [emekli subay], 2001: 77-86).

Atatürkçülüğün gerek radikal sola ve toplumsal muhalefete ideolojik meşrûiyet zemini teşkil etmesinden, gerekse aynı meşrûiyet zemininin bizzat ordu içindeki emir-komuta zincirini bozan güç grupları (cuntalar) tarafından da kullanılmasından duyulan rahatsızlık; 12 Mart 1971 askerî müdahalesinden sonra, ordu üst kademesinin Atatürkçülüğü bizzat formüle etmeye dönük çabalarının merkezîleştirilmesini ve sistematikleşmesini beraberinde getirmiştir (Akyaz, 2001). Merkezî-resmî formülasyonda, Atatürkçülüğün omurgasını, milliyetçilik ilkesi oluşturmaktadır. 12 Eylül 1980 sonrası askerî rejim dö-

4 1961 Anayasası, Millî Güvenlik Kurulu'nu Taha Parla'nın saptamasıyla "yarı-militer bir devlet konseyi" olarak kurumlaştırmış, askerî bürokrasiyi Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu'yla beraber yürütmenin üçüncü başı haline getirmiş, bu yapı 1982 Anayasası'yla pekişmiştir (Parla, 1991: 79-81).

neminde yayımlanan bir broşür, Atatürkçülüğün *esas itibariyle milliyetçilik* olarak yorumlanışını özetler: Burada Atatürk'ün milliyetçiliği, "her türlü davranışlarında bir temel hareket ilkesi kabul ettiği... bunu Türk milletinin ortak bir malı haline getirmeye gayret ettiği... bu amaçla Milliyetçilik İlkesi'ni vasiyet olarak bıraktığı" söylenmektedir (K.K.K., 1982: 26). "Atatürk milliyetçiliği", 12 Mart askerî ara rejimi döneminden itibaren, politik kutuplaşmayı önleyecek korporatist ideoloji olarak vaz'edilmiştir. Ordunun teşvik ettiği ve girdilerini sağladığı bu endoktrinasyon, 12 Eylül askerî rejiminde yaygın bir kampanyaya dönüşecektir.

Söz konusu endoktrinasyonu, ordunun dış güvenliğe ilişkin tehditler kadar -hattâ onlardan çok- iç güvenliğe ilişkin tehditlere yoğunlaştığı, *millî güvenlik devleti* rejimi (Özdemir, 1989: 13 vd., 110) bağlamında düşünmek gerekir. Bu tehdit algılaması konseptinde, iç politik gerilimler ve çatışmalar, doğrudan doğruya ulusal güvenlikle ilgili bir dramatik ağırlık kazanır. Askerliğin ve "millî savunma" doktrininin mutlak dost-düşman ikiliği içinde 'normal olarak' dış güçlere mahsus olan düşman konumu, iç politikaya teşmil edilir. Çoğunlukla İstiklâl Harbine atıfla, Millî Mücadele sürekliliği içinde kullanılan "iç düşman" terminolojisi, iç politikada rejime muhalif grupları/fikirleri milliyetçi ideolojinin ayrımcı damgasıyla suçlandırmak üzere işe koşulur. Ordunun meslekî ideolojisine ve diline ait kalıpların politik alandaki etkisini olağanüstü arttıran bu süreç, Türk milliyetçiliğinin kurucu karakteristiği olan *güçlü tehdit algısının* ve *beka kaygısının* (Akçam, 1992: 55 vd.) yeniden üretiminde ordunun oynadığı ağırlıklı rolü de işaretlemektedir. 'Sivil' okullara dönük olarak Genelkurmayca hazırlanan ve askerlik konusuna ilişkin 'meslekî' bilgilerden öte güncel siyasî analize ve Atatürk ilkelerinin belletilmesine ağırlık veren Millî Güvenlik derslerinin millî tehdit tespitine odaklanan içeriği ve alarmist söylemi de bunun bir örneğidir.

Soğuk Savaş döneminde ABD-merkezli bir tehdit/önlem stratejisinin tezahürü olan millî güvenlik devletinin, iç politikayı "millî savunma" mülahazalarına tâbi kılan mekaniğinde,

anti-komünizm kilit rol oynamıştır. Zira bu stratejide "komünizm", iç politik kutuplaşmada radikal sola atfedilen tehditle dış güvenlik (Sovyet yayılması) tehdidini örtüştüren 'kurucu' düşmandır. Türkiye'de de ordunun özdeşleştiği Atatürk milliyetçiliği doktrininin öncelikli düşman figürü, komünizm olmuştur. Anti-komünizmle milliyetçiliğin meczedilmesi, sağ ve milliyetçi-muhafazakâr politik akımlarla ordunun ideolojik kesişim zeminini oluşturmuştur (Cizre, 1993).

Bu doktrin içinde komünizm, öncelikle, *yabancı* ideoloji olarak deşifre edilmiştir (1. Ordu ve Sıkıyönetim Komutanlığı broşürü, 1973). Buna karşılık Atatürkçülüğün temel vasfı, *millî* ideoloji olmasıdır. Atatürkçülüğün yegâne *millî* ve dolayısıyla yegâne *meşrû* ideoloji olduğu savı, ordunun yaydığı milliyetçilik söyleminin, hegemonik iddiası itibariyle kilit unsurudur. Bu savın propagandif bir ifadesini aktaralım:

> "Türk isek, bu memleketin çocuğu isek, bu memleketin ve bu milletin iyiliği için çalıştığımızı iddia ediyorsak; O, en büyük TÜRK'ü anlamadan, özbeöz TÜRK MALI olan KEMALİZM'i öğrenmeden, O'nun ilkelerini saptırmadan, bütünüyle uygulamadan, sonuçlarını görmeden, doğruca güzel diye sunulan ithal malı düşüncelere yönelmek, en azından kendimizi, TÜRKLÜĞÜMÜZÜ inkâr etmek olmaz mı?" (K.K.K., 1982: 11 - büyük harfler orijinal metinden)

Vatanseverlikle, "Türk olma"yla eşanlamlı kullanılan "Atatürk Milliyetçiliği" terimi, 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında ordu yönetimi tarafından, milliyetçiliği, ülkücülerin "yetki ve sorumluluk alanından" çıkartarak devletin ve resmî ideolojinin uhdesine almak amacıyla da vurgulanmıştı. Zaten ordu üst yönetiminin tutumunda karakteristik bir etken, vaz'ettikleri milliyetçilik anlayışının içerik itibariyle Türkçü ya da ülkücü ideolojinin argümanlarıyla kesişebildiği noktalarda dahi, bu ideolojik pozisyona ve daha belirgin biçimde onun taşıyıcılarına belirli bir mesafeyi korumalarıdır. Bu, tarafsızlık imgesini koruma kaygısı yanında, bürokratik kontrol ideolojisinin bakış açısından, herhangi bir özerk toplumsal hareket dinamiği-

nin doğurduğu şüpheden kaynaklanır. Nitekim, 27 Mayıs sonrasında orta düzey subay gruplarının inisyatifiyle gelişen fikrî ve manevî alışveriş ortamı dışında -ki bu ortama da TSK'nın merkezî-hiyerarşik yapısı tahkim edilerek müdahale edilmiştir-, milliyetçilik/vatanseverlik zemininde *sivil* Kemalist hareketlerle ordu arasında kurulan bağlar da muhataralı olmuştu. (12 Mart tecrübesi yanında; 1990'ların sonunda ordunun hükümete müdahale ettiği laisist 28 Şubat sürecine aktif destek veren Atatürkçü Düşünce Dernekleri gibi oluşumların ordu tarafından özel bir teşvik görmemesi de bunun örneğidir.) Ülkücüler örneğinde, özerk toplumsal hareketin *avam* niteliği de ordunun "ulusal elit" bakış açısından bir şüphe kaynağıdır.

1990'larda bölücülük/ayrılıkçılık tehdidi olarak PKK'yla yaşanan düşük yoğunluklu savaş (Kışlalı, 1996) sırasında ordu üst yönetiminin milliyetçilik motiflerini 'kontrollü' kullandığına; çatışmaların şiddet derecesinin yükseldiği anlarda bile olayı "millî savaş" çerçevesinden çok, "devlet hâkimiyeti" düsturu içinde açıklamaya çalıştığına ilişkin gözlemler (Laçiner, 1999), bu bakımdan dikkate değerdir. Burada, gerek profesyonel gerek politik rasyonalite yanında, kendi "görev ve sorumluluk alanının" özerkliğini 'kontrol-dışı' milliyetçi ideoloji ve hareketlerin tesirinden koruma kaygısının da payı aranabilir.

Daha evvel de belirttiğimiz gibi, ordunun milliyetçi söylemle ilişkisinin ve *'doğru' milliyetçiliği tayin etme* iddiasının temel saiki, esasen, devlet politikası olarak belirlenen temel tercihlere toplumun uyumunu sağlamaktır. Atatürkçülük-ve-milliyetçilik veya Atatürk Milliyetçiliği, bu amaçla, politik kutuplaşmalardan arınmış *tarafsız* ve *tek* ideoloji olarak telkin edilir; daha doğrusu, ideolojiler-üstü bir nass olarak... Ordunun siyasetüstü konumu, Atatürkçülüğün ve milliyetçiliğin, sorgulamasız benimsenmesi beklenen siyasetüstü konumuyla örtüşür

Söz konusu Atatürk milliyetçiliği doktrininin içeriğine bakarsak, etnisist ve yurttaşlık odaklı milliyetçilik anlayışları arasındaki gerilimin, yukarıda gösterildiği gibi sözel olarak yurttaşlık temelinde kurulmuş fakat etnisist imâlar ve pratiklerle dolu eklektik bir dengesini görürüz. "Mantıklı, gerçekçi

bir milliyetçilik" olduğu vurgulanarak, Pan-Türkist ve irredentist tasarımlara mesafe belirtilir. Ayrıntılı bir içerikten söz edilemez. Atatürk'ten başka bir düşünsel kaynağa başvurulmaması, hattâ başka kaynakların 'gayrısahih' görülmesi, ordunun benimsediği Atatürk milliyetçiliğinin ayrıntılandırılmasına zaten izin vermez. Milliyetçiliği, totaliter açılımları da olan otoriter bir rejimin sadakat ve itaat kaynağı olarak tamim etmeye dönük, *yükümlendirici* bir söylemle karşı karşıyayızdır.

Bu milliyetçilik anlayışının, milleti bir *özerk yurttaş topluluğu* olarak tasavvur etmekten uzaklığını vurgulamak gerekir. Millet/ulus, politik iradesiyle kendini var eden ve yönlendiren bir topluluk olarak değil, aşkın bir varlık olarak düşünülüyordur; ancak aşkın varlığıyla değerlidir ve meşrüiyet kaynağıdır. O aşkın varlığın aslî mercii ve temsilcisi ise Devlettir. Millî Güvenlik Kurulu'nun temel bir belgesine göre Millet, "Devletin ögelerinden"dir; "Devletin gövdesi durumundaki ülkeye can (dinamizm) ve ruh veren 'insan toplumu' ögesi"dir (M.G.K., 1990: 2, 10). Bir askerî kaynak, bir başka aşkın kaynağa referansla, Atatürk'e atıfla, somut *halk* ve soyut, aşkın *millet* arasındaki özdeşliği belirtir ('bahşeder'): "Atatürk, halkını milletinin ta kendisi olarak görmüş ve sevgisini halka sunmuştur." (K.K.K., 1982: 31) Ancak yücegönüllü bir tarihsel kahraman tarafından farkedilebilecek ve onun takdirine bağlı gibi takdim edilen bu özdeşlik, doğrusu, pek kırılgan görünmektedir...

Bu söylenenleri toparlamak için, Murat Belge'nin bir yazısına başvuralım. Murat Belge, 16 Haziran 2002 tarihli *Radikal* gazetesinde, gazeteci Enis Berberoğlu tarafından Genelkurmay'ın bir açıklaması hakkında yapılan bir eleştiri üzerine, Genelkurmay Başkanlığı'nın yayımladığı cevabî mesajı sorguluyor. Genelkurmay, bu cevabının bir yerinde şöyle diyor: "TSK bugüne kadar daima, sadece Türk milletinin menfaatlerinin yanında olmuş, onun dışında hiçbir kişi, kurum, kuruluşla ilgili ve özellikle siyasî görüşlerin içinde ve yanında olmamıştır." Murat Belge şu sade ve açık yorumu yapıyor:

"Buradan TSK dışındaki 'kişi, kurum, kuruluş'ların 'Türk milletinin menfaatlerinin' pek öyle yanında olmadığı sonucu çıkarsanabilir. Belki söylenmek istenen bu değil ama mantık buraya getiriyor. Örneğin 'herkese eşit uzaklıkta' gibi bir deyimin seçilmesinde de sanki aynı mantık egemen. 'Eşit mesafede' demek tercih edilebilir, daha da doğru olurdu, ama sanki asıl istenen 'uzaklık'."

Sonuç

Ordular ulus-devlet kuruluşunun ve "millî mefâhir"in [övünçlerin] simgesi olarak, milliyetçi ideolojilerde özel bir role sahiptirler. Kurtuluş/kuruluş savaşları, vatandaş ordularının teşkili ve zorunlu askerlik, milliyetçiliğin ve ulus-devletlerin doğumuna refakat ederler. Türkiye'de ordu, buna ek olarak, modern millet inşâsının, millî-sosyalleşmenin ve milliyetçi ideolojinin yeniden üretiminin ağırlıklı bir aktörü olarak işlev üstlenmiştir. Bu işlev 80 yıllık Cumhuriyet tarihi boyunca değişmiş, ancak azalmamış, aksine artmıştır. 1961 Anayasası ile siyasî hayatın önemli bir parçası haline gelen Millî Güvenlik Kurulu, özellikle son yıllarda Bakanlar Kurulu'ndan daha çok önemsenir hale gelmiş, "millî" siyasetin merkezi olmuştur. Ordu, bizzat bir Türk milliyetçiliği doktrini ortaya koyarak, Türk milliyetçiliği ideolojilerini hegemonize etmeye ve bununla birlikte milliyetçiliğin hegemonik bir ideoloji olmasını temine çalışmaktadır.

KAYNAKÇA

Ağaoğlu, Samet (1981): *Kuvayı Milliye Ruhu*. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Akçam, Taner (1992): *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*. İletişim Yayınları, İstanbul.

Akyaz, Doğan (2001): "Ordu ve resmî Atatürkçülük". *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce - 2. Cilt: Kemalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 180-91.

Bayat, Mert (1986): *Millî Güç ve Devlet*. Belge Yayınları (Dün-Bugün-Yarın), İstanbul.

Birinci Ordu ve Sıkıyönetim Komutanlığı (1973): *Uyanalım - Komünistler Gençlerimizi ve İşçilerimizi Nasıl Aldatıyorlar?* Sağduyu Yayınları, İstanbul [1978].

Bölügiray, Nevzat (1989): *Sokaktaki Asker*. Milliyet Yayınları, İstanbul.

Cizre, Ümit (1993): *AP-Ordu İlişkileri*. İletişim Yayınları, İstanbul.

Copeaux, Etienne (1998): *Türk Tarih Tezinden Türk-İslâm Sentezine*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Çağan, Nazmi (1964): "Kara Kuvvetlerinin Kuruluş Yıldönümü Münasebetiyle". *Türk Kültürü*, Sayı 22, s. 61-3.

Elevli, Avni (Kur. Bnb.) (1960): *Hürriyet İçin: 27 Mayıs 1960 Devrimi*. Yeni Desen Matbaası, Ankara.

Ersoy, Kenan (Kur. Yzb.) (1960): *Devrim ve Millî Beraberlik Ruhu/Radyo Konuşmaları*. Doğan Kardeş Basımevi, İstanbul.

Evren, Kenan (1990): *Kenan Evren'in Anıları - 1*. Milliyet Yayınları, İstanbul.

Güventürk, Faruk (1964): *Gerçek Kemalizm?* Okat Yayınevi, İstanbul.

Güventürk, Faruk (1966): *İyi Bir Komutan, Kurmay Subay ve Karargâh Subayı Nasıl Olmalıdır?* Okat Yayınevi, İstanbul.

Kabaklı, Ahmet (1990): *Temellerin Duruşması*. Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul (6. baskı).

Kara Kuvvetleri Komutanlığı [K.K.K.] (1982): *Atatürkçü Düşünce ve Yaklaşım Tarzı*. Ankara.

Kayalı, Kurtuluş (1994): *Ordu ve Siyaset: 27 Mayıs - 12 Mart*. İletişim Yayınları, İstanbul.

Kışlalı, Mehmet Ali (1996): *Güneydoğu: Düşük Yoğunluklu Çatışma*. Ümit Yayıncılık, Ankara.

Laçiner, Ömer (1999): "Abdullah Öcalan operasyonu: Kürt Sorununun çözümünde yeni bir aşama mı?" *Birikim* 119, s. 3-6.

Millî Güvenlik Bilgileri I (1965) İstanbul: Okat Yayınevi.

Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği [M.G.K.] (1990): *Devlet'in Kavram ve Kapsamı*. Ankara.

Özdağ, Ümit (1991): *Ordu-Siyaset ilişkisi: Atatürk ve İnönü Dönemleri*. Gündoğan Yayıncılık, Ankara.

Özdemir, Hikmet (1989): *Rejim ve Asker*. Afa Yayınları, İstanbul.

Özdoğan, Günay Göksu (2001): *"Turan"dan Bozkurt"a*. İletişim Yayınları, İstanbul.

Sancar, Mithat (2000): *"'Devlet Aklı' Kıskacında Hukuk Devleti*. İletişim Yayınları, İstanbul.

Şen, Serdar (1996): *Silâhlı Kuvvetler ve Modernizm*. Sarmal Yayınevi, İstanbul.

Türkeş, Alparslan (1988): *1944 Milliyetçilik Olayı*. Devlet Yayın Dağıtım, İstanbul (11. baskı. 1. baskısı: 1968).

Ulay, Sıtkı (1964): *General Sıtkı Ulay'ın Hatıraları:Harbiye Silâh Başına!* Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yayınları, İstanbul.

Yıldız, Ahmet [siyasetbilimci] (2001): *"Ne Mutlu Türküm Diyebilene"*. İletişim Yayınları, İstanbul.

Yıldız, Ahmet [emekli subay] (2001): *İhtilalin İçinden -Anılar, Değerlendirmeler*. Alan Yayıncılık, İstanbul.

Eğitimin Militarizasyonu: Zorunlu Millî Güvenlik Dersi[1]

Ayşe Gül Altınay

Milliyetçilik ve militarizm son iki yüzyılın kaderini tayin etmiş, bunu yaparken de birbirlerini tamamlamış, içiçe geçmiş ideolojiler. Bu yazının amacı milliyetçilik-militarizm ilişkisine *eğitim* ekseninden bakmak ve Türkiye'deki Millî Güvenlik Dersi'nin bu ilişkiye katkıları üzerinde durmak.

Milliyetçilik tartışmaları, hem Türkiye'de hem dünyada, hayli geniş bir akademik alana yayılmışken aynı şeyi militarizm için söylemek mümkün değil. Bu durum, bir yandan bazı toplumsal süreçleri tanımlamamızı engellerken, bir yandan da militarizmin yaygınlaşmasına ve normalsenmesine dolaylı bir katkı sağlıyor. Militarizm derken neden bahsediyoruz? Milliyetçilik gibi militarizm de modern bir kavram. Avrupa tarihçisi Michael Howard (1976: 109) militarizmi, "askerî alt kültüre ait değerlerin toplumun egemen değerleri olarak algılanması" şeklinde tanımlıyor. Nedir bu değerler? Ne zaman ve hangi durumlarda egemen değerler haline gelirler? Bu soruların ce-

1 Bu yazının bazı bölümleri Tanıl Bora ile birlikte yazdığımız "Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik" yazısında yayımlandı (Altınay ve Bora 2002); bazı bölümleri ise Tarih Vakfı tarafından yürütülen *Ders Kitaplarında İnsan Hakları Projesi* kapsamında yayımlanacak. Katkıları ve değerli eleştirileri için Tanıl Bora ve Ayşe Erzan'a çok teşekkür ederim.

vabı, şüphesiz, tarihsel olarak ve toplumdan topluma değişecektir. Militarizmi kalıcı bir ideoloji ve yapılanma olarak görmek yanlış olur. Toplumlar belirli dönemlerde *militarize* oldukları gibi ilerleyen dönemlerde *demilitarize* olabilirler. Bu yazıda, *militarizmi* bir toplumun, bir bireyin veya ordu dışında bir kurumun kendisini *sivil* değerlerle değil, *askerî* değerlerle tanımlaması, ve sosyal, kültürel, siyasî ve ekonomik pratiklerini bu değerler etrafında örmesi; *militarizasyonu* ise militarist bakış açısının hayata geçme ve yaygınlaşma süreci olarak ele alacağım. Kısacası *militarizm* bir bakış açısı veya ideoloji, *militarizasyon* ise toplumsal bir *süreç* olarak değerlendirilecek.

İki "millî" cephe: Eğitim ve savunma

Milliyetçilik-militarizm ilişkisini çözümleyebilmek için zorunlu vatandaş orduları ile zorunlu eğitimin paralel gelişim süreçleri üzerinde durmak önemli. Ulus-devlet anlayışı yeni bir orduyu ve savaşma biçimini de beraberinde getirdi: vatandaş ordusu (*citizen-army*). Fransa hem ilk ulus-devlet, hem de ilk ordu-milletti.[2] 19. yüzyılın başından itibaren Fransa'yı örnek alan Avrupa'da paralı askerlik üzerine kurulu imparatorluk orduları, yerlerini zorunlu askerlik görevine dayalı millî vatandaş ordularına bırakmaya başladılar.[3] Bu ordular uluslaşmanın hem sonucu hem de aracı oldular. Sosyolog Eugen Weber'in deyişiyle, Fransa'da köylülerin "Fransız"a dönüşmeleri sürecinde askerlik ve eğitimin rolü büyüktü. Her iki pratik de 18. yüzyıldan itibaren önce Avrupa'da daha sonra (veya eşzamanlı olarak) başka coğrafyalarda özel alanlarından sıyrılıp belirli sınıfların tekelinden çıkarak, herkesi kapsayan (en azından ni-

2 "Ordu-millet" tanımına ilk olarak İngiltere'de yayınlanan (yazarı belirsiz) *The French Considered as a Military Nation Since The Commencement of Their Revolution* (Londra, Egerton, 1803) kitabında rastlıyoruz. Bu kitap, Fransa'nın tüm vatandaşlarını askere dönüştürerek askerî alanda çok önemli ve tehlikeli bir yeniliğe imza attığını anlatıyor ve Büyük Britanya'nın bu tehdit karşısında yapması gerekenleri sıralıyor.

3 Osmanlı topraklarında bu dönüşümün nasıl yaşandığını anlatan önemli bir derleme için bkz. Zürcher 1999.

yet bazında) ve hattâ "zorunlu" bir nitelik kazandı. Yeni bir "disiplin" anlayışının geliştirilip uygulandığı bu iki kurum aracılığıyla, aynı üniformayı giyen, aynı dili konuşan, aynı marşları söyleyen itaatkâr ve üretken bedenler (Foucault 2000), milliyetçi ve sadık vatandaşlar yaratmak hedeflendi (Mosse 1993). Bu anlamda vatandaş orduları, yalnızca ulus-devletin vatandaş yaratma projesinin önemli bir ayağı olmakla kalmayıp, diğer bir önemli ayak olan eğitimin de şekillenmesine katkıda bulundular. Eğitim ve askerlik, Avrupa'da olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda da 19. yüzyıldan itibaren değişen devlet anlayışının ve devlet-kul/vatandaş ilişkisinin mihenk noktalarını oluşturdu.

Cumhuriyet'le birlikte orduya yüklenen eğitim misyonu ve eğitime yüklenen militarist misyon daha açık bir hal aldı. Cumhuriyetin ilk yıllarında savaşın iki cephesi olarak belirlenen ordu ve okullar (bkz. Altınay 1999), daha sonra çok çeşitli şekillerde birbirlerini tanımlar hale geldiler. Mustafa Kemal'in en çok üzerinde durulan iki ünvanının *Başöğretmen* ve *Başkomutan* olması raslantısal değil. Sık sık kullanılan "öğretmen ordusu" ve "bir eğitim ocağı olarak askerlik" deyimleri de... İsminde "millî" sıfatı taşıyan iki bakanlığın Savunma ve Eğitim Bakanlıkları olmaları da askerlik ve eğitim arasındaki bu sıkı ilişkinin bugüne taşınan bir ifadesi.

Mustafa Kemal 1923'te yaptığı bir konuşmada bu ilişkinin biçimini şöyle özetlemiştir:

> Öğretmenlerden oluşan ikinci ordunun görevi, öldüren ve ölen birinci ordunun askerlerine neden öldürdüklerini ve neden öldüklerini öğretmesidir (aktaran İsmail Kaplan 1999: 141). Mustafa Kemal'in bu sözü 1965 yılında Millî Güvenlik ders kitabında tekrarlanır:
>
> "Okumakta olduğunuz bütün derslere paralel olarak, MİLLİ GÜVENLİK dersleriniz de ilerledikçe, ATATÜRK'ümüzün deyimiyle, geleceğin harblerinde bu yurt uğrunda (NİÇİN ÖLECEĞİNİZİ VE NEDEN ÖLDÜRÜLECEĞİMİZİ) daha iyi öğrenmiş ve bilinçli kahramanlar katına erişmiş bulunacaksı-

nız." (*Millî Güvenlik Bilgileri I*, 1965: 4, büyük harfler orijinal metinden)

Gerçekten de 1926'dan beri ortaöğretim müfredatının vazgeçilmez bir ögesi olan bu ders, iki "ordu" arasında kurulan ilişkinin en çarpıcı ifadesidir. Bu dersin müfredatı Genelkurmay Başkanlığı tarafından belirlenir, ders kitabı onlar tarafından yazılır (veya yazdırılır) ve ders subaylar tarafından verilir. İlk zamanlar *Askerlik* adı altında verilen, şimdi ise *Millî Güvenlik Bilgisi* olarak geçen bu ders aracılığıyla ordu ve okul, askerî ve sivil alan içiçe geçmiş, 77 yıldır kesintisiz olarak devam eden bu içiçelik normalsenmiştir. Dünyanın bildiğimiz kadarıyla hiçbir ülkesinde olmayan bu uygulama (tarihsel olarak benzer uygulamalar var olmuş olsa da kısa süreli olmuşlardır) milliyetçilik-militarizm ilişkisine özgün bir katkı olarak değerlendirilebilir.

Garnizondan sınıfa: Millî güvenlik eğitimi

Millî Güvenlik Bilgisi dersi pek çok açıdan diğer derslerden farklı bir konuma sahip. Birincisi, Millî Eğitim Bakanlığı'nın görevlendirdiği öğretmenler tarafından değil, en yakın garnizonun komutanı tarafından atanan bir muvazzaf veya emekli/müstafi subay tarafından veriliyor.[4] Dersleri askerî üniformaları içinde verecek olan bu subaylarda aranan özellikler şöyle sıralanmış:

> "1) Bilgi, çalışkanlık ve askerî otoritesi ile tanınmış olmak,
>
> 2) Gençliğe örnek olabilecek kişilik ve davranışlara sahip bulunmak."[5]

---

4 *Millî Güvenlik Bilgisi Öğretimi Yönetmeliği*, Madde 7 ve 11.

Muvazzaf ve emekli/müstafi subaylar dışında "gerektiğinde" uygulamaya sokulacak üçüncü seçenek, yedek subaylık hizmeti sırasında kendisine Tugay komutanı tarafından verilmiş bir "nitelik belgesi"ne sahip ortaöğretim öğretmenleridir. Her üçünün olmadığı durumlarda ise ders için öğretmen ataması "garnizon veya görevli komutanın muvaffakatı ile dersin okutulacağı okulun müdürü tarafından yapılır" (Madde 11).

5 *Millî Güvenlik Bilgisi Öğretimi Yönetmeliği*, Madde 10a.

Muvazzaf subay sağlanamadığı takdirde tercih edilen emekli ve müstafi subaylarda aranan birinci özellik ise daha da dikkat çekici:

> "1) Terör olayları nedeniyle malûl, teğmen ve üst rütbeli muvazzaf subay emeklisi olmak"[6]

Bu ifadeden, "terör olayları nedeniyle malûl" olmanın bir gerek şart olup olmadığı tam olarak anlaşılamasa da, birincil derecede önemsenen bir kriter olduğu açık. Kısacası, Millî Güvenlik Bilgisi derslerinin büyük çoğunluğu pedagojik eğitim almış öğretmenler tarafından değil, askerlik vasıflarıyla seçilmiş bu iki kategorideki subaylar tarafından verilmektedir. Askerî otoritesi ile tanınmış, rütbesi üzerinden albaydan yüzbaşıya doğru öncelik sıralamasına tâbi tutulmuş, "terörle mücadele" deneyimi olan asker-öğretmenler tarafından...

Türk Silâhlı Kuvvetler'inin bu dersle ilişkisi yalnızca bu noktayla sınırlı değil. Millî Eğitim Bakanlığı, öğretmen atamasında olduğu gibi diğer konularda da bu dersi uygulayan değil "inceleyen ve onaylayan" bir konuma sahip.

> "Millî Güvenlik dersi programı, okulların hangi sınıflarında hangi konuların işleneceği, dersin haftada kaç saat okutulacağı, hususlarını da kapsayacak şekilde; Millî Savunma ve Millî Eğitim Bakanlıkları ile koordine edilerek, Genelkurmay Başkanlığı'nca hazırlanır. Programda yapılacak değişiklikler her yıl Haziran ayı içerisinde yayımlanır. Millî Savunma ile Millî Eğitim Bakanlıklarının öneri ve düşünceleri de alınarak hazırlanıp Genelkurmay Başkanlığı'nca yayınlanan programlara göre kitaplar, Genelkurmay Başkanlığı'nca özel bir komisyonca yazılır ve Millî Eğitim Bakanlığı'nca incelendikten sonra kabul edilir."[7]

77 yıldır sivil okullarda asker-öğretmenler tarafından verilen bu zorunlu ders, son dönemlerde içerik olarak önemli bir dönüşümden geçiyor. 1998 öncesi verilen Millî Güvenlik Bil-

---

6 *Millî Güvenlik Bilgisi Öğretimi Yönetmeliği*, Madde 10b

7 *Millî Güvenlik Bilgisi Öğretimi Yönetmeliği*, Madde 4a.

gisi dersi ile bu tarihten sonra verilen ders arasında paradigmatik bir fark olduğunu söyleyebiliriz. Aşağıda örnekleyerek göstermeye çalışacağım gibi, 1998'den itibaren uygulanan ders programı, Türk Silâhlı Kuvvetler'inin tanıtımı, rütbeler, askerlik, millî savunma gibi uzun süredir bu dersin çerçevesini belirleyen konuların arka planda kaldığı veya hiç işlenmediği,[8] bunun yerine dersin ağırlık merkezinin iki yeni bölüme kaydırıldığı bir program olarak karşımıza çıkıyor:

- Atatürk İlkeleri ve Millî Birlik ve Beraberlik,
- Türkiye Cumhuriyeti Üzerine Oynanan Oyunlar.

Bu iki bölüm yalnızca kitabın en uzun, en detaylı işlenmiş bölümleri olarak değil, aynı zamanda ana çerçeveyi oluşturan bölümler olarak da dikkat çekiyorlar. Bu dönüşüm, Nisan 1998'de Tebliğler Dergisi'nde yayımlanan ders programında da kolayca gözlemlenebiliyor. Programda, dersin ilk üç amacı şöyle sıralanmış:

> "1) Türk gençliğinin Atatürkçü görüş ve düşünce doğrultusunda yetişmesine katkıda bulunmak,
>
> 2) Millî stratejimizi, millî hedeflerimizi ve millî menfaatlerimizi bilmek ve bunlara karşı olan unsurlarla mücadele etmesini kavramak,
>
> 3) Türk Silâhlı Kuvvetler'ini tanıtmak."

Bu öncelik sıralaması kitabın sunuş yazısına da yansımış:

> "Türkiye Cumhuriyeti, jeopolitik konumundan dolayı dışarıdan kaynaklanan oyunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Türk gençliği, bu oyunlara karşı hazırlıklı olmak zorundadır. Hazır olmanın en önemli koşulu da, laik ve demokratik bir yapının Türkiye için en ideal sistem olduğunu kabul etmek ve bu konuda yeterli bilince sahip olmaktır. Bunun yolu ise, Atatürk ilke ve inkılaplarının sadece fikir boyutunda değil, aynı zamanda bir yaşam tarzı olarak benimsenmesidir.

8 Örneğin, daha önceki ders programlarında yer alan "Askerlik Yükümlülüğü ve Askeralma" bölümü ortadan kalkmış durumda. Zorunlu askerlik hizmetinin ele alındığı bölümler ise toplam birkaç paragrafı geçmiyor.

Türk genci; ülkemizin karşı karşıya kaldığı oyunların bilincinde olduğu ve Atatürk ilke ve inkılaplarını bir yaşam tarzı olarak benimsediği sürece, Türkiye'nin çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşacağına şüphe yoktur.

Millî güvenlik dersinin amacı da, gençlerde sözünü ettiğimiz bu iki önemli davranışı ortaya çıkartmaktır. Türk gençliği, her iki davranışı da kazanarak Atatürk'ün kendilerinden beklediklerini boşa çıkartmayacaktır." (*Millî Güvenlik Bilgisi*, s. 7)

Bu satırlar, yalnız eğitimin endoktrinasyon aracı olarak algılandığının bir itirafı olarak değil, aynı zamanda taşıdıkları iddianın kapsamı açısından da dikkat çekiyorlar: Amaç gençlere belirli bir *yaşam tarzını* benimsetmek.

Yukarıda alıntılanan amaçlara uygun olarak, kitabın en uzun bölümü (20 sayfa) *Atatürk İlkeleri ve Millî Birlik ve Beraberlik*. Millî birliğin ne kadar önemli ve belirleyici olduğunun Atatürk'ün sözleri esas alınarak anlatıldığı bir girişin ardından en uzunu *Laiklik ve Milliyetçilik*, en kısası *İnkılapçılık* olmak üzere Atatürk'ün ilke ve inkılapları aktarılıyor. Ayrıca, ders programına baktığımızda, sene içerisinde verilecek olan tek ev ödevinin öncelikle bu konudan seçilmesinin tavsiye edildiğini görüyoruz.

Bu bölümü, *Türkiye Üzerine Oynanan Oyunlar* izliyor. "Demokratik ve laik bir ülke olmasına rağmen 'Türk' kompleksinden kurtulamayan" (s. 91) Yunanistan'dan "güney illerimizin bir kısmını içine alan bir devlet kurma peşinde" (s. 94) olan Ermenistan'a, Türkiye'nin tüm komşuları ayrı birer bölümde ele alınıyor ve her birinin Türkiye üzerindeki "emelleri" ortaya dökülüyor. Lozan Antlaşması'ndan bugüne azınlıklar, bölücülük ve irtica gibi güncel konularla devam eden bu bölüm, Kıbrıs Barış Harekâtı üzerine bir okuma parçası ile son buluyor. Kısacası, *Türkiye Üzerine Oynanan Oyunlar* bölümü, Türkiye'nin etrafının düşmanlarla çevrili olduğu ve bu durumun bazı "iç tehdit" unsurlarını da tetiklediği tezi üzerine kuruluyor.

Bunların yanı sıra, 1998 ders programına eklenmiş yeni bir

bölüm daha var: *Türkiye'nin İştirak Ettiği Önemli Milletlerarası Organizasyonlar*. Bu bölümde, NATO'dan Avrupa Birliği'ne, Karadeniz Ekonomik İşbirliği'nden AGİT'e birçok organizasyonun ne olduğu ve Türkiye'nin neden bu organizasyonların parçası olduğu anlatılıyor.

Özetlemek gerekirse, 1998'de yapılan değişikliklerle Millî Güvenlik dersi ağırlıklı olarak Türk Silâhlı Kuvvetler'i ve askerlik üzerine bir ders olmaktan çıkmış, *Atatürkçülük ve uluslararası ilişkiler eksenine oturmuş güncel politika* şeklinde özetlenebilecek yeni bir çerçeve kazanmıştır. Son 5 yılda bu dersi alan öğrencilerin aktardıkları ders deneyimleri bu gözlemi daha da güçlendirmektedir. Bazı öğrenciler bütün bir dönem boyunca 'Atatürk ilke ve inkılaplarını' işlediklerini söylerken, hemen hemen tüm öğrenciler (Abdullah Öcalan'ın yargılanmasından, Türkiye'nin AB'ye girip girmemesi gerektiğine kadar) birçok güncel politik meselenin derste tartışıldığını aktarmışlardır.[9] Millî Güvenlik Bilgisi dersi, güncel politikanın tartışıldığı tek ders olarak müfredattaki yerini korumaktadır. Burada verilen daha genel mesaj ise (bu dersi asker-öğretmenlerin verdiğini de hatırlayalım), politikanın askerî bir mesele olduğu ve askerî bir bakış ile ele alınması gerektiğidir.

"Her Türk asker doğar!"

Bu dersin ilk verilmeye başlandığı 1920'li yıllardan farklı olarak artık "gençleri askerliğe hazırlamak" gibi bir amaç gözetilmediğini görüyoruz. Daha önce de belirttiğim gibi 1998'den beri kullanılan ders kitabı askerlik[10] üzerine çok fazla gitmemektedir. Askerliğin ele alınış biçimi de büyük ölçüde değişmiştir. Örneğin, 1930'da Afet İnan ve Mustafa Kemal tarafından birlikte yazılan *Askerlik Vazifesi* kitabında askerlik hizmeti şöyle anlatılır:

9 Bkz. Altınay 2001.

10 Burada kastedilen (erkekler için) bir vatandaşlık yükümlülüğü olarak tanımlanan "zorunlu askerlik"tir, meslek olarak seçilen askerlik/subaylık değil.

"[Eskiden] silâhlar ve muharebe usûlleri çok basit idi. Uzun boylu talim ve terbiyeye lüzum görülmüyordu. Fakat, barut icat olundu, silâhlar mükemmelleşti, muharebe usûlleri güçleşti; bundan sonra, her gün çalışarak muharebeye hazırlanmak lazım geldi... Bunun için büyün vatandaşların, askerlik vazifesini yaparak talim ve terbiyesini öğrenmesi lazımdır." (Afet 1930: 23-25)

Burada askerlik modern zamanların bir gereksinimi olarak ortaya çıkan bir "vatandaşlık" görevi olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım, askerliğin yasalarda ele alınış biçimini de yansıtır: her erkek vatandaşın altına girdiği bir yükümlülük. Bugün kullanılan Millî Güvenlik dersi kitabına baktığımızda ise oldukça farklı bir tanımla karşılaşıyoruz:

"[Askerlik] Türk vatanını, Türk istiklal ve cumhuriyetini korumak için harp sanatını öğrenmek ve yapmak yükümlülüğüdür. Bu yükümlülük özel kanunlarla belirlenir. En *yüce*, bir yurt ve millet hizmeti olan askerlik, gençleri gerçek yaşam şartlarına alıştırır ve yetiştirir. *Askerlik yapmayan kişi kendisine, ailesine ve yurduna faydalı olamaz.*" (s. 20, vurgular bana ait)

Bu kitapta askerlik bir vatandaşlık yükümlülüğü olmaktan ziyade kişinin "kendisi, ailesi ve yurdu" için yaptığı "yüce" bir hizmet olarak tanımlanıyor. Bu tanım, 1930'da Afet İnan ve Mustafa Kemal tarafından önerilen tanımın aksine, askerliği tarihsel arkaplanından koparan, mutlaklaştıran bir ifade içermektedir. Askerlik, (erkek) kişinin vatandaşlık konumunu ifade eden, "vazife" olarak kodlanan *siyasî/yasal* çerçeveden çıkarılarak, kişinin kendi hayatını, ailesiyle ve çevresiyle ilişkisini tanımlayan *sosyal ve kültürel* bir çerçeveye taşınmıştır. Bu çerçevenin arkaplanını, bu kitapta olmasa bile başka yayınlarda, askerlerin ve siyasetçilerin gündelik konuşmalarında ifadesini bulan ve *özcü* bir önerme olan "ordu-millet" anlayışı oluşturur.

2000 yılında Kültür Bakanlığı ve Ankara Ticaret Odası tarafından hazırlanan *Türk Ordusu* kitabının sunuşunu yapan Ge-

nelkurmay Başkanı Orgeneral Hüseyin Kıvrıkoğlu şöyle demektedir:

> "'Ordu-Millet' olarak bilinen Türkler, tarihte nice zaferler kazanmış, birçok devlet kurmuş ve yaşatmışlardır... Büyük Atatürk'ün belirttiği gibi; kahraman Türk Ordusunun zaferleri ve mazisi insanlık tarihi ile başlamış ve her zaman zaferlerle beraber medeniyet nurlarını da taşımıştır" (Özel 2000).

Yukarıdaki askerlik tanımına da örtük olarak yansıyan bu kurguya göre askerlik savunmanın, ordunun veya genel anlamda devlet örgütlenmesinin değil *kültürün* bir uzantısıdır; savaşçılık Türk 'ırkının' değişmez bir özelliği, Türk kültürünün gururla taşınan bir vasfıdır: "Her Türk Asker Doğar". Askerlikle ilgili hem Millî Güvenlik kitabında, hem de diğer ilköğretim ve lise kitaplarında çok sık rastladığımız bir sorun olan "özcü önermeler" sorununun arkaplanında bu söylem vardır. Türk milliyetçiliğinin temel taşlarından birini oluşturan "ordu-millet miti," "Mehmetçik engel tanımaz" (*Millî Güvenlik Bilgisi*, s. 42) gibi özcü önermelerle oluşmakta ve pekişmektedir.

Askerliği bir yükümlülükten çıkararak *kültürel* (hattâ ırksal) bir özellik olarak kurgulayan bu mitin çeşitli sonuçları olmuştur. Birincisi, askerliğin *tarih dışı* bir pratik olarak kurgulanmasına yol açmıştır. Böylece yakın döneme has bir ulus-devlet pratiği olduğunun üstü örtülmüştür. İkincisi, askerliğin *tartışılamaz* bir pratik olarak algılanmasına katkıda bulunmuştur. Askerliği tartışmak devlet-vatandaş ilişkisini değil, Türk kültürünün kendisini tartışmak demek olacaktır. Üçüncüsü, askerî alandan bağımsız bir sivil (milli) alan kurgulamayı zorlaştırmıştır. Herkes askerdir, askerlik içimizdedir.[11]

Kitapta yer alan askerlik tanımı, tüm bu sorunları üzerinde taşımaktadır. Askerliği tartışılmaz olarak sunmakta ("yüce"), askerliğin toplumsal değerini mutlaklaştırmaktadır. Bu yazılanları ciddiye alan ve hayata bakışını bu çerçeveden şekillen-

11 Bu konunun daha geniş bir tartışması için bkz. Altınay ve Bora (2002).

diren bir öğrenci, önümüzdeki yıllarda zorunlu askerlik uygulamasından paralı askerliğe geçilmesi durumunda ne hissedecektir? Hayatta kimseye yararı olmayacağını mı düşünecektir? Ondan bunu düşünmesi mi beklenmektedir? Peki, halihazırdaki sistemde askerlik yapmayacak gençler ne düşünmelidir?

Örneğin, bu dersi alan genç kadınlara bu "yüce" hizmeti yerine getiremedikleri için ikinci sınıf vatandaş oldukları, ne kendilerine ne başkalarına bir faydalarının dokunamayacağı gibi bir mesaj mı verilmek istenmektedir? Ayrıca belirtmek gerekir ki, Millî Güvenlik dersi kitabı "kadınsız" bir kitaptır. İçinde, ne resim, ne konu bazında neredeyse hiç kadın bulunmayan (kadınların adeta yok sayıldıkları) bu kitap, hem genel içeriği itibariyle hem de yukarıdaki gibi ifadelerle açık bir cinsiyet ayrımcılığı yapmaktadır.

Kitapta kullanılan askerlik tanımı, yalnızca kadınlara yönelik değil, askerlik yap(a)mayan erkeklere karşı da ayrımcılığı körüklemektedir. Fiziksel durumu, cinsel yönelimi veya başka sebeplerle askerlik yapmayan erkeklerin kendilerini eksik ve işe yaramaz hissetmeleri, veya başkaları tarafından bu şekilde yargılanmaları için zemin hazırlanmaktadır.

Ayrıca bu tanım, hayatta başarılı ve faydalı bir birey olmanın şartını askerî eğitime bağlamakta ve askerlikte kazanılan özellikleri yüceltmektedir. Orduyu şekillendiren kural ve anlayışların sivil hayata hâkim olması gerektiği düşüncesi, militarize olmuş, itaatkâr, edilgen, sorgulamayan bireylerden oluşan bir toplum idealini içermektedir. Doğal olarak, bu ideal demokrasi ve insan hakları prensipleriyle örtüşmez.

Askerliği mutlaklaştıran ve yücelten bu söylemler, askerî kayıpları ve ölümleri doğallaştıran görüşlerle de desteklenmektedir. Örneğin Millî Güvenlik dersi kitabında askerî eğitimle ilgili şöyle bir açıklama vardır:

> "Askerî eğitimin büyük bölümü gerçek silâhlarla ve gerçek mermilerle yapılır.Doğal olarak bu da çeşitli can kayıplarına neden olur." (s. 53)

Bu ifade ile, savaş ortamı dışında gerçekleşen askerî kayıplar "doğal" olarak sunulmakta, herhangi bir hukuki soruşturma süreci olasılık dışı görülmektedir.

Bağımsız bir özne olarak Türk Silâhlı Kuvvetleri

Millî Güvenlik Bilgisi ders kitabında dikkat çeken bir diğer nokta, Türk Silâhlı Kuvvetleri'nin (devletin diğer kurumlarından ve toplumdan) bağımsız, ayrıcalıklı, her türlü soruna çözüm getirebilen bir özne olarak karşımıza çıkmasıdır. Birkaç örnek vermek gerekirse:

Doğal afetlerde halka yardım bölümünden:

> "Türk Silâhlı Kuvvetleri, aslî görevinin yanında yaptığı bu fedakârlık karşılığında milletinin takdirini kazanırken birçok şehit de vermektedir." (s. 63)

> "Çeşitli nedenlerle ilkokula gidemeyip okuma-yazma öğrenemeyen gençlerimiz, Türk Silâhlı Kuvvetleri'ne katıldıktan sonra görev yaptıkları birliklerde okuma yazma kurslarına tâbi tutulmakta... mektup yazma ve okumayı dahi bilmeyen binlerce gencimiz her yıl sağlanan bu imkânla okur-yazar hale gelmekte ve bu da onların iş, kültür ve özel hayatlarında önemli değişikliklere neden olmaktadır." (s. 63)

> "Ülkemizin en önemli sorunlarından birisi de sağlık hizmetlerinin halka sunulmasındaki yetersizliktir... Türk Silâhlı Kuvvetleri bu konuda çekilen sıkıntılara bir ölçüde son vermek için gezici ve geçici sağlık ekipleri oluşturarak halkın sağlık sorunlarına çözüm bulmaktadır." (s. 63-64)

Birinci alıntıda, Türk Silâhlı Kuvvetleri'ne (dünyanın her yerinde olduğu gibi) yasalarla verilen bir görevin onun "fedakarlığı" olarak sunulması; dolayısıyla, kendi kararlarını alan, devletten ve milletten bağımsız (milletinden "takdir" kazanan) bir özne olarak kurgulanması söz konusudur. İkinci ve üçüncü alıntılar, çok önemli iki soruna (sağlık ve eğitim alanındaki eksiklikler) parmak basarken, TSK'yı bu sorunları

"çözen" bir kurum olarak sunmaktadır. Bu alıntılarla aynı sayfada kullanılmış olan resimde, "TSK çocuklara okuma yazma öğretiyor" (s. 63) yazısı eşliğinde bir subay ile ilköğretim çağında 20 kadar erkek çocuğu bir sınıf ortamında gösterilmektedir. Çocukların önlükleri yoktur ve her sırada en az 3 çocuk oturmaktadır. "Çeşitli nedenlerle okula gidemeyen" bu çocuklara neden sivil öğretmenlerin değil de subayların ulaşabildiği veya askerlik çağına gelen gençlerin neden eğitimden yoksun kaldıklarını göz ardı eden bu yaklaşım, askerî harcamalarla sosyal devlet harcamaları arasındaki dengesizliğin üstünü örter, bu ikisini sanki farklı dünyalarmış gibi ele alır. Bir dünyanın çözemediği sorunu, diğeri çözecektir. TSK, çizilen bu resimde, eğitim ve sağlık hizmetlerini halkına götüremeyen devletin bir parçası olarak değil, onun eksikliklerini gideren "fedakar," bağımsız bir özne olarak kurgulanmaktadır.

TSK'nın devlet örgütlenmesi içindeki yeri hakkında soru işaretleri uyandıracak bir başka ifade *Millî Güvenlik Stratejimiz* bölümünde yer almaktadır. Millî menfaat tartışılırken, sunulan tanımlardan biri şöyledir:

> "Devlette, karar yetkisine haiz grubun, milletin bekası (varlığı) için önemli olduğuna inandığı hususlar." (s. 34)

Bu tanımı sorunlu kılan birinci unsur, devleti (veya içindeki bir grubu) mutlak otorite olarak ilân etmesidir. Öğrenciye (veya herhangi bir vatandaşa) "millî menfaat" konusunda düşünmesi ve fikir üretmesi için bir alan tanımayan bu yaklaşım, aynı zamanda "karar yetkisine haiz grubun" kim olduğu konusunu da muğlak bırakmaktadır. Bu grup TBMM değil midir? Eğer öyle ise, neden TBMM demek yerine böylesine muğlak bir ifade tercih edilmiştir? Değilse, bu görüş hangi demokratik hukuk ilkesine dayandırılmaktadır?

Bu sorular ve örnekler çoğaltılabilir. Sonuç olarak, TSK'nın devlet örgütlenmesi içerisinde nerede durduğu, ne tür bir "karar yetkisine" sahip olduğu, yaptığı işleri neden yaptığı (görev mi, fedakarlık mı?), diğer devlet kurumlarıyla ilişkileri, ve

TSK'nın bağımsız bir özne olarak kurgulanmasının ne demek olduğu gibi sorular Millî Güvenlik dersi bağlamında netlik bekleyen sorular olarak karşımıza çıkmaktadır.

Farklılıklar ve ayrımcılık

Millî Güvenlik Bilgisi ders kitabının birçok bölümünde toplumsal sınıf, cinsiyet, etnisite, din ve siyasal görüş bazında ayrımcı yaklaşımlara rastlamak mümkün. Cinsiyet ayrımcılığından daha önce bahsettik. Aşağıdaki örnekler ise etnisite ve din bazında ayrımcılığa işaret ediyor (ki bu örneklere kitapta daha sık rastlanmaktadır):

> "Türkiye son yıllarda 'ayrı ırk' noktasından bölünmek amaçlı birtakım faaliyetler ve terör hareketleri ile karşı karşıya kalmıştır. Tarihsel kökleri olmayan bu hareket, benzerleri gibi sonuçsuz kalmaya mahkûm ise de, ülkemiz üzerine oynanan oyunların ne derece olumsuz sonuçlar doğurduğunu göstermesi bakımından da önemlidir. Buna karşın ayrı ırk oyununa gelmeyen vatandaşlarımız birlik ve beraberlik içinde yaşamanın kıymetini ve anlamını bilerek hareket etmekle ister bölücülük, ister irticai ve isterse yıkıcı olsun tüm faaliyetleri tabansız bırakmıştır." (s. 97)
>
> "24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşmasına göre ülkemizde gayrimüslim unsurları teşkil edenler dışında azınlık yoktur. Türkiye'de yüzde 95'in üzerinde büyük bir çoğunluk binlerce yıldır aynı kaderi paylaşmakta, aynı kültür ve amaç içerisinde yoğrulmaktadır." (s. 97)

Her iki alıntı da homojen, "tek ırkı" temsil eden bir millet anlayışını yansıtıyor. Aynı millet içinde farklı "ırklar" olduğunu söylemek "bölücülük" olarak adlandırılıyor. Buradaki birinci sorun "ırk" kelimesinin kendisinde. Eskiden birbirinden genetik olarak farklı insan gruplarını sınıflandırmak için kullanılan "ırk" kavramının artık bilimsel bir karşılığının olmadığını biliyoruz. Yani insanlar arasında ten rengine veya başka fiziksel özelliklere dayalı anlamlı genetik farklar bulunmamak-

tadır.[12] Dolayısıyla, bu kavramın bir ders kitabında kullanılması öğrencilerin yanlış bilgilenmelerine yol açmaktadır.[13]

Bu alıntıların işaret ettiği tek sorun seçilen terminoloji değil. Yukarıda ifade bulan görüş, Türk milletini tek tip etnisiteden oluşmuş, homojen bir bütün olarak tanımlayarak Türkiye içindeki çeşitliliği yok saymakta, her tür farkı bir "tehdit" unsuru olarak göstermektedir. Böylece Türklük, aidiyet ve vatandaşlık üzerinden değil, etnisite üzerinden bir karşılık bulmaktadır.

Müslüman olup da kendisini Türk etnisitesi dışında tanımlayan gruplar bu şekilde yok sayılır veya bir tehdit unsuruna indirgenirken, Müslüman olmayan Türk vatandaşlarının ise bu millet tanımı içine hiç giremediğini görüyoruz. "Gayrimüslim unsurlar" olarak isimlendirilen bu vatandaşlar, "Türkiye'de yüzde 95'in üzerinde büyük bir çoğunluk binlerce yıldır aynı kaderi paylaşmakta, aynı kültür ve amaç içerisinde yoğrulmaktadır" cümlesinin dışarıda bıraktığı yüzde 5'i temsil ediyorlar. Yani binlerce yıldır aynı kaderi paylaşmamış, aynı kültür ve amaç içerisinde yoğrulmamış bir grup olarak *varlıkları* kabul edilirken *aidiyetleri* ellerinden alınmış oluyor. Böylece, vatandaşlık değil, etnisite bazında yapılan millet kurgusunda, Gayrimüslim vatandaşlar yok sayılmış oluyorlar. Buradaki önemli bir sorun da bu grubun negatif bir tanımla ifade edilmiş olması (yani Müslüman *olmamaları*). Bu yaklaşım, toplumu Müslüman olanlar ve olmayanlar arasında ikiye bölmekle kalmıyor, her iki kesimi de kendi içlerinde homojenleştiriyor. Müslümanlar arasındaki dinî, kültürel, etnik, vb. farklılıklar yok sayılırken, Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler de Müslüman olmama ortak paydasında aynılaştırılıyor.[14]

Millî Güvenlik Bilgisi ders kitabında sıkça rastlanan bir başka ayrımcılık türü ise "siyasî görüş bazında ayrımcılık." Daha

---

12 Bkz. Amerikan Antropoloji Derneği'nin (American Anthropological Association) bu konudaki açıklaması: *http://www.aaanet.org/stmts/racepp.htm*

13 Bahsedilen farklılıkların sosyal bilim dilinde karşılığı "etnisite" olurdu.

14 Yurttaşlığa dayalı milliyetçilik ile etnisist milliyetçilik arasındaki çelişkileri inceleyen çalışmalar için bkz. Akman 2002, Aktar 2000, Bora 1998, Yeğen 2002, Yıldız 2001.

önce de belirttiğim gibi, dersin ana amacı öğrencilerin hepsini aynı siyasî görüş ve yaşam tarzında buluşturmak (ki her ikisinin de ana hatlarını Atatürkçülük oluşturuyor diyebiliriz). Dolayısıyla, herhangi başka bir siyasî görüş (veya Atatürkçülüğün farklı bir yorumu), kitap yazarları tarafından "tehdit" statüsünde algılanıyor. Birkaç örnek verelim:

> "... Marksizm-Leninizm elbette Atatürkçülükle bağdaşamaz. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, 'milliyet duygusu ve millet gerçeği, milleti inkâr eden ideolojilerden daha güçlüdür'." (s. 74)
>
> "Atatürkçü halkçılık anlayışı, sosyal adalete, sosyal güvenliğe, toplumun ekonomik bakımdan zayıf kesimlerinin korunmasına ve güçlendirilmesine, adaletli gelir dağılımına büyük önem vermekle beraber, sınıf mücadelesini reddeder." (s. 76)
>
> "Bu milliyetçilik anlayışı, toplumumuzu din, mezhep, ırk ve sınıf kavgalarından koruyacak, millî birlik ve beraberliğimizi sağlamlaştıracak, Türk milletinin medeniyet yolunda barış içinde ilerlemesini ve gelişmesini sağlayacak olan tek yoldur." (s. 75)
>
> "Hiçbir düşünce ve mülahazanın Türk millî menfaatlerinin, Türk varlığının devleti ve milletiyle bölünmezliği esasının, Türklüğün tarihi ve manevi değerlerinin, Atatürk milliyetçiliği, ilke ve inkılapları ve medeniyetçiliğinin karşısında koruma göremeyeceği ve laiklik ilkesi gereği kutsal din duygularının, devlet işlerine ve politikaya kesinlikle karıştırılamayacağı..." (s. 34)

Bu alıntılar da açıkça gösteriyor ki mutlaklaştırılan bir 'Atatürkçülük' anlayışı, farklı görüşlerin ifadesini engellemek için çok farklı bağlamlarda, ama benzer şekillerde kullanılmaktadır. Bu yaklaşımın arkasında yatan varsayım, din, vicdan ve ifade özgürlüklerinin bir "kavga" ortamı yaratacağıdır. Benzer bir varsayım Kıbrıs ile gündeme getirilmektedir:

> "Yunanistan ve ada Rumlarının her türlü çabasına karşın, Kıbrıs'ta, taraflar yıllardır huzur ve barış içerisinde yaşamak-

> tadır. Bunun da en önemli nedeni Türk ve Rum nüfusun ayrılmış olmasıdır." (s. 94)

Kısacası, farklı görüşteki insanların barış içinde birlikte yaşayabilme olasılığı yok sayılmakta, barış ancak "ayrı" yaşandığı zaman mümkün görülmekte, birlikteliklerin kavga ve şiddet doğuracağı farklı örneklerle vurgulanmaktadır.

Türkiye'nin jeopolitik konumu ve yabancı düşmanlığı

Yazının başında özetlemeye çalıştığım gibi 1998 yılından beri Millî Güvenlik Bilgisi dersinde kullanılan kitabın en uzun ve en çok önemsenen bölümlerinden birisi *Türkiye Cumhuriyeti Üzerine Oynanan Oyunlar*'dır. Bu bölümde, Türkiye "jeopolitik konumunun öneminden dolayı tüm dünyanın gözünü üzerinden eksik etmediği bir ülke" (s. 90) olarak sunulmaktadır. Gözünü Türkiye'nin üzerinden eksik etmeyenlerin başında ise komşular gelmektedir. Örneğin, "Yunanistan, Türkiye aleyhindeki tüm faaliyetler de ilk isim olarak dikkati çekmektedir." (s. 92) Megalo İdea, Ege adaları ve kara suları sorunu ile Kıbrıs bu faaliyetlerini gözlemleyebileceğimiz alanlar olarak anlatılmaktadır. Rusya "yayılma ve sıcak sulara inme" politikası izlerken, Ermenistan "tarihte var olduğuna inandığı ama gerçekte olmayan Büyük Ermenistan'ı kurmayı amaçlamaktadır (s. 94). İran, Türkiye'yi "önce yıpratmak sonra da teokratik bir yapıya geçmesini sağlamak" için çaba sarf etmekte, Irak ise "güçlü bir Türkiye arzu etmediğinden ülkemiz üzerine oynanan oyunlara yardım etmekte ve desteklemektedir." (s. 95). Aynı şekilde, "zayıf bir Türkiye düşleyen Suriye, başta Türkiye'nin bölünmesi için çaba sarf edenler olmak üzere Türkiye aleyhindeki tüm unsurları desteklemektedir." (s. 96).

Türkiye'yi, düşmanlarla çevrili, sürekli tehdit altında bir ülke olarak sunan bu yaklaşım, öğrencilerde güvensizlik, düşmanlık ve yabancı korkusu (zenofobi) gibi duyguların ortaya çıkmasına ve gelişmesine yol açabileceği gibi uluslararası ilişkilerde savaşın normal görülmesi gibi bir sonucu da doğurabilir.

"Günümüzde Türkiye Cumhuriyeti, düşmanlarının her türlü arzu ve çabasına rağmen toprak bütünlüğünü sürdürebiliyorsa ve Cumhuriyet'in kuruluşundan beri genel bir savaşın içine girmemişse bu tamamen Silâhlı Kuvvetler'in gücünden ve caydırıcı etkisinden kaynaklanmaktadır." (s. 39)

Bu gibi ifadelerden çıkan sonuç nettir: Düşmanlarla çevrili Türkiye'nin kendini koruması için tek umudu "güçlü" ordusudur. Burada uluslararası ilişkilerde doğal durumun barış değil savaş olduğu gibi normatif bir önerme vardır. Barışın sürekli kılınmasında diplomatik çabaların, dostluk ilişkilerinin, uluslararası anlaşmaların, uluslararası hukukun ve başta Birleşmiş Milletler olmak üzere uluslararası kurumların etkisi hiçe sayılmış, bu karmaşık denklem tek bir etkene ("güçlü ordu") indirgenmiştir.

Bu bölüme hâkim olan bir başka varsayım, Türkiye'deki tüm sorunların "dış kaynaklı" olduğudur.

"Dış güçler ile onların ülkemizdeki işbirlikçilerinin toplumumuzda yaratmak istedikleri kavga ortamına karşı bilinçli olmak, birlik ve beraberlik içerisinde hareket etmek ve yurttaş olmaktan kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmek" (s. 35) öğrencilere salık verilen "yaşam tarzı"nın anahtarlarındandır.

Türkiye, son yıllarda 'ayrı ırk' noktasından bölünmek amaçlı birtakım faaliyetler ve terör hareketleri ile karşı karşıya kalmıştır. Tarihsel kökleri olmayan bu hareket, benzerleri gibi sonuçsuz kalmaya mahkûm ise de, ülkemiz üzerine oynanan oyunların ne derece olumsuz sonuçlar doğurduğunu göstermesi bakımından da önemlidir." (s. 97)

"Yakın zaman Türk tarihi göstermiştir ki, dışarıdan kaynaklanan ve desteklenen tüm hareketler toplumumuza zarar ve acı vermekten başka bir sonuç doğurmamıştır." (s. 97)

Öğrenciler, *bölücü* faaliyetler yanında *yıkıcı* faaliyetler (komünizm) ile *irticai* faaliyetlere karşı da uyarılırlar. Her üç faaliyet türü de "dış" kaynaklıdır. Çözümleri ise güçlü bir orduda ve askerî alandaki kahramanlıklarda yatmaktadır:

> "[Kıbrıs Barış Harekâtı] bazı gerçekleri bir kez daha ortaya koymuştur. Birinci gerçek, sözünü ettiğimiz başarılı çıkarmadır. İkincisi ise, Türk Ordusu'nun bilinen kahramanlığıdır... bu müdahale sonunda önce Kuzey Kıbrıs Türk Federe Cumhuriyeti kurulmuş, daha sonra ise bugünkü 'Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti' kurulmuştur." (s. 102)

Burada, ilk olarak, eksik bir bilgilendirme söz konusudur. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin hiçbir ülke tarafından tanınmaması ve diplomatik alanda bu durumun yarattığı sorunlardan hiç bahsedilmemektedir. İkinci sorun, öğrencilere uluslararası sorunların *ancak* askerî yollarla çözülebileceği yolunda verilen mesajdır. Bu eğitimi alan öğrencinin barışçıl çabalara, diplomatik ve hukuki süreçlere şüphe ile bakması neredeyse kaçınılmazdır.

Sonuç olarak, Millî Güvenlik Bilgisi dersinde öğrenciden, düşünen, haklarını bilen, eleştiren, merak eden bir birey olması değil, kitapta yazan görüşleri harfi harfine tekrarlayan (hattâ hayata geçiren), haklarını değil ama sorumluluklarını çok iyi bilen, her türlü farklılıktan korkan, Müslüman arkadaşları arasındaki farklara duyarsız, Müslüman olmayan arkadaşlarını ise kendisinden kategorik olarak farklı gören (hattâ Türk saymayan), Türkiye'nin düşmanlarla çevrili olduğunu düşünen, "yabancı"lardan korkan, Türkiye'de ifade edilen her türlü aykırı görüşün "dış kaynaklı" olduğuna inanan, uluslararası alanı savaşların, uluslararası ilişkileri ise orduların belirlediğini düşünen, sorunların çözümünde şiddet kullanımını kaçınılmaz gören bir birey olması istenmektedir. Üstelik herkesten aynısı istendiği için, burada bireylerden bile değil, tektipleşmesi beklenen bir *kitle*den bahsediyoruz. Kısacası, lise öğrencilerine sunulan toplum ideali, etnisist bir milliyetçilik ile militarist siyaset analizlerinin kesişme noktalarında şekillenmiş görünmektedir.

Militarizmi görünür kılmak

Milliyetçilik ve militarizm arasındaki tarihsel ilişki tüm uluslaşma süreçlerini etkilemiştir. Dünya savaşları ile Soğuk Savaş

döneminin bu ilişkiyi belirli düzlemlerde perçinlediği de söylenebilir. Türkiye'ye baktığımızda, bu ilişkinin özel bazı kanalları ve sonuçları olduğunu görüyoruz. Türk milliyetçiliğinin merkezine oturan "ordu-millet miti" ile 77 yıldır zorunlu ortaöğretim müfredatında yer alan askerlik dersi bu özel kanallardan bazıları.

Başta yaptığımız militarizm tanımına göre, sivillerin asker gibi ve askerler tarafından eğitildiği bir toplum militarize olmuş bir toplumdur. Ayrıca, Millî Güvenlik dersinin 1998 sonrası dönemde okullarda güncel siyasetin ve yakın tarihin tartışıldığı tek ders olmasıyla birlikte öğrencilere verilen mesaj şudur: "siyaset, subayların bildiği ve askerî bakış açısının hâkim olması gereken bir alandır." Bu mesajın olası sonuçlarının sivilleşmeye ve insan hakları hukukunu merkezine alan bir siyasî yapının gelişmesine katkıda bulunmayacağı açıktır. Kısacası, Millî Güvenlik Bilgisi dersi, yalnızca içerdiği spesifik sorunlar dolayısıyla değil, veren kişilerden, veriliş tarzına, genel içeriğinden taşıdığı açık ve örtük mesajlara kadar bir bütün olarak militarizasyona katkıda bulunmaktadır.

Millî Güvenlik Bilgisi dersinin içerdiği militarist ögeler kadar, dikkat edilmesi ve araştırılması gereken bir diğer konu da bu dersin cumhuriyet tarihi boyunca tartışılmadan kabul görmüş olmasıdır. Askerî üniformanın ve askerî söylemin sivil eğitimdeki varlığı nasıl olmuş da bu derece *normalsenmiştir*? Çok kimsenin bu dersi önemsememesinde, "gülüp geçilen bir dersti" tanımlamalarının arkasında bu normalenme yatmaktadır. Kısacası, askerlerin okul koridorlarında ve sınıflardaki varlıkları "gülünüp geçilecek" normallikte bir pratik halini almıştır.

Millî Güvenlik dersi gibi bir uygulamanın bugüne kadar merak ve tartışma konusu olmaması iki şekilde açıklanabilir: militarizm kendisini herkesten gizleyecek kadar başarılı olmuştur veya pek çok kişi (en başta da akademisyenler) militarizasyon süreçlerini fark ettikleri halde sorunsallaştır*ma*mayı tercih etmiş, bu süreçlerin doğrudan veya dolaylı aktörleri olmaktan kaçınmamışlardır. Her iki durumda da militarizmi gö-

rünür kılmak özel bir önem kazanmaktadır. Türkiye tarihini ve bugününü anlamak açısından bu görünürlük önemli bir akademik ve siyasî basamak olabilir.

KAYNAKÇA

Afet (1930). *Askerlik Vazifesi*. İstanbul, Devlet Matbaası.

Akman, Ayhan (2002) "Milliyetçilik Kuramında Etnik/Sivil Milliyetçilik Karşıtlığı, *Milliyetçilik: Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Cilt 4* (der. Tanıl Bora) içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 81-90.

Aktar, Ayhan (2000) *Varlık Vergisi ve 'Türkleştirme' Politikaları*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Altınay, Ayşe Gül (2001) *Making Citizens, Making Soldiers: Military Service, Gender and National Identity in Turkey*, Doktora Tezi, Kültürel Antropoloji Bölümü, Duke Üniversitesi.

Altınay, Ayşe Gül (1999) "*Askerlik Vazifesi*'nden *Millî Güvenlik Bilgisi*'ne: Askerlik ve Egitim," *Birikim*, 125-126 (Eylül-Ekim): 200-208.

Altınay, Ayşe Gül ve Tanıl Bora (2002) "Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik" *Milliyetçilik: Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Cilt 4* (der. Tanıl Bora) içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 140-154.

Baraz, Nesrin ve Kütük Muzaffer (1998) *İlköğretim Türkçe 1*, Eskişehir: Türkiye Eğitim Gönüllüleri Vakfı Yayınları

Bora, Tanıl (1998) *Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslâmcılık*. İstanbul: Birikim Yayınları.

Foucault, Michel (2000) *Hapishanenin Doğuşu*. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: İmge Kitabevi.

Howard, Michael (1976) *War in European History*, Oxford and New York: Oxford University Press.

Kaplan, İsmail (1999) *Türkiye'de Millî Eğitim İdeolojisi ve Siyasal Toplumsallaşma Üzerindeki Etkisi*. İstanbul: İletişim Yayınevi.

MEB Komisyon (2002) *Türk Dili-Lise 2*. Ankara: Millî Eğitim Basımevi.

Millî Güvenlik Bilgileri I (1965) İstanbul: Okat Yayınevi.

Millî Güvenlik Bilgisi Öğretimi Yönetmeliği, 28.12.1979, Karar No: 8/37, *Resmi Gazete* Tarihi: 02.02.1980, *Resmi Gazete* No: 16888. (1983, 1987, 1993, 1996 ve 1998 Değişiklik Mevzuatları ile)

Millî Güvenlik Bilgisi Dersi Öğretim Programı, Millî Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi, Nisan 1998, No. 2487, s. 569-574.

Mosse, George L. (1993) *Confronting the Nation: Jewish and Western Nationalism*. Hanover ve Londra: Brandeis University Press.

Mumcu, Ahmet Prof. Dr. ve Mükerrem K. Su (2001) *T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük*, İstanbul: Millî Eğitim Yayınevi.

Özel, Mehmet (der.) (2000) *2000'li Yıllara Girerken Türk Ordusu*, Ankara: Ankara Ticaret Odası.

Sarıca S. ve M. Gündüz (2002) *Türkçe-7*. İstanbul: Fil Yayınları.

Şahin, Muhammed Yrd. Doç. Dr. (2000) *T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük - İlköğretim 8*, Ankara: Dörtel Yayıncılık.

Şenüver, Güler, Dr. Ezihan Karabulut, H. Samim Kesim, Rifat Turgut, Nesime Ercan, Mustafa Küçükbaycan, Hasan Uslu, Aliye Akay (2002) *Sosyal Bilgiler 5*, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Tekışık, Hüseyin Hüsnü (1999) *İlköğretim Hayat Bilgisi Ders Kitabı 2*, Ankara: Tekışık Yayıncılık.

Tosun, Cemal Prof. Dr., Prof. Dr. Nevzat Aşıkoğlu, Doç. Dr. Hasan Hüseyin Dilaver, Ömer Öcal (2002) *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi-Lise 2*, Ankara: Gün Yayıncılık.

Ünder, Hasan (2001) "Goltz, Milleti Müsellaha ve Kemalizmdeki Spartan Ögeler" *Tarih ve Toplum*, no. 206 (February), s. 45-54.

Ünder, Hasan (1999) "30'ların Ders Kitaplarından ve Kemalizm'in Kaynaklarından Biri: Milleti Müsellaha ve Medeni Bilgiler" *Tarih ve Toplum*, no: 192 (Aralık), s. 48-56.

Yeğen, Mesut (2002) "Yurttaşlık ve Türklük", *Toplum ve Bilim*, sayı 93, s. 200-217

Yıldız, Ahmet (2001) *Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)* İstanbul: İletişim Yayınları.

Yıldız, Nezihe (2000) *Türkçe-6.Sınıf*. İstanbul: Mahir Yayınları.

Yılmaz, Fehmi ve Nurettin Yanıkoğlu (2002) *İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi-7*, İstanbul: Okyay Yayıncılık.

Zürcher, Erik Jan (der.) (1999). *Arming the State: Military Conscription in the Middle East and Central Asia 1775-1925*. London and New York: I.B.Tauris.

TÜRKİYE'DE MERKANTİLİST MİLİTARİZM 1960-1998

TAHA PARLA

Türkiye'de Ordu Yardımlaşma Kurumu'nda vücut bulan merkantilist militarizm konusuna ilk defa 1974 yılında eğildim (Parla 1974). Bu yazının ilk bölümünde, sorunu o zamanki durumuyla ele alacağım. İkinci bölümde konuyu OYAK olgusu üzerinde güncelleştireceğim. Üçüncü bölümde TSKGV (Türk Silâhlı Kuvvetler'ini Güçlendirme Vakfı) adı altında ortaya çıkan Türk merkantilist militarizminin ikinci bütünleyici dalgasının özelliklerini inceleyeceğim. Bu olgunun eleştirel bir gözle değerlendirilmesi Türk siyaseti ve ekonomi politiğinin daha iyi anlaşılması için büyük önem taşıdığından, son bölümde hem böyle bir değerlendirmenin bazı yollarını arayacağım, hem de bu konunun Türkiye'de siyasal, kültürel, anayasal hemen her alana yayılan daha kapsamlı bir militarizm olgusunun içinde nasıl incelenebileceği konusunda bir yol önereceğim.

OYAK 1961-1974

Türkiye'de 27 Mayıs 1960 askerî darbesinden kısa süre sonra, günün askerî-sivil hükümetince önerilen sui generis bir yasa maddesi Kurucu Meclis tarafından çıkarılan bir "Özel Kanun"[1]

1 Yasa No: 205, Kabul Tarihi: 3/1/1961; Yürürlüğe Giriş Tarihi: 1/3/1961. Metin için bkz. T.C. Başbakanlık (1961, s. 982-997).

ile OYAK adı altında bir oluşum meydana getirerek, hızla onandı. Yasanın "amaç" maddesi (Türk Silâhlı Kuvvetler'i üyeleri için yardımlaşma hizmetlerinin sağlanması), oluşumun asıl etkinlik alanını olduğundan eksik gösteriyordu; son maddenin ayrıntılı listesi, büyük bir ticari işletmenin silâhlı kuvvetlerin kurumsal yapısıyla birleştirileceği gerçeğinden azını anlatmıyordu. Çoktan siyasetçi olmuş at sırtındaki memur, tüccar, sanayici, sermayedar ve gelir sahibi olacaktı.

Öyle de oldu ve bunu başarılı bir şekilde yaptı. Birleşmeyi izleyen on yılda (1962'den 1970'e) OYAK'ın net değeri şaşılacak bir biçimde yüzde 2400 oranında arttı (OYAK 1974) ve bu holding Türkiye'nin en büyük anonim şirketlerinden biri durumuna geldi. 1970'de OYAK'a bağlı şirketlerin etkinlikleri şunları içeriyordu:

Süpermarket Zincirleri: Ticaret, pazarlama ve tüketim mallarının perakende satışları (bu etkinlik Türkiye'de garnizonlarca işletilen P-X tipi ordu kooperatifleriyle karıştırılmamalıdır).

Emlak Etkinlikleri I: Hükümet kuruluşları ve ticari kurumlar için iş merkezlerinin yapımı, satımı ve kiralanması.

Emlak Etkinlikleri II: Özel kişilere yönelik, kat mülkiyetine dayanan konutların, otel ve sinema binalarının ve benzeri başka eğlence yerlerinin yapımı, satımı ve kiralanması (garnizonlarca işletilen ve sermayesi Savunma Bakanlığı bütçesinden sağlanan gazino ve muvazzaf subay misafirhaneleriyle OYAK'ın kendi üyeleri için sağladığı ayrıcalıklı krediler ve konut edindirme hizmetleriyle karıştırılmamalıdır.)

Hisse senetleri ve Bonolar: Çeşitli anonim şirketlerin hisse senetleri ve bonoları (kendi iştiraklerinin ya da ortak olduğu işletmelerin hisse senetleri dışında)

Sigorta işlemleri: OYAK Sigorta Şirketi

Ortak Girişimler: Otomobil Sanayii (ithal edilen temel parçaların birleştirilmesi, diğer parçaların üretimi, Renault girişimi)

- Renault için parça ithalat şirketi
- Lastik sanayii (Goodyear lisans işlemi)
- Petrol ürünleri ve bunların işlenmesine dayalı sanayi kolları (Petkim)

- Konserve sebze sanayii
- Tarım ürünleri sanayii
- Çimento sanayii.

OYAK'ın tam anlamıyla "yardımlaşma" etkinlikleri, malî portfolyosunun yalnızca yüzde 20'sini oluşturur. (Tam da yukarıda yapmış bulunduğum "eksik gösterme" yorumu gibi.) Nitekim, artan maaşlara ve hükümet bütçesinden aldıkları yan ödemelere ek olarak, emekli maaşları, ölüm ve kaza sigortası hizmetleri, krediler, üyelere konut kredisi vb. gibi etkinlikler geçen on yılda subayların yaşam düzeylerini yükseltmiştir.

OYAK'ın yukarda saydığımız ekonomik etkinlikleri, OYAK'ın portfolyosunun yüzde 80'ini oluşturur ve açılımı şöyledir:[2]

yüzde 10- ticaret, satış, sigorta
yüzde 10- emlak işleri, hisse senetleri ve bonolar
yüzde 30- motorlu araçların ithali ve birleştirilmesi
yüzde 20- petrol ürünleri ve rafineriler
yüzde 1 - gıda sanayii ve tarım ürünleri
yüzde 9 - çimento

Bu dağılımdan da anlayabileceğimiz gibi, OYAK'ın yatırımlarının yalnızca bir bölümü üretime yöneliktir ve öyle olduğunda bile bu yatırımlar kalkınma amaçlı yatırımların sanayiye uygun, altyapısal ve hattâ ithal ikameci biçimlerine bütünüyle yönlendirilmemektedir. Dolayısıyla OYAK'ın ekonomik etkinliklerini ulusal ekonominin gelişimine önemli katkılarda bulunan, yatırımlara belirgin bir öncelik veren girişimler olarak tanımlamak güçtür. Bu etkinlikler, gerçek anlamda, kâr amaçlıdır.

Üzerinde durulması gereken bir başka nokta ise, Türk ordusunun bu yeni ekonomik gücünün ve kaynaklarının hiçbir biçimde ulusal bir savaş sanayiine aktarılmasının düşünülmüyor oluşudur. Bu noktadan hareketle, OYAK'ın ekonomik etkinliklerinin, ulusal ekonominin gelişimine katkı yapmak bir yana,

2 Bu hesaplar Ordu Yardımlaşma Kurumu (1971)'den sağlanan istatistiki verilere dayanmaktadır.

kendine yeten bir ulusal ordunun varlığını bile amaçladığını söylemek zordur.[3]

OYAK, gelirlerini çeşitli kaynaklardan sağlar: 1. Kâr getiren yatırımlarından edindiği geliri (ki bunlar tekrar yatırıma yönlendirilir. OYAK üyeleri hissedar değil aidat ödeyicisidir, bu yüzden onlara kâr payı dağıtmaz) 2. Bağışlar (daha çok hazine tarafından bağışlanan devlet arsaları) 3. Üyelerden toplanan kesintiler (Silâhlı Kuvvetler'in muvazzaf subayları OYAK'ın doğal üyesidir. Savunma Bakanlığı'nın sivil memurları ve OYAK'ın yüzde 50'den fazla hissesinin olduğu ticari kuruluşlardaki sivil memurlar da gönüllü üye olabilir; her ikisinin de aylık maaşlarının yüzde 10'u aidat olarak kesilir. Ayrıca yedek subayların maaşlarının yüzde 5'i kesilir; ama bunların karşılıklı yardımlaşma fonlarından yararlanma hakkı yoktur.) 4. Krediler ve kamu borçları (teminatlı ya da teminatsız).

OYAK'ın bu şaşırtıcı ticari başarısı yalnızca işbilir bir yönetime bağlanamaz; ne var ki hem özel sektörün hem de kamu iktisadî kuruluşlarının OYAK'a sağladıkları ve sağlamayı sürdürdükleri uzmanlığın bu başarılı yönetimde payı büyüktür. OYAK, özellikle ilk sermaye koyma süreçlerinde hayatî önem taşıyan kredi kolaylıklarından da yararlanmaktadır. OYAK'ın kamu sektöründen ve özel sektörden aldığı hem yönetici insan gücü hem de know how desteği konusunu, bir anlamda, Morris Janowitz'in ordu kuruluşlarının yönetim becerilerinin özel sektöre ve kamu sektörüne akışı hakkındaki önemli görüşüne ters bir durum ortaya koyduğunu belirtmek gerekir (bkz. Janowitz 1964).

OYAK'ın ortak (corporate) başarısını açıklayacak asıl ipucu, aslında, OYAK'ın "Özel Yasa" çerçevesinde yararlandığı başka örneği olmayan, yasal imtiyazlar ve özel girişimler için hükümet bütçesinden verilen bir dizi finansal yardımdır. OYAK

3 1970'lerde askerî gereçler ABD'den sağlanmakta ya da satın alınmaktaydı. Ayrıca deniz ve hava araçları yapımına başlanması için askeriyeye bağışta bulunulmasına dair kamuya yapılan çağrılar da vardı. Başka bir deyişle ordu, ulusal savunmanın yükünü hükümete ve kamuya aktarırken, kendi kaynaklarını kârlı yatırımlar ve merkantilist girişimler için muhafaza ediyordu.

şunlardan muaftır: 1. Kurumlar vergisi 2. Diğer her türlü gelir vergisi 3. Üyelerinden katılım ücreti ve düzenli aidat alan tüm kuruluşların ödediği özel gelir vergisi 4. Bütün satış ve tüketim vergileri 5. Tüm yasal işlemlerden alınan damga vergisi.

Dahası, OYAK'ın serveti, kazancı ve tahsil olunacak hesapları, tıpkı hükümetlerinki gibi üçüncü şahıslara karşı rüçhan hakkına sahiptir. Son olarak, OYAK'ın mal varlığına zarar veren her şahıs ya da kuruluş devlet malına zarar vermiş gibi işlem görür. Bunlara rağmen Özel Yasa, OYAK'ın, Özel Ticaret Yasası'na bağlı yasal bir oluşum olduğunu söyler. Bu çelişkiler tablosunu tamamlamak için, yasanın OYAK'ı Savunma Bakanlığı'na bağlı, malî ve idari anlamda özerk, özel bir anonim şirket olarak tanımladığını ayrıca belirtmemiz gerekir.

Bir başka örneği olmayan bu yarı-askerî işletmenin, Türkiye'nin siyasal dinamikleri üzerinde nasıl bir etkisi oldu ve gelecekte de bu durum nasıl devam edecek? Öncelikle OYAK olgusunun yeterli bir kuramsal ve tarihsel bakış açısına yerleştirilmesi gerekiyor.

Elimizdeki bilgilere baktığımızda öyle görünüyor ki, bu oldukça yüksek düzeyde bir etkinlik durumudur; hattâ C. Wright Mills'in deyimiyle "üçlü erkin" (triumvira), hükümetin, iş dünyasının ve askerî elitin -ki OYAK bu durumun işlevsel bir örnek olayı hattâ birebir karşılığıdır- somut bir örneğidir.

Duruma tarihsel bir açıdan yaklaştığımızda Türkiye'de askerî ve sivil bürokratik elitin iktidar blokunda yer alma konusunda bir geleneği olduğunu görürüz. 1960 askerî darbesinin bir açıklaması da -bu hiçbir biçimde evrensel olarak kabul edilmese de- bu darbeyi, gücünün bir bölümünü filizlenmekte olan Türk burjuvazisinden, bir diğer bölümünüyse mobilize ettiği köylü kitlelerinden alan dönemin yeni türemiş siyasî partisine karşı, ordunun ve eski bürokratik siyasî seçkinlerin kendini güvence altına alma dürtüsüyle gerçekleştirmiş olduğudur. Bu noktadan bakınca, 1961 Anayasası, tek parti dönemindeki 30 yıllık depolitizasyon ve 1950'lerdeki siyasal katılımın ardından, ordunun siyasî rolünü yeniden kurumlaştırmış olduğu için geriye dönük bir belgedir.

Ancak OYAK'ı açıklayacak asıl anahtar, daha ziyade iş dünyasının seçkinleri ile askerî seçkinler arasındaki ilişkide yatar. Bu noktayı daha anlaşılır kılmak için şu simgesel gerçeğe işaret edebiliriz: Muhtırayla yapılan 1971 darbesinden sonra basın, Türkiye'de düzenin ve yasanın koruyucuları olarak görülen komutanların ve onların kurmaylarının onuruna resmî ziyafetler veren ticaret ve sanayi odalarının haberleriyle doluydu.[4] Her şeyi bir yana bırakalım, bu durum, ordunun 1960 darbesi öncesi işadamlığı karşıtı tutumuyla belirgin bir çelişki oluşturuyordu. Ve bu değişimin adı OYAK'tır.

Şu anda, OYAK fikrinin gerçekte nereden çıktığı konusunda belgeye dayalı delilimiz yok. Fakat 205 sayılı yasa, iş dünyası seçkinlerinin, bir ortaklık ya da boyun eğme duygusuyla, orduya hem insan gücü hem de maddi kaynaklar sunmayı -böylelikle ordu da siyasal alanda benzer ekonomik amaçlara sahip bir girişimci olacaktı- akıllıca bir yönelim olarak gördüklerinin bir kanıtıdır. Peki bu balayı ne kadar sürebilir?

Kısa vadede hiçbir sorun görmüyorum. Türkiye ekonomisi olgunlaşmadıkça ve pazarları boş oldukça güneşin altında herkes için bir yer bulunacaktır. Sorunlar uzun vadede su yüzüne çıkacaktır; yani çeşitli ekonomik etkinlik alanlarında bazı daralmalar oldukça. İş dünyasının seçkinleri, OYAK'ın saldırgan tutumuna ve değişen, daralan pazar ve yatırım koşulları içinde çeşitli yasal ayrıcalıklarla korunan haksız rekabetine daha fazla göz yumamayacaklarını fark edeceklerdir. Öyle olsa bile, yine de ikisinin arasında birtakım kartel tipi uzlaşmalar düşünülebilir; böylelikle de OYAK, bir ürünün piyasadaki tek alıcısı olan özel girişimlerin tercih ettiği bir yatırımcı olarak, sanayi, ağır sanayi vb. sahibi olmak üzere yatırımlarının yönünü değiştirecektir - tıpkı Türkiye'nin geleneksel devletçi çerçevesi içinde bu amaca kusursuzca hizmet eden pek çok kamu ikti-

4 1971 yarı-darbesinin nedenleri hâlâ incelenmeyi bekliyor. Ordu iktidardaki partinin yasa ve düzeni korumakta yetersiz kaldığını iddia ediyor. 1960-1971 dönemi boyunca askerî ödeneklerdeki eğilimleri inceleyen bir çalışma başka bilgilerle beraber, bütçedeki askeriyeye ayrılan payın düştüğünü de gösteriyor. Bu durum askerî müdahalenin bir nedeni olabilir.

sadî teşekkülü gibi. (Elbette ordunun girişimci yüzünün günün birinde profesyonel yüzünü ya da bundan geriye kalanı gölgelemeyeceği konusunda bir kesinlik olamaz. Böylesi bir düzenlemenin ordunun mesleki engelleri üzerinde arızî olması gerekir.)

Daha olası bir karşıtlık merkantilist ordu ile siyasî seçkinler arasındadır. En önemlisi, Türkiye'de 1973 seçimleri, beklenmedik bir biçimde, tabanı şehirli işçilere, köylülere ve ülke çapındaki esnafa dayanan, ılımlı, sosyal demokrat bir ideoloji benimsemiş sol merkezli bir parti üretti. Bu süre içinde ordunun bu partiyi kendi ortak kazançları için bir tehdit ögesi olarak görmüş olması epey olasıdır. Bu ortak kazançlar, Eric Nordlinger'in 74 ülkenin durumunda (1970) da çok iyi çözümlemiş olduğu gibi, yalnızca, alışılagelmiş bütçe ayrıcalıklarını değil (karş. Türkiye'de ordu bütçenin yüzde 30'unu alır), daha başka bir bağlamda OYAK'ın temsil ettiği ticari menfaatleri de içerir.

Ordu zaten her yönden güncel ya da potansiyel tehdit algılamaya aşırı mütemayil hale gelmiştir. OYAK gerçeği, kendi kendine yeterli bir açıklamadır. Dahası, OYAK yalnızca siyasal güce değil, şiddet araçlarının tekellerine de dayanmaktadır. Kısacası, Türk siyasetinde OYAK, ordunun ülkenin siyasal gelişimine müdahale etme eğilimini kaçınılmaz bir biçimde arttıracak olan yeni bir dinamiktir.

Militarizm ile ilgili tüm tartışmaların genelinde olduğu gibi, Türkiye'de sivil seçkinlerin yardım ettiği ve yüreklendirdiği bu merkantilist militarizmin ortaya çıkışının kuramsal ve siyasal sonuçları daha geniş çapta neler olabilir? Bu kendi başına bir olgu mudur yoksa temelde benzer sosyo-ekonomik yapıları ve siyasî seçkinleri olan diğer gelişen ülkeler için de olası bir prototip olarak görülebilir mi?

Daha şimdiden sivil seçkinlerin askerî siyaseti, egemen siyaset kültürünün tamamlayıcı bir parçası olarak kabul ettiği ve bu gerçeği resmî ya da gayrı-resmî düzenlemelerle kurumlaştırdığı yeter sayıda ülke vardır. Askerî seçkinler de bu sivil seçkinlerin çok tuttuğu rejimlerin tarafında olma konusunda on-

ları memnun etmekte başarısız olmamışlardır. Ve sonuç, otoriter, işbirlikçi ve teknokrat-seçkinci siyasî sistemlere doğru bir eğilimdir.

Şili'de asker, bürokrat, ticaretle uğraşan ve meslek sahibi seçkinlerin yakınlarda gerçekleşmiş olan koalisyonu konumuzla ilgisiz değildir. Askerî cunta ve Gremiolar[5] arasındaki resmî olarak açıklanmış bu işbirliği aklıma şu ilginç soruyu getiriyor: Bu ilişki girişimi çeşitli kurumların önde gelen temsilcilerinin arasında bir siyasî konsensus düzeyinde mi kalacak, yoksa Türkiye'de olduğu gibi ekonomik çıkarların kabul görmesine ve OYAK tipi bir kurumsal birleşmeye mi varacak? Bence yanıt, "güvensizlik" duygularının düzeyine ve iş dünyası seçkinlerinin toplumdaki diğer gruplara karşı sıfır-toplamlı tutumlarına bağlıdır. Eğer bunlar yüksek olursa Türk iş dünyası seçkinlerince ödenen bedel, Şili'deki iş dünyası seçkinlerinin ya da onların herhangi bir yerdeki benzerlerinin ödemiş oldukları bedelin yanında aşırı görülmeyecektir.

OYAK fenomeni, başka yerlerde benzerleri oluşsun ya da oluşmasın, var olan asker-sivil ilişkisi modelleri konusunda bir yeniliği temsil etmektedir. Örneğin Alfred Stepan (1971, s. 57-66) tarafından ortaya konan dört geleneksel ve iki modern modele uymamaktadır. Bunlar aristokratik, komünist, liberal ve mesleki modeller ile askerî diktatörlük ve modernleşmeci askeriye modelidir. Bu, Stepan'ın Brezilya örneğine dayanarak oluşturduğu "ılımlaştırıcı modele"de uymaz. Bu model askeriyenin katı politik davranışını ifade etmektedir. Türk askeriyesinin OYAK vakasında politik ve ekonomik alan arasındaki sınır flulaşmıştır.

Böyle bir kategorinin henüz oluşturulmamış olması, günümüz sivil-asker ilişkilerinde bu tip bir biçimin tek bir ülke tarafından sergileniyor olmasının bir sonucu olmayabilir; ama öyle sanıyorum ki böyle bir sınıflandırma uzun zaman geçmeden tasarlanacaktır.

OYAK'ın kurumsal yapısı aşağıdaki gibidir:

---

5 Bkz. *New York Times*, 28 Ekim 1973. Gremiolar büyük ve küçük girişimciler, beyaz yakalılar, teknikerler ve profesyonellerin oluşturduğu birliklerdir.

Temsilciler Meclisi: OYAK'ta en çok sürekli üye sahibi olan askerî birim komutanları tarafından seçilen en az 50 en çok 100 üyeden oluşur. Seçimleri için gerekli süreç Özel Önergelerle düzenlenir. Savunma Bakanı başkanlık eder, onun yokluğundaysa Genelkurmay Başkanı başkanlık eder. Her üç yılda bir toplanır.

Genel Kurul: 40 üyeden oluşur. Bunların yirmisi Temsilciler Meclisi tarafından seçilir. Diğer yirmisi şöyledir:

Millî Savunma Bakanı

Maliye Bakanı

Genelkurmay Başkanı

Kara, Deniz ve Hava kuvvetleri komutanları veya Kurmay başkanları, Jandarma Genel Kumandanı veya Kurmay Başkanı

Sayıştay Başkanı

Umumi Murakabe Heyeti Başkanı

Türkiye Bankalar Birliği İdare Heyeti Başkanı

Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Başkanı,

Savunma Bakanlığı'nın ve Genelkurmay'ın atamış olduğu yüksek rütbeli subaylar [6 kişi]

Savunma Bakanlığı'nın atamış olduğu iş dünyasından saygın yöneticiler [3 kişi]

Bu kurula Savunma Bakanı, onun yokluğundaysa Maliye Bakanı başkanlık eder.Her yıl toplanır. (32/8 asker-sivil oranına dikkat edelim)

Yönetim Kurulu: Yedi üyeden oluşur. Üçü Savunma Bakanının ve Genelkurmay Başkanının gösterdiği adaylar arasından Genel Kurul tarafından seçilir. Diğer dört üye, maliye, hukuk ve bankacılık ve sigorta sahalarında ihtisas, tecrübe sahibi ve yüksek tahsilli olmak şartıyla Maliye ve Millî Savunma Bakanları ve Sayıştay, Umumi Murakabe Heyeti, Ticaret Odaları Ticaret Borsaları Birliği ve Türk Bankalar Birliği İdare Heyeti Başkanlarından müteşekkil ve bu maksatla hususi olarak teşekkül edecek bir seçim komitesi tarafından seçilir.

Üç yıl süreyle hizmet veren Yönetim Kurulu Başkanını da yine bu özel komite seçer (4/3 sivil-asker oranına dikkat edelim).

Genel Müdür: 3 yıllık bir süre için Yönetim Kurulu tarafından atanır. Ayrıca kurulun bir re'sen üyesidir.

Denetleme Kurulu: Biri, Millî Savunma Bakanı tarafından gösterilecek beş namzet arasından Genel Kurulca; biri, Umumi Murakabe Heyeti başkanı ve biri de Türkiye Bankalar Birliği İdare Heyeti Başkanı tarafından seçilecek üç kişiden oluşur.

Kısacası OYAK, orduyu, yüksek sivil bürokrasiyi ve iş dünyasının ileri düzeydeki kurumlarını organik bir biçimde birleştiren, hem ordunun hem devletin hem de özel sektörün ortak sermayesi ile yönetilen ulusal ve ulus-aşırı, yasal-kurumsal bir kuruluştur.

OYAK 1974-1998

Biri, 24 sene sonra OYAK'ı tekrar araştırsa birkaç şey karşısında büyük şaşkınlığa düşecektir. Öncelikle bu kurumsal yapı, yaşamın pek çok alanında çok düşük düzeyde kurumlaşabilmiş Türkiye gibi bir ülkede çok yüksek bir dayanıklılık sergiledi. OYAK Kanunu, yasal rejimin değişikliğe uğramış çok sayıda düzenlemesinin aksine, yalnızca birkaç önemsiz değişikliğe uğradı, bu değişikliklerin hiçbiri kurumu etkilemedi ve neredeyse hepsi üyelere yardımlaşma fonundan yapılan ödemelerin miktarı ve türü ile ilişkiliydi.

1974'te yayımladığım yazımda düzeltmem gereken somut bir yanlışlık var. O yazıda OYAK Kanunu'nun, Kurucu Meclis'in alt kanadı Temsilciler Meclisi ile cunta üyelerinin yer aldığı üst kanat olan Millî Birlik Komitesi'nin oluşturduğu yasama organı tarafından çıkarıldığını söylüyordum. Oysa bu yasa, Kurucu Meclis'ten önce hazırlanmış ve ilân edilmişti. Yasa 27 Mayıs 1961 Anayasası'nın Kurucu Meclis tarafından kabulünden çok daha önce Millî Birlik Komitesi tarafından 3 Ocak 1961 günü kabul edildi.

Millî Birlik Komitesinin Genel Kurul'da yapılan OYAK yasası tartışması kayıtları (TC Millî Birlik Komitesi 1961, s. 12-35), subayların ekonomik durumlarından ve imkânlarından hoşnutsuz olduğunu, OYAK'ı bir "büyük dönüşüm" ve duru-

mu düzeltmek için bir "ilk adım" olarak gördüklerini, toplantıda çok az karşıt görüş öne sürüldüğünü ve bunların da yalnızca birkaç önemsiz konu hakkında olduğunu ve 42 maddelik yasanın tek bir günde hemen kabul edildiğini gösteriyor.

Daha ilginç olanlarsa şunlardır: OYAK yasasının taslağını hazırlayan komitenin bir üyesi yasanın aktuaryaya dair hükümleri üzerinde üç buçuk aydır çalışmakta olduklarını söylüyor, yani darbeden yalnızca birkaç ay sonra yasa üzerinde çalışmalar başlamıştır.

Bütün bu oluşum içinde Yönetim Kurulu'nun ne kadar önemli bir yeri olduğu konusunda ise bir başka anlatımdan şunu öğreniyoruz:

"Deneyimli ve hattâ bu alanda birer otorite olarak görülen pek çok insanla dayanışmayı gerekli kılan bir işleyişi de yasaya ekledik.... Bu kuruluşta silâhlı kuvvetlerin egemen olmasını istemedik. Çünkü pazar koşullarını bilmiyoruz, ticaret alanına ilişkin bilgimiz de çok az." (*a.g.y.*, s. 17)

Ayrıca bunun tamamiyle özel bir girişim olduğunu öğreniyoruz: "Buradaki etkinlik devlet hizmeti değil... Bu, bizim kendi işlerimizi düzenlemek için oluşturduğumuz bir kurumdur." (s. 20) Ve şunu da öğreniyoruz: "Bu şirket ulusal çapta büyük bir şirket olacak." (*a.g.y.*, s. 24)

Yukarıdaki öngörülerin sağlamlığını tartışmaya başlamadan önce bu yeni projeye danışmanlık yapan sivil otoritelerin kimliğine dair cehaletimi ve merakımı itiraf etmek isterim. Bu konuda çalışacak başka araştırmacılar bu konu hakkındaki bilgilerini daha derinleştirmek isterlerse Millî Birlik Komitesi üyeleriyle görüşmeler yoluyla işe başlayabilirler. Bu üyelerin isimleri listede mevcuttur. (bakınız T.C. Millî Birlik Komitesi 1961).

Askerî seçkinler ve iş dünyasının seçkinleri arasında kusursuz bir görüş birliğinin varlığı, Türk sanayisi ve ticaretinin "imparator"u Vehbi Koç'un ve Türk özel bankacılığının baronu Kazım Taşkent'in, ilk yönetim kurulunda yerlerini almış olmalarıyla ve ayrıca ilk önemli OYAK girişimlerinde - Koç, OYAK-Goodyear'da; Taşkent, OYAK-Renault'da- birer kurucu hissedar olmalarıyla kanıtlanmıştır.

Çeyrek yüzyıl sonra OYAK'ın dikkate değer bir ikinci özelliği ise, yardımlaşma etkinliklerinin ötesinde, ekonomik girişimlerinin istikrarı ve sürekli gelişimidir. 1974 yılındaki görünümünü, çeşitlenen yatırımlarının boyutunu ve etkinliklerini (OYAK'ın 1971'de kendisinin yayımladığı 10. yıldönümü kitabına dayanarak) 1998'dekilerle karşılaştırınca (kendi internet sitelerindeki verilere göre)[6] OYAK'ın özgün girişimlerinden çok azını devam ettirmediğini (ki bunlar çok küçük girişimlerdir), neredeyse hepsinde çok başarılı olduğunu ve sahip olduklarına epey sayıda yeni varlıklar eklediğini görürüz. Bunların arasında ulaşım; ithalat-ihracat-ticaret, turizm, otomobil pazarlama, tavukçuluk, bisküvit ve bankacılık gibi yeni sektörlerde şirketlerle, daha önceki sektörlerde sigorta, gıda-pazarlama, çimento, borsa etkinlikleri gibi yeni kollar vardır ve oligopolcu durumunu özellikle çimento ve otomotiv sanayii gibi sektörlerde pekiştirmiştir (Tablo 1).

Bu ham veriler çok sayıda ilginç araştırma sorusunu aklıma getiriyor: 1. OYAK'ın her bir sektördeki pazar payı ve kontrolü nedir? 2. OYAK'ın her bir şirketteki yerel ve yabancı ortakları kimlerdir ve bu, söz konusu pazarların/sektörlerin yapısını nasıl etkiliyor? 3. OYAK'ın tercih ettiği iş ortaklarının hem ekonomide hem siyasette makro düzeyde sorunlar hakkında karar verme konusunda etkileri olacak şekilde ayırdedilebilir bir şablonları var mıdır? 4. Ordu ve iş dünyası seçkinleri arasındaki ortak girişimlerde dahili karar alma yöntemi nedir ve bu ortaklıklar sermayenin öbür kesimlerince nasıl görülüyor?

Böyle bir araştırma, bence, Türkiye'nin dünya siyasal ekonomisine iki ilginç ve özellikli katkısından birine ışık tutacak; öteki ise, özellikle tek parti döneminin "Bankacılık Olayı" olan İş Bankası'dır. Yine dikkat çekici bir yasal şaheser olan İş Bankası, ne bir özel işletme ne de kamu işletmesiydi; herhangi

---

6 Bkz. http://www.oyak.com.tr/reno.htm / mais2.htm / omsan2.htm / selyak2.htm / gyear2.htm / tukas2.htm / hektas2.htm / tam2.htm / eti2.htm -tr / insaat2.htm / oytas2.htm / oytur2.htm / adana2.htm / bolu2.htm-tr / UNYE2.htm / mardin2.htm / nigde2.htm / isken2.htm / elazig2.htm / bank2.htm / sigorta2.htm / menkül2.htm / halk2.htm / axa2.htm (tüm ziyaretler 04/08/1998); ayrıca bkz. OYAK (1991)

birinin kolaylıkla parti sektörüne ait bir yapılanma olarak sınıflandırabileceği bir kurumdu. Siyasî parti, parti başkanları, partinin seçkinlerine yakın olan özel şahıslar, bu bankanın hissedarları olarak bir bütünsellik içinde biraraya gelmişti. Bu, Türkiye'de kapitalizmin gelişimini ve doğasını, devlet-sermaye ilişkilerini ve Türk girişimci sınıfının alışkanlıklarını ve karakterini betimliyordu. (Devlet bankalarının çeşitli özel kimselerle ortak girişimlerinin hikâyesi ise, araştırmacıları bekleyen bununla ilgili bir başka alandır.)

Benzer biçimde, 1960 darbesi sonrası döneminin OYAK'ı, tüm yardımcı siyasal ve ideolojik sonuçları ve kararlarıyla günümüz devlet/ordu-sermaye ilişkilerini açıklayacak bir anahtardır. 1974 yılında yayımladığım çalışmamda ortaya attığım sorular henüz araştırmacılar tarafından yanıtlanmamıştır. Bu konuya geçmeden önce, OYAK olgusu ve o sırada gelişmekte olan (şimdi de olgunlaşmamış olduğunu söylemeliyim) sosyal demokrat hareket arasında olası bir gerilimi naifçe varsayarak kendimce yapmış olduğum kötü bir öngörüyü ya da daha doğrusu, büyük bir yanlışı kabullenmeliyim.

Bankacılık sektöründe aynı derecede önemli olmasa da değinmek istediğim birkaç nokta daha var: Bunlardan biri OYAK'ın bankacılık sektöründeki varlığını 1991 yılında Türk Boston Bankası'ndaki yüzde 34.5 hisse payından yüzde 100 hisseye sahip olduğu OYAKBANK'a dönüştürme sürecidir. (Ve dünyada hangi ordunun bir bankası vardır?) Ya da çimento sektöründe: Kendi açıklamalarına göre, 1991'de OYAK'ın dört çimento fabrikasında hissesi vardı (Adana yüzde 48, Bolu yüzde 47, Ünye yüzde 50, Mardin yüzde 50) (OYAK 1991, sayfa.40). 1998'de bu hisseler sırasıyla yüzde 54, yüzde 53, yüzde 51, yüzde 51 olarak arttı ve bunlara üç fabrika daha eklendi. (Niğde yüzde 10, İskenderun yüzde 13, Elazığ yüzde 35). 1990'da Türkiye'nin yıllık çimento üretiminde OYAK'ın dört fabrikasının payı yüzde 11.9, tuğla üretimindeyse yüzde 13.9'du (*a.g.e.* s. 107). OYAK'ın yakın gelecekte pazar payını yüzde 20'ye çıkaracağı konusunda ilân edilmiş bir amacı vardı. (bakınız. s. 108). "Özetle, OYAK, çimento sektöründe önemli

bir konuma sahiptir ve bu konumu sürekli gelişerek koruyacaktır." *(a.g.e.)*. Ve bugün OYAK Türkiye'nin ilk iki imparator holdingiyle, Koç'la otomotiv sektorunde, Sabancı'ylaysa çimento sektöründe, oligopolcü bir durumu paylaşmaktadır.

"Türkiye'nin En Büyük 500 Sanayi Kuruluşu"na göre (İstanbul Sanayi Odası Dergisi, 1997) OYAK-Renault, Türkiye'nin en büyük dördüncü özel şirketidir ve tüm şirketler içinde henüz özelleştirilmemiş dev boyutta bazı kamu işletmelerinin ardından onuncu sıradadır. KOÇ'un TOFAŞ'ı, sırayla, ikinci ve yedincidir. Bu ikili, otomotiv sektörüne egemendir. OYAK-Renault, yine "500 Büyük"e göre Türkiye'de ikinci "en çok kâr getiren" ve "katma değer" ölçüsüne göre üçüncü en büyük şirkettir.

Goodyear özel şirketler arasında en büyük 19., bütün diğer şirketler arasındaysa 27.'dir, sektörde yalnızca, OYAK'ın başka ortaklıklarının bulunduğu SABANCI'nın Brisa'sının ardında ikinci sıradadır. OYAK'ın şu anda bulunan 25 girişiminin dışında, endüstriyel olarak sınıflandırılanlardan 9 tanesi en büyük 411; 7 tanesi en büyük 338; 4 tanesi en büyük 153 özel şirket arasındadır. Bu bilgiler, OYAK'ın her sektördeki durumunu -özellikle otomotiv pazarlama, ulaşım, inşaat, gıda ve kimya, finans ve borsa- anlaşılır kılmak amacıyla, endüstriyel holdingleri için olduğu kadar, endüstriyel olmayan girişimleri için de biraraya getirilmeli ve düzenlenmelidir. OYAK Türkiye'nin pazar ekonomisini yönlendirecek kadar güçlü bir kuruluştur.

OYAK'ın bütün holdinglerinin iç düzeninin yıllar içinde geçirdiği evrim de bir araştırma gerektiriyor. Ham veriler, otomotiv ve lastik sanayilerinin ağırlıklarını koruduğunu; ama gıda ve kimya, çimento ve inşaat, emlak, finans ve borsa kuruluşlarının ve servetlerinin 1970'den beri çok büyük ölçüde arttığını gösteriyor. OYAK'ın sırasıyla kâr, kira ve faiz biçiminde güvence altına aldığı kazançların karşılaştırması özellikle ilginç olurdu.

Yirmi beş şirketi ve Türk ekonomisindeki ayrıcalıklı durumuyla -menkûl ve gayrimenkûl- OYAK, 1980'ler ve 1990'larda

Türkiye'nin en büyük 4.[7] veya 5.[8] holdingi oldu. Ordu ve büyük iş dünyası arasında ciddi hiçbir kazanç çatışması yaşanmadı; tersine, OYAK tam bir "huzur evliliği" ya da daha Türkçe bir deyişle "mantık evliliği" olduğunu kanıtladı. Huzurlu bir birliktelik olmanın da ötesinde, hikâye, bir birlikte yaşama öyküsüne döndü ve kusursuz bir denge içinde, ordu sermayeci, sermayeciler militarist oldu.

1974 tarihli makalemdeki görüşlerimden biri -darbenin en önemli sebeplerinden ve sonuçlarından biri ücretlerin dondurulması ve sendikal hareketin yasaklanmasıdır- 1980'lerde doğrulandı. OYAK'ın kendisi ortaklarına ve yeni sosyal sınıfının diğer üyelerine ek olarak büyük bir ücretli emek alıcısı oldu;[9] söz konusu sınıf böyle önlemlerin alınmasını bir süredir talep ediyordu.

OYAK'ın 38. Genel Kurulu'nun almış olduğu ilginç kararlar-

---

7 Sönmez (1992) sayfa 226, 1986'nın en büyük holdinglerinin "sermaye"si için şu rakamları verir: Koç Holding, 35 milyar TL; Sabancı Holding, 32 milyar TL; Çukurova Holding, 26 milyar TL; OYAK, 22 milyar TL. Sönmez OYAK'ın etkinlik raporlarında yayımlanmış bilançolarından OYAK'ın 1986'daki "yıllık gelir"ini, "masraflar"ını ve "kazançlar"ını hesaplar(sayfa 228): sırasıyla 12.1 milyar, 1.4 milyar, 10.7 milyar. Sönmez ayrıca OYAK'ın çok da iyi işlemeyen girişimlerini kurtarmak için başvurduğu bir başka elverişli yönteme işaret eder: Bir kamu işletmesine ya da devlet bankasına satmak ya da bir devlet bankasından kredi almak (TOE ve MAT'ı Ziraat Bankası'na) (sayfa 229).

8 Süvari OYAK'ı beşinci en büyük holding şirketi olarak sıralar. Süvari ayrıca yararlandığı kaynağı göstermeden 1996 yılı için şu tabloyu verir (1998, s. 22-23)

OYAK girişimlerinin ekonomik göstergeleri, 1996

Girişimci grup	*Toplam yatırım*	*Kâr*	*OYAK'ın kâr payı*
Otomotiv	4.9 trilyon	21.9 trilyon	4.0 trilyon
Çimento	5.6 trilyon	5.2 trilyon	1.5 trilyon
Gıda-kimya	2.1 trilyon	2.3 trilyon	0.5 trilyon
Hizmetler	0.4 trilyon	0.4 trilyon	0.2 trilyon
Mali	4.5 trilyon	5.1 trilyon	2.9 trilyon
Toplam	17.7 trilyon	36.0 trilyon	9.2 trilyon

Süvari, kanıt göstermeden, OYAK'ın aslında Amerikalı uzmanlarca tasarlandığını ve bir bankası olan diğer tek ordunun Guatamala ordusu olduğunu söyler. Ayrıca, 1997'de OYAK için şu rakamları verir: "net değer" 84 trilyon; "net kâr" 32 trilyon.

9 1990'da OYAK Holding 23.000 personel istihdam ediyordu. Bkz. OYAK *a.g.e.*, s. 39.

dan bazıları şunlardır: OYAK'a, kâr getirecek bir yatırım olarak bir özel okulun kurulması tasarlanacaktır. (9. karar) OYAK'ın ve OYAK'ın tüm ortak girişimlerinin parasal işlemleri OYAK-BANK kanalıyla gerçekleştirilecektir; fon ve portfolyo yönetimi etkinlikleri genişletilecek ve çeşitlendirilecektir (2. tavsiye). Yönetim Kurulu yatırımlardan gelecek kazançları arttırmak, OYAK'ın yatırımlarını sektörel bir temelde toplamak ve güçleri birleştirmek, yani, ayrı ayrı sektörlerdeki bütün gücünü arttırmak için diğer şirketlerle ortaklık kurmak üzere yönlendirilecektir (3. tavsiye).[10]

Bu tavsiye, aslında, OYAK'ın uzun süredir yapmakta olduğunun bir kez daha ifade edilmesi ve onaylanmasıdır. 1989'da OYAK'ın otomotiv sektöründeki üç devasa kuruluşu, OYAK-Renault, MAİS ve Goodyear, OYAK'ın o yıl içindeki toplam kazancının yüzde 66'sını sağlıyordu (OYAK 1991, s. 23). OYAK'ın özellikle otomotiv ve çimento sektöründe "bir çeşit düzenleyici gibi görev yaptığı ve bir lider rolü oynadığı" söyleniyordu. (*a.g.e.*, s. 58). Aslına bakarsanız, 1960'dan bu yana uzun yol katettik: "Pazar koşullarını bilmiyoruz. Ticaret alanında çok az şey biliyoruz." Ordu, ekonomide de öncü bir rol oynama bilincine ulaştı.

Bir ilave: TSKGV, 1987-1998

OYAK'la tekrar ilgilenişimin bana ek bir getirisi oldu. 1974 yılında yayımlamış olduğum yazımda OYAK'ın savunma ve savaş sanayiine henüz girmemiş olduğu konusunda bir tespit vardı. OYAK üzerine görüşlerimi güncelleştirmek isteğiyle bu konuya tekrar eğildiğimde, arada geçen sürede Silâhlı Kuvvetler'in bu alana da yetkin bir biçimde girmiş olduğunu gördüm. Bu kez söz konusu olan OYAK benzeri yasal bir melez, özel sektörle kârlı ortak yatırımlara giren bir yardımlaşma veya emekli fonu değil, doğrudan doğruya bir ordu kurumu ya da bir başka deyişle ekonomik girişimlerde bulunmak üzere bir

10 http://www.oyak.com.tr/gktakr.htm. 4/8/1998, 10:30'da ziyaret edilmiştir.

yasa ile kurulmuş askerî bir şirketti. Bu şirket 1990'larda gerçekten çok başarılı olmuştur. Ama gerçek hızını 1980'lerden ve özellikle de 1987'de Meclisin kabul ettiği özel bir yasadan sonra kazanmıştır.

Çok kısa bir yasa olan 3388. Yasa,[11] Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerini güçlendirmek için daha önce ayrı ayrı kurulmuş olan vakıfları biraraya getirmektedir. Medeni Kanuna bağlı bu yeni kurum şunlardan muaftır:

- Kurumlar Vergisi (kendi ekonomik girişimlerinin dışında)
- Bağışlar ve aldığı yardımlarla ilgili veraset ve intikal vergisi
- Tüm resmî işlemlerden alınan damga vergisi

3388 nolu yasanın amaçlarıyla ilgili olup, TSKGV'nin kendi internet sayfasında bulunan bir bölümden uzunca bir alıntı yapacağım:[12]

> ... Ulusal bağımsızlık savaşını tüm yokluklara rağmen kazanan, özgür ve bağımsız Türkiye Cumhuriyetini kuran ve tarihinin tüm sayfalarını destanlarla dolduran Büyük Türk Ulusu özellikle 1974 Kıbrıs çıkartmasından sonra.....kendi maddi ve manevi katkılarıyla Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfının tertibi için; isteği ve arzusu, ordusunu dünyadaki bütün diğer ordulardan daha güçlü görmek olduğu için; ve ordunun yurtdışına bağlılığını azaltacak araç, gereç ve silâhları üretecek düzeyde bir savunma sanayiine sahip bir ülke konumuna ulaşmak için......
>
> ... Ülke bir bütün olduğuna göre, bu kutsal toprağın savunmasında kara, deniz ve hava kuvvetleri arasında herhangi bir ayırım yapmak imkânsız olduğuna göre; ulus ordusuyla bir bütün oluşturduğuna göre; ve Atatürk'ün "ülke bölünmez bir bütündür, savunma hatları değil, savunma alanları vardır ve bu alanlar bütün ülke topraklarıdır" sözündeki "birlik, beraberlik ve bütünlük (integrity)" ilkelerinden yola çıkarak. (...) üç ayrı kurum birleştirildi.
>
> Silâhlı Kuvvetler "ulusal birlik, beraberlik ve bütünlüğün

11 TSKGV Kanunu, No. 3388; 17/06/1987. Düstur, Seri: 5, C. 26, s. 6957-6958.

12 http://www.tsk.mil.tr/mvakif.htm, 18/08/1998, 15:17'de ziyaret edilmiştir.

kusursuz simgesi", TSKGV ise "ulusun orduya yardımlarını sağlayan ve ulusumuz adına çalışan yegâne kuruluş" olarak tanımlanmaktadır. TSKGV'nin amaçları aşağıda gösterilmiştir:

- Ulusal savaş sanayiini geliştirmek
- Savaş sanayiinde yeni dallar oluşturmak
- Silâh ve savaş araç gereçleri alarak Türk Silâhlı Kuvvetler'inin savaşma kapasitesinin gelişimine katkıda bulunmak
- Ulusumuzun maddi ve manevi desteğini sağlamak

Silâhlı Kuvvetler ayrıca devletin "onur ve şerefinin simgesi"; ulus ise "dünyadaki hiçbir ulusla kıyaslanamayacak denli hararetli bir fedakârlık duygusuna sahip" olarak tanımlanmaktadır. Bu ideolojik meşrûlaştırmayı somut bilgiler izler. Kuruluşun, 18'i büyük olmak üzere 30 tane yatırımı olduğu söylenmektedir.

Vakıfın başkanı, Genelkurmay İkinci Başkanı; Millî Savunma Bakanlığı Müsteşarı ve Savunma Sanayii Müsteşarından oluşan ve kuruluşun karar organı olan Mütevelli Heyetinin de başkanlığını yapan Savunma Bakanıdır. Vakfın bürokratik idari yapısı OYAK'a nazaran daha sadedir.

Savaş ve savunma sanayii yatırımlarını tartışmadan önce TSKGV, "gayrimenkûl envanter"i, "halkla ilişkiler"i, "net değer"i ve "sermaye"si konusunda özel bilgi vermektedir:[13]

1997'de:

Gayrimenkûl Sayısı: 385

Yıllık kira geliri: 115 milyar TL.

Gayrimenkûller, ya İzmir'deki yat marinası ve Yalova'daki sosyal tesislerde olduğu gibi özel kişilere kiralanır ya da Mersin'deki su sporları tesislerindeki gibi bizzat TSKGV tarafından işletilir.

1996'da

TSKGV'nin net değeri: 6.4 trilyon TL

TSKGV'nin gayrimenkûlleri: 2.7 trilyon

TSKGV'nin likit varlığı: 3.5 trilyon

TSKGV'nin ortak girişimlerindeki sermaye payı: 2.2 trilyon

---

13 http://www.tsk.mil.tr/mvakif.htm, 18/08/1998, 15:17'de ziyaret edilmiştir.

TSKGV'nin gayrimenkûllerinin şu andaki gerçek pazar değerinin en az 30 trilyon olduğu eklenmelidir. Ayrıca TSKGV, yıllık gelirinin yüzde 80'ini düzenli olarak Silâhlı Kuvvetler'e vermesine rağmen, 1987'den bu yana 6.6 trilyon TL biriktirmiştir. 1996'da yıllık gelir 3.1 trilyondu ve 1997 yılında bu gelirin 6 trilyon TL'ye ulaşması bekleniyordu.

TSKGV'nin yabancı ve yerel özel sermaye ve bazı kamu işletmeleri ile ortak olarak yaptığı yatırımlara Tablo 2'de göz atabiliriz.

"Türkiye'de En Büyük 500 Sanayi Kuruluşu"na göre bütün özel şirketler sıralamasında TSKGV iştiraklerinin yeri şöyledir:

Bu ham bilgiler de tıpkı OYAK'a dair olanlar gibi yine daha başka araştırma alanlarının önünü açıyor. Ama bir şey çok açık: OYAK'a ilave olarak TSKGV de, ordunun merkantilistleşmesini ve ekonominin militaristleşmesini iki anlamda arttırdı: 1. Ordunun kapitalist ekonomideki varlığı daha da büyüdü 2. Bu ekonominin yapısı savaş sanayiinin gelişmesi ve daha da gelişmesinin planlanmasıyla iyice militarize oldu.

Yoğunlaşmaya ve merkezileşmeye olan eğilim çok açık. Sivil havacılık projelerine yayılım isteği ya da bir sektörde en büyük olma isteği, OYAK'ın şimdiye kadar ki oligopolcü pratiğinin ötesinde tekelci eğilimlerinin dışavurumudur. Bir başka fark edilecek nokta ise, bence, Latin Amerika bağlamı içinde gelişmiş bir kavram olan ikili uzlaşmalardan (duo) üçlü uzlaşmalara (trio) geçme eğilimidir: "duo" yerel ordularla Birleşik Devletler sermayesi arasında bir ortaklıkken, "trio" bu ortaklığa bir de yerel sermayenin yavaş yavaş katılımıdır.[14]

TSKGV'nin gerçek niceliksel büyüklüğünü doğrulayabilmek için ve aynı nedenle, OYAK'ın özellikli sektörler ve genel-

---

14 Evans (1979) "tri-pe" ya da "üçlü ittifak" terimlerini tercih ediyor. (Çağlar Keyder'e bu çalışmaya dikkatimi çektiği için teşekkür ederim.) Süvari, a.g.e. TSKGV, NATO ve Pentagon'a yakın bir Türk generalin "Savunma Sanayiindeki uluslararası ortaklıkları ulusal yapılar haline dönüştürmenin gerekliliğinin bir öncelik olduğu ortaya çıktı" ifadesini alıntılayarak bu eğilimin zannedildiğinden de kuvvetli olduğunu düşünüyor. TSKGV'nin halen süren projelerini listeleyen Süvari, Nurol, Tekfen, Mikes ve benzeri Türk firmalarının projelerin içindeki sayılarının arttığına dikkat çekiyor, fakat yine de ağırlık yabancı firmalarda.

de Türk ekonomisindeki yerini anlayabilmek için, hiç şüphesiz, geniş kapsamlı ve kesin bilgiye ihtiyaç vardır. Elimizde bulunan bilgi bazı sezgisel gözlemleri ve meşrû hipotezleri güçlendiriyorsa da teorik çıkarsamalara yetmeyebilir.

OYAK ve TSKGV, bir başlarına, hesaba katılması gereken birer ekonomik güç haline geldiler. OYAK ve TSKGV birarada düşünüldüğünde ekonomide daha da güçlü bir varlık oluşturuyorlar. Daha şimdiden 55 ortak girişimde yatırımları bulunuyor (sırasıyla 25 ve 30), yaklaşık 40.000 insanın işvereni durumundalar (OYAK daha 1990'da 23.000, TSKGV ise 1998'de 10.000). Ama bütün bu ekonomik göstergelerden daha önemlisi, OYAK ve TSKGV, Türkiye ekonomisinin yapısını ve doğasını değiştirmiş bulunuyor: Önce OYAK'la birlikte pazara askerî sermayenin girişi; sonra, TSKGV ile birlikte, ekonomide, savunma ve savaş sanayiinin gelişimiyle ekonominin militaristleştirilmesi. Belki daha da önemlisi, bu olgu, özel sektörle kamu sektörü ve ekonomiyle siyaset arasındaki çizgiyi bulanıklaştırdı ve ayrıca yansız bir bürokrasinin tüm kalıntılarını tehlikeye attı; ordu sermayesi ve yerli-yabancı özel sermayenin organik birlikteliğini yarattı.

Kendilerinin de dahil olduğu özel sermayeye, yeni bir birikim tarzı önerdiler: devlet tarafından finanse edilip yasal olarak korunan, yeni girişimlerin risklerini azaltan, pek çok girdi fiyatını düşüren ve tekel kazançlarını güvence altına alan, en kısa vadede en çok kârla güvenli yatırımlar sağlayan, pazar dalgalanmalarını ve kâr oranının düşme eğilimini kontrol eden, çok önemli pek çok ekonomik ve siyasal kararda odak oluşturan bir birikim tarzı...

Bütün bunlar, bir başka ordu-sanayi karışımı örneğinden, ya da ordu ve tekelci sermaye arasında bir anlaşmadan ya da yeni-merkantilizmin yeni bir tezahürü olmaktan öte bir şey. Bu, olgun-kapitalist düzene dair, ancak geç kapitalistleşmiş bir ülkede olagelen, belki de yarı çevresel bağlamı içinde genelde kapitalizmde olan militarist eğilimleri daha açık gösteren bir yapısal dönüşüm.

Max Weber, hiç şüphesiz seçkin sınıf adına, bürokratik bir

"kafesten" yakınır. Bu kafes, bir askerî-bürokratik kafes biçiminde, 2000 yılı Türkiye'si üzerine inmiş gibi görünüyor. Bu olgu, çok da çelişki içeren bir dönemde, tam da küreselleşmenin, liberalleşmenin ve özelleşmenin giderek yaygınlaştığı bir dönemde ortaya çıkıyor. Bu görünmez elin bir parmağının tetikte olduğu ilginç bir serbest piyasa ekonomisidir.

Burada hatırlanması gereken nokta, ekonomide bu militaristleşmenin, yasal çerçevenin, devlet yapısının ve siyasetin 1961 ve 1982 anayasalarıyla militaristleşmesi süreciyle aynı zamana raslamasıdır. Bu anayasalar, Silâhlı Kuvvetler'in kurguladığı kurucu meclisler tarafından hazırlanmış ve söz konusu dönemlerin cuntaları tarafından onaylanmıştır. Başka makalelerimde konunun bu yönlerini ele aldım. (Parla 1993; 1995). Siyasetin militaristleşmesi ve siyasette militarizm Türkiye'de daha yüksek düzeyde bir ulusal kültür olarak gelişti. Konunun bu yönlerine de başka yerlerde değinmiştim (Parla 1991-1993).

Burada vurgulamak istediğim nokta ise, ekonominin bu kadar kolay militaristleşmesinin, militaristleşmenin tohumlarının çok daha eski dönemlerde atılmış bir toprakta gerçekleşebilecek olmasıdır. Yalnız askerlerin değil, sivil yönetici sınıfların da kültürüne dahil olan militarizm içinde halk, ulusal eğitim sistemi, tüm siyasal söylemler, Kemalizmin hegemonik ideolojisi, basın ve şimdilerdeyse görsel-işitsel medya aracılığıyla sistematik bir biçimde toplumsallaşmaktadır.[15]

Elbette ekonominin militaristleştirilmesinin "başarıları", sonuçta, o temel, kültürel ve ideolojik militarizmi meşrûlaştırır ve yeniden üretir. Çember tamamlanmıştır. Bence, normal olmayan bir durum içselleştirildi ve yüceltildi. Güney Amerika'daki, Doğu Asya'daki ve Ortadoğu'daki benzer kısmî gelişmeler (hâlâ bu modellerin Türk modelinden sonra çıktıklarını düşünüyorum) toplum bilimciler ve kamu tarafından eleştiriliyor. Türkiye'nin durumu ise, her zamanki gibi bir ekonomi siyaseti olarak görülüyor.

15 Burada TSKGV'nin kitle iletişim araçlarında gerçekleştirdiği kapsayıcı ideolojik halkla ilişkiler kampanyasına değinmeyeceğim. Bunun için internetteki referanslara başvurulabilir.

Burada ortaya koyduğum çalışmanın tamamlanmış bir araştırma olmaktan çok, çağdaş Türkiye'nin ekonomi politiğini, siyasetini ve sınıf yapısını anlamak için çok önemli sorular içeren bir araştırma projesinin ön çalışması olduğunu düşünüyorum. Burada en azından dört tane içiçe geçmiş araştırma konusu ortaya çıkıyor: 1. Ekonomik özellikleri ve siyasal uzantılarıyla merkantilist militarizm, 2. Ekonomik yönleri ve politik ve insanî boyutlarıyla militaristleşmiş bir ekonomi, 3. Bütünü kapsamaya yatkın ya da kapsayan ve sivil-asker ilişkisinin yeni bir türü olmaktan çok daha öteye giden bir militaristleşme süreci. Bu süreç, çağdaş kapitalizmin mantığına, sınıf ittifaklarına, geleneksel ikili karşıtlıklara dayanan tipolojiler -örneğin, liberalizm ve korporatizm (ve korporatizmin iki alt türü olan solidarizm ve faşizm)- gibi geleneksel kapitalist devlet modellerini aşan yeni biçimlere kapitalizmin birikim ve dağılım krizlerini aşma biçimlerine vb.'ye dair bazı kuramlaştırılmamış saptamaları olmasa bile birçok ilginç ve önemli hipotezler oluşturmamıza olanak sağlar. Daha da özgül olarak söylemek istersek şu soruyu sormamız gerekir: Bu durum merkantilizmin yeni bir türü müdür yoksa yarı-çevre bir ülkede ortaya çıkan ama ileri bir toplumda da ortaya çıkabilecek olan oldukça dikkat çekici yeni bir olgu mudur? Acaba bu durum Smith'in bahsettiği "ulusların zenginliği" kavramının bir devamı olarak "orduların zenginliği" konusunda, ya da Moltke'nin "silâhlı uluslar" kavramının bir devamı olarak "sermayeli ordular" kavramının üzerinde konuşmaya başlamamızı meşrûlaştırıyor mu?

New Perspectives on Turkey, Güz 1998, 19, s. 19-52'den

Çeviren BİRGÜL OĞUZ

KAYNAKÇA

İnternet Kaynakları (Web Siteleri)

http://www.oyak.com.tr/reno.htm / mais2.htm / omsan2.htm / selyak2.htm / gyear2.htm / tukas2.htm / hektas2.htm / tam2.htm / eti2.htm -tr / insaat2.htm / oytas2.htm / oytur2.htm / adana2.htm / bolu2.htm-tr / UNYE2.htm / mardin2.htm / nigde2.htm / isken2.htm / elazig2.htm / bank2.htm / sigorta2.htm / menk012.htm / halk2.htm / axa2.htm (tüm ziyaretler 04/08/1998)

Kitap ve Makaleler

Evans, Peter. (1979) *Dependent Development.* Princeton: Princeton University Press.

İstanbul Sanayi Odası Dergisi. (1997), 378, Eylül, Özel Sayı.

Janowitz, Morris. (1964). *The Role of the Military in the Development of New Nations.* Chicago: Chicago University Press.

Mills, C. Wright. (1956). *The Power Elite.* New York: Oxford University Press.

New York Times (28 Ekim 1973), s. E/7.

Nordlinger, Eric. (1970). "Soldiers in Mufti: The Impact of Military Rule on Socio-economic Modernization in Non-Western States", *American Political Science Review* (Aralık), s. 1131-1148.

Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK). (1971). Onuncu Yıl. Ankara.

Parla, Taha. (1974). "A Budding Species of Neo-Militarism: Mercantile Militarism and Its Political Significance," yayımlanmamış makale.

— (1991-1993). *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları,* 3 Cilt., İstanbul: İletişim Yayınları.

— (1993). *Türkiye'de Anayasalar.* İstanbul: İletişim Yayınları

— (1995). *Türkiye'nin Siyasal Rejimi.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Sönmez, Mustafa. (1992). *Türkiye'de Holdingler: Kırk Haramiler.* İstanbul: Arkadaş Yayınları.

Stepan, Alfred. (1971). *The Military in Politics: Changing Patterns in Brazil.* New Haven: Yale University Press.

Süvari, Ömer. (1998). "Ekonominin Askerî Politiği", *Özgürlük* (25 Temmuz, no. 7)

T.C. Millî Birlik Komitesi. (1961). Genel Kurul Toplantısı Tutanakları, Cilt 5, 3 Ocak, s. 57-66.

T.C. Başbakanlık. (1961). Düstur, 4. Tertip, C. 1. Ankara.

1987. Düstur, 5. Tertip, C. 26. Ankara.

KOLEKTİF BİR SERMAYEDAR OLARAK TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ

İSMET AKÇA

"Savaş taktiği mucize yarattı... OYAK kanla sınanmış askerî prensiple ilerliyor." (*Sabah*, 23.11.2001)

"OYAK krizde büyüdü" (*Radikal*, 23.11.2001)

"Dünyanın en ilginç holdingi... En ilginç holding OYAK'ın büyüklüğü 9 katrilyonu aştı." (*Hürriyet*, 23.11.2001)

"Asker Holding sivillere açılıyor" (*Milliyet*, 23.11.2001)

"Türkiye OYAK'a dar geliyor" (*Akşam*, 23.11.2001)

"Bu modeli örnek alırsa Türkiye rahatlar" (*Star*, 23.11.2001)

Ordu Yardımlaşma Kurumu'nun (OYAK), kuruluşunun üzerinden tam 40 yıl geçtikten sonra ilk defa faaliyet raporunu bir basın toplantısıyla kamuoyuna açıklamasının ardından medya bu manşetlerle ordunun ekonomi alanındaki varlığını büyük puntolarla kutsuyordu. Yine aynı tarihte bu alkışlar arasında boğulan cılız bir ses ise şöyle diyordu: "Öven çok, açıklayan yok!" (*Medyakronik*, 23.11.2001).

Bu yazı, bu doğrultuda bir eleştirel anlama girişiminde bir durak olarak tanımlanabilir.

Militarizmin tarihinin kapitalizmi öncelediği ne kadar aşikârsa kapitalist toplumsal formasyonlarda militarizmin özgün bir boyut kazandığı da o derece açıktır. Militarizm kapitalizm ilişkisinin en belirleyici yönü, kapitalizmle beraber savaşın sanayileşerek sermaye birikim sürecinin içine nüfuz etmesidir. Bu süreçte oluşan askerî-sınaî kompleksin en olgun haline Amerika Birleşik Devletleri'nde rastlanmakla beraber aynı yapı Fransa, İngiltere, İtalya, Almanya vs. gibi diğer gelişmiş kapitalist ülkelerde de vücut bulmuştur. Söz konusu yapı yüksek savunma harcamalarının aktığı silâh sanayiinde yer alan özel şirketler, ihale süreçlerini kontrol eden askerî bürokrasi ve bu sürecin içine konuşlanmış diğer çıkar grupları arasındaki girift ilişkilerden oluşur. Askerî-sınaî kompleks Ordu, Sanayi, Bilim ve Teknoloji üçgeninde kurulmuş organik ilişkiler üzerinden işler.

Sanayileşme düzeyi silâh sanayiine el vermeyen çevre ve yarı-çevre ülkelerde ise askerî-sınaî kompleksin daha farklı ve bugüne kadar göz ardı edilmiş bir formuna rastlanır. Bu tarz toplumsal formasyonlarda oluşan askerî-sınaî kompleksin özgüllüğü bir kurum olarak ordunun bizatihi iktisadî bir aktör olarak sermaye döngüsünün her uğrağında (üretim, ticaret, finans) yer almasıdır. Burada söz konusu olan, Silâhlı Kuvvetler'in kollektif bir sermaye grubuna dönüşmesidir: asker artık sanayici, tüccar, finansal yatırımcı ve rantiyedir. Merkez kapitalist ülkelerde askerî-sınaî kompleks savaş sanayii üzerinden gelişirken çevre ülkelerde öncelikle üretim ve tüketim malları sektörlerinde baş göstermekte, ancak ilerleyen süreçte askerî sermayenin savaş sanayiinde de yer almaya başladığı gözlenebilmektedir. Askerî-sınaî kompleksin bu formuna dünya üzerinde birçok ülkede[1] rastlanmakla beraber bu yapının hemen hemen ilk, ancak kesinlikle en gelişkin örneğinin Türkiye olduğu söylenebilir. Bu yazıda kültürel, siyasî sahalara hegemonik bir biçimde nüfuz etmiş olan Türk Silâhlı Kuvvetler'inin

1 Asya'da Çin, Endonezya, Tayland; Ortadoğu'da Mısır, Pakistan, Suriye; Latin ve Orta Amerika'da Nikaragua, Guatemala, El Salvador, Honduras, Ekvator, Kolombiya, Şili, Bolivya.

(TSK) iktisadî alan üzerindeki varlığı, "üretim, tüketim ve tahribat malları sanayilerinde kollektif sermayedar olarak ordu" olgusu üzerinden ele alınacak, konunun diğer boyutlarına (genel olarak silâh sanayiinin gelişimi, savunma harcamaları) bu yazı bağlamında ancak ihtiyaç duyulduğu oranda değinilecektir.

OYAK: Asker holding

OYAK 27 Mayıs 1960'ta gerçekleştirilen Cumhuriyet tarihinin ilk askerî darbesinin hemen ardından, 3 Ocak 1961 tarihinde Millî Birlik Komitesi tarafından kabul edilen 205 sayılı yasa ile kurulmuştur (*Resmi Gazete,* 9.1.1961, sayı 10702). Olağanüstü bir dönemin ürünü olan OYAK hukuki ve kurumsal yapısından faaliyet alanlarına kadar genel olarak orduların işlevleri açısından pek de olağan sayılamayacak bir kurum olarak vücut bulmuştur.[2]

Hukuki statüsü ve idari yapısı

OYAK nedir sorusuna ilk önce hukuki statüsünün ne olduğundan hareketle cevap vermek yerinde olur. OYAK kendi özel yasasına tâbi olmakla beraber farklı noktalarda hem özel hukukun hem de kamu hukukunun alanına girmektedir. 205 sayılı yasanın birinci maddesine göre OYAK Millî Savunma Bakanlığı'na bağlı ve özel hukuk hükümlerine tâbi olup, malî ve idari bakımdan özerk bir tüzel kişiliktir. Aynı kanunun 37. maddesinde ise Kurumun her çeşit malları ile gelir ve alacaklarının, Devlet malları hak ve rüçhanlığına sahip olduğu ve bunlara karşı suç işleyenlerin, Devlet mallarına suç işleyenler gibi muameleye tâbi tutulacakları belirtilmektedir. Buradan OYAK'ın bir yandan üçüncü kişilerle ilişkileri bağlamında özel hukuk kurallarına tâbi olduğunu ve bunun da özellikle gelir gayeli faaliyetlerini daha rahat yürütebilmesi için öngörüldü-

2 Gerçi geçen süre zarfında Türkiye'de askerin siyasete çeşitli formlarda müdahalesi kadar ordunun bir iktisadî aktör olarak ekonominin içinde yer alması da olağanlaştırılmıştır ama.

ğünü diğer yandan da kurumun çeşitli kamusal hak, yetki ve imtiyazlarla donatıldığından kamu hukuku tüzel kişisi olduğu anlamını çıkarmak gerekmektedir. Diğer bir deyişle OYAK her iki hukuk alanının da nimetlerinden faydalanacak bir hukuki statüye sahip gözükmektedir.[3]

Kurumun kimin kontrolünde olduğunu anlamak için ise karar alıcı ve uygulayıcı organlarının kompozisyonlarına bakmak gerekmektedir. Her ne kadar bu organlarda sivil üyeler de bulunsa bile askerlerin hâkimiyeti açıktır. Kurumun idari yapısında üç ana organ göze çarpmaktadır:

- *Temsilciler Kurulu* (m.3): Üç senede bir Millî Savunma Bakanı veya onun olmadığı durumlarda Genelkurmay Başkanı başkanlığında toplanan Temsilciler Kurulu'nda 50 ila 100 arasında üye bulunur. Bu sayı daimi üye adedi dikkate alınarak belirlenir. Bu kurulun üyeleri Kurumun daimi üyeleri arasından, Millî Savunma Bakanlığı koordinasyonunda, birlik ve kuruluşların kumandan veya amirlerince tespit edilir.

- *Genel Kurul* (m.4-5): 40 kişiden oluşur. Millî Savunma Bakanı, onun olmadığı hallerde Maliye Bakanı, onun da olmadığı hallerde Genelkurmay Başkanı başkanlığında her yıl toplanır. Sadece 9'u sivil olan üyeler şu kişilerden oluşur.

Siviller: Millî Savunma Bakanı, Maliye Bakanı, Sayıştay Başkanı, Umumi Murakabe Heyeti Başkanı, Türkiye Bankalar Birliği İdare Heyeti Başkanı, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Başkanı ve Millî Savunma Bakanı tarafından seçilecek özel sektörde ve malî ve iktisadî konularda deneyimli olacak 3 kişi.[4]

Askerler: Genelkurmay Başkanı, Hava, Kara, Deniz ve Jandarma Kuvvet Komutanları, Temsilciler Kurulu'nun seçeceği

---

3 OYAK'ın hukuki statüsü için bkz. Yılmaz (1989; 1991), Duran (1982: 320). OYAK kanununda yıllar içinde önemli bir değişiklik olmamış sadece 30.6.1996 tarihli yasa değişikliği ile Emekli Maaşı Sistemi, Konut Ön Biriktirim Fonu gibi isteğe bağlı sistemler ile, geçici üyelikten daimi üyeliğe geçen üyelerin geçici üyelik sürelerinin de tanınması yönündeki düzenlemeler eklenmiştir.

4 Geçmiş yılların Genel Kurul üye listelerine bakıldığında bu 3 kişinin 1961 Genel Kurul'una seçilen 2 işadamı (Vehbi Koç, Kazım Taşkent) dışında akademisyenlerden oluştuğu görülmektedir.

20 üye, Millî Savunma Bakanlığı veya Genelkurmay Başkanlığı Teşkilatından 6 görevli.[5]

- *Yönetim Kurulu* (m.7-12): Yasal olarak 7 kişiden oluşur. Ayrıca genel müdür de yönetim kurulunun doğal üyesi sayılır.

Bu yedi kişiden 3'ü Türk Silâhlı Kuvvetler'inde görevlidir. Bu üç kişiden ikisini Millî Savunma Bakanı'nın gösterdiği 4 aday arasından, birini de Genelkurmay Başkanı'nın gösterdiği 2 aday arasından Genel Kurul seçer.

Diğer 4 üye Millî Savunma Bakanı, Maliye Bakanı, Sayıştay, Umumi Murakabe Heyeti Başkanı, Odalar ve Borsalar Birliği Başkanı ve Bankalar Birliği Başkanı'ndan (yani sivillerden) oluşan özel bir komite tarafından seçilir. Aranan koşullar maliye, hukuk, bankacılık ve sigorta sahalarında uzmanlık ve yüksek tahsilli olmaktır.

Her ne kadar kanunda belirtildiği şekliyle Yönetim Kurulu 3 asker 4 sivil üyeden oluşuyor gibi gözükse de 1976'dan itibaren özel komitenin seçtiği 1 kişi de asker olmaya başlamakta ve askerler 4 kişi ile temsil edilerek çoğunluk durumuna geçmektedir. Hattâ 2001 yılındaki Yönetim Kurulu'nun yapısına bakıldığında asker sayısının 6'ya çıktığı (3 muvazzaf, 3 emekli) görülmektedir.

- *Denetleme Kurulu* (m.6): Toplam üç kişiden oluşur. Genel Kurul, Bankalar Birliği Başkanı ve Umumi Murakabe Heyeti Başkanı her biri birer kişi seçer.

OYAK'ın "askerî bir kuruluş olmadığı, yönetiminde sivillerin de yer aldığı" yönetim kurulu başkanı ve genel müdür tarafından ısrarla vurgulansa da (*Milliyet*, 23.11.2001, 26.04.2002); OYAK'ın tüm kilit organlarında askerlerin hâkimiyeti açıktır. Ayrıca 1961'den günümüze kadar yönetim kurulu başkanı her zaman bir asker üye olmuştur.

Bununla birlikte kurumun idari yapısında neden sadece askerlerin değil de sermaye kesiminden ve bürokrasiden de tem-

5 Kanunda bu görevliler personel başkanı, lojistik başkanı, komptrolör, sağlık başkanı, araştırma ve geliştirme başkanı ve kanun işleri müdürü olarak sayılmıştır. Yine geçmiş yılların genel kurulları incelendiğinde tüm bu üyelerin muvazzaf asker oldukları gözlenmektedir.

silcilerin bulunduğunu anlamak için kurumun kuruluş sürecine bakmak gerekmektedir.

Kuruluş rasyonel(ler)i

Askerî müdahalelerin analizini yapmak bu yazının sınırlarının çok ötesine taşmakla beraber, OYAK'ın kuruluşunun arkasındaki rasyonel(ler)i kavrayabilmek açısından 27 Mayıs darbesine giden tarihsel-toplumsal sürece bakmak gerekmektedir. Yaygın değerlendirmelerin aksine ne Türkiye'deki askerî müdahaleler ne de Türkiye toplumunun tarihsel-toplumsal dönüşümü devlet-sivil toplum, asker-sivil gibi basit karşıtlıklar üzerinden kavramlaştırılamaz. Sermaye birikim modeli, onun içindeki çeşitli sınıfsal ve toplumsal aktörler ve devlet içi aktörler arasındaki ilişkilere bakmak daha açıklayıcı olmaktadır.[6] 27 Mayıs darbesini önceleyen döneme damgasını vuran Demokrat Parti (DP) iktidarını iki alt dönemde düşünmek gerekir. 1954'e kadar DP'nin tarım temelli gelişme stratejisi başarılı olmuştur. Bu strateji bir yandan ekilebilir toprakların arttırılması yoluyla tarımsal gelişmeye ve ihracatın desteklenmesine, diğer yandan da dışarıdan gelen kaynakların özellikle ulaşım alanındaki altyapı faaliyetlerine ayrılmasına dayanıyordu. Bu stratejinin 2. Dünya Savaşı sonrasının ve Kore Savaşı'nın yarattığı uygun dünya konjonktürünün sayesinde başarılı olduğu, bu konjonktürün döndüğü 1954 yılından itibaren söz konusu stratejinin tükenmesi ve sermaye birikiminin krize girmesiyle ortaya çıkacaktı. Bu tarihten itibaren yüksek enflasyon, bütçe açıkları karşısında DP iktidarı bir yandan ister istemez ve aslen gayri-iradi biçimde daha korumacı politikalara yönelerek ticaret sermayesinin sanayi sermayesine dönüşme yollarını açarken, bir yandan da tarım eksenli kalkınma stratejisinde ısrar ediyordu. İşte bu noktada kent merkezli toplumsal grupların tepkileri de yavaş yavaş yükselmeye başlıyordu. Bir kere sivil ve askerî bürokrasi yüksek enflasyon ortamında büyük zarar görmüş ve ücretler reel olarak ciddi bir biçimde

---

6 Türkiye'deki askerî müdahaleleri bu perspektiften yapan iki çalışma için bkz. Gülalp (1993), Savran (1987).

erimişti.[7] Kriz, eleştiriler ve baskı sarmalı içine giren DP iktidarı gittikçe otoriterleşiyor ve böylece aydın, öğrenci gibi bir diğer kentli kesimi de muhalif cephesinin içinde yer almaya itiyordu. Ve de yavaş yavaş sivrilmeye başlayan İstanbul sanayi burjuvazisi de DP'nin tarım eksenli stratejisini şiddetle eleştiriyor ve daha planlı, korumacı bir sanayileşme stratejisini talep ediyordu. Aslında bu tepkiler siyasal alanda 1955'in sonunda DP'den ayrılanların kurduğu Hürriyet Partisi'nde, entellektüel planda da dönemin en etkili yayını olan ve Hürriyet Partisi'ni desteklediğini açıkça ilân eden liberal eğilimli *Forum* dergisinde somutlanıyordu. Her ikisi de bir yandan siyasal düzlemde belli bir demokratikleşmeye vurgu yaparken asıl olarak özel sektör lehine ılımlı bir planlama eşliğinde ithal ikameci bir sanayileşmeyi savunuyorlardı.[8] Aynı zamanda dünya ekonomisinde de bir dönüşüm yaşanmakta ve merkez ülkelerdeki üretici sermaye ithal ikamecilik duvarları arkasında büyük kârlar elde edebileceği uluslararası doğrudan sanayi yatırımlarına yönelmekteydi. 1958'de IMF ile yapılan borç anlaşmasında yurtiçinde üretilecek malları koruyacak bir ithalat rejimi ve bir planlama organının kurulması öngörülüyordu. İthal ikamesine ve planlamaya dayalı bir ulusal kalkınmacı anlayış dönemin asker ve sivil bürokrasisinde de değişik doz ve biçimlerde olmakla birlikte karşılık buluyordu.

Özetleyecek olursak 1960 askerî darbesinin arkasında DP'nin politikalarından hoşnutsuz kent merkezli bir koalisyon bulunmaktaydı: askerî ve sivil bürokrasi, sanayi burjuvazisi, kentli aydın kesimler, ve tabiî dünya ekonomisinde yaşanan dönüşüm. DP ise yaşanan krizi çözecek söz konusu geçişi sırtlayamayıp eski tarım merkezli politikalarında ısrarcı olunca, nüfusun büyük çoğunluğunun tarımdaki küçük üreticilerden

7 Benzer yorumlar için bkz. Avcıoğlu (1973: 760), Ahmad (1977: 154).

8 Hürriyet Partisi'nde Feridun Ergin, *Forum*'da da Osman Okyar ithal ikameci sanayileşme ve planlama konusundaki görüşleri formüle eden kişilerdi ve her ikisi de daha sonra OYAK Yönetim Kurulu'nda yer alacaklardı. Bu arada ilginçtir Hürriyet Partisi'nin parti programında bürokratlar, emekliler ve askerî personelin maaşlarının arttırılması da yer almaktaydı (m. 27). Örnek olarak bkz. Hürriyet Partisi (1956) ve Okyar (1955a; 1955b).

oluştuğu ve seçim demokrasisinin olduğu bir ortamda sanayi burjuvazisinin gerekli toplumsal desteğe sahip olamayacağı da düşünülecek olursa 27 Mayıs koalisyonunun askerî kanadı düğümü çözecekti.

1960 darbesinin ardındaki bu toplumsal koalisyonun OYAK'ın idari yapısına da yansıdığını ileri sürebiliriz. Taha Parla'nın (1998: 37) ifadesiyle OYAK silâhlı kuvvetler, üst düzey bürokrasi ve büyük sermayeyi organik bir bütün içinde birleştirmektedir. Yine ilk Genel Kurul'un yapısına baktığımızda Millî Savunma Bakanı'nın atadığı kişiler arasında dönemin büyük sermayesini temsil eden Vehbi Koç ve Kazım Taşkent gibi iki isme rastlanmaktadır. Yine ilk yönetim kuruluna bakıldığında (1961-64) dönemin İstanbul Sanayi Odası (İSO) başkanı Nüzhet Tekül, *Forum* dergisi sahibi ve DPT müsteşarı Prof. Dr. Osman Okyar gibi isimlerin yer aldığını, Hürriyet Partisi'nin önde gelen isimlerinden Prof. Dr. Feridun Ergin'in de 1967-69 yılları arasında yönetim kurulu üyeliği yaptığı göze çarpmaktadır (OYAK, 1964: 9, 13; OYAK, 1976: 8).

OYAK'ın kurulmasına giden süreci anlamak için dönemin hâkim ittifakını oluşturan toplumsal güçler açısından böylesi bir yapılanmaya gitmenin nasıl bir rasyoneli olduğu sorusuna cevap vermek gerekmektedir. Ordu açısından bakıldığında temel güdünün, askerlerin geçmiş yıllarda oldukça kötüleşmiş olan maddi koşullarını iyileştirme ve kendilerini o koşullara düşüren sivil iktidarlar karşısında iktisadî özerkliklerini garantileme olduğu söylenebilir. 205 sayılı Yasa'nın Teklifi ve Güvenlik ve İktisat Komisyonu Raporları'nda OYAK'ın kuruluş gerekçesi ve gerekliliği şu şekilde sunulmaktadır:

> "...Filhakika, uzun hizmet yılları sonunda TC Emekli Sandığı'ndan alınan maaş ve ikramiye ile *ancak mütevazi geçim* şartları sağlanmakta, küçük bir ev sahibi olmak hususunda müşküllerle karşılaşılmaktadır... İktisadi hayatın gün geçtikçe inkişaf ettiği memleketimizde ordu mensupları herhangi bir sebep tahtında vazifeden ayrıldıkları takdirde, bugünkü mevzuat muvacehesinde kendilerine sağlanan yardımlarla *kendi*

> *içtimai seviyelerine uygun bir hayat seviyesi* temin edememektedirler... ordu mensuplarının kendi içlerinde ve kendi malî imkânlarıyla bir dayanışma suretiyle *istikbal endişesinden kurtularak maddi ve manevi huzura kavuşmalarını* temin maksadıyla Ordu Yardımlaşma Kurumu Kanun Tasarısı hazırlanmış bulunmaktadır..."[9]

Sermaye kesimleri açısından bakıldığında ise, siyasal alandaki varlığına karşı çıkamayacakları bir güç olan orduyu belli sınırlar dahilinde kendi egemenlik alanlarının, yani ekonominin içine dahil ederek uzun vadeli bir kutsal ittifak oluşturmak olduğu düşünülebilir. İlk Genel Kurul'da üye olan Vehbi Koç anılarında kuruma şu tavsiyelerde bulunduğunu belirtir (Koç, 1973: 112):

> "...konut yaptırmak için arsalar alınsın, ama OYAK'ın kendi inşaat yapma yoluna gitmesin... Endüstriye girilmek isteniyorsa, Sınaî Kalkınma Bankası ve lş Bankası'nın tavsiye ettikleri işlere ortak olunmalı, hisse senedi alınmalıdır. Hiçbir suretle OYAK yönetimi ele almamalıdır."

Ardından şöyle devam eder:

> "Kürsüye çıkan bazı üyeler, OYAK'ın kuruluşunun işimize gelmediği için bu tavsiyeleri yaptığımızı söylediler ve en ağır şekilde bizi suçlayıp eleştirdiler."[10]

Buradan dönemin hâkim sermaye kesiminin, OYAK'ı daha ziyade askerlerin ekonomik sıkıntı yaşamamaları için öngördükleri ve ekonominin içinde ilk etapta çok da doğrudan bir güç olarak görmeyi tercih etmedikleri anlaşılmaktadır. Dönemin büyük sermayesinin kafasında OYAK içinde toplanacak büyük fonları kendi yatırımlarında finansman kaynağı olarak

---

9 Aynen aktaran Yılmaz (1989: 67-68). Vurgular bana aittir. Millî Birlik Komitesi Genel Kurul Tutanakları'ndan da askerlerin ekonomik durumlarından memnuniyetsizliklerinin OYAK'ın kuruluşuna götüren en önemli nedenlerden biri olduğu anlaşılmaktadır (Parla, 1998: 37-38)

10 Bunun dönemin radikal eğilimli genç subayların tepkisi olduğu aşikârdır. Zira Koç'u teselli etme işini dönemin Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay üstlenir.

kullanma düşüncesi hâkimdir. Ancak dönemin güç dengeleri içinde askerlerin ağırlığı daha büyüktür ve OYAK sermayenin değil ordunun kendisinin öngördüğü şekilde, yani kontrol iplerini kendi tutacak şekilde dev bir holding olma yolunda ilerleyecektir. Buradan daha en baştan ordu açısından da meselenin salt askerlerin ekonomik durumunun iyileştirilmesi olmadığı, bunun ötesinde bunu kendi kaynaklarıyla ve de ekonomi içinde belli bir kontrol gücü kazanarak yapmak olduğu anlaşılmaktadır.

Diğer yandan dönemin kalkınmacı ideolojisinin hâkim olduğu sivil ekonomi bürokrasisi açısından da OYAK, bünyesinde toplayacağı fonlar sayesinde, görece az gelişmiş bir kapitalist ekonominin en temel sorunlarından olan sermaye eksikliği sorununu, yani kalkınmanın finansmanını giderici bir işlev görecektir.[11]

OYAK'ın faaliyetleri

Faaliyetleri açısından bakıldığında OYAK aynı anda hem zorunlu bir tasarruf kurumu, hem bir ek sosyal güvenlik ve hizmet kurumu hem de bir holding kuruluşu konumundadır. OYAK her şeyden önce bir *zorunlu tasarruf kuruluşu*dur. OYAK'ın üyeleri (m.17) daimi ve geçici üyeler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Üyelikleri mecburi olan daimi üyeler arasında TSK'nın kadrolarında görevli muvazzaf subay, askerî memur ve astsubaylar yer almaktadır.[12] Ayrıca Millî Savunma Bakanlığı, Jandarma Genel Kumandanlığı teşkilatında, OYAK ve OYAK'ın yüzde 50'nin üzerinde hissesi bulunduğu iştiraklerinde çalışanlar da istedikleri takdirde daimi üye olabilirler. Kurumun *geçici üyeleri* ise görevli oldukları süre boyunca yedek subaylardır.[13] Üye aidatları OYAK'ın önemli gelir kaynak-

11 Bu yönde bir başka yorum için bkz. Bianchi (1984: 66-72)

12 Daha sonra yapılan düzenleme ile sözleşmeli astsubay, uzman jandarmalar ve uzman erbaşlar ile Emekli Maaşı sistemine giren üyeler ve ölümleri halinde sisteme devam etmek isteyen eşleri de bu statüye dahil edilmişlerdir.

13 Kurumun üye sayısının yıllar içindeki gelişimi şu şekildedir: 1961'de 65.000, 1970'de 77.000, 1990'da 117.000, 2000'de 179.000 (OYAK, 2000: 3-5), 2001'de 193.000, 2002'de ise 205.000.

ları arasında yer almaktadır. Kanun gereği (m.18) daimi üyelerin aylık maaşlarından yüzde 10, karşılığında hiçbir hizmet almayacak olmalarına rağmen geçici üyelerin (yedek subaylar) aylık maaşlarından ise yüzde 5 kesinti otomatik olarak yapılmaktadır.

Bir *ek sosyal güvenlik kurumu* olarak OYAK'ın yasayla öngörülen hizmetleri sosyal yardımlar ve sosyal hizmetler olarak ikiye ayrılmaktadır. *Sosyal yardımlar* üyelerin ödediği aidatlar karşılığında üyeye yapılan emeklilik, ölüm ve maluliyet yardımlarından oluşmaktadır. Bunlar arasında en önemli kalem emeklilik yardımları olup en az 10 yıllık süresini doldurmuş üyelere yapılmaktadır.[14] Emeklilik yardımlarının nemalandırılmasında kanuni teknik faiz, ek yardım ve kâra iştirak payı toplamları üzerinden hesaplama yapılmaktadır. Kanunda öngörülen yıllık yüzde 5'lik teknik faizin enflasyonist ortamda yetersizliği ve de üyelerden gelen eleştiriler hesaba katılarak, kurumun ilk kez aktuaryel kâra geçtiği 1969 yılından itibaren aktuaryel kâr üzerinden ek yardım, 1975 yılından itibaren de kâra iştirak payı uygulamalarına başlanmıştır.[15] 1993 yılında kâra iştirak payı uygulamasında enflateli sistem uygulamasına geçilmiş, yani aktuaryel kâr payı oranı enflasyona (TEFE) uyarlanmış, bununla birlikte 1995'ten itibaren de yüzde 9'luk ek yardım uygulamasına son verilmiştir (*Oyak Dergisi*, 1994: 27). Ancak üyelerden gelen "nemaların dağıtımında uygula-

---

14 Üyelik süresi 3-10 yıl olan üyelere hiçbir nema ödenmeyip sadece birikmiş paraları iade edilmekte, 3 yıldan az üyeliği olan kişilere ise hiçbir ödeme yapılmamaktadır. Ayrıca 1996 yılında devreye sokulan "Emekli maaşı sistemi" ile emekliliğe hak kazanan üyeler isteğe bağlı olarak, emeklilik yardımlarının 1/4'ü ila 3/4'ünü OYAK'a bırakarak, OYAK gelirleri (yıllık olarak ödenen kâr payına iştirak) ve sosyal hizmetlerinden ömür boyu yararlanma hakkına sahip olurlar. Emekliliğe dair bir diğer isteğe bağlı sistem ise "Bağışa dayalı emekli geliri sistemi"dir. Bu sistemle üye ödeyeceği miktarlara göre yaşam boyu 3 aylık maaş alma hakkına sahip olur. Bu sisteme bir kere girildiğinde çıkılma şansı yoktur.

15 Ek yardım uygulaması yüzde 1970 yılında yüzde 2 ile başlamış, 1973'te yüzde 5'e, 1974'te yüzde 7'ye, 1978'te yüzde 8'e, 1979'dan sonra da yüzde 9'a çıkarılmıştır. Kâra iştirak payı ise 1975'te yüzde 2.55 ile başlayıp, 1977'de yüzde 3.9, 1978'de yüzde 6, 1979 yılında yüzde 5, 1980'de yüzde 4.5, 1981'de yüzde 7, 1982'de yüzde 10 olarak gerçekleşmiştir. (İşte Oyak, 1982: 24).

nan ve genç iştirakçilerin aleyhine olan enflete sistemin kaldırılarak tüm üyelere eşit oranda dağıtım" yapılması yönündeki eleştiriler[16] sonrasında 1997 yılında kâr dağıtımında enflateli sistem kaldırılarak ortalama nema esasına geçilmiştir. Ancak buna rağmen nemaların enflasyon karşısındaki durumuna bakıldığında 1985'e kadar nemaların enflasyonun altında kaldığı ve ancak nemaların enflasyona uyarlandığı 1990'ların ortasından sonra nemaların yüzdesinin daha yüksek olduğu gözlenmektedir (bkz. Şekil 1).

OYAK'ın *sosyal hizmetler* (ya da sosyal amaçlı yatırımlar) adı altında yürüttüğü faaliyetler ise belli oranda kuruma gelir sağlamakla birlikte daha çok üyelere piyasaya göre oldukça ucuz ve uzun vadeli krediler[17] verilmesi esasına dayanmaktadır. Bu hizmetler içinde mesken kredileri ve borç verme hizmetleri esas kalemleri teşkil etmektedir. Konut edindirme hizmetleri bireysel konut kredisi, kooperatif kredisi ve toplu konut üretimini içermekte olup, üyeler ancak 15 yıllık bir süreden sonra bu kredilerden faydalanabilmektedir. 2001 yılı sonu itibariyle OYAK yaklaşık olarak 70.500 kişiye konut kredisi vermiştir ki, bu da üye sayısına oranlandığında düşük bir oran olarak kalmaktadır.[18] Buna karşılık 1.5 yıllık üye olan herkesin faydalanma imkânına sahip olduğu borç verme hizmetlerinden 1961-2001 dönemi arasında yaklaşık 2 milyon defa

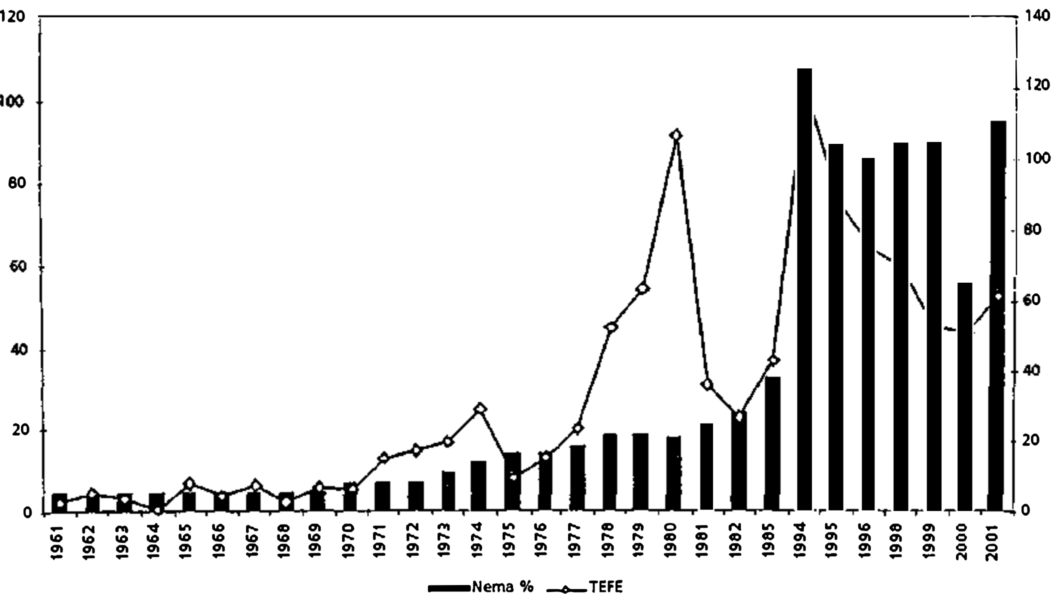
---

16 Örneğin bkz. *Oyak Dergisi* (1997: 62).

17 Örneğin borç verme faaliyetlerine uygulanan faiz 1961-80 arasında yüzde 6, 1981-83 arasında yüzde 7, 1984-85'te yüzde 9, 1986-89 yüzde 12, 1990 sonrasında ise yüzde 20'dir. Konut kredilerine uygulanan faiz oranları ise 1970'e kadar yüzde 6, 1980'e kadar yüzde 5, 1981-84 arası yüzde 7, 1985'de yüzde 9, 1986-88 yüzde 12, 1989 yüzde 15, 1990'dan sonra ise yüzde 20 olarak belirlenmiştir (Özdemir, 1991: 24; Çakarcan, 1991: 45).

18 Elimizdeki kesin veriler 1963-1990 yılı arasına aittir. Bu dönemde toplam 50.689 üye konut kredisinden faydalanmıştır (Özdemir, 1991: 29-30). Bu dönemdeki yıllık ortalama krediden faydalanan üye sayısı 1810'dur. Bunu elimizdeki verilerin eksik olduğu 1991-2001 dönemine uyarlarsak 1963-2001 arası yaklaşık 70.500 üyenin konut kredisinden faydalandığını söylemek çok yanlış bir tahmin olmayacaktır. 1963'ten bu yana emekli olup sistemden ayrılan üye sayısı dahil edilmeyip salt 2001 yılı üye sayısı (193.000) üzerinden hesaplansa bile üyelerin ancak yüzde 35'i bu imkândan faydalanabilmiştir.

ŞEKİL 1
Nema (%) ve Enflasyon (TEFE)

Kaynak: Çeşitli yıllara ait OYAK yayınları ve DİE.

faydalanılmıştır.[19] Bu hizmetlerle hedeflenen askerî personelin üst orta sınıflara denk refah düzeyinde bir yaşam sürebilmesini sağlamaktır. Üyeleri konut sahibi yapma hem kurumun temel hedefleri arasında yer almakta hem de üyelerin kurumdan en temel beklentisi olarak belirmektedir.

Askerî holding

OYAK'ı nev-i şahsına münhasır kılan tabiî ki bir holding kuruluşu olarak yürüttüğü kâr amaçlı faaliyetlerdir. OYAK'ın bir sosyal güvenlik kuruluşu kadar, hattâ belki ondan da fazla, ticari ve sınaî faaliyetlerde bulunacak bir kollektif sermaye grubu olarak işlemesi daha kuruluş yasasından itibaren öngörülmüştür. Emekli Sandığı, SSK, Bağ-Kur gibi diğer sosyal güvenlik kuruluşlarıyla karşılaştırıldığında serbest fonların kullanımında gelir gayeli yatırımlar yapma açısından diğerlerine tanınmayan serbestlik OYAK'a tanınmıştır. Örneğin Emekli Sandığı serbest fonlarının en fazla yüzde 40'a kadarını ve ancak iktisadî devlet teşekküllerinin veya KİTlerin kurduğu şirketlere yatırabilmekte, malvarlığının ancak yüzde 40'ını geçmemek üzere gayrimenkûl edinebilmekte, bunun dışında devlet tahvili, hazine bonosu vs. alabilmektedir. Ancak yine bütün bu yatırımlar Maliye Bakanlığı'nın iznine tabidir (Türk, 1992: 31-33; Güzel ve Okur, 1999: 360, 136, 407-408). 205 sayılı kanunda ise OYAK'ın mevcutlarının işletilmesine dair (m.33) herhangi bir sınırlama konulmamıştır.

Kurumun gelir kaynaklarına bakıldığında da iştiraklerden gelen gelirlerin en başta geldiği görülür. 1961-74 arasındaki 14 yıllık devrede Kurumun toplam bilanço kârlarının yüzde 74'ü iştiraklerden gelmiştir. Dönemin Genel Müdürü Nihat Özdemir'e göre de, 1991 yılı itibariyle Kurum kaynaklarının ortalama yüzde 70'lik bir bölümü iştirak temettülerinden sağlanmaktadır (OYAK, 1975: 67; Özdemir, 1991: 39). OYAK'ın iştiraklerinin

19 Yine elimizdeki kesin veriler 1961-1990 dönemine aittir (toplam 1.416.588 kişi). Yukarıdakine benzer bir hesaplama ile üyelerin yaklaşık 2 milyon kere (bir üye birçok defa borç alabildiği için bu toplam borç verme sayısını gösterir) borç verme hizmetinden faydalandığı ileri sürülebilir.

sayısı da yıllar içinde artış göstermiş olup 2003 yılı itibariyle Kurum bünyesinde doğrudan iştirakler ve iştiraklere bağlı şirketlerin sayısı 37'ye ulaşmıştır.[20] Bu yatırımların büyük bir kısmında OYAK hisselerin çoğunluğuna sahip olup şirketlerin kontrolünü elinde bulundurmaktadır (bkz. Tablo 1). OYAK'a bağlı şirketlerden 1999'da 12, 2000'de 8, 2001'de de 9 tanesi Türkiye'nin 500 büyük sanayi kuruluşu içinde yer almış, 2000 ve 2001'de 5 şirketi en çok kâr eden ilk 50 kuruluş arasında yer almıştır.[21] OYAK bu şirketlerde, bir yandan Renault, Axa, Goodyear, Elf gibi dünya devi yabancı sermaye gruplarının yanısıra İslâmî Kalkınma Bankası gibi ilginç kuruluşlar ile diğer yandan da Sabancı, çok yakın bir zamana kadar Koç,[22] Eti, Yaşar Holding, Gama gibi yerli büyük sermaye ile, ve de Halk Bankası, Ziraat Bankası, SSK gibi kamu kuruluşları ile çeşitli düzeylerde ortaklık içindedir.[23] 1961 yılında 4.871 dolar olan 2001 yılı sonu itibariyle 668 milyon dolara ulaşan (Bkz. Şekil 2) net kurum varlığı ile OYAK, Türkiye'nin ilk beş holdingi arasında yer almaktadır. Kârların gelişimi açısından bakıldığında, 1990'da Koç ve Sabancı'nın ardından üçüncü sırada yer alan OYAK, 1996'da da Koç, Sabancı ve Çukurova'nın ardından dördüncü sırada yer almıştır (Ercan, 1997: 174). 2000 yılı toplam ciroları üzerinden bakıldığında da Koç Holding 11.7 milyar dolar ile birinci, Sabancı 5.6 milyar dolar ile ikinci, OYAK da 4.9 milyar dolar ile üçüncü büyük holding olarak gözükmektedir (*Sabah*, 23.11.2001).

Yatay ve dikey entegrasyon gözlenen OYAK'ın yatırımları otomotiv, çimento ve finans sektörlerinde yoğunlaşmış olmakla birlikte, inşaat, gıda, dış ticaret, turizm, sigortacılık, zirai

---

20 OYAK'ın bünyesindeki şirket sayısı 1971'de 15, 1978'de 22, 1982'de 24, 1990 sonunda ise 25'tir.

21 İlk 500 içine giren şirketleri Oyak-Renault, Goodyear, Adana, Bolu, Ünye, Mardin ve Çimsa Çimento, Tam Gıda, Tukaş ve Hektaş'tır. 2001'de en karlı 50 şirket arasında yer alanlar ise Oyak-Renault, Çimsa, Adana, Mardin ve Bolu Çimento'dur (İSO, 1999; 2000; 2001).

22 Koç 2002 yılı içinde Goodyear'daki hisselerini devrettiğini açıkladı.

23 Ayrıca yıllar içinde Yapı Kredi Bankası, Garanti Bankası, Kutlutaş Holding, Alarko, Cerrahoğulları, TPAO, Petkim gibi dev kuruluşlarla da ortaklıklarda bulunmuştur.

TABLO 1
OYAK'a Bağlı Şirketler (2003 İtibariyle)

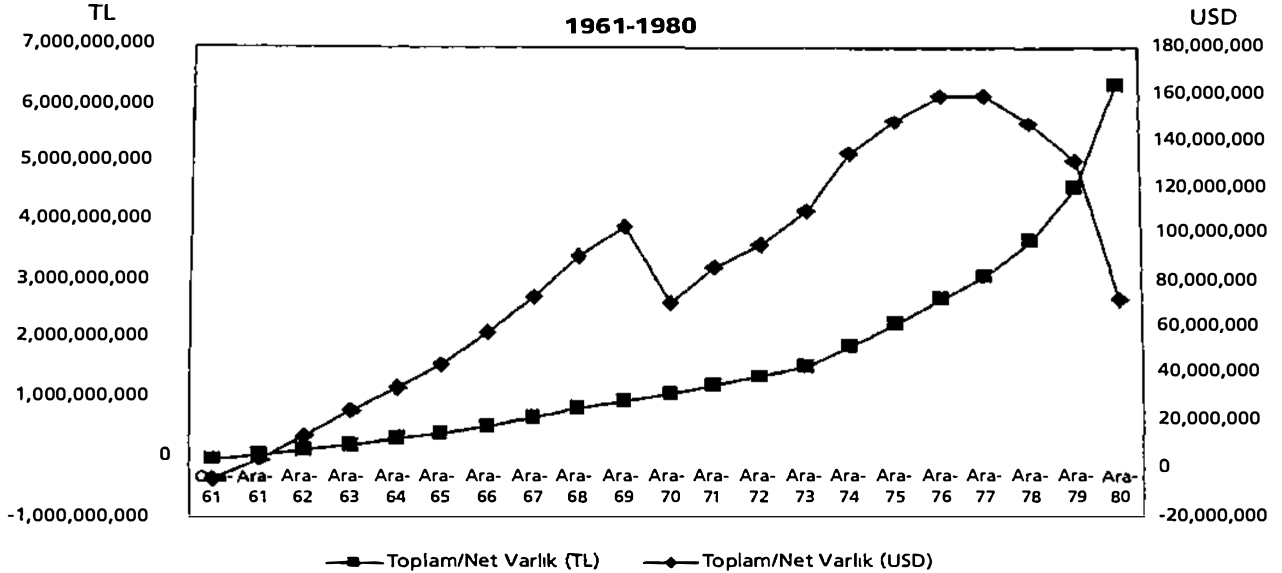
Şirket	*Sektör*	*OYAK hissesi (%)*	*Diğer Ortaklar*	*Hisseleri (%)*
Oyak-Renault	Otomotiv İmalat	47.66 (49)	Régie Renault	51
			MAİS + OYAK Sig.	1.3+0.03
Renault-Mais	Otomotiv Pazarlama	51	Régie Renault	49
OMSAN	Taşımacılık	61.6 (100)	Adana Çimento	25.6
			Mardin Çimento	12.8
OMSAN France SARL			OMSAN	100
OMSAN G.M.B.H.			OMSAN	100
Good-Year	Oto Lastik İmalatı	11.48	Good-Year	63.85
			TATKO	2.50
Adana Çimento	Çimento	57	Emlak Bank	
ÇİMSA	Çimento		Adana Çimento	16
Adana Kağıt Torba			Adana Çimento	50
Bolu Çimento	Çimento	53	Tür. Çim.San	
Mardin Çimento	Çimento	51	Tür. Çim.San	
			Ziraat Bankası	
Ünye Çimento	Çimento	51		
OYSA Çimento	Çimento	50	Sabancı Holding	50
Elazığ Altınova	Çimento	35 (70)	Adana Çimento	10
			Bolu Çimento	18
			Ünye Çimento	7
			GAMA	29.996
OYAK İnşaat	İnşaat	75	SSK	25
OYAK Konut	İnşaat	100		
OYAK Bank	Finans	100		
OYAK Anker Bank GmbH	Finans		OYAK Bank	100
OYAK European Finance Pk.	Finans		OYAK Bank	100
OYAK Portföy Yönetimi A.Ş.	Finans		OYAK Bank	60
			OYAK Menk. Değ.	40
Halk Finansal Kiralama	Finans	39 (40)	T. Halk Bankası	46
			T.C. Merkez Bankası Mensupları Sos.Güv. ve Yard. Sandığı Vakfı	11

TABLO 1 (devamı)
OYAK'a Bağlı Şirketler (2003 İtibariyle)

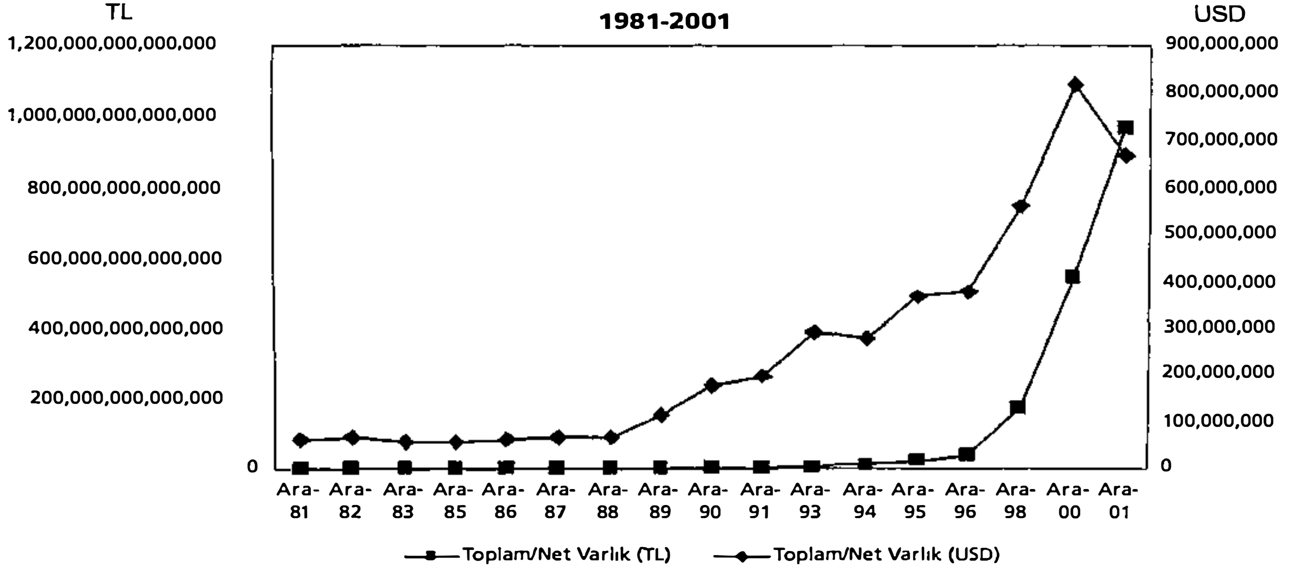
Şirket	*Sektör*	*OYAK hissesi (%)*	*Diğer Ortaklar*	*Hisseleri (%)*
			T. Halk Bankası Personel Vakfı	2
			Axa Oyak Sigorta A.Ş.	1
			Güven Sigorta A.Ş.	1
OYAK Yatırım Menkul Değerler	Finans	84.19 (98.44)	Oyak Bank	14,25
			Yaşar Holding	1.38
			Batı Sigorta	0.18
AXA-OYAK Holding	Sigorta	50	AXA	50
Axa-Oyak Hayat Sig.	Sigorta	50	AXA	50
Axa-Oyak Sigorta A.Ş.	Sigorta		AXA-OYAK Holding	70.32
OYAK Emeklilik		100		
OYTAŞ	İthalat-İhracaat	99.48		
OYCEM Hispania SL	Dış Ticaret		Adana Çimento	48.8
OYPA*	Süpermarket	100		
TUKAŞ	Gıda	72	Halka Arz	28
TAM Gıda	Gıda	29.09	Eti	56.56
			İslâm Kalkınma B.	6.23
Eti Pazarlama	Gıda Pazarlama	26	Eti	58
			Tam Gıda	10
HEKTAŞ	Zırai Kimya	53.18		
OYTUR	Turizm	100		
OYAK Güvenlik		100		
OYTEK	Teknoloji-Bilişim		OYAK Bank	100
OYAK Enerji Sanayi Ticaret	Enerji	2 (100)	Adana Çimento	18.6
			Mardin Çimento	18.6
			Bolu Çimento	18.6
			Ünye Çimento	18.6
			Elazığ Altınova Çimento	18.6

(*) 2002 sonunda faaliyetlerini askıya aldı.
Not: Parantez içindeki rakamlar o şirketteki toplam OYAK Grubu hisselerini göstermektedir.
Kaynak: OYAK Annual Report 2000, *http://www.oyak.com.tr/istirakler.htm*, Ağustos 2002, OYAK yayın ve broşürleri.

ŞEKİL 2
OYAK Net Varlığının Yıllar İtibariyle Gelişimi

ŞEKİL 2 (devamı)
OYAK Net Varlığının Yıllar İtibariyle Gelişimi

Kaynak: Çeşitli yıllara ait OYAK yayınları
Net Varlık: Bilançonun aktif yekunundan banka kredileri ve alacaklı hesapların düşümü ve alacaklı hesaplar arasında bulunmakla beraber, borçlar içinde mütalaa edilmeyen Saymanlık alacakları hesabı bakiyesinin ilavesi suretiyle bulunmuştur (OYAK, 1978: 57).

kimya, petrol, nakliye gibi geniş alanlara yayılmıştır. Yatırım faaliyetlerine ithal ikameci sanayileşme döneminde başlayan OYAK "sınaî ve iktisadî faaliyetlerini 5 yıllık kalkınma planlarıyla ve planlarda belirlenen sektörlere uyumlu bir şekilde" (OYAK, 1976: 1) yaptığını ısrarla vurgulamıştır. Ancak ithal ikameci sanayileşmeye dayalı sermaye birikim sürecinde planlarda belirlenen sektörler yüksek gümrükler, ithal yasakları, vergi muafiyetleri ve çeşitli teşviklerden en üst düzeyde yararlanan sektörler olduğundan aynı zamanda en kârlı sektörlerdir ve bu sektörlere yatırım yapmak "ulusun kalkınması"ndan ziyade yatırımı yapan grupların büyümesi anlamına gelmektedir. İthal ikameci sanayileşmenin mantığında özel sektör ve kamu sektörü arasında birincinin lehine işleyen bir işbölümü yatmaktadır. Buna göre kamu özel teşebbüsü tamamlayıcı bir rol oynayacak, özel girişimcilerin yatırım yapmak istedikleri sektörleri kendilerine bırakacaktır. Yine bu işbölümüne göre özel sektör tüketim mallarının üretimi ve pazarlamasında yoğunlaşırken kamu sektörü ucuz ara mal üretiminde yoğunlaşarak özel kesime kaynak aktarma işlevini görecektir. OYAK'ın bu dönemdeki yatırım faaliyetlerine bakıldığında yukarıdaki işbölümü içinde özel sektör tarafında yer aldığı görülmektedir.

OYAK'ın toplam net varlığının önemli büyüme gösterdiği 1970'lerin de içinde yer aldığı *1960-80* arasındaki dönemde OYAK'ın yatırım faaliyetlerinin esas olarak otomotiv ve çimento sektörlerinde yoğunlaştığını bunun yanı sıra zirai ilaç (Hektaş-1963), sigorta (Oyak Sigorta-1967), gıda (Tukaş-1968) gibi sektörlere de erken dönemde girildiği gözlenmektedir.[24] Bu dönemdeki yatırımların esas olarak ivme kazandığı dönem 1969-1975 arası olmuştur. *Otomotiv* sektörüne 1962'de Goodyear hisselerini satın alarak küçük bir giriş yapan OYAK, 1963'te traktör ve kamyonet imal eden Türkiye Otomotiv Endüstrileri A.Ş.'ye (TOE) iştirak etmiş, 1964'te de satış faaliyet-

24 OYAK yine bu dönemde 1971'de yüzde 7.7, 1978'de yüzde 3.8 hissesine sahip olduğu TPAO'ya (1964), 1971'de yüzde 20, 1978'de ise yüzde 5.6 hissesine sahip olduğu Petkim'e (1965), yüzde 15 hisseyle Aselsan'a (1975) da ortak olarak petrol, petrokimya ve askerî elektronik sektörlerinde de yer almıştır.

lerini yürütmek üzere Motorlu Araçlar Ticaret A.Ş.'yi (MAT) kurmuştur. OYAK 1967'de yine satış ve pazarlama şirketi olarak MAİS'i kurduktan sonra 1969'da da Renault ile anlaşarak uzun yıllar Koç grubuyla birlikte Türkiye'deki binek otomobili piyasasını kontrol etmesini sağlayacak Oyak-Renault'yu kurmuştur (üretime 1971'de geçer). *Çimento* sektörü yatırımlarına da çok erken bir dönemde Çukurova Çimento'ya (1963) ortak olarak başlayan OYAK burada da esas atılımı 1969'da Türkiye Çimento Sanayii ile beraber Bolu, Ünye ve Mardin Çimento şirketlerinin yapımına başlayarak atmıştır (üretime geçişleri 1974-75'tir). OYAK'ın bu ilk yatırımlarında izlediği stratejilerden biri ya kamuya ait önceden kurulmuş şirketlere ortak olup kontrolü ele geçirmek ya da kamuyla beraber ortak yatırıma gitmek şeklindedir. Bu dönemde OYAK gelirlerinin büyük bir kısmı kâr marjı yüksek ticaret ve hizmet kesimlerindeki yatırımlardandır, yani esas gelir üretici şirketlerden değil satış şirketlerinden gelmektedir. Örneğin 1977 yılında üretici şirketlerden kuruma temettü olarak 70 milyon TL gelirken, satış şirketlerinden (MAİS, MAT, Oyak Yatırım ve Oyak Sigorta) 267 milyon TL gelmiştir ve bunun yaklaşık yüzde 75'i MAİS gelirleridir (OYAK, 1978: 42, 44). İthal ikamesi bağlamındaki koruma duvarlarının ardında, özellikle de fiyat belirleme politikaları ile otomotiv sektörü bu dönemde OYAK'ı taşıyan sektör olmuştur. "Taşıt araçları sanayii, Türk imalat sanayii içinde en yüksek gerçek korumanın (yüzde 280.2) sağlandığı sektörlerden birisi olmuş", dolayısıyla da bu sektörde firmaların kâr oranları çok yüksek olmuştur (Aksoy, 1990: 53).

1980 sonrası dönemdeki yatırım faaliyetlerine bakıldığında otomotiv ve çimento sektörlerinin önemlerini korumaya devam ettikleri, 1990'larla beraber bu ikiliye finans sektörünün de eklendiği görülmektedir. 1980'lerin başında OYAK yatırımları gıda, turizm, inşaat, taşımacılık gibi sektörlere yönelir. Gıda sektöründe sırasıyla Eti Pazarlama ve Tam Gıda (1982), Entaş Tavukçuluk (1984), Pınar Et şirketlerine ortak olur. Gıda sektörüne yapılan bu yatırımlar ihracata yönelik sermaye birikim sürecine geçişle bağlantılıdır. 1980 sonrasında yeniden

yapılandırılan ekonomide ihracat çeşitli teşviklerle desteklenmiştir. Bu dönemde pazar arayışları içinde Arap dünyasına ve sermayesine yönelindiği ve bunun dönemin Türk-İslâm sentezinde ifadesini bulan resmî ideolojiyle de uyumlu olduğu hatırlanacak olursa, sermayedarları arasında İslâm Kalkınma Bankası'nın bulunduğu ve "özellikle Arap ülkelerine ihracat yapan" (Oyak, 1982) Eti grubu şirketleriyle yapılan ortaklık daha anlamlı hale gelir. Diğer yandan 1980'li yıllardaki sabit sermaye yatırımlarının dağılımına bakıldığında özel yatırımların artan oranda konut sektöründe, kamu yatırımlarının ise daha çok enerji ve ulaşım sektörlerinde yoğunlaştığı görülmektedir (Yeldan, 2001: 45-47). Bu da bu dönemde OYAK'ın inşaat ve taşımacılık sektörlerine yaptığı yatırımları anlamamızı sağlamaktadır. İnşaat sektörüne 1970'lerin sonunda Kutlutaş grubuyla ortak bir holding kurarak giren Oyak, 1982'de kendi inşaat şirketini kurar. Diğer yandan yine 1978'de kurulan OMSAN 1982'den itibaren, "teşvik tedbirleri" kapsamında yer alan taşımacılık sektöründe uzmanlaşmaya başlar. Yine '80'li yılların gözde sektörlerinden turizmde de bazı yatırımlara gidilse de (İzmir Etap, 1987; Oytur, 1989) sektör içinde önemli bir yer tutmaz. 1990'lara gelindiğinde OYAK yatırımları arasında otomotiv sektörü ve çimento hâlâ ayrıcalıklı bir yere sahiptir. 1989'da toplam kurum karları içinde otomotiv sektörünün (Oyak-Renault, Mais, Goodyear) payı yüzde 66.1 dır, çimento sektörünün yüzde 16,8, gıda sektöründen TUKAŞ'ın yüzde 9, hizmet sektöründen inşaatın yüzde 1.2, sigortanın yüzde 2.7, taşımacılığın yüzde 1.4, tarım ilaç sektörünün ise yüzde 1.5 tir (Çakıcı, 1991: 56-57'den hesaplanmıştır).

1989'da finansal faaliyetlerin serbestleştirilmesinin ardından *1990'lı yıllar* Türkiye'de malî sermaye birikim rejiminin hâkim olduğu yıllardır.[25] OYAK bu dönemde bir yandan neo-liberal özelleştirme politikaları ile diğer yandan finansal yatırımları ile büyümeye devam edecektir. Dönemin ruhuna uygun olarak artık kalkınma planlarından ve onun öncelikli sektörlerin-

25 Bu sürecin ve yapının analizi için bkz. Yeldan (2001: 127-157).

den" değil "globalleşme" amacından bahsedilmektedir.[26] Sermaye kesimlerine rant aktarımı olarak işleyen özelleştirme politikalarından[27] OYAK özellikle çimento sektöründe faydalanmış ve 1992'de Sabancı grubu ile birlikte Niğde Çimento ve İskenderun Çimentoyu, 1996'da da GAMA grubu ile birlikte Elazığ-Altınova Çimento'yu satın almıştır.

Kurum net varlığının gelişimine bakıldığında 1990'lı yılların büyük önem taşıdığı görülmektedir. İşte bu yıllardaki büyüme finansal yatırımların sonucudur. OYAK grubu finans sektörüne 1984'te Oyak Menkûl Değerler'i kurarak girmiş, daha sonra neredeyse kuruluşundan beri girmek istediği bankacılık sektörüne 1990 yılında Alarko ve Cerrahoğlu gruplarıyla birlikte First National Bank of Boston A.Ş.'ye ortak olarak adım atar. 1993'te hisselerin tamamını aldıktan sonra 1996'da bankanın adını Oyakbank olarak değiştirir. 2001 yılında da Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'ndan (TMSF) Sümerbank'ı[28] satın alarak bünyesine katmış ve böylece bu tarihe kadar daha çok kurumsal bankacılık alanında hizmet veren küçük bir banka olan Oyakbank en büyükler arasına girmiştir. Finansal sektördeki yatırımlarını sigortacılık alanındaki genişlemesiyle tamamlayan OYAK, Fransız devi AXA'nın 1994'te Oyak Sigorta'ya yüzde 11'lik bir hisseyle ortak olması, ardından 1995'te Axa-Oyak Hayat Sigorta'nın kurulması ve nihayetinde 1999'da Axa-Oyak Holding'in kurulmasıyla bu sektörde de lider konumuna yükselmiştir.[29]

26 Bkz. http://www.oyak.com.tr/oyak-misyon.html. Genel müdür mesajında da "OYAK'ı globalleşmiş, uluslararası alanda tanınmış bir kuruluş haline getirmek amaçlarımız arasında yer alıyor" ifadesi yer almaktadır (http://www.oyak.com.tr/oyak-mesaj.html).

27 Örneğin çimento sektörü üzerine yapılan araştırmalar da mülkiyet transferinin etkinliğe ve verimliliğe etkisi olmadığı görülmüştür (Zaim ve Çakmak, 1994)

28 TMSF bünyesindeki Sümerbank'a 19 Şubat 2001 tarihinde Egebank, Yurtbank, Yaşarbank ve Bank Kapital'de aktif ve pasifleriyle dahil edilmiştir.

29 Bu dönemde ayrıca Elf ortaklı Selyak ile petrol sektörüne (1990), 1963'ten itibaren hizmet veren Ordu Pazarları'nın 1998'de OYPA'ya dönüştürülmesi ile süpermarket hizmetine, 2000'de güvenlik hizmetlerine, 2002'de de OYTEK ile teknoloji sektörüne, 2003'te de "Oyak Enerji Sanayi Ticaret" ile de enerji sektörüne adım atmıştır.

Aslında finans sektörüne, özellikle de bankacılığa girişi geç olmakla birlikte her zaman büyük likit kaynaklara sahip olan OYAK, faiz ve kur arbitrajından faydalanarak 1990'ların malî sermaye birikimi rejimine ayak uydurmuş, bu yıllarda büyüme hızı çok büyük oranlara varmıştır[30] (bkz. Şekil 2). Bu süreçte özellikle kriz yıllarında OYAK büyük kârlar elde etmiş ve Genel Müdür Coşkun Ulusoy bu durumu "Kriz varsa, fırsat da vardır. 600 trilyona giden kâr beklentili bir kurum olarak fırsatlara bakmazsak kendimize haksızlık etmiş oluruz" sözleriyle (*Hürriyet*, 23.11.2001) açıklamıştır. Örneğin kriz yılı olan 1994'te kurum kârı 5.4 trilyon (TL) olarak gerçekleşmiş, bunun 2.8 trilyonu (yüzde 51.8) iştiraklerden, 2.3 trilyonu ise (yüzde 42.6) finansal yatırımlardan kaynaklanmış ve finansal yatırımlar bir önceki yıla göre yüzde 315 artış göstermiştir (*Oyak Dergisi*, 1995: 39). Yine kriz yılı olan 2001'de 594.4 trilyonluk (TL) toplam kurum kârının 282 trilyonu (yüzde 47.4) iştiraklerden, 242 trilyonu (yüzde 40.7) ise finansal faaliyetlerden kaynaklanmıştır (*Radikal*, 26.4.2002). Ayrıca imalat sanayiindeki üretici firmaların da gelirlerinin büyük oranda ana faaliyet dışı alanlardan, yani finansal piyasalardan elde edilen gelirler olduğu[31] düşünülecek olursa kriz yıllarında ve bütün bir 1990'lar boyunca finansal faaliyetlerden gelen gelirlerin oranının çok daha büyük olduğu rahatlıkla söylenebilir.

OYAK'ın önümüzdeki dönem yatırım stratejilerine bakıldığında bankacılık sektöründe ilk beş içinde yer almayı planladığı görülmektedir. Enerji, telekom ve teknoloji gibi sektörlere yönelmeyi planlayan OYAK özelleştirme süreci içinde Türk Telekom, THY, Petkim, Tüpraş, Tekel ve Milli Piyango gibi şirketlerle ilgilenmektedir. Oyakbank'a bağlı teknoloji şirketi

30 Finansal serbestleşmenin başladığı 1989 yılından 2001'e kadar olan süre zarfında OYAK net varlığının büyüme hızı (TL cinsinden) sırasıyla yüzde 123, 88, 98, 315, 155, 102, 87, 330, 213, 75'tir. Bu oranlar OYAK açısından tüm zamanların en büyük oranlarıdır.

31 İstanbul Sanayi Odası'nın verilerine göre, özel büyük sanayi kuruluşlarında üretim faaliyeti dışında elde edilen gelirlerin toplam net bilanço kârına oranı 1994'te yüzde 54.6, 1998'de yüzde 87.7, 1999'da yüzde 219, 2000'de yüzde 114.4, 2001'de yüzde 547'dir (İSO, 2001: 52)

OYTEK ise bundan sonraki süreçte sektörel ağırlığı finans, hizmet sektörü, telekom ve savunma sanayiinde toplamayı planlamaktadır (*Sabah*, 23.11.2001; BT Haber, 20.5.2002; *Hürriyet*, 14.05.2003).

Mucizenin sırrı

2000 yılı faaliyet raporunun ardından OYAK'ın geldiği bu noktayı, *Sabah* gazetesi "Savaş taktiği mucize yarattı" manşetiyle sunarken, (bir sivil olarak!) OYAK Genel Müdürü Coşkun Ulusoy da bu başarıyı "Sonuçta iş hayatı da bir savaştır. Binlerce yıl kanla sınanan askerî prensipler iş hayatına uygulanırsa, hata olasılığı sıfırdır." (*Sabah*, 23.11.2001) sözleriyle açıklıyordu.

Peki bu mucizenin sırrı gerçekten nedir? En başta söylenmesi gereken OYAK'ın yasal ayrıcalıkları olsa gerek ki, bunlar arasında en önemlisi vergi muafiyetleri. OYAK'a bağlı iştirakler normal bir şekilde vergi ödemesine rağmen OYAK'ın kendisi vergi muafiyetleriyle diğer holdinglere göre bir ayrıcalık taşıyor. 205 sayılı yasanın 35. maddesine göre OYAK kurumlar vergisinden, her türlü gelirleri gider vergisinden, üye aidatları gelir vergisinden, kuruma yapılacak bağışlar ve kurumun üyelerine yapacağı yardımlar veraset ve intikal vergisiyle gelir vergisinden, kurumun her türlü muamelesi damga resminden muaftır. Ayrıca OYAK'ın malları ile gelir ve alacaklarının Devlet malları hak ve rüçhanlığına sahip olması (m.37), OYAK'a hukuki danışmanlık da yapmış olan Ejder Yılmaz'a göre "kurum mallarının haczedilemeyeceği anlamına" da gelmektedir (Yılmaz, 1991: 51). OYAK'ın dev bir holdinge dönüşmesinde etkisi olan ve yine hukuki ve kurumsal yapısından kaynaklanan bir diğer unsur ise üye aidatlarıdır. 2002 yılı itibariyle 205.000 üyesi olan OYAK bu üyelerden düzenli nakit girişi sağlamakta ve büyük bir fon toplanmaktadır. Üye aidatları kurumun gelirleri arasında önemli bir yer tutmakta ve ucuz maliyetli bu kaynak sayesinde kurum likit kaynak oranını yüksek tutabilmektedir. Örneğin 1974 yılındaki nakit girişlerin yüzde 52.8'i, 1978 yılında ise yüzde 42.3'ünü üye aidatları oluşturur-

ken, 1994 yılı net kurum karının da yüzde 17.48'ini üye aidatları oluşturmaktadır.[32] Böylesine istikrarlı ve maliyetsiz likit kaynaklara sahip olmak özellikle kriz anlarında büyük kârlar elde etme fırsatını doğurmaktadır.

OYAK'ın hukuki-kurumsal yapısından kaynaklanan bu etkenler dışında genel olarak Türkiye'de sermaye birikim süreci ve sınıfsal yapının özelliklerinin etkisinden bahsetmek gerekir. Türkiye kapitalizminin yapısal bir özelliği az sayıda büyük sermaye grubunun eksik rekabetçi, diğer bir deyişle oligopolistik piyasaları kontrol etmesidir. Genel olarak izlenen gelişme stratejileri ve uygulanan iktisat politikaları büyük sermaye gruplarının kontrolü altındaki sektörlerin desteklenmesine yöneliktir. Görece azgelişmiş bir kapitalist ekonominin temel yapısal eksiklerinden biri olan sermaye yetersizliği de göz önüne alındığında kuruluşundan itibaren büyük fonları bünyesinde toplayan OYAK, büyük sermayenin girebileceği sektörlere yatırım yapmış ve devletin sermaye grubu yaratma politikalarından (krediler, teşvikler, muafiyetler vs.) en az diğer büyük sermaye grupları kadar yararlanmıştır. Türkiye'deki piyasa yapısının birçok sektörde oligopolistik olması, sadece yüksek korumalar altında ve fiyatın devlet tarafından belirlendiği ithal ikamesine dayalı 1960-80 arası döneme has değildir. Dışa açılmanın gerçekleştiği 1980 sonrası dönemde de imalat sanayiindeki tekelci yapı aynen devam etmiştir. Bu oligopolistik piyasalardaki tekeller mark-up tipi fiyatlama yoluyla maliyet artışını nihai tüketiciye yansıtmakta ve kendi kâr marjlarını yüksek tutmaya devam etmektedir (Yeldan, 2001: 79-88). OYAK'ın çeşitli sektörlerdeki piyasa paylarına bakıldığında bu oligopolistik yapının bir parçası olduğu daha net ortaya çıkmaktadır. Otomotiv sanayiini ele alacak olursak OYAK 1960-80 arasında binek otomobili piyasasını Koç grubu ile beraber kontrolü altında tutmuştur. Ardından 1980 sonrası duruma baktığımızda da Oyak-Renault'nun sektör payının 1992-2001 arasında ortalama yüzde 20, 2001 yılında da yüzde 27.7 oldu-

32 Hesaplamalar şu kaynaklardaki verilere dayanmaktadır: OYAK (1975: 35-37; 1979: 39-42); *Oyak Dergisi* (1995: 38-39).

ğu görülmektedir. MAİS'in 2000 yılı sektör payı ise yüzde 23'tür. Lastik üretiminde 1960-80 arasında Goodyear, Uniroyal ve Pirelli piyasadaki tek üreticilerdir. Goodyear 1971'de toplam lastik üretiminin yüzde 28.8'ini üretirken, 1982'deki piyasa payı yüzde 21'dir. Çimento sektörüne gelince 1976 itibariyle Türkiye'de üretilen çimentonun yüzde 23'ü OYAK fabrikalarınca üretilmektedir. Türkiye'de Oyak hisseli fabrikaların 1985-98 arasındaki toplam çimento satışı içindeki payı ortalama yüzde 13.4 olup yıllar içinde sürekli artış göstermiş ve 1998'de yüzde 18.8 olarak gerçekleşmiştir. Tarım ilaçları sektöründe Hektaş'ın payı ise yüzde 18-20 arasındadır.[33]

OYAK'ın büyümesinde bir üçüncü faktör ise, genel gelişme stratejilerinin gerektirdiği iktisat politikalarının, sektörel düzenlemelerin vs. ötesinde, siyasal iktidarların belli sermaye gruplarına iltimas geçmesi olgusudur. Büyük ve güçlü sermaye gruplarının belli siyasal iktidarlara yakın durarak ek ayrıcalıklar sağlamasının Türkiye kapitalizminin yapısal bir özelliği olduğu düşünülecek olursa, her türlü siyasal iktidarın kendini yakın durmak zorunda hissettiği bir kurum olarak ordunun sahip olduğu siyasal gücünün bu yönde bir etkisi olacağı aşikârdır. Örneğin batık şirketlerin kamu iktisadî teşekküllerine devredilmesi veya bu teşekküllerle ortaklığa gidilmesi, kamu ihalelerinin alınması sayılabilir. OYAK, 1980'lerin başında krize giren otomotiv sektöründeki iki şirketini (TOE ve MAT) 1984'te Ziraat Bankası'na devretmiş, inşaat sektöründeki Oyak-Kutlutaş'a bağlı dört şirkete Emlak Kredi Bankası 1985 yılında ortak olmuştur (Sönmez, 1987: 252). Yine inşaat sektöründe, Oyak İnşaat'e 1995 yılında yüzde 25 hisse ile ortak olan SSK, OYAK'a 2 milyon 544 bin dolar ödemiş ve SSK'nın bütün inşaat işlerinin Oyak İnşaat tarafından ve yüzde 1 tenzilatla yapılmasında anlaşılmıştır. Ancak bu anlaşma dahilindeki

33 Sektör payı hesaplarında kullanılan kaynaklar, otomotiv için Otomotiv Sanayii Derneği'nin yıllık ciro verileri ve Oyak (2000: 23), Goodyear için *Oyak Dergisi* (1972: 4) ve OYAK (1982). Çimento sektörü için OYAK (1977: 16), Dizdaroğlu (1991: 105) ve Türkiye Çimento Müstahsilleri Birliği verileri, Hektaş için http://www.hektas.com/html/firma.html'dir.

ihale kazançlarının da ötesinde OYAK'ın SSK ihalelerinden ek kazançlar sağladığı dile getirilmiştir. Şöyle ki 1999'da o zamanın fiyatlarıyla 17 trilyon tutan 9 SSK inşaatının yüzde 1 ve 6.5 tenzilatlara Oyak İnşaat'e verilmesinin ardından Oyak İnşaat'ın bu işleri yüzde 23.24 tenzilat ile taşeronlara devrettiği, böylece aradaki 2 trilyon 443 milyar liranın SSK'dan çekilip Oyak İnşaat'e aktarılmış olduğu ifade edilmiştir (*Yeni Şafak*, 18.06.1999). TİSK başkanı Refik Baydur bile bu süreci eleştirmiş ve Ecevit'in uyarılarına rağmen sürece müdahale etmediğini, ve eğer ihaleye başka şirketler girebilseydi maliyetin yüzde 30 oranında azalabileceğini söylemiştir (*Yeni Şafak*, 19 Temmuz, 1999). Dönemin Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Yaşar Okuyan da SSK inşaatlarında Oyak İnşaat'ın kayrıldığını itiraf etmiştir (*Yeni Şafak*, 3 Ağustos, 1999).

Finans sektöründe, özellikle bankacılık alanındaki gelişimine bakıldığında da OYAK'ın siyasal gücünün ona avantajlar sağladığına dair güçlü emareler bulunmaktadır. 2001 krizinin ardından sermayesi yetersiz hale gelmiş bankalara kaynak aktararak bu bankaları kurtarma operasyonu gündeme geldiğinde TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu'nda ancak sektör içi aktif büyüklükteki payı yüzde 1'in üzerindeki bankaların bu kapsama alınacağı kararı çıkar. Akman'ın ifadesiyle "manipülasyon o kadar belirgindir ki, kurtarma limiti yüzde 1 değil de 1.5 olarak saptansaydı biri Türkiye'nin en büyük medya kuruluşunun, öbürü en büyük sınaî askerî grubun olan iki banka dışarıda kalıyordu" (Akman, 2002: 4). Ayrıca tasarıda kriter olarak yalnızca piyasa payının bulunmasının yetersizliği çeşitli kesimlerce de vurgulanmıştır.[34] Özel sermayeli ticari bankalar grubunda batık kredi oranı Mart 2001 de yüzde 3.9 iken Oyak Bank'ta 12.7 olması, ortalama aktif kârlılığında da Oyak Bank'ın yüzde -5.3 ile 1.2 olan ortalamanın altında olması (Münir, 2001) diğer kriterler açısından kötü durumda olan Oyak Bank'ın keyfî bir kriter belirlemesi sonrasında kurtarma çizgisinin üzerinde kaldığını göstermektedir. Bu badirenin at-

34 Örneğin bkz. Ruhi Sanyer, "Bankacılıkta Kavga", *Radikal*, 30.12.2001.

latılmasından sonra Oyak Bank TMSF'den Sümerbank'ı alarak sektörde en büyükler arasına girmiştir. Sümerbank'ın alım sürecinde de ilginç noktalar bulunmaktadır. OYAK Yönetim Kurulu başkanı Selçuk Saka Sümerbank'ı "satın alma bedeli olarak bütün tahminlerin aksine sadece 50 milyar TL gibi sembolik bir para ödemiş olduğumuzu bu vesile ile bildirmek isterim" demekte ve "değerini bu açık metinde rakam olarak belirtmeyi uygun görmediğim menkûl ve gayrimenkûlleri olan Sümerbank'ın 4.5 aylık faaliyet sonunda bırakacağı kâr diğer 25 iştirakin toplam kârına eşit, hattâ üzerinde bir rakam" olacaktır diye devam etmektedir.[35] Gerçekten de bakıldığında Oyak Bank'ın 2000 yılı zararı 8.6 trilyon TL olmuş ve Sümerbank'a 27 trilyon sermaye koyacağını açıklamış, Sümerbank-Oyakbank birleşmesinden sonra ise bankanın 2001 yılı kârı 167 trilyon olarak açıklanmıştır (*Radikal*, 4.9.2001, 10.8.2001, 13.01.2002). Yani tüm masraflarının kat be kat üzerinde kâr elde edilecek olan Sümerbank kelepir bir fiyata OYAK'a devredilmiş ve özelleştirme sürecinin özel kesime kaynak aktarma mekanizması olarak işlediği bir kere daha teyit edilmiştir.

Savunma sanayii ve askerî sermaye

İthal ikamesine dayalı içe dönük sermaye birikim modelinin ve ona bağlı toplumsal yapının 1970'lerin sonunda girdiği krizden, dışa dönük bir sermaye birikim modeline dayalı yeni bir toplumsal yapılanmaya geçişin askerî müdahale ile tesis edildiği 1980 sonrasındaki dönem, Türkiye'de ordu-siyaset ve ordu-ekonomi ilişkilerinin yeni boyut kazandığı bir dönem oldu. İşçi, memur, köylü gibi geniş toplumsal kesimlerin aleyhine bölüşüm politikaları üzerine kurulu neo-liberal iktisat politikaları kendi idamesini sağlayabilmek için aynı zamanda belli bir siyasal otoritarizme de ihtiyaç duyuyordu. Siyasal düzeyde bu toplumsal kesimlerin taleplerinin bastırılması gerekliliğinin sonucu, siyasetin ve kamusal alanın daraltılarak siyasetsizleşti-

35 Selçuk Saka, Üyelerle Sohbet Ekim 2001 ve Ocak 2002 (Kaynak: Oyak web sayfası).

rilmesiydi. Bu tarihsel bağlamda bir yandan iktisadın teknik bir mesele olarak sunulması devreye girerken, diğer yandan çeşitli toplumsal-siyasal konuların millî güvenlik kavramı ve algısı içine sokularak siyaset-dışı ve üstü kılınması sağlanıyordu. Bu sürecin sonucunda "bir siyaset ve bir yönetme biçimi olarak yürürlükte olan ulusal güvenlik rejimi" kurumları ve ideolojisiyle aynı zamanda bir "kesintisiz darbe rejimi"nin de (İnsel, 2001: 13; 1997: 15) mevcudiyeti anlamına geliyordu. Yine 1980 sonrası dönemde Türkiye'deki askerî-sınaî kompleks klasik modeli de içerecek şekilde bir genişleme gösteriyordu. Yerli bir savunma sanayiinin kurulması yönünde atılan ciddi adımlar aslında kültürel, siyasî, teknolojik, ekonomik her türlü alanı kapsayan "millî güvenlik" kavram ve ideolojisinin ekonomik alanda hayata geçirilmesidir. Ancak Türkiye'deki askerî-sınaî kompleksin özgüllüğü, yani ordunun bir kollektif sermayedar olarak varlığı etkisini burada da göstermiş ve savunma sanayiindeki sivil girişimcilerin yanında askerî sermaye, bu sefer vakıf örgütlenmesi altında (Türk Silâhlı Kuvvetler'ini Güçlendirme Vakfı - TSKGV) sektörün lideri konumuna gelmiştir.

Savunma sanayiinin gelişimi

Türkiye'de savunma sanayiinin gelişimi 1970'lerin ikinci yarısına dayanmaktadır. 1974 Kıbrıs harekâtı ve ardından uygulanan ABD ambargosu, 1970'lerin başından itibaren yeniden gündeme alınan yerli bir silâh sanayiinin kurulması niyetlerini yeniden canlandırmıştır. Bu doğrultuda Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakıfları kurulmuş ve onların bünyesinde de Aselsan, Tusaş, İşbir, Havelsan gibi şirketlerin temeli atılmıştır. Ancak bu girişim ekonominin girdiği kriz ortamının da etkisiyle sınırlı kalmıştır. Savunma sanayiinin geliştirilmesinde esas ivme ise 1985'te "Silâhlı Kuvvetler'in modernizasyonu projesi bağlamında" olmuş ve bu tarihte 10 yıllık toplam 12 milyar dolar harcama öngörülmüş, daha sonra 1996 yılında 30 yıl için 150 milyar dolar olarak yeniden tanımlanmış, en son olarak da 2000 yılında 10 yıl için 20 milyar dolar ola-

rak açıklanmıştır. Modernizasyon projesinin sonucunda bütçeden savunmaya ayrılan pay özellikle 1988 sonrasında çok belirgin bir artış göstermiştir.[36]

Modernizasyon projesi bağlamında en önemli yasal düzenleme "Savunma Sanayii Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı'nın Kurulması"na (1989'dan itibaren Savunma Sanayii Müsteşarlığı) ilişkin 7.11.1985 tarihli ve 3238 sayılı yasadır (*Resmi Gazete*, 7.11.1985, sayı 18927). Bu yasayla "Savunma Sanayii Yüksek Koordinasyon Kurulu", "Savunma Sanayii İcra Komitesi", "Savunma Sanayii Müsteşarlığı" ve onun bünyesindeki "Savunma Sanayii Destekleme Fonu" (SSDF) kurulmuştur. Başbakan, Genelkurmay Başkanı ve Millî Savunma Bakanı'ndan oluşan İcra komitesi karar alıcı merci olarak belirlenirken, Türkiye'deki savunma harcamalarının[37] yaklaşık yüzde 15'ini karşılayan SSDF modernizasyon projesinin önemli bir ayağı olmuştur. Vergi ve denetim muafiyetleri tanınan SSDF Sayıştay Kanunu, Devlet İhale Kanunu ve Genel Muhasebe Kanunu dışında tutulmuş, böylece faaliyetlerinde büyük bir serbestiyet kazanmıştır. Fon, kurumlar vergisinden, yapılacak bağış ve yardımlar dolayısıyla veraset ve intikal vergisinden, yapılacak muameleler dolayısıyla damga vergisinden, banka ve sigorta muameleleri vergisinden muaftır. Ayrıca fonun malları devlet malı hak ve rüçhanlığına sahiptir. Çeşitli kalemlerde Bakanlar Kurulu'nun belirlediği yüzdeler üzerinden fonun gelir kaynakları şöyledir: Gelir ve Kurumlar vergisi üzerinden yüzde 5, Akaryakıt Tüketim hasılatı üzerinden yüzde 5 (1998'de iptal edildi), her türlü alkol içki ve tütün mamûlleri satışı üzerinden yüzde 10, Milli Piyango safi hasılatının yüzde 95'i, at yarışı ve müşterek bahis safi hasılatının yüzde 10'u, spor-toto hasılatının yüzde 1.8'i, spor-loto hasılatının yüzde 3.6'sı, talih oyunları gayri safi hasılatının yüzde 15'i, bedelli as-

---

36 1980 sonrası dönemin bütçe içi ve dışı savunma harcamaları üzerine mükemmel bir çalışma için bakınız Günlük-Şenesen (2002).

37 Türkiye'de savunma harcamalarının kaynakları şunlardır: Bütçe, SSDF, ABD güvenlik yardımı, Firma kredileri, Alman Dilim yardımı, Nato enfrastrüktür fonu, Türk savunma fonu, özel ödenekler, TSKGV.

kerlik gelirleri, hafif silâh satış geliri net hasılatının yüzde 80'i, genel bütçeden yapılacak aktarmalar, MSB bütçesinden yapılacak aktarmalar, fon malvarlığı gelirleri, bağış ve yardımlar, diğer fonlardan aktarmalar. Bu kaynaklar üzerinden 1985-2000 tarihleri arasında fonda toplam 11.6 milyar dolar toplanmış ve bunun yüzde 70.1'i projeler için harcanmıştır. 2002 yılında ise 700 milyon dolarlık bir gelir beklenmekte ve bunun yüzde 90'lık kısmının Türk Silâhlı Kuvvetler'inin modernizasyon projelerine harcanması planlanmaktadır.[38]

Bütün bu düzenlemelerin ardından savunma sanayiinin toplam sanayii içindeki yeri hızla büyüdüğü gibi sektörde çalışan şirket sayılarında ve örgütlenmelerinde de gelişmeler olmuştur. Yine Savunma Sanayii Müsteşarı'na göre Türkiye'nin yıllık sanayi cirosu 44 milyar dolardır ve bunun 1/10'luk kısmı olan yaklaşık 4 milyar dolar da kısmen veya tamamen savunma ağırlıklı faaliyetlerin yıllık cirosudur. Yaklaşık 4 milyar dolar yıllık cirosu olan bu sanayi kesiminin içerisinde 1/4'ü çekirdek savunma sanayisi olarak görülebilir. Toplam personel 25 bin civarında, yıllık cirosu yaklaşık 1 milyar dolardır. Sektördeki gelişme sektör sermayesinin örgütlenme sürecinde de izlenebilmektedir. 1990'da kurulan Savunma Sanayii İmalatçıları Derneği'nin (SASAD) üye sayısı 1991'de 21 iken 2002'ye gelindiğinde 61'e çıkmıştır ki dernek sektördeki şirketlerin yüzde 98'ini temsil ettiğini belirtmektedir. Bu 61 üye arasından 10 tanesi TSKGV'ye bağlı şirketlerdir. Sektördeki bir diğer örgütlenme sadece yüzde yüz yerli 7 şirketin içinde yer aldığı ve 1999'da kurulan Savunma Sanayii Derneği'dir (SADER). Dernek üyelerinden Aselsan, Roketsan, Havelsan TSKGV'nin bünyesindeki şirketler olup diğer 4 şirket Kale Kalıp, Nurol Makine, STFA ve Otokar'dır. Silâh sanayiinde faailiyet gösteren ve

---

38 Kredi ve Transfer haricindeki gelirlerin kaynakları itibariyle dağılımı şöyledir: yüzde 34.3 Gelir ve Kurumlar Vergisi, yüzde 33.7 fon malvarlığı ve akaryakıt tüketim vergisi, yüzde 12.7 Alkol-Tütün, yüzde 7.7 Milli Piyango, yüzde 5.7 müşterek bahis, yüzde 5.9 diğer. Savunma Sanayii Fonuna dair bilgiler için bkz. Savunma Sanayi Müsteşarı Prof.Dr. Ali Ercan'ın 11.6.2002 tarihinde Millî Güvenlik Akademisi'nde verdiği konferans özeti, *http://www.ssm.gov.tr/kurumsal/ssdf.htm.*

ihalelere katılan şirketlere bakıldığında Mercedes-Benz, MAN, STFA-Savronik, Alarko, Otokar-Koç, Çukurova-BMC, Sabancı-TEMSA, Nurol holding gibi Türkiye'nin büyük sermaye temsilcilerinin bu pastadan pay almak üzere yerlerini aldıkları görülmektedir. Türkiye'deki sermaye kesimlerinin bu eğilimi TOBB ve TÜSİAD gibi kuruluşların içinde de "Savunma Sanayii Çalışma Grubu" oluşturulmasıyla da açığa çıkmaktadır.

Türkiye'de toplam sabit yatırımlar içinde imalat sanayii payının hem özel sektör de hem de kamu sektöründe 1980 sonrasında sürekli düştüğü ve kamu sektöründe 1983-87 arasında yüzde 11.7'den 1999'da yüzde 3.5'e gerilediği (Yeldan, 2001: 46) bir dönemde silâh sanayiine yönelik bu yatırımlar, Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından Mayıs 1997'de gerçekleştirilen ve Türkiye'nin 2005 yılına yönelik ihracat stratejisini belirlemeyi hedefleyen konferansta savunma sanayii sektörünün birinci öncelikli sektör ilân edilmesi (Süvari, 2000: 68), bir yandan neo-liberal iktisat politikalarıyla çökertilen sanayii sektöründen geri kalanın da bu politikalar ile militarizasyonu sürecinin yaşandığına işaret etmektedir. Bu süreçte TSKGV çatısı altında örgütlenen askerî sermayenin ise öncü bir rol oynadığı aşikârdır. Ordunun kontrolünde gelişen bu süreçte hedeflenenin ABD ve İsrail örneklerinde olduğu gibi savunma sanayiinin ekonominin ve sermaye birikiminin lokomotif sektörü haline getirilmesi olduğu söylenebilir. Ancak, dünya savunma sanayiinde ABD, İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya ve Çin'den arta kalan yüzde 15'lik bir piyasa içinde Türkiye'nin yerinin yüzde 0.2 olduğu[39] düşünülecek olursa bunun ne kadar mümkün olduğu ciddi bir soru işareti olarak kalmakatdır.

TSKGV

Türkiye'de ordunun savunma sanayiinde girişimci olarak yer almaya başlaması 1970'lerin ikinci yarısında kuvvetlere bağlı vakıfların kurulmasıyla başlamış olmakla beraber bünye-

39 Savunma Sanayi Müsteşarı Prof.Dr. Ali Ercan'ın 11.6.2002 tarihinde Millî Güvenlik Akademisi'nde verdiği konferans özeti, *http://www.ssm.gov.tr/kurumsal/ssdf.htm.*

sinde yerli ve yabancı sermaye ortaklıkları olan 15 şirketi barındıran büyük bir holding yapısına kavuşması, 1987 yılında 3388 sayılı yasa ile tüm vakıfları bünyesinde birleştiren "Türk Silâhlı Kuvvetler'ini Güçlendirme Vakfı"nın kurulmasının ardından gerçekleşmiştir. Vakıfların birleşmesi ile beraber TSKGV'ye şu şirketler o dönemdeki hisse oranlarıyla geçmiştir: Aselsan (yüzde 96.07), TUSAŞ (yüzde 45), TAI (yüzde 1.9), TEI (yüzde 1.9), Havelsan (yüzde 94.948), Petlas (yüzde 0.92), Aspilsan (yüzde 83.5), İşbir (yüzde 50.55), Otomarsan (yüzde 5), Köytaş (yüzde 11.02), Sidaş (yüzde 10), Ditaş (yüzde 20), Netaş (yüzde 15), TTE (yüzde 12), Türk telefon (yüzde 15), Testaş (yüzde 23) (*Dünya* gazetesi, 29.9.1987). Vakıf bugün itibariyle 15 şirkette hisse sahibidir ve bunların 4 tanesinde neredeyse tüm hisselere sahiptir, 4 tanesinde yüzde 10 ila 45 arasında hisseye sahiptir, diğerlerinde ise ortaklık oranı daha çok sembolik diyebileceğimiz türdendir (bkz. Tablo 2). Ortakları arasında Lockheed Martin, General Electric, Daimler-Chrysler, Northern Telecom gibi dünya devlerinin yanı sıra STFA, Kutlutaş, Kale Kalıp, Profilo gibi yerli büyük sermaye grupları ve Türk Hava Kurumu, Makine Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK), Savunma Sanayii Müsteşarlığı gibi kurumlarda bulunmaktadır.

Kuruluş kanununda amacı "millî harp sanayiinin geliştirilmesi, yeni harp sanayi dallarının kurulması, harp silâh, araç ve gereçlerinin satın alınması suretiyle Silâhlı Kuvvetler'in savaş gücünün arttırılmasına katkıda bulunmak" olarak tanımlanan TSKGV, Millî Savunma Bakanı, Genelkurmay 2. Başkanı, Millî Savunma Bakanlığı Müsteşarı ve M.S.B. Savunma Sanayi Müsteşarı'ndan oluşan Mütevelli Heyeti tarafından yönetilmektedir.

Türk Silâhlı Kuvvetler'ini Güçlendirme Vakfı'nın başlıca gelir kaynakları ise şunlardır: Bağışlar (3388 sayılı Türk Silâhlı Kuvvetler'ini Güçlendirme Vakfı Kanununun 3. maddesine göre, Vakfa yapılacak bağış ve yardımlar, her türlü vergi, resim ve harçtan muaftır, ayrıca Kurumlar Gelir Vergisi matrahından düşülebilir), iştiraklerden alınan kâr payları, gayrimenkûl ve

TABLO 2
TSKGV'ye Bağlı Şirketlerde Ortaklık Yapısı (2003 İtibariyle)

Şirket	*Sektör*	*TSKGV Hissesi (yüzde)*	*Diğer Ortaklar*	*Hisseleri (yüzde)*
Aselsan	Elektronik	83.16	Türk Polis Teş. Güç. Vak	1.42
			Özelleştirme İdaresi Başk.	0.27
			Axa-Oyak Sigorta A.Ş.	0.12
			Özel Şahıslar	15.03
Havelsan	Hava Elektronik	98.7	Profilo	0.1
			Özelleştirme İdaresi Başk.	0.1
			TUSAŞ	0.5
			T.H.K.	0.5
			GAMA	0.03
			Kutlutaş	0.03
Aspilsan	Askerî Pil	95.1	TOBB	3.4
			Aselsan	0.5
			Türk Polis Teş. Güç. Vak	0.5
			Kayseri Sanayi Odası	0.25
			Kayseri Ticaret Odası	0.25
İşbir Elektrik	Elektrik-Enerji	90.47	İşbir Holding	5.3
			İşbir Optik	0.7
			İşbir Pazarlama	0.01
			Özel Şahıslar	3.42
Roketsan	Roket-Füze İmali	15	Aselsan	15
			Kutlutaş	20
			STFA	20
			Kale Kalıp	15
			MKEK	15
TUSAŞ	Hava Aracı İmali	45	Savunma Sanayii Müst.	55
TAI	Hava Aracı İmali	1.9	TUSAŞ	49
			Lockheed Martin Turkey	42
			General Electric Internat.	7
			T.H.K.	0.1
TEI	Uçak Motor Aksamı	3.02	TUSAŞ	50.52
			General Electric Internat.	46.22
			T.H.K.	0.24
Mercedes-Benz Türk	Motorlu Araç İmali	5	Daimler-Chrysler	55
			Overseas Lending Co.	15
			Koluman Holding	15
			MKEK	10
DİTAŞ	Tankercilik	20	Özelleştirme İdaresi Başk.	50.98
			TÜPRAŞ	29
			İGSAŞ	0.02
NETAŞ	Telekomünikasyon	5	Northern Telecom	53
			PTT	2.5
			Özel Şahıslar	29
Petlas		0.004		
Testaş		0.008		
Çansaş				
Sidaş		10		

Kaynak: TSKGV ve şirket web sayfaları.

TABLO 3
TSKGV'nin Yıllara Göre Gelir ve Harcamaları, milyar TL(1987-1999)

Yıllar	*Gelirler*	*Harcamalar*	*Harcamalar/ Gelirler yüzde*
1987	4.297	3.451	80
1988	47.132	25.570	54
1989	56.723	31.176	55
1990	73.742	38.265	52
1991	90.907	50.355	55
1992	180.468	76.331	42
1993	294.507	70.000	24
1994	966.209	138.000	14
1995	1.725.478	430.000	25
1996	3.171.560	1.279.458	40
1997	5.256.038	1.660.938	32
1998	9.275.216	2.555.600	28
1999	10.500.000	4.200.000	40
Toplam	31.642.277	10.559.144	33

Kaynak: *TSKGV Tanıtım Kataloğu*, 1999, s. 13-14'ten aktaran Özer (2001: 55)

işletmelerin kira gelirleri, işbirliği protokolleri ile sağlanan gelirler,[40] banka mevduat gelirleri, menkûl kıymet gelirleri, düzenlenen fuar gelirleri. Kuruluş Senedi'nin 6'ncı maddesine göre Vakıf, gelirlerinin yüzde 20'sini idame ve idari harcamalara, yüzde 80'ini kuruluş amaçları için tahsis etmek zorundadır. Diğer bir ifadeyle bütçesinin yüzde 80'ini Genelkurmay Başkanlığı'na planlama ve projelendirme maksadıyla bildirmek durumundadır. Daha sonra bu miktar Kuvvet komutanlıkları'na proje bazında aktarılır. Kalan yüzde 20 Vakfa gelir getirici yatırım ve harcamalara tahsis edilir. Ancak Vakfın yıllara göre gelir ve giderlerine bakıldığında ise (bkz. Tablo 3)

40 Bu gelirler görünürde "gönüllü" bağışlara dayanmaktadır: Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü ile Vakıf arasında yapılan bir protokole dayalı olarak, Cumhurbaşkanlığı ve Başbakanlık kupası futbol müsabakalarında uygulanmak suretiyle elde edilen katkılar, Edirne ili Fahri Yardım Komitesi ve Edirne Gümrükleri Başmüdürlüğü ile yürütülen işbirliği çerçevesinde Mayıs ve Eylül ayları arasında yurda giriş ve çıkış yapan gurbetçilerin "gönüllü" olarak yaptıkları bağışlar, Trabzon Tekel Müdürlüğü, Rize Çaykur Müdürlüğü ve Giresun Fındık Tarım ve Satış Kooperatifleri Genel Müdürlüğü ile Trabzon ili Fahri Yardım Komitesi'nin organizasyonuyla tütün, çay ve fındık üreticilerinin, ürünlerini teslim sırasında yaptığı bağışlar.

TABLO 4
En Büyük 500 Sanayi Kuruluşu İçindeki Savunma Sanayi Şirketleri (2001)

	Sıra No	Üretimden Satışlar (Milyon TL)
TSKGV Şirketleri		
Mercedes-Benz Türk A.Ş.	20	349.158.427
Aselsan	35	255.021.728
Netaş	90	141.667.309
TAI	108	117.787.780
TEI	120	105.149.571
Havelsan	366	38.482.770
Diğer Şirketler		
Alcatel-Teletaş	42	216.522.790
BMC	155	84.363.776
Otokar	196	67.031.594
Hema Endüstri A.Ş.	260	54.343.193
MKEK Mühimmatsan	290	48.894.983
MKEK Fişeksan	300	47.855.506
MKEK Hurdasan	433	32.481.873
Coşkunzöz Metal Form Mak. End.	459	30.764.883
Kale Kilit ve Kalıp San. A.Ş.	482	29.172.450
Kalekalıp Makine ve Kalıp San.	483	29.116.171
FNSS Savunma Sistemleri A.Ş.	500	27.823.516

Kaynak: İSO (2001)

1987-99 yılları arasında sağlanan toplam gelirlerin sadece yüzde 33'ünün kuvvet komutanlıklarına dağıtıldığı görülmektedir. Yine aynı kaynaktan yapılan hesaplamalar, 1987-99 arasında toplam gelirler arasında en yüksek payın yüzde 46.44 ile faiz gelirlerinde olduğunu, ardından ise yüzde 23.44 ile iştirak kâr paylarının ve yüzde 15.98 ile kambiyo gelirlerinin geldiği görülmektedir. Bağışlardan gelen gelirler ise toplamın sadece yüzde 3.27'sini oluşturmaktadır.

3 Ağustos 2000'de Ege Bölgesi Sanayi Odası (EBSO) üyelerine TSKGV'nin faaliyetlerini anlatan TSKGV Genel Müdürü Bilgi Büyükünal, Vakfın mal varlığının 300 trilyon TL'ye (2000 yılı kur oranıyla 446.584.000 dolar) ulaştığını söylemiş ve TSKGV'nin 10 yıl içinde Türkiye'nin savunma sanayiine yaklaşık 150 milyar dolarlık yatırım yapacağını belirtmiştir.[41]

41 http://212.154.21.40/2000/08/03/Haberler/haberlerdevam.htm

TSKGV'nin genel olarak Türkiye ekonomisi özel olarak da savunma sanayii sektörü şirketleri arasındaki yerini kesin verilerle söylemek güç olsa bile 2001 yılı en büyük 500 sanayi kuruluşu içindeki toplam 17 savunma şirketinin 6 tanesi TSKGV'nin iştiraklerindendir. Bu 17 şirketin üretimden satışlar toplamı içinde TSKGV'nin payı, eğer sadece yüzde 5'er hissesine sahip olduğu Mercedes-Benz Türk A.Ş. ve Netaş dışarıda bırakılırsa yüzde 30.82, eğer bu iki şirket de dahil edilirse yüzde 60.11 olmaktadır.[42] Yine 2001 yılında en çok kâr eden ilk 50 kuruluşa bakılacak olursa TSKGV'nin üç şirketinin bulunduğu görülmektedir: TAİ (19.), TUSAŞ (31.), Netaş (41.) (İSO, 2001: 132).

Sonuç yerine: Ordu sermayedar olunca...

Ordunun kendi çıkarlarını güden kollektif bir sermaye grubu olarak varlığının toplumsal, kültürel, siyasî ve, iktisadî alanlardaki geniş etkilerinin analizi bu yazının sınırlarının çok ötesinde olmakla beraber, bu son bölümde ordunun iktisadî faaliyetlerinin ordu kurumu üzerindeki bazı etkilerinden bahsederek ele alınan olgunun ne anlama geldiği ve ne gibi etkileri olduğu üzerinde bir ön düşünme çabasına girilecektir. Türkiye'de ordu üzerine yapılan çalışmalar genelde ordunun toplumdan bağımsızlığı, toplum-üstü oluşu, siyasal özerkliği gibi orduyu toplumsal yapıdan, o yapıdaki toplumsal ilişkiler ağından bağımsız ele alma yoluna gitmektedir. Türkiye'deki toplumsal ve siyasal yapı içinde ordunun çeşitli kurumsal, ideolojik mekanizmalarla beslenen belli bir "siyasal özerkliğe"[43] dayanan güce sahip olduğu doğru olmakla birlikte, bu özerkliği mümkün kılan daha geniş toplumsal yapı ve ilişkiler ağı kadar, bu gücün kullanımının da aynı zamanda bu özerkliğin göreceliliğini belirlediğini, yani sınırlarını çizdiğini söyleyebiliriz. Bu görecelilik, yani gücün sınırı, *en geniş anlamıyla* ordunun içinde bulunduğu toplumsal formasyonun egemen değer-

42 Burada savunma sanayii şirketleri olarak aldığımız şirketlerin tamamının salt savunma sanayiinde hizmet vermediğini belirtmek gerekmektedir.

43 Bkz. Cizre Sakallıoğlu (1997).

leri ve kurumlarını koruma ve kollama işlevlerini o tarihsel-toplumsal formasyonun yapısına uygun biçimlerde ifa etmesiyle tanımlanır. Ancak *daha özele* inildiğinde, örneğin Türkiye'de ordunun OYAK ve TSKGV gibi kurumlarla bir sermaye grubu olarak var olması da onun siyasal özerkliği üzerinde çelişik etkilerde bulunmakta ve bu yolla da söz konusu özerkliğin sınırlarını belirlemektedir.

Ümit Cizre (2002: 175) "TSK'nın OYAK aracılığıyla kapitalist ilişkiler ve çıkarlar geliştirmesi, 'siyasal' nitelikli bir özerkliğin ve müdahale potansiyelinin nedeni değil sonucudur... TSK'nın ... ideolojiler ve siyasetlerüstü bir duruş içindeymiş gibi görünmeyi nasıl başardığını da cevaplayamaz" derken haklıdır. Ancak, öznelci veya nesnelci sosyal bilim yaklaşımları arasındaki yanlış dikotomiye hapsolmayan bir yaklaşımla, ordunun iktisadî bir aktör olarak varlığının onun bu ideolojik maskesini düşüren bir unsur olduğunu söylemek mümkündür. Bu ideolojik maske düşürüldüğü oranda, yani aslında sürekli genel çıkarı temsil ediyormuş gibi görünmek zorunda olan ordunun aslında kendisinin tikel çıkarlara sahip olduğu ve/veya belirli tikel çıkarların organik temsilcisi olduğu gösterildiği oranda, siyasal özerklik sonucu mümkün olan askerî sermaye olgusunun dönüp nasıl o siyasal özerklik üzerinde yıpratıcı etkilerde de bulunduğuna bakmak mümkün olacaktır.

Askerî sermaye olgusunun nasıl çelişik etkilerde bulunduğuna ilk önce ordu içi ilişkiler, sonra da ordu ve diğer aktörler arası ilişkiler açısından yaklaşabiliriz. Ordu içi ilişkiler açısından bakıldığında OYAK olgusunun ilk bakıştaki etkisinin ordu mensuplarını, çeşitli iktisadî rant dağıtım mekanizmalarıyla burjuvalaşma sürecine soktuğu ve steril orta sınıf hayatlarının içine çektiği ortadadır. Bu etki sonucunda *tek tek* ordu mensuplarının gündelik yaşam pratikleri alt toplumsal kesimlerden kopmakta ve üst-orta sınıf kesimlerle bütünleşmektedir. Örneğin 1960 öncesi ve sonrası özellikle alt düzey subayların sol politik hareket ve ideolojiler ve onların toplumsal tabanları ile iletişime girdiği görülmekle birlikte, bu bağın 1970 sonrasında kopmuş olması sol hareketlerin orduya yönelik tavırlarındaki

değişimden de gözlenebilir. Bu kopukluk bir yandan 12 Mart müdahalesinin sol hareketlere yaklaşımı ile ilgiliyken diğer yandan da OYAK'ın sağladığı imkânların subayların gündelik yaşam düzeylerinde ve pratiklerinde yarattığı etkiyle ilgilidir. Bu orta sınıflaşma süreci sonucunda orduda daha önceki yıllarda görülen ideolojik-politik kamplaşmalar uzun vadede büyük oranda bertaraf edilmiş ve kurum içi homojenlik sağlanmıştır. Bu süreç ordunun toplumsal sınıflardan tamamen özerkleşmesi değil sadece alt toplumsal sınıflardan bağımsızlaşıp onların etkilerine kapanması anlamına gelmektedir. Ancak OYAK olgusu diğer yandan ordu içinde yeni çatışma eksenlerini de doğurması sebebiyle çelişik bir etkide de bulunmaktadır. Bu yeni çatışma eksenleri artık geniş anlamda politik-ideolojik hatlar üzerine oturmayıp daha dar anlamda iktisadî çıkarlara denk düşmektedir. Kurumun sosyal hizmetler ve yatırımlar arasında yaptığı tercihler, daha fazla sosyal hizmet bekleyen Genel Kurul üyesi alt ve orta rütbeli subaylar ile daha büyük bir güç haline gelerek ekonomi üzerinde kontrolü arttırma yönelimindeki Yönetim Kurulu'ndaki üst rütbeli subaylar arasında gerginliklere yol açmaktadır. Bu yüzden çeşitli dönemlerde Kurumun "üye istekleri dışında faaliyet gösterdiği", "üye ile Kurum arasında kopukluk olduğu", "Kurum üyelerinin tamamına yakın bir kısmının bu Kuruma güveni olmadığı", "üyelerin yüzde 80'inin OYAK'a küskün olduğu ve fırsat buldukları ve hukuki bir yol buldukları zaman OYAK'tan paralarını alacaklarını ifade ettikleri", "sosyal hakların yetersiz olduğu", "ileride büyük gelirler getirecek işletmelerin kurulma masraflarına ve sermayesine katkıda bulunan üyenin emeklilikle beraber kurumla ilişkisinin koparılması yüzünden bunlardan faydalanamayacak olması", "konut kredilerinin yetersizliği ve genç üyeler arasında endişe yaratması" kurum üyeleri tarafından genel kurullar da dahil olmak üzere çeşitli platformlarda dile getirilmektedir (OYAK, 1980: 29-31, 115; Yılmaz, 1971; *Oyak Dergisi*, 1997: 66-68). Kurumun sosyal güvenlik işlevi ve faaliyetleri ile holding işlevi ve faaliyetleri arasındaki çelişkiden doğan eleştiriler bugünde sıklıkla devam etmekte ve Yönetim Kurulu başkanı

"yatırımların yasal ve sosyal yardımları küçültmediğini, bilakis bunları büyütme olanağı sağladığını"[44] sürekli yinelemek durumunda kalmaktadır. Ancak şurası da açıktır ki, bu eleştiriler OYAK'ın varlığına, meşrûiyetine yönelik olmayıp ne yönde kullanılacağına ilişkindir.

Kurum ve diğer toplumsal aktörler arası ilişkiler üzerinden bakıldığında ise siyasal özerkliği sınırlayıcı etki çok daha barizdir. Her ne kadar tek tek OYAK mensupları steril bir orta sınıf yaşamına çekilerek toplumsal ve siyasal yaşamdan belli oranda soyutlansalar da bir *(bütün)* kurum olarak ordu, OYAK ve TSKGV'nin faaliyetleri sonucunda sermaye birkim sürecinin ve sınıflararası ve sınıfiçi güç ilişkilerinin daha çok içine çekilmekte ve özellikle orta vadeli yeniden yapılanma sürecinde doğrudan bir taraf olarak yer almaktadır. Özellikle sınıf içi ilişkiler açısından bakıldığında büyük sermaye kesimi ile aynı organik çıkarları paylaşan ordu, büyük sermaye ve küçük ve orta boy işletmeler arasındaki çelişkilerden azade olamayacaktır. Anadolu'daki esnafa, küçük ve orta boy sanayi işletmelerine kepenk kapattıran krizleri, büyük sermaye kesimleri gibi askerî sermaye de kapitalist sermaye birkiminin çalışma sistematiği uyarınca bir fırsat olarak algıyacaktır. Ya da örneğin Anadolu menşeli İslâmcı sermayenin 1990'lar boyunca gelişmesi, Türkiye büyük sermayesinin yaşam alanlarına el uzatması ve dünya ile alternatif bir bütünleşme modelinin taşıyıcısı olması TÜSİAD gibi yapılarda örgütlenen büyük sermaye için olduğu kadar aynı organik çıkarlara sahip askerî sermaye açısından da bir tehdit olgusudur. Ancak bu tehdit salt ideolojik-kültürel bir algılamanın olmanın ötesinde bir olgudur, tıpkı İslâmcı sermayenin askerî sermayenin hâkim olduğu savunma sanayiine gireceğini beyan etmesinin orduda yarattığı tedirginlik gibi.[45] Bu tarz çatışma eksenlerinde kültürel-ideolojik

44 Bkz. Üyelerle Sohbet Ocak 2002, http://www.oyak.com.tr/uyelerle_sohbet200201.html.

45 İslâmcı sermayenin yükselişinin sermaye içi dengeler ve yeniden yapılanma sürecindeki etkileri için ve yukarıda zikrettiğim konulardaki gazete haberleri ve ilgili aktörlerin beyanları için bkz. Şen (2000: 107-123; 2002: 51-63, 73-93).

bir proje uğruna sınıfsal çıkarların harekete geçirilmesi kadar, sınıfsal çıkarların devam ettirilmesi uğruna kültürel-ideolojik motiflerin kullanımı da gözardı edilmemelidir. Diğer yandan sermaye içi daha dar çıkar çatışmaları da ordunun genel çıkarı temsil eder gibi görünme kabiliyetini yıpratıcı unsurlardır. Örneğin SSK ihaleleri sonrasında, Türkiye'nin en muhafazakâr işveren örgütü TİSK'in başkanının bile OYAK'ı eleştirmeye yönelmesi bu doğrultuda yorumlanabilir.

Bütün bu çatışma eksenlerini anlamaya çalışırken, toplumsal aktörler arası ilişkilerde ordu bir yanda toplumun tamamı bir yanda algılaması çok da yerinde değildir, zira bir kollektif sermayedar grubu da olan ordu belli sınıfsal ittifakların içinde yer almaktadır. Bu anlamda ordunun ana müttefiki, askerî sermayenin kendisinin de bir parçası olduğu büyük sermayedir. Büyük sermayenin yeniden yapılanarak dünya kapitalist sistemine eklemlenme sürecinin yaşandığı bu dönemde, büyük sermaye açısından sadece Avrupa Birliği değil, aynı zamanda ordu da 1960'lardan sonraki tüm dönüm noktalarında olduğu gibi "doğrudan kuvvet" olarak yerini almaktadır. 1997 tarihli Millî Güvenlik Siyaset Belgesi'nde[46] yer alan "Türkiye'nin AB'ye tam üyelik konusundaki hedefi korunmalıdır. Ancak bazı ülkelerin bu konudaki olumsuz tutumları gözardı edilmemelidir", "Türkiye'nin dünya ile bütünleşmesine yönelik, özelleştirme de dahil ekonomik çabalar arttırılmalıdır" ifadeleri ile OYAK Yönetim Kurulu Başkanı emekli Korgeneral Selçuk Saka'nın "ülke ekonomisi ile global ekonominin orta-uzun vadede göstereceği gelişime ve değişime OYAK'ın mutlaka uyum sağlaması gerekmektedir"[47] ifadesi beraber ele alındığında söz konusu yeniden yapılanmanın ordu açısından da kaçınılmaz olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Burada ordu açısından bütün mesele söz konusu yeniden yapılanma sürecini kendi kontrolü altında ve siyasî ve iktisadî gücüne fazla zarar vermeyecek şekilde gerçekleştirmektir. Ancak her halükârda

46 Metin için bkz. Şen (2000: 154-155)

47 Üyelerle Sohbet, Mayıs 2001, Http://www.oyak.com.tr/uyelerle_sohbet200105.html.

söz konusu yeniden yapılanma sonrasında da kollektif bir sermayedar olarak ordunun tikel çıkarlarla organik bağı ve bunun yaratacağı gerilim ve çatışmalar, onun ideolojik mekanizmalarla hâlâ ayakta tutmayı başarabildiği sınıflar ve siyasetlerüstü ordu imgesinin altını daha fazla oyabilecektir.

KAYNAKÇA

Ahmad, Feroz (1977), *The Turkish Experiment in Democracy*, Westview Press.

Akman, Cüneyt (2002), "Çamurda Sınıf Savaşı veya Bankacılık Güçlendirme Yasası", *Birikim*, Şubat, sayı 154.

Aksoy, Tamer (1990), *Ortak Pazarla Muhtemel Bir Entegrasyon Işığında Türk Otomotiv Sanayii Yatırımları*, Otomotiv Sanayii Derneği yayın No: 20, İstanbul.

Avcıoğlu, Doğan (1973), *Türkiye'nin Düzeni*, 2. Cilt, Cem Yayınevi, İstanbul.

Bianchi, Robert (1984), *Interest Groups and Political Development in Turkey*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.

Cizre, Ümit (2002), "Egemen İdeoloji ve Türk Silâhlı Kuvvetler'i: Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Cilt 2 Kemalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Cizre Sakallıoğlu, Ümit (1997), "The Anatomy of the Turkish Military's Political Autonomy", *Comparative Politics*, 29/2.

Çakarcan, Kemal (1991), "Ordu Yardımlaşma Kurumunun Konut Politikası", *OYAK Otuzuncu Yıl Özel Sayısı*, Ankara.

Çakıcı, Latif (1991), "Ordu Yardımlaşma Kurumu'nun Türk Ekonomisine Katkıları", *OYAK Otuzuncu Yıl Özel Sayısı*, Ankara.

Dizdaroğlu, Hikmet (1991), "Çimento Sanayi ve OYAK", *OYAK Otuzuncu Yıl Özel Sayısı*, Ankara.

Duran, Lütfi (1982), *İdare Hukuku Ders Notları*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, İstanbul.

Ercan, Fuat (1997), "Neo-liberal Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de Birikim Süreci ve Değişen Sermaye İçi Bileşenler: 1980 Sonrası İçin Bir Çerçeve Denemesi", *97 Sanayi Kongresi Bildiriler Kitabı Toplu Bakış*, MMO Yayın No. 209, Ankara.

Gülalp, Haldun (1993), "Türkiye'de Sermaye Birikim Biçimleri ve Devlet-Toplum İlişkileri", *Kapitalizm Sınıflar Devlet*, Belge Yayınları, İstanbul.

Günlük-Şenesen, Gülay (2002), *1980-2001 Türkiye'de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Etkileri*, TESEV Yayınları, İstanbul.

Güzel, Ali ve Okur, Ali Rıza (1999), *Sosyal Güvenlik Hukuku*, Beta Yayınları, İstanbul.

Hürriyet Partisi (1956), *Ana Nizamname ve Program*, Örnek Matbaası, Ankara.

İnsel, Ahmet (2001), "Ulusal Güvenlik Siyaseti ve Silâhlı Kuvvetler Partisi", *Birikim*, Eylül, Sayı 149.

İnsel, Ahmet (1997), "MGK Hükümetleri ve Kesintisiz Darbe Rejimi", *Birikim*, Nisan, sayı 96.

İSO (1999, 2000, 2001), *Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu*, İstanbul Sanayi Odası Dergisi Özel Sayı.

Koç, Vehbi (1973), *Hayat Hikâyem*, İstanbul.

Münir, Metin (2001), "Oyakbank Birinci Lige Hazırlanıyor", http://www.ntvmsnbc.com/news/95721.asp

Okyar, Osman (1955a), "İktisadi Plan İhtiyacı", *Forum*, no: 34.

Okyar, Osman (1955b), "İktisadi Planın Hazırlanması ve Tatbiki ve Üzerinde Düşünceler", *Forum*, no: 37.

Özdemir, Nihat (1991), "Otuz Yıl ve Oyak", *OYAK Otuzuncu Yıl Özel Sayısı*, Ankara.

Özer, M. Ali (2001), *Savunma Harcamaları ve Ekonomiye Etkileri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bütçe ve Malî Planlama Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Parla, Taha (1998), "Mercantile Militarism in Turkey, 1960-1998), *New Perspectives on Turkey*, no. 19. Çevirisi için [bkz. bu derlemede yer alan yazı]

Savran, Sungur (1987), "1960, 1971, 1980: Toplumsal Mücadeleler, Askerî Müdahaleler", *Onbirinci Tez*, Sayı 6.

Sönmez, Mustafa (1987), *Kırk Haramiler: Türkiye'de Holdingler*, Gözlem Yayınları, İstanbul.

Süvari, Ömer (2000), *Ekonomide 'Gizli El': Askerî Sanayi Kompleks ya da Türkiye Ekonomisini Kim Yönetiyor*, Özgür Üniversite Defterleri-4, İstanbul.

Şen, Serdar (2002), *Ulusal Devletten Bölgesel Güç Oyunlarına*, Çiviyazıları, İstanbul.

Şen, Serdar (2000), *Geçmişten Geleceğe Ordu*, Alan Yayıncılık İstanbul.

Türk, İsmail (1992), "İkibinli Yıllara Girerken Tebliği", *İkibinli Yıllara Girerken Politik Ekonomik Oluşumlar ve OYAK Sempozyumu*, OYAK Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara.

Yeldan, Erinç (2001), *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*, İletişim Yay., İstanbul.

Yılmaz, Ejder (1991), "Ordu Yardımlaşma Kurumu'nun Hukuksal Yapısı", *OYAK Otuzuncu Yıl Özel Sayısı*, Ankara.

Yılmaz, Ejder (1989), "Ordu Yardımlaşma Kurumunun Hukuksal Niteliği", *Amme İdaresi Dergisi*, 22/1.

Yılmaz, Selahattin (1971), "Ordu Yardımlaşma Kurumu ve 205 sayılı Kanunun Yetersizliği", *Kara Kuvvetleri Dergisi*, Nisan, sayı 35.

Zaim, Osman ve Çakmak, Erol H. (1994), "Kamu Sektörü, Özelleştirme ve Etkinlik", *Özelleştirme Tartışmaları*, Aykut Polatoğlu (Haz.), Bağlam Yayınları, İstanbul.

OYAK Yayınları

OYAK (1964), OYAK 1964 Yılı Yönetim Kurulu Raporu Ekleri, Doğuş Matbaacılık, Ankara.

OYAK (1971), *Ordu Yardımlaşma Kurumu 10. Yıl*, Ozan Sağdıç (Haz.), Dönmez Ofset, Ankara.

OYAK (1975), *OYAK 1974 Yılı Yapılan İşler Raporu*, Doğuş Matbaacılık, Ankara.

OYAK (1976), *OYAK 15th Year*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

OYAK (1976), *OYAK 1975 Yılı Yapılan İşler Raporu*, Doğuş Matbaacılık, Ankara.

OYAK (1977), *OYAK 1976 Yılı Yapılan İşler Raporu*, Doğuş Matbaacılık, Ankara.

OYAK (1978), *OYAK 1977 Yılı Yapılan İşler Raporu*, Doğuş Matbaacılık, Ankara.

OYAK (1979), *OYAK 1978 Yılı Yapılan İşler Raporu*, Ankara.

OYAK (1980), *OYAK 1980 Yılı Olağan Genel Kurulu Toplantısı Tutanağı*, 29-30 Mayıs 1980, OYAK Gen. Müd. Yayını, Ayyıldız Matbaası, Ankara.

OYAK (1982), *İşte OYAK*, Kasım, OYAK Gen. Müd. Yayını, Ankara.

OYAK (1982), *OYAK. Ordu Yardımlaşma Kurumu*, OYAK Gen. Müd. Yayını.

OYAK (2000), *Annual Report 2000. 40 Years of Solidarity.*

OYAK Dergisi, 1971-80, 1982-83, 1986, 1988-1992, 1994-1997.

Türkiye'nin Savunma Bütçesi: Veriler ve Gözlemler

Gülay Günlük-Şenesen

Bu yazıda Türkiye'nin savunma harcamalarının bütçe kapsamındaki verileri sunulacak, 1980 sonrasındaki düzeyi ve genel eğilimleri değerlendirilecektir. Aslında Türkiye'nin savunmaya ayırdığı kaynaklar bütçe ile sınırlı değildir: Savunma Sanayii Destekleme Fonu (SSDF), Türk Silâhlı Kuvvetler'ini Geliştirme Vakfı (TSKGV), dış krediler ve dış yardımların yanısıra hibe şeklinde Türkiye'ye aktarılan silâhlar da savunmanın kaynakları olarak düşünülmelidir. Savunmaya yurtiçinden ayrılan toplam kaynaklar açısından baktığımızda, 1987-2000 döneminde ortalama yüzde 84 oranında bütçeden, yüzde 15 oranında SSDF'den, yüzde 1 oranında da TSKGV'den savunma amaçlı harcama yapıldığını görüyoruz. Bu ise, sadece bütçe kapsamı ile sınırlı kalındığında Türkiye'nin toplam savunma harcamasının kabaca yüzde 16 kadar eksik değerlendirildiği anlamına gelir. (Bkz. Günlük-Şenesen, 1998; 2001; 2002a; 2002b). Biz bu yazıda bütçe dışındaki kaynakları ele almayarak, bütçenin savunma başlığı altındaki kapsamı üzerinde yoğunlaşıyoruz.

Savunma bütçesi Millî Savunma Bakanlığı, Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı'nın harcamalarının toplamından oluşmaktadır. 2002 yılında bu toplam içinde

Millî Savunma Bakanlığı'nın payı yüzde 82.8, Jandarma Genel Komutanlığı'nın payı yüzde 16.4, Sahil Güvenlik Komutanlığı'nın payı ise yüzde 0.8 kadardır. Millî Savunma Bakanlığı'nın bu baskın konumu nedeniyle, savunma bütçesini bir bütün olarak ele alacak, alt kuruluşları itibariyle değerlendirme yapmayacağız. Millî Savunma Bakanlığı'na bağlı kurumlara gelince, bakanlığın bütçesi yüzde 49.3 oranında Kara Kuvvetleri Komutanlığı, yüzde 21.9 oranında Hava Kuvvetleri Komutanlığı, yüzde 14.4 oranında Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, yüzde 7.2 oranında Millî Savunma Bakanlığı, yüzde 7.1 oranında ise Genelkurmay Başkanlığı tarafından kullanılmaktadır (MSB, 2000: 109). Bu kurumsal ayrıntıda da değerlendirme yapmayacağız.

Tablo 1'de Türkiye'nin savunma bütçesine ilişkin veriler sunulmaktadır. Bu yazıda kullanılan bütün verilerin kaynağı, aksi belirtilmedikçe, Maliye Bakanlığı'dır. Çeşitli yıllara ilişkin Bütçe Gerekçesi'nin yanısıra bakanlığın ilgili birimlerinden ve web sayfasından elde edilmişlerdir. 1987 fiyatları ve dolar cinsinden veriler ise GSYİH deflatörü ile dolar kuru kullanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır. Tablo 1'in 1. sütundaki değerler cari fiyatlarla olduğundan değerlendirmesi güçtür, dönemin bütününe ilişkin verileri birarada sunmak amacıyla konmuştur. 2. sütundaki değerler sabit fiyatlarla düzenlendiğinden zaman içindeki eğilimleri değerlendirmeye uygundur. Harcama düzeyi açısından 1979-1988 alt dönemi ile 1989-2002 alt dönemi arasındaki fark çok belirgindir. Savunma bütçesi 1988 sonrasında çok ciddi bir artış göstermiştir. Büyük kriz yılları olan 1994 ve 2001 bu son dönemin istisnalarını oluşturmaktadır. Ancak, yine de 2001 yılındaki düzey 1980 yılı düzeyinin 2 katından daha fazladır. 2002 yılında da bu düzey korunmuştur.

Tablo 1'in 3. sütununda savunma bütçesinin dolar cinsinden verileri yer almaktadır. Ulusal harcamaların dolar cinsinden ifade edilmesinin, yüksek devalüasyonlar nedeniyle, sakıncalı olduğunu belirtmeliyiz. Örneğin 2001 yılında savunma bütçesi dolar cinsinden yüzde 25 oranında küçülmüştür. Oysa 2001 yılındaki küçülme sabit fiyatlarla, yani reel anlamda yüz-

TABLO 1
Türkiye'nin Savunma Bütçesi

Yıl	Savunma harcamaları			Savunmanın payı, %	
	Milyar TL cari fiyatlarla	*Milyar TL 1987 fiyatlarıyla*	*Milyon $ cari fiyatlarla*	*Konsolide bütçe*	*Faiz-dışı bütçe*
1979	79	1436	2213	13.2	13.7
1980	185	1779	2387	17.2	17.7
1981	251	1673	2237	16.6	17.4
1982	269	1394	1627	16.8	17.8
1983	403	1658	1750	15.4	16.8
1984	578	1601	1541	15.3	17.3
1985	833	1509	1576	15.4	17.6
1986	1235	1649	1637	14.9	17.7
1987	1627	1627	1842	12.7	15.5
1988	2529	1490	1660	11.8	15.4
1989	5097	1712	2335	13.1	16.7
1990	9110	2055	3414	13.3	16.7
1991	16074	2152	4313	12.1	14.8
1992	30506	2494	4101	13.5	16.5
1993	53561	2610	4908	10.9	14.3
1994	107726	2543	3623	11.9	17.8
1995	205134	2587	4194	11.9	17.9
1996	400479	2840	4536	10.1	16.3
1997	878993	3433	5455	10.9	15.2
1998	1617889	3597	5883	10.4	17.1
1999	2841694	4061	7327	10.1	16.4
2000	4421343	4216	6690	9.5	16.8
2001	6348517	3817	5001	7.9	16.1
2002	9273136	3877	6158	8.0	14.6

Kaynak: Maliye Bakanlığı verileriyle düzenlenmiştir.

de 9.5'dir. Belirtilen sakıncayı saklı tutarak bakarsak, 1989 yılında 2 milyar doları aşan savunma bütçesi, 1990 yılından başlayarak 3 milyar doların üzerinde olmuş, 1997 yılında 5 milyar doları aşmış ve 1999 yılında 7 milyar dolar değeri ile en yüksek düzeye ulaşmıştır (TL cinsinden en yüksek reel değer 2000 yılına ilişkindir). Yine bir kriz yılı olan 1980'e göre 2001 yılında savunma için dolar cinsinden de 2 katından fazla harcama yapıldığını söyleyebiliriz. Yine dolar kurundaki durgunluğa bağlı olarak 2002 yılında bütçenin büyüdüğü görülür.

Savunma harcamasının toplam düzeyi kadar, bütçe içindeki konumu da önemlidir. Tablo 1'in son iki sütunu bu amaçla

düzenlenmiştir. Yaygın söylemde savunma harcamalarının bütçe içindeki payının sürekli düştüğü dile getirilmektedir. Bunun dayanağı konsolide bütçeye göre yapılan oranlamadır. Buna göre, savunmaya bütçeden örneğin 1980 yılında yüzde 17 oranında harcama yapılmışken bu oran 2002 yılında yüzde 8'e kadar düşmüştür. Bu gözlem zaman içinde savunma harcamaların arttığı biçimindeki yukarıdaki gözlemimizle uyuşmamaktadır. Oysa konsolide bütçe harcamalarının içinde borç faizi ödemeleri giderek çok daha fazla paya sahip olmakta ve konsolide bütçe de, borçlanma gereği de giderek artmaktadır. Faiz ödemeleri verimsiz harcama kapsamında olduğundan bütçenin asıl fonksiyonlarından (savunma, eğitim, sağlık vb.) ayrı tutulmalıdır. Bu nedenle faiz-dışı bütçe'nin dağılımına bakmak daha doğrudur. Burada bir noktaya açıklık getirelim: ele alınan dönem içinde savunma ve faiz dışındaki harcama kalemlerinde de reel anlamda önemli artışlar olmuş, faiz-dışı bütçe de büyümüştür. (Bkz. Günlük-Şenesen, 2000 ve 2002b).

Tablo 1'in son iki sütunundaki veriler arasındaki farkın giderek açılmasının nedeni borç faizi yüküdür. Son sütundaki verilere göre savunmanın üretken harcamalar içindeki payında belirgin bir azalma söz konusu değildir, yıllara göre oynamalar olmakla birlikte, bütün dönem boyunca yüzde 14 yüzde 18 değer aralığında seyretmektedir. Ayrıca kriz yıllarında bile önemli düşüşler olmadığı görülmektedir. Örneğin savunma harcamalarının düzeyinde az da olsa azalma saptadığımız 1994 yılında savunmanın faiz-dışı içindeki payı yüzde 18'lik üst sınıra yakındır. Bu da bu yılda faiz-dışı toplam bütçenin savunma kaleminden daha fazla daraldığı, krizin savunma üzerindeki etkisinin çok daha az olduğu anlamına gelir. Kısaca, savunmanın bütçe fonksiyonları arasındaki yeri genel olarak dönem boyunca korunmuştur. 2001 yılında faiz-dışı bütçe içindeki paydaki azalma da önemli düzeyde değildir. Ancak 2002 yılındaki payın düşüklüğü dikkat çekmektedir.

Savunma bütçesinin bileşenleri

Bu bölümde savunma bütçesini ekonomik sınıflandırma (cari, yatırım ve transfer harcamaları) ayrımıyla değerlendireceğiz. Yaygın sınıflandırmada cari harcamaların iki bileşeni vardır: Personel harcamaları ve personel-dışı diğer cari harcamalar (PDCH). 2001 yılında savunma bütçesindeki PDCH'nin yüzde 40'lık bölümü her türlü güvenlik teçhizatı, kısaca silâh, alımına gitmektedir. PDCH'nin bunun dışındaki büyük bölümünü, yüzde 40 kadarını, ise giyecek, yiyecek ve yakıt (akaryakıt dahil) oluşturmaktadır. Yatırım harcamaları bina inşaat ve makine teçhizat giderlerinden oluşmaktadır. Savunma bütçesi kapsamındaki transfer harcamaları ise esas olarak personele ücret borçlarını, kamulaştırma harcamalarını, Türki Cumhuriyetlerden gelen öğrencilere verilen bursları ve NATO üyelik aidatlarını kapsamaktadır.

2002 yılı itibariyle bakıldığında, faiz-dışı bütçe içinde toplam (savunma, eğitim, sağlık vb.) personel harcamalarının yüzde 17.2'si, toplam PDCH'nin yüzde 65.2'si, toplam yatırım harcamalarının yüzde 1'i, toplam faiz-dışı transfer ödemelerinin ise yüzde 0.08'i savunma amaçlı yapılmıştır. 2002 yılında toplam birincil (faiz-dışı) bütçe harcamaları içinde savunma amaçlı personel harcamalarının payı yüzde 6.2, PDCH'nin payı ise yüzde 8.1 dolayındadır. Savunma bütçesinin bu iki kaleminin birincil bütçe içindeki payı yüzde 14.3 etmektedir. 2002 yılında savunmanın birincil bütçe içindeki payı yüzde 14.6 olduğundan, savunmanın diğer kalemleri birincil bütçe harcamalarına 2002 yılında çok az katkı yapmıştır.

Türkiye'nin savunma bütçesinin ana bileşenlerini personel, silâh, silâh-dışı PDCH, yatırım ve transfer harcamaları olarak gruplandırabiliriz. Savunma bütçesinin PDCH alt kaleminde yer alan "470 Savunma Alım ve Giderleri" kalemi silâh harcamasının yanında savaş durumunun gerektirebileceği harcamaları da kapsamaktadır. Bu harcamaların ayrıntılarına ilişkin veri yoktur. Maliye Bakanlığı'ndan sağlanan çizelgelerde gördü-

ğümüz "470 Silâh Alımı" tanımından hareketle bu kalemin esas olarak silâhları kapsadığını düşünebiliriz.

Savunma bütçesinin ana kalemleri Tablo 2'de cari fiyatlarla TL değerleri ve yüzde payları ile yer almaktadır. Harcamaların ekonomik bileşenlerinin (personel, PDCH ve yatırım) fonksiyonel ayrım (savunma, eğitim, sağlık vb.) temelindeki verileri Maliye Bakanlığı'nca 1983 yılından başlayarak yayımlandığından, bizim çözümlememiz de 1983 sonrasını kapsayacaktır. 2002 yılına ilişkin bu ayrıntıda veri bulunamamıştır.

Tablo 2'nin 1-6. sütunlarındaki parasal düzeyleri doğrudan yorumlamak güçtür. Burada da yine bütün verilerin birarada bulunması amacıyla konmuşlardır. 1, 2, 3, 5, 6 (ya da 1, 4, 5, 6) no.lu sütunlardaki değerlerin yıllık toplamları Tablo 1'in ilk sütunundaki savunma bütçesi değerleridir. Önce bu değerlere dayanılarak hesaplanan ve 7-12. sütunlarda yer alan yüzde bileşimi değerlendirecek, ardından da sabit fiyatlarla eğilimleri ele alacağız.

1983-2001 dönemini bir bütün olarak düşünürsek, savunma bütçesi içinde personel harcamaların payı ortalama yüzde 40, silâhlanma harcamalarınınki ortalama yüzde 19, silâh-dışı PDCH'nin payı ise ortalama yüzde 38'dir. Tablo 2'nin 7. sütunundaki personel harcaması paylarına baktığımızda, 1987'de başlayan artışın 1993 yılına kadar sürdüğünü, 1992 ve 1993 yıllarında savunma bütçesinin yarısını da aştığını görüyoruz. 1994'de başlayan düşüşten sonra 1990'ların ikinci yarısında personel harcamalarının payı yüzde 40 dolayında seyretmiştir.

Personel harcamalarının payının arttığı (azaldığı) alt dönemde PDCH'nin payının azalması (artması) doğal sonuçtur. 10. sütundaki PDCH paylarının seyrini izlediğimizde, 1990'ların ikinci yarısında PDCH'nin payının yüzde 57 dolayında olduğunu görüyoruz. 1989 öncesindeki yıllarda PDCH'nin payının en yüksek değerleri aldığı, hattta 1986'da yüzde 70'i bulduğu dikkat çekmektedir.

PDCH'nin savunma bütçesi içindeki konumunu belirleyen iki bileşeninden silâhlanma harcamalarının payını Tablo 2'nin 8. sütunundan izleyebiliriz. 1983-1990 alt döneminde silâh-

TABLO 2
Türkiye'nin Savunma Bütçesinin Bileşenleri (cari fiyatlarla milyar TL ve yüzde paylar)

	Milyar TL						*% paylar*					
	(1)	*(2)*	*(3)*	*(4) = (2) + (3)*	*(5)*	*(6)*	*(7)*	*(8)*	*(9)*	*(10)*	*(11)*	*(12)*
Yıl	*Personel*	*Silah (470 kalemi)*	*Silah-dışı PDCH*	*Toplam PDCH*	*Yatırım*	*Transfer*	*Personel*	*Silah (470 kalemi)*	*Silah-dışı PDCH*	*Toplam PDCH*	*Yatırım*	*Transfer*
1983	122	62	190	252	18	11	30.3	15.5	47.1	62.5	4.5	2.7
1984	160	125	272	397	9	12	27.7	21.6	47.1	68.7	1.6	2.1
1985	226	151	410	561	14	32	27.1	18.1	49.2	67.3	1.7	3.8
1986	312	268	598	866	6	51	25.3	21.7	48.4	70.1	0.5	4.1
1987	491	282	761	1043	8	85	30.2	17.3	46.8	64.1	0.5	5.2
1988	798	545	1084	1629	6	96	31.6	21.5	42.9	64.4	0.2	3.8
1989	1992	1121	1809	2930	40	135	39.1	22.0	35.5	57.5	0.8	2.6
1990	4021	1740	3018	4758	56	275	44.1	19.1	33.1	52.2	0.6	3.0
1991	7977	2314	5204	7518	172	407	49.6	14.4	32.4	46.8	1.1	2.5
1992	15893	4309	9353	13662	143	808	52.1	14.1	30.7	44.8	0.5	2.6
1993	28925	7768	15263	23031	293	1312	54.0	14.5	28.5	43.0	0.5	2.4
1994	53826	13837	37999	51836	350	1714	50.0	12.8	35.3	48.1	0.3	1.6
1995	89663	25654	73790	99444	928	15099	43.7	12.5	36.0	48.5	0.5	7.4
1996	162678	79402	140076	219478	3163	15160	40.6	19.8	35.0	54.8	0.8	3.8
1997	361368	216078	290034	506112	5719	5794	41.1	24.6	33.0	57.6	0.7	0.7
1998	666369	325203	609661	934864	7899	8757	41.2	20.1	37.7	57.8	0.5	0.5
1999	1212996	574084	1022819	1596903	19903	11892	42.7	20.2	36.0	56.2	0.7	0.4
2000	1772440	811026	1790108	2601134	31263	16506	40.1	18.3	40.5	58.8	0.7	0.4
2001	2687821	1440862	2144975	3585837	44258	30601	42.3	22.7	33.8	56.5	0.7	0.5
2002	3974899	?	?	5147044	93058	58135	42.9	?	?	55.5	1.0	0.6
						Ortalama:	39.8	18.5	38.4	56.8	0.9	2.5

Kaynak: Maliye Bakanlığı verileriyle düzenlenmiştir.

lanma harcamalarının payı yüzde 16 - 22 arasında değişmişken, bu pay personel harcamalarının payının çok yüksek olduğu yıllarda yüzde 13'e kadar düşmüş, ancak 1996'dan itibaren daha yüksek bir düzeye oturmuştur. 1997 yılında ise silâh kaleminin savunma bütçesi içindeki dörtte birlik (yüzde 24.6) payı bütün dönem için en yüksek değerdir.

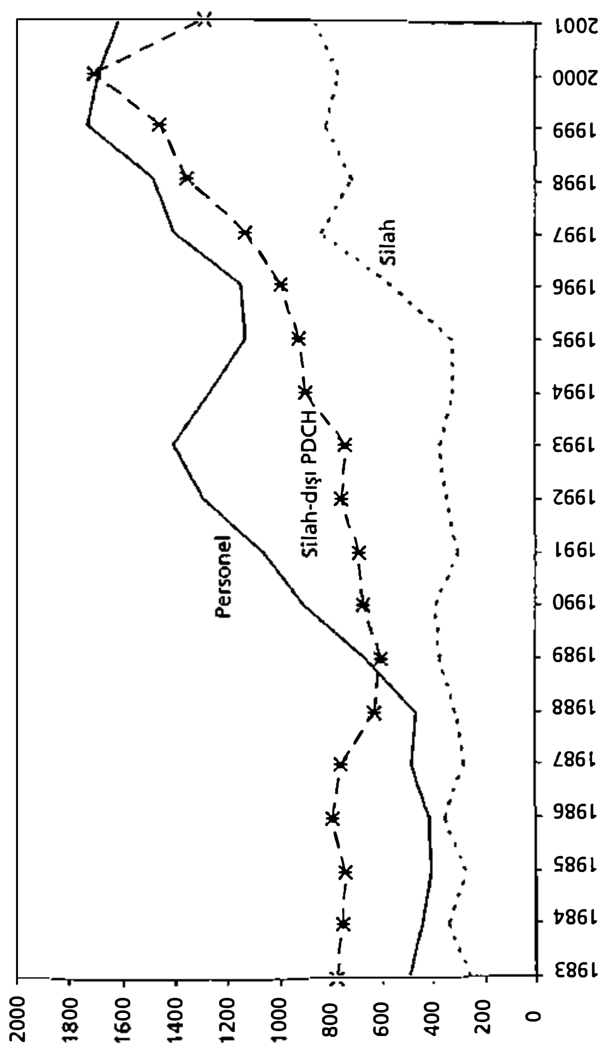
Silâh dışındaki PDCH ordunun yiyecek, giyecek, barınma, ulaşım vb. giderlerini kapsamaktadır. Bu kalemin savunma bütçesi içindeki payında 1993'e kadar neredeyse düzenli bir azalma görülmektedir. En düşük değeri (yüzde 28.5) aldığı 1993, yukarıda değindiğimiz gibi, personel harcamalarının payının en yüksek olduğu yıldır. 1994'ten başlayarak yüzde 35 dolayında seyreden silâh-dışı PDCH, 2000 yılında personel harcamalarını da aşacak kadar artmış ve 1988 sonrasındaki en yüksek payı (yüzde 40.5) almıştır. 2001 yılında personel ve silâh harcamaları paylarındaki artış, silâh-dışı PDCH'nin payındaki düşüşle karşılanmaktadır.

Yatırım harcamalarının da transfer harcamalarının da savunma bütçesi içindeki payları düşüktür. Transfer harcamalarındaki sıçramaların, kamulaştırma (örneğin birlikler yer değiştirdiğinde) bedellerinin ve işçi ücret borçlarının ödendiği yıllarda (1995 ve 1996 gibi) ortaya çıktığı Maliye Bakanlığı yetkililerince ifade edilmiştir.

Savunma bütçesinin başlıca bileşenlerinin parasal düzeylerindeki reel eğilimler Grafik 1'de sunulmaktadır. (470) kaleminin verileri olmadığından 2002 yılına ilişkin gözlemler burada yer almamaktadır. Ancak 2002 yılında personel harcamalarında yüzde 3 artış olduğunu, PDCH'nin düzeyinin ise korunduğunu belirtelim.

Yukarıda, temel kalemlerin paylarında gözlediğimiz eğilimler sabit fiyatlarla parasal düzeyler için de büyük ölçüde geçerlidir. Personel sayısına ilişkin veri elde edilemediğinden, personel harcamalarındaki eğilimlerin ne kadarının maaş, ne kadarının personel sayısından kaynaklandığını bilemiyoruz. Personel harcamaları, 1988 yılına kadar silâh-dışı PDCH'nin epeyi altında (örneğin 1986'da yarısına yakın) iken 1989 sonra-

GRAFİK 1
Savunma Bütçesinin Bileşenleri (1987 fiyatlarıyla, milyar TL)

sında ülke genelinde yapılan maaş ve ücret zamlarının etkisiyle yükselişe geçmiştir. 1994-1995 yıllarındaki azalmaya karşın, 1996 sonrasındaki hızlı artışla personel harcamalarının 1999 yılında en yüksek düzeye ulaştığını görüyoruz. 2000 ve 2001 yıllarında ise hafif azalma söz konusudur. Tablo 2'den de görülebileceği gibi, savunma bütçesindeki personel harcamaları, 1988'i izleyen dönemde, silâh-dışı PDCH'den, 2000 yılı dışında, hep daha yüksek olmuştur.

Silâh-dışı PDCH 1988-1993 alt döneminde önceki alt dönemdeki düzeyinin belirgin biçiminde altındadır, ancak 1994-2000 dönemi bu harcama kaleminin hem düzenli hem de hızlı yükseldiği dönemdir. 1994 yılındaki ekonomik krizin etkisi bu kaleme yansımamış görünmektedir. Silâh-dışı PDCH en yüksek düzeye 2000 yılında ulaşmıştır. 2001 kriz yılında en çok bu harcama kaleminin daraldığı açıktır.

Personel ve silâh-dışı PDCH'deki eğilimlerden farklı olarak, savunma bütçesindeki silâh harcamalarının uzunca bir süre belli bir düzeyde seyrettiği söylenebilir. Ama 1996 ve 1997 yıllarında çarpıcı artışlar olmuş ve silâh harcamaları son yıllarda çok daha üst bir düzeye oturmuştur. Silâh harcamaları en yüksek değere 2001 yılında ulaşmıştır, grafikte çok belirgin olmasa da, 2001 yılındaki düzey 1997 yılındaki düzeyin üzerindedir.

Yukarıda, Tablo 1'e dayanarak, savunma bütçesinde 1988 sonrasında düzenli sayılabilecek artışlar olduğunu ve 2000'li yıllarda 1980'li yıllardaki düzeyin 2 katını aştığını belirtmiştik. Grafik 1'den bu artış eğiliminin, alt dönemleri örtüşmese de, savunma bütçesindeki personel, silâh ve silâh-dışı PDCH'nin üçünde de gerçekleştiğini gözlüyoruz.

Bitirirken

Bu yazı, Türkiye'nin savunmaya ayırdığı toplam kaynakların yüzde 80'inden fazlasını oluşturan savunma bütçesine ilişkin verileri 1980 sonrasındaki dönem için birarada sunmak ve tanımlara açıklık getirmek amacıyla hazırlanmıştır. Zaman içindeki eğilimlere ilişkin yapılan değerlendirmelerin sosyal, siya-

sî ve iktisadî gelişmelerle birlikte ele alınmaması bir eksiklik olarak görülebilir. Ancak kapsamı ne olursa olsun, değerlendirmelerin dayanağını öznel değil, nesnel bilgilerin oluşturmasının önkoşul olduğunu düşünüyoruz. İzleyebildiğimiz kadarıyla, Türkiye'de savunma harcamaları çoğunlukla bu önkoşul yerine getirilmeden tartışılmaktadır. Bu yazı bu aksaklığın giderilmesi yolunda bir çaba olarak görülmelidir.

KAYNAKÇA

Günlük-Şenesen, G. (1998) "Kamu Harcamalarının Ölçülmesi Üzerine bir Deneme:Savunma Harcamaları", *Türkiye'de Kamu Ekonomisi ve Malî Kriz* (XIII. Maliye Sempozyumu, Antalya, 14-16 Mayıs 1997, Bildirileri Kitabı), İÜİF Maliye Araştırma Merkezi y. no. 83, 277-295.

Günlük-Şenesen, G. (2000) "Türkiye'deki Güvenlik Harcamalarının Bütçe Harcamalarına Etkileri", Ö. Günçavdı vd. (der.) *Halil Aksu'ya Armağan*, İTÜ İşletme Fakültesi, İstanbul, 55-69.

Günlük-Şenesen, G. (2001) "Measuring the Extent of Defence Expenditures: The Turkish Case with Turkish Data", *Defence and Peace Economics*, 12/1, 27-45.

Günlük-Şenesen, G. (2002a) "Budgetary Trade-offs of Security Expenditures in Turkey, Defence and Peace Economics, 13/5, 385-403.

Günlük-Şenesen, G. (2002b) *Türkiye'de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Etkileri*, 1980-2001, TESEV, İstanbul.

MSB (2000) *Beyaz Kitap 2000*, Millî Savunma Bakanlığı, Mönch Türkiye Yay.

ATATÜRKÇÜLÜK'TEN MİLLÎ GÜVENLİK REJİMİNE: 1990'LAR TÜRKİYE'SİNE BİR BAKIŞ[1]

ZEYNEP ŞARLAK

1990'lar, 1980 darbesi sonrasında toplumsal alan ve siyasî sistemin tahkimini sağlamak ve piyasa merkezli iktisadî dönüşümün önündeki engelleri kaldırmak adına ordunun uygulamaya koyduğu politikaların geri teptiği bir dönemdir. 1990'lı yıllar Türkiye'siyle önceki dönemler arasındaki fark, siyasal ve toplumsal kimlik ve taleplerdeki artış ve buna bağlı olarak 1980 sonrası geleneksel siyasal odaklarda başlayan dağılma sürecinin temsil krizine dönüşmesi olarak nitelendirilebilir.

1980'lerde solun siyasî alanda yeniden güç kazanması tehlikesine karşı, Soğuk Savaş döneminin "anti-komünist yeşil kuşak doktriniyle bağlantılı olarak" askerî seçkinlerin uygulamaya koyduğu Türk-İslâm sentezi ve korumaları altına aldıkları neo-liberal sermaye birikim modeli, ordunun ılımlı muhafazakârlık temelinde birleşen homojen bir taban ve 'az partili bir siyasî sistem' yaratma hedefiyle çelişkili sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Askerî hiyerarşi, 1990'lara gelindiğinde kendisinin de büyümesinde rol oynadığı çoklu ve karmaşık bir muhalefetle karşı karşıya kalmıştır. 12 Eylül askerî rejimi sırasında Atatürkçülük adıyla yeniden tanımlanan hegemon-

1 Bu makalenin yazımı sırasında gerek içerik gerekse biçim açısından bana yardımcı olan Ahmet Kuyaş'a çok teşekkür ederim.

ya söylemi bu dönemde toplumsal harç olarak işlevini büyük ölçüde yitirirken, siyasal sistemden dışlanan toplumsal kesimler yeni kimliklerini savunan parti ve hareketlerin etrafında kümelenmişler, "aydını, medyası, ve kurumlarıyla kaynak yaratma ve aktör kullanma açısından" seslerini duyurmaya başlamışlardır.[2] Askerî rejiminin Kürt kimliğinin bastırılmasına yönelik uygulamaları Kürtlerin kimlik bilincini güçlendirirken, neo-liberal iktisat politikalarıyla giderek güçlenen İslâmî sermaye ve 12 Eylül'ün uygulamaya koyduğu resmî din politikaları Refah Partisi'ni (RP) beslemiş, partinin temsil ettiği siyasal İslâmî hareket oy patlaması yaşamıştır. Bu arada PKK'nın artan saldırıları sonucu hayatını kaybedenlerin sayısı 30.000'e yükselmiş ve buna bağlı olarak toplumdaki milliyetçi refleksler, medyanın da pompalamasıyla 1990'ların ikinci yarısında, kuruluşundan bu yana marjinal bir oy oranında kalan aşırı sağcı Milliyetçi Hareket Partisi'nin oylarında büyük bir artışa neden olmuştur. Öte yandan, Sünni İslâm üzerine temellendirilen Türk-İslâm sentezinin yayıldığı ideolojik, siyasal alan o güne kadar laik Kemalist hareketin "doğal müttefiki" olan Alevileri alt-kimlikleri etrafında kapanmaya itmiştir.[3]

Askerî seçkinlerin yeni yüzler eşliğinde kurmaya yeltendiği bir iktidar iki muhalefet partisinden oluşan üçlü parti sisteminin Eylül 1987'deki referandumla çökmesinin ve askerî rejim tarafından eski siyasî liderlere konulan 10 yıllık yasağın kalkmasının ardından, eski liderler ideolojik temellerinde birleştikleri 1980 sonrasının partilerinde yer almak yerine kendi partilerini kurmayı tercih etmişlerdir.

Öte yandan, merkez partilerdeki bu bölünme sadece seçmen tercihlerinin dağılması anlamına gelmemiş, Türkiye bu dönemde küreselleşmenin beraberinde getirdiği gelişmelere paralel okunabilecek bir süreç yaşamıştır. Neo-liberal küresel-

---

2 Ali Bayramoğlu, *28 Şubat: Bir Müdahalenin Güncesi* (Birey Yayıncılık: İstanbul, 2001), s. 16-17.

3 Martin van Bruinessen, *Kürtlük, Türklük, Alevilik: Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri*, (İletişim Yayınları: İstanbul, 1999), s. 115-129.

leşme, refah devleti tarafından desteklenen "2. Dünya Savaşı sonrası sermaye-emek arası işbirliğine dayalı Keynesçi mutabakatın sona ermesi" sonucunu doğurmuş, ulus-devletin ve yerel emeğin pazarlık gücünü uluslararası sermaye ve çokuluslu şirketler karşısında önemli ölçüde kaybetmesine neden olmuştur. Batılı ülkelere oranla, kişi başına düşen millî gelir ve kamu kaynakları çok daha düşük seviyede olan üçüncü dünya ülkelerinde bu sürecin etkisi daha ağır hissedilmiştir. Yaşanan işsizlik ve gelir dağılımı erozyonuna karşı işçi, köylü, alt düzey memur ve fakir kesimlerin sözcülüğüne soyunan sosyal-demokrat partiler ekonomik düzlemde hareket alanlarının sınırları yüzünden varlık gösterememişlerdir. Sonuç olarak küreselleşme mağdurlarının talepleri geleneksel siyasî parti yelpazesinde sahipsiz kalmıştır. Bu siyasî boşluk ise aşırı milliyetçi ya da dinci hareketler tarafından doldurulmuştur.[4]

Tüketim kültürü ve bireysellik üzerine inşâ edilen homojenleşme sürecine paralel olarak yaşanan bir başka süreç ise, liberal demokratik normların, insan ve vatandaşlık hakları söylemlerinin önem kazanması olmuştur. İktisadi alandaki gelişmeler yüzünden geleceklerini tehdit altında gören birey ve topluluklar kültürel çoğulculuğun ve demokratik değerlerin kabul görmeye başladığı bu dönemde, o güne kadar arka planda kalan kimliklerini ifade etmeye ve bunlar çerçevesinde örgütlenmeye başlamışlardır.

1980 sonrası ordu desteğindeki neo-liberal iktisadî yapılanma, küresel düzlemde olduğu gibi Türkiye'de de sermaye-emek dengesini emeğin aleyhine bozmuştur. Millî Güvenlik Konseyi tarafından hazırlanan 1982 Anayasası'nın sosyal haklarla ilgili maddelerinde yansımalarını bulan bu iktisadî yeniden yapılanma süreci, 1980'ler süresince gayri safi millî hasılada reel olarak yıllık yüzde 5 civarında bir büyüme sağladıysa da, toplum genelinde refah seviyesi ve gelir dağılımında çok ciddi bozulmalara neden olmuştur. Sürekli olarak artan enflas-

4 Ziya Öniş, "The Political Economy of Islamic Resurgence in Turkey: The Rise of the Welfare Party in Perspective." *Third World Quarterly*, 18,4 (Aralık 1997), s. 743-766.

yonun ve 1990'lar boyunca ardarda gelen ekonomik krizlerin etkisiyle daha da derinleşen fakirleşme, çevreden büyük şehirlere göçü hızlandırmış, özellikle Kürt sorununa bağlı çatışmaların yaşandığı bölgelerdeki köyler büyük ölçüde boşalmış, bazı durumlarda ise köylüler güvenlik güçlerinin baskısıyla zorunlu göçe itilmişlerdir.[5] Şehirlerdeki bu aşırı kalabalıklaşma, işsizliği ve gelir dağılımı dengesindeki bozulmayı daha da arttırmıştır. Avrupa Topluluğu ile yakın ilişkiler kurulması konusundaki hedeflerin 1980'lere oranla kültürel anlamda beraberinde getirdiği göreceli gevşeme haliyle artan aidiyet arama süreci, birbirleriyle çatışan etnik ve siyasî kimliklerin sözcülüğüne soyunan partilere oy sağlamıştır.

Oysa, merkez sol ve sağ partiler değişen bu kültürel, ideolojik ve ekonomik talepler karşısında politika üretmekte yetersiz kalmışlar ve örgüt yapılarını demokratikleştirmeyi başaramayarak temsil yeteneklerini büyük ölçüde yitirmişlerdir. İnandırıcılıktan uzak popülist söylemleri, liderleri hakkındaki yolsuzluk iddiaları ve kadroları arasındaki rant kavgaları söz konusu partilerin toplum indinde meşrüiyetlerini yitirme süreçlerini hızlandırmıştır.

Ordunun 1980 darbesiyle kalkıştığı iktidar mühendisliği istenilenin tersi sonuçlar doğurunca, Millî Güvenlik Kurulu'nun asker üyeleri bu gelişen toplumsal talep ve faaliyetler karşısında yaşanan hegemonya kaybını yeniden tesis etme işine girişmişlerdir. Ancak, bu süreçte siyasî arenaya girmeye çalışan yeni aktörlere karşı uzlaşmaz bir tutum sergilenmiş, içerici olmak yerine dışlayıcı bir yapının inşâ sürecine başlanmıştır. Atatürkçülüğün ideoloji düzeyinde bağlayıcı işlevi, kavramın içeriğinden çok kelimenin kültü ile sınırlı kalmış, ancak söylem düzeyinde meşrüiyet arayışının temel referansını oluşturmaya devam etmiştir. Günün gereklerine göre içerik değişikliklerine uğrayan bu hegemonyacı söylem, 1990'larda Kürt kimliğinin görünürlük kazanmasına paralel olarak milliyetçilik ekseninde aşırı sağa kaydırılmış, laiklik ekseninde ise

5 Olivier Abel, Ahmet İnsel, Ruşen Çakır ve Ömer Laçiner ile yuvarlak masa, "Une société qui retrouve confiance?" *Esprit*, 271 (Ocak 2001), s. 159.

1980'lerdeki "hatadan"[6] dönülüp 28 Şubat müdahalesiyle yeniden eski şablonuna oturtularak istenmeyen aktörlerin mevzi dışına itilmesine çalışılmıştır.

Ancak eylem düzeyinde hegemonyanın inşâ sürecine bakıldığında 1990'ları, kavramın tanımlanmasının sorunlu tarihçesi yüzünden "Kemalist bir restorasyon" süreci olarak okumak yerine "millî güvenlik rejiminin kurumsallaşması" dönemi olarak yorumlamak daha anlamlı olabilir. Bunun başlıca nedeni ise, 12 Eylül askerî rejimi sırasında, ordu müdahalesinin demokrasiye geçildikten sonra da fiilen devamını sağlamak için oluşturulan temel mekanizmaların, tanımı ordu tekelinde olan bir "millî güvenlik" kavramına dayandırılmış olmasıdır.

9 Kasım 1983 tarih ve 2945 sayılı Millî Güvenlik Kurulu ve Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu'yla "millî güvenlik" kavramı "Devletin anayasal düzeninin, millî varlığının ve bütünlüğünün milletlerarası alanda siyasî, sosyal, kültürel ve ekonomik dahil bütün menfaatlerinin ve ahdi hukukunun her türlü iç ve dış tehdide karşı korunması ve kollanması"[7] olarak tanımlanmış, "millî hedeflerin" belirlenmesi ve millî güvenliğin sağlanması hükümete değil, Millî Güvenlik Kurulu yoluyla askerî seçkinlere verilmiştir. Böylelikle askerî hiyerarşi toplumsal alanın tüm vektörlerini kapsayan bir müdahale yetkisini elinde toplamıştır. Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği'nce "Millî güvenlik siyaseti" adı verilen bu yeni siyasî anlayış ordunun, toplumu ve çıkarlarını öznel algılayışında şekillenmiş, demokrasi ile bağdaşmayan, boyun eğen, değişime kapalı, tarihten gelen korkularla beslenen militarist bir toplum tahayyülünde sıkışıp kalmıştır. Nitekim, 1990'lı yılların başında Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği'nin *Devlet'in Kavram ve Kapsamı* adıyla yayımladığı kitapta bu zih-

6 28 Şubat'ın mimarlarından Oramiral Güven Erkaya bir söyleşide, 1980 darbesinin din konusuna yaklaşımı için "12 Eylül ihtilâli komünizmin dini reddeden bir rejim olduğu tezini işledi ve halkı dinine sahip çıkmaya teşvik etti. Bunda kantarın topuzu aşırı kaçınca, iyi niyetle başlayan bir hareket, en azıdan ülkede din istismarcılarının yararlanacağı bir ortamın doğmasına yardımcı oldu" diyecektir. Taner Baytok, *Bir Asker Bir Diplomat* (Doğan Kitap: İstanbul, 2001), s. 226.

7 www.mgk.gov.tr/turkce/merakedilenler.html.

niyetin "teorisi" açık bir şekilde görülmektedir. Devlet-toplum ilişkisi ve rejimin ana hatlarının çizildiği kitapta millî güvenlik konusunda şöyle denilmektedir:

> "Hemen hemen ülkelerin tümünde özel olarak oluşturulmuş kuruluşlarca, Millî Güvenlik konuları (politikası ve stratejisi dahil) ele alınmakta, ülkenin çıkarlarına göre kararlaştırılmakta ve uygulanmaktadır. Bu sistem içerisinde; ülkenin Millî Güvenlik politikasının belirlenmesi, uygulanması ile ilgili kararların alınması, Millî Güvenlik Politikasını ve stratejisini etkileyecek Millî Güç Unsurlarını ve ülkenin siyasî, sosyal, iktisadî, kültürel ve teknolojik gelişmelerinin takibi ve değerlendirilmesi sürekli olarak yapılır. Bu itibarla; Millî Güvenliğin sağlanması ve millî hedeflere ulaşılması için hareket tarzlarına ait esasların tespiti; yani millî güvenlik politikasının belirlenmesi; çok büyük araştırma, değerlendirme isteyen *idari sistem içinde işbirliği ve koordinasyonu ve mutlaka çok özel ihtisas birikimi gerektiren gizliliği olan; çeşitli baskı gruplarının etkisine marûz kalmaması gereken konular* olduğu için, hazırlık ve takip bakımından özel bir sisteme bağlanmış bulunmaktadır. [.....] Millî güvenliğin korunması ve kollanması maksadıyla araştırma, inceleme, değerlendirme, karar alma, uygulama vb. işlemlerinin; *demokratik düzen içinde ve fakat daha kısa yoldan, gizliliğine halel gelmeyecek tarzda* ve özelliği dolayısıyla ihtisas kuralına daha fazla uymayı sağlayan bir sistemle oluşturulması gerekmektedir. Bu sistem millî güvenlik sistemi olmaktadır."[8]

1990'lar süresince "sistem"e uygulanan politikalar ekseninden bakıldığında, bu metne bağlı kalındığı görülmektedir. Ancak beraberinde ironi ve çelişkileri de getirerek. 1990'larda demokratik bir siyasî yapının gerekliliği olan baskı gruplarının "etkisine marûz kalmak" bir yana, bizzat bu "grupların" millî

---

8 *Devlet'in Kavram ve Kapsamı*, (Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Yayınları: Ankara, 1990), s. 43-44. Vurgular bize aittir. Kitabın detaylı bir incelemesi için bakınız Ümit Kıvanç, "Sahibinden Devletin Kavram ve Kapsamı," *Birikim*, 93-94, (Ocak-Şubat 1997).

güvenliğe tehdit olarak algılandığı bir süreç yaşanmış, demokratik talepler asayiş çerçevesinden ele alınıp "bölücülük", "şeriatçılık" ve "hainlik" olarak nitelendirilmiştir. Söz konusu "tehdit odakları", Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği'nce hazırlanan ve millî güvenlik sisteminin resmî belgesi olarak kamuoyuna sunulan Millî Güvenlik Siyaset Belgeleri'nde (MGSB) ve Genelkurmay karargahında hazırlanan andıçlarda yansımasını bulmuştur.

Sivil siyasî iradenin ordu ile ilişkilerine kronolojik olarak bakıldığında güvenlik rejiminin kurumsallaşma sürecinin Turgut Özal'ın ölümü ile ivme kazandığı görülmektedir. Kürt sorununun Türkiye'nin siyasal gündemine çok yönlü ve güçlü bir biçimde girmesi, Özal'ın cumhurbaşkanlığını devralma tarihiyle eşzamanlıdır. PKK saldırılarındaki artış ve eylemlerin köylerden ilçe ve illere yayılması, Kürt nüfusunun ağırlıklı olduğu Doğu'daki yerleşim bölgelerinde artan protesto gösterileri ve Kürt kimliğini ön plana çıkaran siyasî partilerden ilki olan Halkın Emek Partisi'nin (HEP) kurulması aynı tarihlere rastlar. Resmî Kürt politikasını değiştirmeye yönelik ilk çabasını, "1988 yılında Halepçe katliamından kaçan Peşmergelere kapıları açmak" olarak dile getiren Özal, devamında "Ve bu hiç kolay olmadı. Askerler buna şiddetle karşı çıktı" ifadesini kullanacaktır.[9] Cumhurbaşkanlığı süresince Özal, PKK saldırılarını sona erdirmek ve konuyu siyasal platforma çekmek için bir yandan Abdullah Öcalan'la dolaylı bir diyaloğa girerken, diğer yandan af yasası, Kürtçe serbestisi, Kürtçe eğitim ve televizyo-

9 Mehmet Ali Birand, Soner Yalçın, *The Özal: Bir Davanın Öyküsü* (Doğan Kitap: İstanbul, 2001), s. 451. Hükümetinin ilk yıllarında Kürt sorunu konusunda siyasî çözüme neden yönelmediği sorusuna karşı Özal kendini şu sözlerle savunacaktır: "Bu Güneydoğu meselesine daha önce de el atabilir, siyasî çözüm arayışlarına girebilirdik. Ama unutmayın... Anavatan'ın ilk iktidar devresinde, sivil rejime geçiş mücadelesi vardır... Aşağı yukarı 1,5-2 sene, benim bazı bakanlarım, benden çok Kenan Paşaya kulak verdiler... Benden değil, ondan ürktüler... Bir de, Öncelikle ekonominin darboğazlarını ve döviz meselesini aşmak zorundaydık. Askerî rejimden yeni çıkmış bir ülkede, yeni askerî darbeleri önlemek için bunu böyle yapmalıydık." Mehmet Barlas, *Turgut Özal'ın Anıları* (Sabah Kitapları: İstanbul, 1994), s. 117 aktaran Ömer Faruk Gençkaya, "Turgut Özal'ın Güneydoğu ve Kürt Sorununa Bakışı," içinde İhsan Sezal ve İhsan Dağı (derleyenler), *Kim Bu Özal* (Boyut Kitapları: İstanbul, 2001), s. 110.

nu içeren çözüm önerileri ileri sürecektir. Ancak, Özal'ın millî güvenliğe dair tabuları yıkmaya yönelik olarak başlattığı reform çabaları kişisel düzeyde kalacak, devlet politikası düzeyinde kurumsallık kazanamayacaktır. Nitekim, Süleyman Demirel başbakanlığındaki DYP-SHP koalisyon hükümeti sırasında Millî Güvenlik Genel Sekreterliği'nce hazırlanarak Bakanlar Kurulu tarafından onaylanan 8 Kasım 1992 tarihli MGSB'inde "bölücülük" temel tehdit olarak belirlenmiştir. Demirel'in, Özal'ın ardından cumhurbaşkanı seçilmesi ile bu koalisyona başbakan olan Tansu Çiller, Kürt sorunu ile ilgili olarak başbakanlığının ilk dönemlerinde "Bask Modeli" tartışmasını ileri sürmüş ancak kısa bir süre sonra siyasî çözüm arayışlarını bir kenara bırakarak MGK'nın 1993 yılının ortalarında kararlaştırdığı bildirilen "Topyekûn Savaş" konseptini savunmuştur.[10]

Başka bir anlatımla, bu tarihten sonra Kürt sorununun çözümüne yönelik politikaların belirlenmesi ve uygulamasını bütünüyle askerî seçkinler üstlenmiştir. "Düşük yoğunluklu çatışma" adıyla dönemin Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş tarafından kamuoyuna duyurulan bu yeni strateji çerçevesinde "teröristlerin lojistik desteklerini kesmek" amacıyla çok sayıda köy ve mezra boşaltılmış, bunlardan bir kısmı yakılmış, Terörle Mücadele Kanunu çerçevesinde "bölücülük propagandası" suçuyla birçok aydın, gazeteci ve yazar yargılanmış, HEP ve halefi Demokrasi Partisi'nin (DEP) kapatılmasıyla Kürt hareketinin siyasallaşmasının önü kesilmeye çalışılmıştır.

Bu dönem, Refah Partisi'nin 1995 erken seçimlerinde en yüksek oyu alarak, dolaylı yollardan verilen tüm mesajlara rağmen, iktidar ortağı olmasına dek sürmüştür. 1990'lar boyunca artan radikal İslâmî hareketlerin tümünü bu partiyle özdeşleştiren askerî seçkinler için REFAHYOL hükümetinin göreve başlamasıyla ikinci bir cephe açılmış, "Laiklik karşıtı akımlarla mücadele PKK ile mücadeleyi geride bırakarak TSK'nin bir numaralı önceliği haline"[11] gelmiştir. "Bölücülüğün" yanında "ir-

---

10 Hasan Ersel, Ahmet Kuyaş, Ahmet Oktay, Mete Tunçay, (derleyenler) *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000, Cilt 4* (YKY: İstanbul, 2002), s. 396.

11 Orgeneral Çevik Bir'in *Washington Post* gazetesine verdiği demeç, 5 Nisan 1997.

tica" ile mücadeleye girişen askerî hiyerarşi, "millî güvenlik sistemi"nde olması gereken "işbirliği ve koordinasyonun" kapsamını genişleterek sistem içindeki kurumsal ağırlığını daha da arttırmak ihtiyacı duymuş, bu çerçevede Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği'nin yönlendirmesinde Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi (BKYM) adında yeni bir birimi devreye sokulmuştur. Bu birimin amacı "krizle ilgili bilgi ve önerileri değerlendirmek, konu ile ilgili siyasal direktif esaslarını saptamak ve millî güvenlik siyaset belgelerinde gereksinim duyulan değişikliklere karar vermek" (8. Madde/ b bendi) olarak belirlenmiş, kriz tanımları arasında "millî hedef ve menfaatlere yönelik hasmane tutum ve davranışlar" gibi muğlak bir ifade yer almıştır. Bunların tanımlanmasında olduğu gibi bunlarla çelişen gelişmeleri belirleme ve ortadan kaldırma yetkisi hükümet yerine MGK ve buna bağlı bir birim olan Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği'nde toplanmıştır. Başbakanlık ve kamu kurum ve kuruluşları Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği'ne bağlayan BKYM'nin olağan dönemlerde de etkin bir kurum olarak çalışması öngörülmüştür.[12]

Nitekim, aynı tarihlerde MGSB'de yapılan değişiklikle "irtica" tehlikesi millî güvenliğe karşı birincil tehdit düzeyine çıkartıldığı kamuoyuna duyurulmuş, "hiçbir yasa, genelge ya da yönetmeliğin bu belgeye aykırılık oluşturamayacağı" belirtilmiştir.

Bu yeni siyasî manevra, bizzat ordu mensupları tarafından "postmodern" darbe olarak adlandırılan 28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısında muhtıra biçimde sunulan bir dizi kararla hükümete iletilmiştir. Kısa vadede amacı REFAHYOL hükümetinin düşürülmesi ve devlet kademelerinin bu partiyle bağlantısı olan kadrolardan temizlenmesi olan bu güvenlik siyaseti, temelde İslâmî olarak nitelendirilen bir paydada birleşen tüm toplumsal ve iktisadî aktörleri hedef almıştır. Bu süreçte "İslâmî görünürlüğün" kamusal alanın etkin katmanlarından ayıklanması faaliyetine girişilecek, irticayı destekleyen sermaye grupları olarak tanımlanan yapıların zayıflatılmasına ("İslâ-

12 Murat Sevinç, "Millî Güvenlik Kurulu ve 1997 Süreci," *Birikim*, 131 (Mart 2000), s. 64.

mî holdinglere" TSK tarafından konulan yasaklar, bu holdinglerin mevzuat değişiklikleriyle halka açılmaya zorlanması, Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği'ni kapatma istemi ile açılan dava, kara para ile mücadelede yeni mevzuatın hazırlanması, vb.) çalışılacaktır. Aynı dönemde 12 Eylül sürecinde sayıları büyük ölçüde artan imam hatip liselerinin önünün kesilmesi amacıyla eğitim reformuna gidilirken toplumsal tezahürleri olmayan bir İslâm anlayışını savunan din adamlarıyla söyleşiler görsel ve yazılı medyada önemli yer tutmaya başlayacaktır. Askerî hiyerarşi bu süreçte millî güvenlik temelinde yasal zeminde elde ettiği meşrûiyeti, toplumsal düzlemde brifingler yoluyla bilgilendirdiği medya organları, güdümlü sivil toplum örgütleri, bir dizi resmî kurum (Anayasa Mahkemesi, Devlet Güvenlik Mahkemeleri, YÖK) ve özerk kuruluş üzerinden arayacaktır. REFAHYOL döneminde başlayan bu uygulamalar, hükümetin düşürülmesinden sonra merkez sağ ve sol partileri birleştirme planı çerçevesinde kurulan ANAP-DSP-DTP koalisyonu ve Bülent Ecevit başbakanlığındaki azınlık hükümeti süresince devam edecektir.

Millî güvenlik sisteminin "gizliliğine halel gelmemesi" gereken uygulamalarına bakıldığında ise rejiminin karanlık yüzü ile karşılaşılmaktadır. Jandarma Genel Komutanı Eşref Bitlis tarafından Demirel'in başbakanlığındaki DYP-SHP koalisyonu döneminde hazırlanıp Çiller'in başbakanlığı sırasında uygulamaya konduğu öne sürülen, PKK'ya lojistik destek veren kurum ve kişilerin ortadan kaldırılması, DEP milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılması, PKK'ya karşı Hizbullah militanlarının kullanılması ve PKK itirafçılarına tetikçilik, tahsildarlık, taşıyıcılık görevlerinin verilmesini içeren Kale Planı'ndan,[13] *Susurluk* kazasıyla ortaya çıkan devlet içindeki "çeteleşme pratikleri"ne, Batı Çalışma Gurubu'dan "Orgeneral Çevik Bir tarafından 1998 yılında hazırlanan ve PKK itirafçısı Şemdin Sakık'ın iddialarını kullanarak Fazilet Partisi, HADEP ve İnsan Hakları Derneği ile bazı gazeteci, yazar ve milletve-

13 Ahmet İnsel, "Susurluk, Hizbullah, Batman vb....Rutininde iç düşman olan devlet," *Birikim*, 131 (Mart 2000), s. 4-5.

killerini hedef alan yıpratma planı"na[14] kadar uzayan bir dizi hukuk dışı yapı ve eylemle karşı karşıya gelinmektedir.

Gizli kalması gereken "millî güvenlik" "işlemlerinin" kamuoyunca bilinen örneklerini burada yazıyor olabilmemiz, uygulayıcıların işi yüzlerine gözlerine bulaştırmış olduğunu göstermektedir. Buradaki çelişki, içerdiği diğer suç unsurları bir yana, temelde insan hakları ihlâllerine neden olan bütün bu hukuk dışı pratiklerin, gün ışığına çıkmasına rağmen yargıya intikal etmemesidir. "JİTEM" (Jandarma İstihbarat ve Terörle Mücadele) hakkında Jandarma Genel Komutanı Teoman Koman'ı sorgulamak isteyen TBMM Susurluk Komisyonu'na Koman'dan ret cevabının gelmesi, gene aynı komisyon tarafından "Susurluk'taki karanlık ilişkiler içinde olmak"la suçlanan Tuğgeneral Veli Küçük'ün ifade vermesinin dönemin Genelkurmay Başkanı tarafından engellenmesi,[15] 1990'larda görev başında olan generallerin Susurluk Davası'nda yargılanan Albay Korkut Eken'le ilgili, "her şeyi bilgimiz dahilinde yaptı"[16] açıklamalarının suç unsuru oluşturmaması, demokratik ülkelerde görülecek uygulamalar değildir.

Yeniden MGK'nın yayınından yaptığımız alıntıya dönersek, tüm bu gizlilik gerektiren gelişmelerin "demokratik düzen"le bağdaştırılması ise askerî seçkinlerin demokrasi anlayışı ile kavramın 21. yüzyıldaki tanımı arasında var olan daha derin bir çelişkiye işaret etmektedir. Ancak bu tanım sorununun ordu ile sınırlı olmadığı muhakkaktır. Kısır bir demokrasi anlayışının hâkim olduğu toplumsal düzlemde sürekli bir korku kültürü yaratılarak aranan destek karşılığını büyük ölçüde bulurken, kendi mevkilerini ordunu gözünde görece sağlamlaştırmak ve iktidar rantından daha büyük pay almak isteyen farklı konumlardaki siyasî örgütlenmeler de rejimin millî güvenlik temelinde militerleşmesi sürecine taşeronluk yapmışlardır.

---

14 *Yeni Şafak*, 21 Ekim 2000.

15 *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000*, s. 508.

16 *Hürriyet*, 14 Mart 2002.

ASKERÎ GÜCÜN ANAYASAL BİR YARGI ALANI YARATMASI VE YÜRÜTME ERKİNİ ETKİN BİR ŞEKİLDE KULLANMASI

ÜMİT KARDAŞ

Askerî güç-sivil otorite ilişkisinde anayasaların düzenlemeleri önem taşır. Sivil demokratik bir sistemde askerî güç sivil otoriteye bağlı olup, onun emrindedir. Türkiye'de anayasal süreç içerisinde askerî güç ilk kez 1960 müdahalesinden sonra yapılan 1961 Anayasası ile anayasal planda sisteme ağırlığını koymaya başlamış, 1971 ve 1980 askerî müdahalelerinden sonra da anayasal planda etkinliğini giderek arttırarak kendisine ait yargı alanını gerek ceza hukuku gerekse idare hukuku alanında genişletmiş, yürütme erkini Bakanlar Kurulu'ndan daha etkin bir şekilde kullanarak siyasî temsilcileri etkisiz bırakmış, dolayısıyla siyaset alanını da alabildiğine daraltmıştır. Bu süreci beraber inceleyeceğiz.

Anayasalar açısından

1961 Anayasası bakımından

a) Yargı erki açısından: 1961 Anayasası ile ilk kez askerî yargı ve Askerî Yargıtay anayasa içine alınıp, anayasa kurumu haline getirilmiştir. Askerî yargının askerî mahkemeler ve disiplin mahkemeleri tarafından yürütüleceği 138. maddede dü-

zenlenmiştir. Maddenin 1. fıkrasında askerî mahkemelerin asker kişilerin askerî olan suçları dışında, bunların asker kişiler aleyhine veya askerî mahallerde yahut askerlik hizmet ve görevleriyle ilgili olarak işledikleri suçlara bakacakları belirtilmiştir. Bu geniş görev tanımıyla asker kişiler doğal yargıçlarından ayrılmışlardır. Yine maddenin 2. fıkrasıyla asker olmayan kişilerin özel kanunda belirtilen askerî suçlarından dolayı askerî mahkemelerde yargılanacakları öngörülerek sivillerin askerî mahkemelerde yargılanmaları yolu doğal yargıç ilkesine aykırı olarak açılmıştır. Ayrıca As.Yargıtay 141. madde ile askerî mahkemelerden verilen kararların temyiz incelemesini yapan yüksek bir mahkeme olarak düzenlenmiştir. Böylece ceza yargılaması alanında Yargıtayın yanına bir Askerî Yargıtay konularak yargılama birliği ilkesine aykırı olarak çift başlı bir ceza yargılaması yaratılmıştır.

b) Yürütme Erki Açısından: 1961 Anayasası ile açılan ikinci gedik askerî bürokrasinin yürütme erki içinde üçüncü baş olarak yer almasıdır. Yürütme organı Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulu ve Millî Güvenlik Kurulu'ndan oluşmuştur. Bu kurul idare üst başlığı altında gösterilmemiş; Anayasanın yürütme bölümündeki Bakanlar Kurulu'na ilişkin alt başlıkta yer alarak eş düzeyde tutulmuştur. Anayasal planda askerî gücün etkisi ve ağırlığı iki şekilde sağlanmıştır:

aa) Anayasanın 110. maddesiyle Genelkurmay Başkanı Başbakana karşı sorumlu kılınmıştır. Sivil demokratik sistemle yönetilen ülkelerde ise kural 1960 askerî müdahalesi öncesine olduğu gibi Genelkurmay Başkanının MSB'ye bağlı ve ona karşı sorumlu olmasıdır.

bb) Anayasanın 111. maddesiyle Başbakan, kanunun gösterdiği bakanlar, Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanlıkları temsilcilerinden kurulu Millî Güvenlik Kurulu oluşturulmuştur.

Böylece yürütmeye bağlı olması ve genel idare içinde yer alması gereken askerî bürokrasi, sivil otoriteye karşı özerklik hattâ ağırlık kazanmıştır. Anayasanın 111. maddesine bu kurulun millî güvenlikle ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında yardımcılık etmek üzere gerekli temel gö-

rüşleri Bakanlar Kurulu'na bildireceği belirtilmiştir. Söz konusu kurulun kararları bağlayıcı olmamakla birlikte askerin siyasal direktifler verebileceği bir zemin yaratıldığı açıktır ve Türkiye bunun sıkıntısını daha sonraki yıllarda çok çekecektir. Söz konusu bu kurulun anayasal bir organ durumuna getirilmesindeki mantık askerî gücün Bakanlar Kurulu'nu uyarıp etkili olmasıdır. MGK'daki bakanlar Bakanlar Kurulu toplantılarında zaten temel görüşlerini bildirebilirler. Buradaki amaç askerî güce anayasal zeminde ağırlıklı ve etkili olarak istem ve görüşlerini bildirme olanağının sağlanmasıdır. Uygulamada da bu istemler yerine getirilmiştir. 1961 Anayasası ile kamu hukuku alanına giren Millî Güvenlik kavramı dış savunma ve güvenlikle birlikte süreç içinde iç güvenliği de kapsar duruma gelecektir.

1971 değişiklikleri bakımından

a. Yargı **Erki** Açısından: 12 Mart 1971 askerî müdahalesi sonucu askerî gücün alanını 1971 değişiklikleri ile daha da genişlettiği görülmektedir. 1971 değişikliklerinin en önemlilerinden biri askerî yargının sivil yargı alanı aleyhine genişletilmesidir.

1961 Anayasası'nın 138. maddesinin 2. fıkrasına göre askerî mahkemeler asker olmayan kişileri (sivilleri) ancak özel kanunlarda belirtilen askerî suçlarından dolayı yargılayabilirlerdi. Aslında bu düzenleme hukuka aykırıydı. İşlenen suç ne nitelikte olursa olsun sivillerin askerî mahkemelerde yargılanmaları doğal yargıç ilkesinin çiğnenmesi anlamına gelir. 20.9.1971 tarihli ve 1488 sayılı yasa ile maddenin bu fıkrasında değişiklik yapılarak sivillerin askerî mahkemelerde yargılanacakları alan daha da genişletilmiştir. Bu değişiklikle askerî mahkemeler artık sivil kişileri sadece özel kanunda belirtilen askerî suçlarından dolayı değil, ayrıca kanunda gösterilen görevleri ifa ettikleri sırada veya kanunda gösterilen askerî mahallerde askerlere karşı işledikleri suçları nedeniyle de yargılar hale gelmişlerdir. 353 sayılı Askerî Mahkemeler Kuruluş ve Yargılama Usûlü Yasası'nda da anayasanın öngördüğü düzenlemelere paralel düzenlemeler yapılmıştır. Bu yasanın 11.

maddesinde sivillerin maddede belirtilen suçları işlemeleri durumunda askerî mahkemelerde yargılanmaları öngörülmüştür. Bu maddeye göre siviller Askerî Ceza Yasası'nın 55, 56, 57, 58, 59, 63, 64, 81, 93, 94, 100, 101, 102. maddeleri ile 148. maddesinin (B) fıkrasında yazılı suçları işlemeleri durumunda askerî mahkemelerde yargılanacaklardır. 1996 yılında yapılan değişiklikle 148. maddenin (B) fıkrası kapsam dışına çıkartılmıştır. Yine aynı maddeye göre siviller askerî mahal sayılan yerlerde askerlere, askerî mahal dışında da olsa nöbetçi, devriye, karakol, inzibat, askerî trafik, kolluk veya kurtarma ve yardım görevi yapan askerlere fiilen taarruzda bulunma, sövme veya hakaret etme veyahut görevlerini yapmaya veya yapmamaya zorlamak için şiddet ve tehdide başvurma gibi suçları işledikleri durumlarda askerî mahkemelerde yargılanacaklardır. Yukarıda belirtilen asker kişilere karşı sivillerin işledikleri ve TCK'nın 188, 190, 191 191, 254, 255, 256, 257, 258, 260, 266, 267, 268, 269, 270, 271 ve 273. maddelerinde düzenlenen bu suçlar Askerî Ceza Yasası'na ek 6. maddeyle aynen alınarak sivil kişiler için askerî suçlar yaratılmıştır. Yine 353 sayılı yasanın 12. maddesine göre asker ve sivil kişiler müştereken bir suç işlerlerse bu işlenen suç askerî bir suç ise her iki sanık da askerî mahkemede yargılanacaktır. Bunun en somut örneği Sarmısak-Orakoğlu davası olmuştur. Asker kişi olan Sarmısak'a yüklenen suç Türk Ceza Yasası'nın 132. maddesinde düzenlenen suçtur. Bu suç Askerî Ceza Yasası'nın 54. maddesiyle askerî suç ile hiç ilgisi olmadığı halde askerî suç haline getirildiğinden Sarmısak askerî mahkemede yargılanmıştır. Oysa Sarmısak'ın da asker kişi olmasına rağmen işlediği savlanan suç askerî bir suç olmadığından doğal yargıcı önünde yargılanması gerekirdi. Orakoğlu ise sivil bir kişi olmasına rağmen asker kişi olan Sarmısak ile müştereken bir suç işlediği savlandığından ve yüklenen suç yapay bir şekilde askerî suç kapsamı içine sokulmuş bulunduğundan askerî mahkemede yargılanmıştır. Bu durum doğal yargıç ilkesine tamamen aykırıdır.

Yine 1971 değişikliğiyle ilk kez önemli bir düzenleme idari yargı alanında yapılmıştır. Bu düzenlemeyle artık askerî güç

kendisine idare hukuku alanında yeni bir yargı yeri yaratmaktadır. 1961 Anayasası'nın Danıştay'ı düzenleyen 140. maddesine 20.9.1971 tarih ve 1488 sayılı yasa ile bir fıkra eklenmiş ve asker kişilerle ilgili idari eylem ve işlemlerin yargı denetimi Danıştay'dan alınarak yeni oluşturulan Askerî Yüksek İdare Mahkemesi'ne verilmiştir. Askerî güç kendisine ceza yargılamasının yanında örneği bulunmayan bir Askerî Danıştay da yaratmıştır. Böylece idari yargıda gevşemeyle birlikte çift başlılık yaratılmıştır. Bu yüksek mahkeme hukuki bir mantığa ve ilkeye dayanmamaktadır. Her bakanlık kendi personeli için, kendi gölgesi altında yüksek mahkeme isteyebilir. Bu mantıktan hareket edilirse 600 bin personeli olan Millî Eğitim Bakanlığı'nın idari işlem ve eylemlerine ilişkin davaların Eğitim Yüksek İdare Mahkemesi'nde, İçişleri Bakanlığı'nın idari işlem ve eylemlerine ilişkin davaların da İçgüvenlik Yüksek İdare Mahkemesi'nde görülmesi gerekir.

b) Yürütme erki açısından: Yine 22.9.1971 tarih ve 1488 sayılı yasa ile Millî Güvenlik Kurulu'nu düzenleyen 111. maddenin 3. fıkrasında değişiklik yapılmıştır. Yeni fıkra ile "*Yardımcılık etmek üzere*" ibaresi çıkarılmış ve "*bildirir*" şeklindeki kelime de "*tavsiye eder*" şekline sokulmuştur. Artık bilgilendirme değil tavsiye etmek söz konusudur. Ayrıca yeni fıkrada kurulun asker üyelerinin kuvvet komutanlarından oluşacağı öngörülmüştür. Eski düzenlemede ise asker üyeler kuvvet temsilcileri olarak öngörülmekteydi. Böylece askerî bürokrasi MGK üyeliği işlevini önemsediğini gösteriyor ve bir temsilci ile değil, Orgeneral rütbesindeki kuvvet komutanları ile kurulda etkin olmak istiyordu. Bir askerî müdahaleden daha sonra askerî bürokrasi 1961 Anayasası'nın kendisine açtığı zeminde durumunu yürütme organına karşı güçlendiriyordu. Ancak 1971 değişikliğinde MGK'nın görüş tavsiye edeceği alan yine Millî Güvenlik Alanı olarak kalmıştır.

1982 Anayasası bakımından

a) Yargı erki açısından: 1982 Anayasası da askerî yargı ve Askerî Yargıtay'a ilişkin olarak 1961 Anayasası'nda 1971 değişik-

liği ile getirilen tüm düzenlemeleri aynen devam ettirmiştir. Görev alanı geniş, sivilleri de yargılayabilen bir askerî yargı ve Askerî Yargıtay.

Ancak 1971 değişikliği ile asker kişilerle ilgili idari eylem ve işlemlerin hukuki denetiminin bırakıldığı Askerî Yüksek İdare Mahkemesi'nin görev alanı 1982 Anayasası ile daha da genişletilmiştir. 1971 değişikliği ile 1961 Anayasası'nın Danıştay başlıklı 140. maddesinin son fıkrasında düzenlenen AYİM, bu kez 1982 Anayasası'nın 157. maddesinde Askerî Yüksek İdare Mahkemesi başlığı altında yer almıştır. Bu düzenleme ile artık AYİM *askerî olmayan makamlarca tesis edilmiş olsa bile* asker kişileri ilgilendiren idari işlem ve eylemlerden doğan uyuşmazlıkların yargı denetimini yapan ilk ve son derece bir yüksek mahkeme durumuna getirilmiştir. Hattâ askerlik yükümlülüğünden doğan uyuşmazlıklarda ilgilinin asker kişi olma şartı aranmayacaktır. Böylece sivil kişiler de askerlik yükümlülükleri ile ilgili davalarını AYİM'de açacaklardır. Bu mahkemenin askerî yargıç üyeleri dışındaki subay üyeleri Genelkurmay Başkanlığı'nca her boş yer için gösterilecek üç aday içinden Cumhurbaşkanınca seçilmektedir.

1961 Anayasası ile başlayan süreç 1982 Anayasası'nda askerî gücün ceza ve idari yargısı ile (bir kısım suçları ve uyuşmazlıkları nedeniyle sivilleri de kapsayacak şekilde) kendisine ait, geniş ve etkili olduğu bir yargı alanı yaratması sonucuna ulaşmıştır.

b) Yürütme erki açısından: 1961 Anayasası ile MGK içinde iktidarı paylaşmaya başlayan askerî bürokrasi, 1982 Anayasası'nda MGK'nın görüş bildireceği alanın alabildiğine genişletilmesi sonucu yürütme erkini daha etkin bir şekilde kullanmaya başlamıştır. Bu kurulun görüş bildireceği alan öylesine genişletilmiştir ki, Anayasayı yapanların yasama ve yürütme organlarına karşı bir güvensizlik duydukları izlenimi doğmaktadır. Bu izlenim salt anayasal düzenlemelerden değil, uygulamanın da bunu doğrulamasından kaynaklanmaktadır. 1982 Anayasası'nda yapılan bu düzenleme ile birlikte askerî bürokrasi yürütme yetkisini Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu ile birlikte, ama onlardan daha etkin ve ağırlıklı olarak kullanma-

ya başlamıştır. Bu sonuç kamu hukuku ve anayasa hukuku disiplinleri açısından örneği olmayan anti-demokratik bir durumdur. 1982 Anayasası'nın 118. maddesinin 3. fıkrası ile MGK artık millî güvenlikle ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında görüş bildiren bir organ değil, *"millî güvenlik siyasetinin"* tayini, tespiti ve uygulaması ile ilgili kararların alınmasında ve gerekli koordinasyonun sağlanmasında görüş bildiren bir organ durumuna gelmiştir. Yine aynı fıkrada devamla aynen "Kurulun devletin varlığı ve bağımsızlığı, ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği, toplumun huzur ve güvenliğinin korunması hususunda alınması zorunlu gördüğü tedbirlere ait kararlar Bakanlar Kurulu'nca öncelikle dikkate alınır" denilmektedir. Bu fıkra içinde geçen tüm kavramlar muğlak, geniş anlamlar içeren kavramlardır. Bu yaklaşım toplumun huzur ve güvenliğinin sivil demokratik rejimin aslî organlarınca sağlanamayacağı varsayımına dayanan bir anlayışı sergilemektedir. Anayasanın 118. maddesi doğrultusunda çıkarılmış bulunan 2945 sayılı MGK ve MGK Genel Sekreterliği Kanunu'nun 4. maddesiyle Kurulun yetki alanları Anayasaca öngörülen yetki alanı dışına taşırılmıştır. Bu maddenin (e) fıkrasında aynen şöyle denilmektedir:

"Anayasal düzeni koruyucu, millî birlik ve bütünlüğü sağlayıcı, Atatürkçü düşünce, Atatürk ilke inkılapları doğrultusunda ve millî ülkü ve değerler etrafında birleştirerek millî hedeflere yönlendirici gerekli tedbirleri belirler."

Bu düzenleme MGK'ya Anayasa üstü, ideolojik tanımı olan bir yetki yüklemesi yapmakta, MGK adeta bir velayet kurumuna dönüşmektedir. Nitekim uygulamada bir hukuk sorunu, bir eğitim sorunu, bir ekonomik sorun bu kurulda tartışılıp, yukarıda belirtilen ideolojik tanıma uygun olarak karara bağlanarak gereği yerine getirilmek üzere parlamenter rejimin aslî organlarına gönderilmektedir.

Uyum yasalarıyla yapılan değişiklikler bakımından

Çeşitli yasalarda değişiklik yapılmasına ilişkin 30.7.2003 tarih ve 4963 sayılı yasanın 24. maddesiyle 2945 sayılı MGK ve MGK

Genel Sekreterliği Yasası'nın 4. maddesi değiştirilmiştir. Değişiklikten önceki madde metninde MGK'nın görev alanı alabildiğine geniş tutulmuş ve daha önemlisi kurula ideolojik bir hedef doğrultusunda kararlar belirlemek görevi verilmiştir. Yapılan değişiklikle MGK'nın görev alanı Anayasanın 118. maddesindeki genel sınırlar içine çekilmiştir. Bu genel görev tanımı içinde 2945. sayılı yasanın 2. maddesinde belirtilen millî güvenlik ve devletin millî güvenlik siyasetine ilişkin tanımlar çerçevesinde devletin millî güvenlik siyasetinin tayini, tesbiti ve uygulanması ile ilgili konularda tavsiye kararları alacağı ve gerekli koordinasyonun sağlanması için görüş tespit edeceği ve bu tavsiye kararlarını ve görüşlerini yerine getireceği belirtilmiştir. Bu maddede yapılan bir düzenlemeyle de Başbakan söz konusu kurulu tavsiye kararlarının ve görüşlerinin değerlendirilmek üzere Bakanlar Kurulu'na sunulması ve Bakanlar Kurulu'nun kabûlü halinde bu tavsiye kararlarının uygulanmasının koordinasyonu ve izlenmesi için bir Başbakan yardımcısını görevlendirebilecektir. Böylece MGK Genel Sekreterine 2945 sayılı yasanın 13. maddesinin 3. bendinde verilmiş olan kurulun tavsiye kararlarının uygulanması, izlenmesi, uygulamanın denetlenmesi ve koordinasyon gibi etkin görevler kendisinden alınarak başbakan veya görevlendirebileceği bir başbakan yardımcısına bırakılmıştır.

2945. sayılı yasanın 5. maddesinde yapılan bir değişiklikle kurulun ayda bir yerine iki ayda bir toplanması kabul edilmiştir. Yine aynı maddenin eski düzenlemesinde Genelkurmay Başkanı da kurulun olağanüstü toplanmasını Cumhurbaşkanına önerebiliyorken yeni düzenlemeyle bu yetki sadece Başbakana tanınmıştır.

Aynı yasanın kurulun Genel Sekreterliğinin görevlerini düzenleyen 13. maddesi eski durumu ile 9 bend halinde Genel Sekretere icrai nitelikte çok geniş yetkiler vermekteydi. Genel Sekreter adeta ikinci bir başbakan gücüne sahip bulunmakta, her demeci ile siyasî otoriteyi gölgelemekteydi. Yapılan yeni değişiklikle Genel Sekreterliğin söz konusu yetkileri kısıtlanarak, Genel Sekreterin sekreterlik hizmetlerini yürüteceği ve yasalarla verilen görevleri yerine getireceği belirtilmiştir.

Son olarak 2945 sayılı yasanın Genel Sekreter atanmasını düzenleyen 15. maddesi de değiştirilerek Orgeneral rütbesinde bir TSK mensubunun bu göreve atanması zorunluluğu ortadan kaldırılmış ve sivil bir kişinin de atanabilmesi olanağı sağlanmıştır. Eski düzenlemeden farklı olarak Genel Sekreter, Başbakanın önerisi ve Cumhurbaşkanının onayı ile atanacaktır. Eski düzenlemede Genel Sekreter Genelkurmay Başkanının inhası ve Başbakanın önerisi üzerine Bakanlar Kurulu kararı ile atanıyordu. Ancak yeni düzenlemeyle TSK mensupları arasından bir atama yapılması durumunda Genelkurmay Başkanının olumlu görüşü alınacaktır.

Değerlendirme ve öneriler

Tarihsel süreç içinde asker-sivil ilişkileri bir dansa dönüşmüştür. Bugün her konuda yaşanılan ve demokratik sistemin önünü tıkayan ilişkiler zinciri imparatorluktan miras aldığımız bir gerçektir. Sorunları çözemeyen yöneticilerin asker üzerinden siyaset yapma çabaları, askerî siyasetin içine çekme ve hattâ iktidarı askerle paylaşarak sorumluluktan kaçma gayretleri sivil kadroların ve dolayısıyla gerçek bir demokrasiye ulaşamamızın çıkmazı durumuna gelmiştir. Öte yandan askerin, sivil kadroların yetersizliğini ve başarısızlığını kullanarak ve bazen de başarılı olmalarını önünü tıkayarak ya da demokratik süreç içinde bunalımların aşılabileceği noktalarda yapılan müdahalelerle bu süreci geciktirerek siyaset yapmak ve ülke yönetme hevesi de bu çıkmazı derinleştiren diğer boyut olmuştur.

1982 Anayasası'nın 118. maddesi ve 2945 sayılı yasayla getirilen düzenlemelerle askerî bürokrasi sivil otoriteye karşı öncelik hattâ ağırlık kazanmıştır. Söz konusu yarı askerî kurulun kararları bağlayıcı olmamakla birlikte askerin siyasî uyarılar yapabileceği ve direktifler verebileceği bir zemin yaratıldığı açıktır. Bu konunun anayasal bir organ durumuna getirilmesindeki mantık askerî gücün Bakanlar Kurulu'nu uyarıp etkili olmasıdır. MGK'da görevli olan bakanlar zaten Bakanlar Kurulu toplantılarında görüşlerini bildirme olanağına sahiptirler. Buradaki amaç askerî güce anayasal bir zeminde ağırlıklı ve

etkili olarak istem ve görüşlerini bildirme ve sonuç olarak siyaset yapabilme olanağının sağlanmasıdır. Uygulamada askerî gücün istemleri büyük ölçüde yerine getirilmiştir. Böylece askerî güç yürütme erkine Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu yanında ortak olmuş ve ağırlığını hissettirmiştir. 1961 Anayasası'yla kamu hukuku alanına giren millî güvenlik kavramı dış savunma ve güvenlikle birlikte iç güvenliği de kapsadığından her türlü hukuk, ekonomi, eğitim, hak ve özgürlük sorunu bu kurulun gündemine girmektedir. Bu durum askerî gücün etki alanını hızla genişletip, siyaset alanını ve sivil alanı daraltarak askerîleşmesine neden olmakta, toplum sivilleşememekte, sorunlar özgürce tartışılamamaktadır. Daha da önemlisi temel hak ve özgürlükler yukarıda belirtilen tanımda geçen kavramlar bakımından denetime tâbi kılınıp, MGK'nın yetki alanına girdiğinden hukuk zemin kaybetmekte siyaset ise çözüm yeri olmaktan çıkmaktadır. Uyum yasaları çerçevesinde 4963 sayılı yasayla 2945 sayılı yasada yapılan değişiklikler kuşkusuz önemli düzenlemeler olup, demokrasiye doğru bir açılım göstermektedir. Ancak uygulamanın ne şekilde gelişeceği belirsizdir. Çünkü MGK ile ilgili anayasal düzenleme aynen durmaktadır. Her ne kadar 2945 sayılı yasada yapılan son değişiklikle MGK'nın görev alanı ayrıntılı olmaktan çıkarılmış ve anayasadaki görev tanımıyla yetinilmiş ise de Anayasanın 118. maddesindeki bu görev tanımının genişliğini ve içeriğini MGK belirleyeceğinden uygulamada hiçbir değişiklik olmayacaktır. Çünkü Anayasadaki görev tanımı geniş bir çerçeveyi işaret etmektedir. MGK'nın 1961 Anayasası'yla çizilen görev alanı millî güvenlik ile ilgili kararların alınması ve kordinasyonu sağlanması iken 1982 Anayasası'yla bu alan devletin millî güvenlik siyasetinin tayini, tesbiti ve uygulanması ile ilgili kararların alınması ve gerekli koordinasyonun sağlanması olarak belirlenmiştir. Söz konusu görev alanı tanımı değişiklikten önceki tanımın aynen sürdürülebilmesine olanak verecek bir kapsamı ifade etmektedir. Ayrıca söz konusu kurulun kuruluşunda anayasal düzenleme gereği bulunan Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları yerlerini korumaktadırlar. Bu nedenlerle

yapılan son değişikliklerle MGK Genel Sekreterinin sivil de olabilmesi olanağının getirilmesi ve Genel Sekreterin görev ve yetki alanının daraltılması söz konusu kurulun yarı askerî niteliğini ortadan kaldırmayacağı gibi, askerin yürütme erkini paylaşarak siyasete müdahalesi de önlenemiyecektir. Bu bakımdan gerek siyasetin askerî vesayetten kurtulması gerekse silâhlı kuvvetlerin kendi aslî görevine dönmesi ve ülkenin her sorununun millî güvenlik kriterleri çerçevesinde ve doğrultusunda tartışılmasının önüne geçilerek ifade özgürlüğünün sağlanabilmesi için MGK'nın anayasal bir organ olmaktan çıkarılması gerekmektedir. Çıkarılacak bir Dış Güvenlik Kurulu Yasası'yla Genelkurmay Başkanı, MİT Müsteşarı, Dışişleri Bakanı ve Millî Savunma Bakanından oluşan Başbakana bağlı Cumhurbaşkanının da doğal üye olduğu bir kurul kurulmalıdır. Kurul sadece ülkenin dış güvenliğine ilişkin konularda görüş ve öneriler hazırlamalı, Başbakan ve Bakanlar Kurulu istediğinde bu konuda bilgi ve öneriler sunmalıdır. Askerin siyasetle ilgisi bu bağlamda olmalıdır. Bu düzenleme siyaset alanını rahatlatacağı gibi Silâhlı Kuvvetler'i de siyasetin gerginliklerinden ve ülkedeki rejimi koruma ve kollama yükünden kurtaracak ve aslî göreviyle tam olarak ilgilenmesini sağlayacaktır. Bunun bir örneği İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı olduğu dönemde yaşama geçirilmiştir. 1924 Anayasası'nda MGK benzeri bir kurum olmadığı gibi bu dönemde askerin siyaset dışında tutulmasına büyük önem gösterilmiştir. 1949 yılında Başbakanın başkanı, Cumhurbaşkanının da doğal üyesi olduğu Millî Savunma Yüksek Kurulu oluşturulmuştur. Bu kurul Başbakanın önerisi ile Bakanlar Kurulu tarafından seçilen bakanlarla, Millî Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanından oluşmaktaydı. Henüz demokrasiye geçilmediği otoriter bir rejmin yaşandığı bir dönemde dahi öngörülmeyen yarı askerî bir yapılanmanın demokrasiye geçişten 53 yıl sonra askerin siyasete müdahale etmesini sağlayacak tarzda korunuyor olması hüzün vericidir. Cumhuriyeti kuranlar Osmanlı'dan edindikleri deneyimle askerî, daima siyasetin dışında tutmuşlar ve askerî siyasetle buluşturacak hiçbir yapılanmaya gitmemişlerdir. Cum-

huriyetin demokratik değer ifade eden en önemli ilkelerinden biri bu olmuştur. Bu nedenlerle MGK ile ilgili son yasal değişiklikleri yeterli kabul etme olanağı yoktur.

Askerî ceza ve askerî ceza ve usûl yasaları açısından

Yargılamanın varoluş nedeni

Orduların görevi yurt savunması ve buna bağlı olarak askerî hizmetlerin aksamadan ve düzenli yürütülmeleridir. Bunu sağlayacak ise hazır olma ve itaat ilkeleri, yani sonuç olarak askerî disiplindir. İşte askerî ceza hukuku ve onu uygulayan askerî yargının varlık nedeni de ordu disiplinidir. Bu ölçüt çerçevesinde asker kişilerin söz konusu ilkelere aykırı eylemlerinin askerî mahkemelerde veya disiplin mahkemelerinde görülmesini anlamak olanaklıdır. Ancak asker kişileri bu suçların dışındaki suçlar bakımından askerî yargılamaya bağlı kılmak doğru değildir. Hele sivil kişilerin askerî yargılamaya bağlı kılınmaları askerî yargılamanın varoluş nedeniyle açıklanamayacağı gibi doğal yargıç ilkesiyle de bağdaşmamaktadır. Anayasada askerî yargının görev alanını belirleyen ölçütler belirsiz ve yoruma açıktır. Asker kişilerin askerî yargıda yargılanacakları suç tipleri açıklıkla ortaya konmamış daha da kötüsü siviller için bu ölçüt tamamen belirsiz bırakılarak yasal düzenlemelere terk edilmiştir. Adil yargılanma hakkının kullanımı ancak görev alanlarının kesin olarak belirlendiği alanlarda söz konusudur. Doğal yargıç ilkesi de ancak görev alanları kesin olarak belirlenmişse vardır. Askerî mahkemelerin kuruluş amaç ve gerekleri askerî disiplin olduğuna göre neden asker kişiler askerî disiplinle ilgili olmayan suçları nedeniyle doğal yargı yerlerinden koparılarak askerî yargılamaya bağlı kılınmışlardır? Ve çok daha önemlisi sivil kişiler neden doğal yargıçlarından ayırılarak bazı suçları nedeniyle askerî mahkemelerde yargılanır duruma getirilmişlerdir? Bunun yanıtını hukuken vermek olanaklı değildir. Bu tablo hukuk bilimine, evrensel hukuka, adil yargılanma hakkına ve doğal yargıç ilkesine aykırıdır.

Askerî suç tanımının önemi

Askerî suçun Askerî Ceza Yasası'nda bir tanımı yoktur. Oysa bu suçun tanımı çok önemlidir. Diğer görev alanları bu tanıma göre belirlenmektedir. En önemlisi sivil kişilerin askerî mahkemelerde yargılanma gerekçeleri olarak askerlerle birlikte işledikleri suçların askerî suç olması gösterilmekte ve bu gerekçe ile doğal yargıçlarından koparılmaktadırlar. Adli ve askerî yargı sistemlerinin farklı sistemler oldukları, ayrı usûlleri uyguladıkları, yargıçlarının bağımsızlıklarının ve güvencelerinin farklı düzenlemelere bağlı olduğu bu durumun da yargılama birliğine aykırı olduğu açıktır. Bu nedenle suç kavramının açıklıkla ve kesinlikle belirlenmesi, yoruma açık olmaması, sınırlarının iyi çizilmesi büyük önem göstermektedir. Askerî suç tanımının önemine örnek olarak Askerî Ceza Yasası'nın 54. maddesini örnek gösterebiliriz. Bu madde ile Türk Ceza Yasası'nın 125 ile 145. maddeleri arasındaki maddeler Askerî Ceza Yasası'na sokularak askerî suç haline getirilmiştir. Siyasî suç niteliğindeki bu suçların askerî suç haline getirilmesi çok sakıncalıdır. Bu yapay askerî suç genişlemesi asker kişileri bu suçlar bakımından doğal yargıçlarından ayırdığı gibi askerlerle birlikte bu suçları işleyen sivilleri de askerî yargı alanına alarak doğal yargıçlarından ayırmaktadır. Bu olağanüstü yapay askerî suç genişlemesidir. Askerî Ceza Yasası'nın varlık gerekçesi ve askerî mahkemelerin kuruluş amaçları ile de bir ilgisi bulunmamaktadır.

Askerî suçların tümünün ögeleri As.C.Y.'de gösterilmemiştir. As.C.Y.'nin bazı maddelerinde Türk Ceza Yasası'nın düzenlediği suçların ögelerine, bazı maddelerinde yaptırımlarına, bazı maddelerin de hem ögelerine hem yaptırımlarına yollamada bulunulmuştur. Bu yolla içlerinde siyasî suçlarında bulunduğu 65 kadar madde askerî suçla hiçbir ilgisi bulunmadığı halde askerî suç haline getirilmiştir. Sonuç olarak As.C.Y. adeta genel bir ceza yasası gibi her çeşit suçu içermektedir. Hattâ askerî suç kavramı yorumlarla genişletilmektedir. Buna örnek olarak TBMM'nin As.C.Y.'nin 135. maddesiyle ilgili 243 sayılı yorum

kararında cezası atıf yolu ile gösterilen tüm suçların askerî suç sayılacağına ilişkin verdiği kararı gösterebiliriz.

Askerî suçlar sırf askerî suçlara indirgenerek tanımlanmalıdır. Diğer bir deyişle askerî suçlar salt askerler tarafından işlenebilen ve doğrudan doğruya askerî disiplini bozan, askerî yarar ve gerekleri ihlâl eden eylemleri düzenlemelidir. Bu suçlar askerî mahkemelerin görev alanlarının belirlenmesinde ana ölçüt olmalıdır. Bu ölçüt esas alındığında Askerî Ceza Yasası'ndaki 25 kadar suç bu tanıma girmektedir. Oysa var olan yapısıyla As.C.Y. özel bir ceza yasası olma niteliğini yitirmiştir. As.C.Y.'nin ilk 53 maddesiyle Türk Ceza Yasası'nın genel hükümlerine yollamada bulunduğu dikkate alınırsa özel niteliğini yitiren AS.C.Y.'nin varlığına da gerek bulunmamaktadır. Tanımı yukarıda yaptığımız sırf askerî suçların Türk Ceza Yasası'nda bir bölüm halinde düzenlenmesi uygun olacaktır. Bunun dışında ayrı bir usûl yasasına da gerek bulunmamaktadır. En önemlisi anayasal planda askerî yargının görev alanı yukarıda belirtilen ölçütlere göre yeniden düzenlenmeli ve sivillerin askerî mahkemelerde yargılanamayacakları özellikle belirtilmelidir. Yine Anayasanın 37. maddesindeki "kanunen tâbi olduğu mahkemeden başka" ibaresi "doğal yargıcından başka" olarak değiştirilerek doğal yargıç ilkesi anayasada açık ve net bir şekilde yer almalıdır.

Askerî yargılama ve hukuk devleti

Askerî yargılama hukuk devletinin gerçekleşmesine engel oluşturmaktadır. Çünkü askerî yargıçlar bağımsız ve güvenceli değil. Çünkü askerî yargıçlar subay üniforması ve dolayısı ile hiyerarşik bir yapılanma içinde görev yapıyorlar.Komutanlar sicil yolu ile yükselmelerinde etkili. Atanmalarında bağlı bulundukları kuvvet komutanları yetkili. Denetlemelerini Millî Savunma Bakanlığı'na bağlı teftiş kurulu yapmakta, Millî Savunma Bakanı kendilerine disiplin cezası verebilmekte. Üstelik askerî mahkemelerde komutan tarafından görevlendirilen bir muharip sınıf subayı yargıçlık yetkisi kullanmakta. Hiçbir demokratik ve hukuki çerçeveye sığmayan bu mahkemelerin

olağan dönemlerde dahi bazı suçları nedeniyle sivilleri yargıladığını düşünün. Ülkemizde bunun örneğini yaşadık. Televizyon programcısı iki sivil askerlikten soğutmak suçundan askerî mahkemede yargılandı. Anglosakson hukuk sistemine bağlı ülkelerde (İngiltere, Amerika, Kanada) ise askerî yargılamanın siviller üzerinde hiçbir yetkisi yoktur. Kaldı ki, salt sivillerin mi bağımsız ve güvenceli yargıçlar önünde yargılanma hakkı vardır? Subay, astsubay ve doğal yargıçlarından bir süre için ayrılmış bulunan askerlerin de bu hakları anayasal planda yurttaş olmaları sıfatıyla vardır. İşte demokratikleşmenin ve hukuk devleti olmanın ipuçları burada yatmaktadır. Ayrıca askerî yargıç sınıfının varlığı yıllardan beri sivil yargıçların ekonomik bağımsızlıklarının sağlanamamasında en büyük etken olmuştur. Sivil yargıçlar için düşünülen malî ve sosyal olanaklar daima ordu içindeki askerî yargıçların rütbeleri gözönüne alınarak hiyerarşiyi etkilemeyecek ölçülerde tutulup engellenmiştir. Üstelik bu engelleme sürekli olarak kendi hiyerarşisini koruma gayesi içinde hareket eden Silâhlı Kuvvetlerden gelmiştir. Çoğulcu demokratik sistemle yönetilen bir hukuk devletinde yargıçların ekonomik bağımsızlıklarının sağlanması konusunda böyle bir müdahaleyi düşünmek bile olanaklı değildir. O halde gerçek şudur ki, ülkemiz henüz yargılama alanındaki en önemli ayağı olan yargı bağımsızlığını ve güvencesini sağlayamamıştır. Siyasî partiler böylesine önemli bir sorunun ayırdında dahi gözükmemektedir.

Çoğulcu demokratik sistemle yönetilen ülkelerden Almanya, İsveç, Danimarka ve Norveç'te barışta; Avusturya'da ise savaşta dahi askerî mahkemeler bulunmamaktadır. Fransa, Belçika, Hollanda, İsviçre ve İspanya'da askerî mahkemelerin kuruluşuna sivil yargıçlar katılarak sivilleştirme yolu açılmıştır. Hattâ Cezayir, Fas, Tunus gibi Afrika ülkelerinde dahi askerî mahkemelerin kuruluşunda sivil yargıçlar görev almaktadır. Ayrıca Belçika, Fransa, Hollanda, İngiltere, Kanada, Rusya, Cezayir ve Tunus'ta Askerî Yargıtay yoktur.

O halde Silâhlı Kuvvetler'in, iç disiplini açısından Almanya'da olduğu gibi disiplin yargılamasına sahip kılınması yeterli

olup, askerî mahkemelerin kaldırılarak gerekiyor ise adliye içerisinde uzmanlık mahkemesi olarak yani *"Askerî"* değil *"asker"* mahkemesi olarak düzenlenmesi (iş mahkemesi, basın mahkemesi, çocuk mahkemesi gibi) ve bu mahkemede görülecek davaların temyiz incelemesi görevinin de Yargıtay'ın ceza dairelerinden birine verilmesi, yargılanacak sivil ve asker kişiler bakımından güvence sağlayacaktır.

Ordu Dış Politikanın Neresinde?

İlhan Uzgel

Türkiye'de Silâhlı Kuvvetler'in siyasal sistem içindeki yeri ve ağırlığı bilinen bir durum ve sık sık ele alınan bir konudur. Dış politika söz konusu olduğunda ise, nedense Silâhlı Kuvvetlerin aslında iç politikadan daha çok ağırlığı bulunduğu bu alan ihmal edilmekte, üzerinde daha az durulmakta. Bunun nedeni, orduyla ilgilenenlerin, sorunun dış politika boyutuna ağırlık vermemesi, Realizme pek meraklı dış politika uzmanlarının ise nedense ordunun dış politikadaki yerini ve rolünü veri olarak kabul edip, sorgulamaktan kaçınmasıdır.

Öncelikle belirtmek gerekir ki, Silâhlı Kuvvetler'in iç politikadaki koruma ve kollamaya dönük tutumları, siyasete çeki düzen verme çabaları ve "balans ayarları" türünden müdahalelerinin karşılığının bire bir dış politikada görülmemesi, bu alandaki ağırlığının anlaşılmasına uzun süre engel oldu. Diğer bir deyişle, ordunun dış politikadaki etkinliğinin kamuoyu, siyasetçiler ve medya tarafından algılanmasının daha zor olması, bu alandaki etki ve ağırlığının daha az olduğu anlamına gelmiyor.

Ordunun dış politikadaki yeri yeterince incelenmezken, dış politika oluşturma ve uygulama sürecinde ağırlıklı olmasının iç gelişmeler kadar, dış etkenlerden ve Soğuk Savaş koşullarından kaynaklanan nedenleri üzerinde de yeterince durulmadı.

Kuşkusuz ordu Türk siyasal yaşamının her zaman en önde gelen aktörü olmuştur. 1960, 1971 ve 1980-82 dönemeçleri gerek darbeler, gerekse arkasından gelen hukuki düzenlemeler ile bu yerin sağlamlaştırılmasını sağladı. Ama özellikle 1990'larda gerek küreselleşmenin yanlış okunmasından kaynaklanan algılamalar, asker-sivil bürokrasi ile siyasî kesimlerin bir kısmını etkileyen ve öne çıkarılan Sevr korkusu, gerek içte (ve dışta) PKK'ya karşı verilen mücadelenin şiddetlenmesi ve gerekse siyasal İslâm'ın yükselişi gibi gelişmeler ordunun siyasal sistem içindeki yerini iyice pekiştirdi. 1990'larda 28 Şubat süreci ile en üst noktasına ulaşan bu ağırlık bu dönemin sonuna doğru düşüşe geçmeye başladı ve 2003'ten itibaren bir çözülme sürecine girdi. Bu içsel etkenlerin yanında, uluslararası gelişmelerin ve özellikle Soğuk Savaş dönemi ve sonrasındaki Amerikan stratejisinin Türkiye'de ordunun iç ve dış politikadaki yeri üzerinde önemli, hattâ belirleyici etkilerde bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla, ordunun dış politikadaki yerini incelerken, onun bu süreci etkileme, hattâ belirleme kapasitesi kadar, dışarıdaki gelişmelerin onun siyasal sistem içindeki konumunu nasıl etkilediği üzerinde de durulması gerekmektedir.

Dış politikada pretoryenizm

Türkiye'de ordu iç politikada sahip olduğu son derece geniş kurumsal özerkliğin, dış politikada çok daha fazlasına sahip oldu. İç ve dış tehdidin yegâne belirleyicisi olarak iç politikadaki ağırlığını dış politikanın belirlenmesinde kullanırken, dış tehditleri de iç politikadaki yerini ve ağırlığını genişletmek için kullanageldi.

Ordu kendisini devletin aslî unsuru sayarak, zaten zayıf olan sivil toplumun yanında bir özerk alan yarattı ve bu özerkliğe dayanarak iç ve dış politika üzerinde belirleyici olmaya başladı. Bu özerk alanı hukuki (MGK ve MGK Genel Sekreterliği'nin kurulması) ve fiilî (darbeler, basın yoluyla yürütülen polemikler, brifingler vs.) yollarla sağlamlaştırdı.

Ordu tıpkı iç politikada siyasetin sınırlarını belirleyip siyasal parti ve aktörlerin bu sınırlar içinde politika yapmasını istediği gibi, dış politikada da Kürt sorunu, İsrail ile ilişkiler, kuzey Irak politikası, Kıbrıs ve Ege sorunları gibi kritik konuları kendi yetki alanı içinde gördü. Sonuçta ortaya, siyasal iktidarların, ana eksenlerini ordunun belirlediği çerçeve içinde dış politika oluşturabildikleri bir yapı çıktı. Dışişleri bürokrasisi doğal olarak bu politikaların oluşturma sürecinin bir parçasıydı, ama zaman zaman görüş ayrılıkları belirdiğinde askerlerin çıkışıyla karşılaştı.[1] Özal ve Çiller'in Kıbrıs ve Kürt sorunu, Erbakan'ın İsrail ile ilişkiler konusunda geleneksel çizgiden ayrılma girişimlerinin hepsinin Silâhlı Kuvvetler'in ağırlığını koymasıyla engellediğini Türkiye geçtiğimiz 20 yıl içinde yakından izledi.

Ordunun dış politikadaki yeri ile ilgili dikkat çekici bir nokta bu alandaki belirleyiciliğinin gerek kamuoyu, gerekse de siyasal iktidarlar tarafından meşrû kabul edilmesidir. Silâhlı Kuvvetler dış politika söz konusu olduğunda "millî dava", "devlet politikası" ve 1950'lerde Amerika'dan alınan bir anlayışla "partilerüstü" kavramlarına başvurdu. Özellikle dış politika siyaset dışı bir alan olarak görüldü.[2] Dış politika önkabüller üzerinden yürütülen, siyasî çekişmelerin dışında ve üzerinde, gelip geçici hükümetlerin ve politikacıların kavrayamayacağı, "ehil" ellere bırakılması gereken bir konuydu. Siyaset ise, bu süreçte örtük olarak, yalnızca görünen iktidara ulaşma yolu olarak algılanıp, iktidarın yürütme işi özellikle dış politikanın kritik noktalarında askerlerin elinde kaldı. Oysa, Ege'deki so-

---

1 Kamuran Gürün Dışişleri Bakanlığı'nın Ermeni sorunuyla ilgili bir rapor hazırladığını, benzeri bir çalışmanın Güneydoğu ve Kürt sorunuyla ilgili olarak da yapılabileceğini Genelkurmay Başkanlığı'na söylediklerini ama bu işi kendilerine bırakmaları yanıtı aldıklarını belirtiyor. Hasan Cemal, *Kürtler*, İstanbul, Doğan Kitap, s. 299. Bu konuda daha yakın örnekler olarak, Genelkurmay'ın Dışişleri'nin Ege politikasını fazla yumuşak bulması, Almanya'dan alınacak zırhlıların Güneydoğu'da kullanılmamasını Dışişlerinin kabul etmesi ve İsmail Cem'in Kürtçe yayın konusuna olumlu bakmasına yönelik eleştirileri verilebilir. *Hürriyet*, 8 Ocak 1997; *Hürriyet*, 10 Haziran 1992; *Milliyet* 18 Nisan 2000.

2 Bu nokta MGK Genel Sekreterliği'nin bir yayınında açıkça belirtilmektedir. *Devletin Kavram ve Kapsamı*, Ankara, 1990, s. 43.

runlar gibi bazı teknik nitelikli konular dışında dış politika gösterilmek istendiğinden çok daha siyasal bir süreçtir. Ülkenin yönünün belirlenmesinden ideolojik nitelikli ittifaklara girmeye dek siyaset dışı ve üstü olarak sunulan birçok dış politika eyleminin temelinde siyasal tercihler yatmaktadır ve bazen bu kararlar iç politikaya ilişkin kararlardan daha derin etkiler yaratabilmektedir. Siyasetin üstünde bir "devlet politikası" anlayışının sonuçta seçim ve iktidarların değişmesi olgusunu anlamsız kıldığı ortadadır. Burada, ilginç olan nokta, buna birçok siyasal iktidarın razı olurken, Özal dışında siyasal iktidar ya da liderlerin bunu değiştirmek için bir çaba göstermemesidir.

Ordu başka ülkelerde de dış politikada kararların alınması sürecinde yer alır, özellikle güvenlik ve teknik nitelikli konularda danışma görevini yerine getirir. Hattâ, 1990'lardan itibaren ABD'de de ordunun üstlendiği yeni misyonlar çerçevesinde dış politikadaki yerinin arttığı yolunda çok sayıda tartışma yaşandı.[3] Oysa, Türkiye'de Silâhlı Kuvvetler dış politikanın hem oluşturulma, hem de uygulanma sürecinde doğrudan yer alıyor ve zaman zaman kendisi inisyatif alarak siyasal iktidarın bilgisi ya da rızası dışında harekete geçebiliyor.[4] Kıbrıs, Ege, kuzey Irak, İsrail'le ilişkiler, NATO ile ilgili konular ve 1990'ların sonuna doğru bölge merkezli olarak tanımlanan dış politika açılımı bunun en somut göstergeleriydi. Ordu, Kıbrıs ve Ege, İnsan Hakları Dairesi, Doğu Çalışma Grubu gibi birimler oluşturarak ve SAREM gibi merkezler kurarak bu önemli konularda politika oluşturmaktadır. NATO ve silâhlanma ile ilgili konular tamamen askerlerin eline bırakıldı, kuzey Irak politikası 1996'daki bir Özel Millî Siyaset Belgesi ile Genelkurmay Başkanlığına bağlı Özel Kuvvetlere havale edildi,[5] Kıbrıs ve

3 A. J. Bachevich, "Tradition Abandoned: America's Military in a New Era," *National Interest*, no. 48 (Yaz 1997) ve Don Snider, "America's Postmodern Military," *World Policy Journal*, sayı 17, no. 1 (Bahar 2000).

4 Örneğin, Refah Partisi iktidarı döneminde, TSK'nın kuzey Irak'a düzenleği operasyondan hükümet sonradan haberdar olmuş ya da PKK'nın ikinci adamı Şemdin Sakık'ın sınır ötesi bir operasyonla yakalanıp Türkiye'ye getirilmesini ajanslardan öğrenmiştir. *Milliyet*, 14 Nisan 1998.

5 *Milliyet*, 20 Temmuz 2003.

Ege politikalarında "devlet politikası"ndan sapanlar yola getirildi. Hattâ, yalnızca Türkiye'de değil, Kıbrıs'ta da Güvenlik Kuvvetleri Komutanı kendisini eleştiren milletvekillerini "vatan hainliği" ile suçlayarak güvenlik kuvvetlerinin sadece dış değil, iç tehlikelere karşı da devleti (yani KKTC'yi) korumakla mükellef olduğunu hatırlattı.[6] Türkiye'de üst düzey komutanların gerektiğinde komşu ülkeleri, AB'yi eleştiren, suçlayan açıklamalar yapması doğal karşılanarak, ordunun "politikası"nın ne olduğu üzerine değerlendirmeler yapılır oldu.

Bu noktada Silâhlı Kuvvetler'in dış politikayı ve özelinde Türkiye'nin dış politikasını nasıl algıladığı üzerinde durmak gerek. Dünyanın her yerinde askerlerin sivillerden farklı bir zihin yapısına sahip oldukları kabul edilir. Askerî zihniyet (*military mind*) olarak da adlandırılan ve dünyayı güvenlik penceresinden gören bu yaklaşımda genel hatlarıyla belirleyici olan dost/düşman ayrımıdır ve gri tonlar pek bulunmaz ki, bu da alınan eğitimin ve ordunun işlevinin gereğidir. Dış politika alanında güvenlik merkezli bu bakış açısı teorik karşılığını Realpolitik'te bulur ve uluslararası ilişkiler literatüründeki bütün eleştiri ve gelişmelere rağmen askerlerin bakış açılarına en uygun şemayı bu yaklaşım oluşturur.

Türkiye'de bu yaklaşım iki açıdan önem taşır. Birincisi, askerler yalnızca bu bakış açısına sahip olmakla kalsalardı ortaya Batılı ülkelerdeki gibi bir durum çıkardı. Ama Türkiye'nin farklılığı askerlerin, doğal olarak da bu bakış açısının dış politikaya hâkim olmasıdır. İkincisi ve bunun devamı olarak dış politika bir ulusal güvenlik sorunu, içeride ve dışarıdaki her toplumsal, siyasal gelişme ulusal güvenlik konusuna dönüştürülebildi. "Güvenlikleştirme" (*securitization*) olarak da tanımlanan bu olgu, aslında güvenlik konusunun öznel bir değerlendirmeden kaynaklandığı ve kararvericinin belirlediği konunun güvenliğe dönüştüğü anlamına gelmektedir ve Türkiye bunun tipik bir örneği olmuştur.[7] Mesela, kararverici siyasal

6 *Cumhuriyet*, 3 Mart 2000.

7 Barry Buzan, Ole Weaver ve Jaap de Ville, *On Security: A New Framework for Analysis*, Boulder, Rynner, 1998.

İslâmı bir güvenlik sorunu olarak görürse o bir güvenlik sorununa dönüşür. Kuşkusuz, buradaki kritik nokta, kararvericinin kim olduğudur ve Türkiye söz konusu olduğunda bu noktada kararverici siyasal iktidarlardan çok askerler olmuştur. Türkiye'de ders kitaplarında tarihsel olayların nasıl anlatılacağını, kültür bakanlığının hazırladığı turizm broşürünün içinde hangi figür ve resimlerin bulunacağını vs. ulusal güvenlik sorunu olarak gören anlayış, dış politika gibi hassas bir konuyu siyasetçilere ve hattâ diplomatlara teslim etmekte zorlandı. Çünkü dışarıyla fazla bağlantılı diplomatlar ulusal konularda fazla uzlaşma yanlısı bulunur, politikacılar dar siyasal çıkarlar peşinde koşarlar, aydınlar bölünmüştür ve çoğunluğu teslimiyetçidir, ulusal sorunlara yeterince duyarlı değildir, kendi devletini eleştirmekle uğraşır, halk ise dış politikanın teknik konularından anlamaz. Bu durumda, dış politikada "millî" konuların ehil ellere kalması gerekir.

Aslında askerlerin bakış açısı çok nettir. Türkiye dünyada en çok tehdit edilen ülkedir. Öyle ki, bazı ülkelerin rejimi, bazılarının toprak bütünlüğü tehdit altındayken, Türkiye aynı anda her iki alanda da tehdide marûz kalmak bakımından dünyada tektir. Yine, Türkiye hem içeriden hem de dışarıdan tehdit edilmektedir. Tehdit bilinçli, kontrollü ve tek, yok eğer birden fazla merkezden yönetiliyorsa, organize bir niteliğe sahiptir. Diğer bir deyişle, yukarıdan bir el, dönem dönem Türkiye'nin karşısına tehditler sürmüştür ve sürmeye devam etmektedir. Örneğin, 1970'lerin ortasından 1984'e kadar Ermeniler, bu tarihten sonra da PKK devreye sokulmuştur. PKK yenilince Ermeni konusu, bu kez farklı koşullar altında ve farklı biçimde Avrupa Parlamentosu tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Bütün bunların altında da bazen üstü örtük, bazen açıkça Batılı ülkelerin olduğu dile getirilmektedir.[8]

Yine orduya göre genellikle dış tehdidin içeride hep işbirlikçileri vardır. Yani, Soğuk Savaş döneminde Sovyetlerle komşu iken sol, İran rejim ihraç etmek isterken irtica içerideki işbir-

8 Silâhlı Kuvvetler Akademisi Komutanı Tuğgeneral Şimşek'in 11 Ocak 2001 tarihindeki konuşması bu bakış açısının somut bir örneğidir.

likçi işlevini yerine getirmektedir. Hattâ, 1990'larda AB ile ilişkiler de bir güvenlik, giderek bölünme ve parçalanma sorunu haline gelmiştir. Bu şema buraya da uyarlanmış ve AB Türkiye'yi bölmek isterken, bu kez AB'den yana olanlar en kibar deyimle "mandacı" "AB'ci", daha az kibar versiyonlarında ise işbirlikçi ve hain olarak görüldüler.

Türkiye her cepheden tehdit altında bulunmaktadır: ABD, AB, NATO,[9] Bulgaristan ve Gürcistan dışındaki tüm komşuları, hükümetlerdışı kuruluşlar, Alman ve diğer ülkelerin vakıfları, sivil toplum kuruluşları, İslâmcılar, solcular, liberaller, Kürtler, Ermeniler, Ruhban okulunu açmak isteyen Rumlar, misyonerler. Tıpkı dış düşmanların içte uzantıları olması gibi Türkiye'ye düşman ülkeler işbirliği içindedirler ve Türkiye'yi kuşatma, zayıflatma politikaları izlerler. Bu politikalar bazen Yunanistan, Rusya gibi Ortodoks ülkelerin Türkiye'yi çevrelemesi, bazen de buna İran ve Ermenistan'ın dahil edilmesiyle kendisini gösterir.

Tehdit devlete yönelik olduğuna göre buna karşı mücadeleyi yürütme görevi de herkesten önce bu devleti gerçek anlamda kuran, yaşatan, iç ve dış düşmanlara karşı koruyup kollayan Silâhlı Kuvvetler'in olacaktır. Bu anlamda ülkedeki diğer kesim ve grupların yapması gereken ordunun arkasında kenetlenip bu mücadeleye katılmak olmalıdır.

Bu durumda orduya düşen görev de doğal olarak, güvenliğin bölünemezliği ilkesinden hareketle, hem içte hem de dışta gerekli önlemleri almaktır. İçte solu ezme, irticai bir hükümeti tasfiye etme, dışarıya karşı ise hassas konularda son söze sahip olma, komşulara, müttefik olarak tanımladığı ülkelere karşı kuşku ve güvensizlik besleme ve tabiî yoğun bir şekilde silâhlanma. Sonuçta ordu dış politikadaki bu güvensizliği, bölünme, parçalanma, rejimin yıkılması tehlikesini iç politikaya tedavül ederek siyasal sistemdeki nüfuzunu arttırmakta, dış politikada ise bir tür militarizasyona yol açmaktadır. Savaş nedeni (*casus belli*) sayılan sorun ve Türkiye'nin askerî güç kullan-

---

9 Genelkurmay Başkanı Org. Hüseyin Kıvrıkoğlu, "NATO Türkiye'ye İhanet Etti," *Cumhuriyet*, 15 Aralık 1998.

dığı olayların sayısı bunu gösterir. Türkiye Kıbrıs'ta ve kuzey Irak'ta güç kullanmış, Ege'de Yunanistan'ın karasularını 12 mile çıkarmasını ve kuzey Irak'ta olası bir Kürt devletinin kurulmasını savaş nedeni sayacağını açıklamış, Kıbrıs'ta Rumların S-300 füzelerini yerleştirmesi söz konusu olduğunda bunları vuracağını açıklamıştır. Türkiye iç ve dış sorunlarını silâh gücüyle çözen bir ülke görünümü yaratmıştır ve yarattığı bu imgenin ve bunun ortaya çıkardığı sorunların yeterince farkına varamamıştır. Diğer bir deyişle, sürekli bir tehdit algılaması yaşayan Türkiye, aslında komşuları ve bölge ülkeleri tarafından ciddi bir tehlike olarak algılanmaktadır. Çünkü Türkiye'yi bölgedeki birçok ülkeden ayıran temel özelliği hem bütün komşularından daha büyük, daha donanımlı, daha deneyimli bir orduya sahip olması, hem de Saddam Hüseyin'in Irak'ı dışında, güç kullanabilme iradesine sahip bir ülke olmasıdır. Örneğin, Silâhlı Kuvvetler'i çok yakından takip eden ve bu kesime yakın bir kalem, Türk ordusunun son 400 yıldır en güçlü konumda bulunduğunu belirtmiştir[10] ki, birçok konuşma ve açıklamada zaten TSK'nın azmi, savaşma gücü ve sahip olduğu kapasite vurgulanır.

Türkiye'nin siyasî ve stratejik açıdan istikrarsız bölgelerin kesiştiği bir bölgede bulunduğu doğrudur. Ama yukarıda da belirtildiği gibi Türkiye'yi çevreleyen ülkelerin kendilerinin doğrudan bir tehdit oluşturması mümkün değildir. Bu bağlamda tek ciddi tehdit olarak Kürt sorunu ve PKK olarak gösterilebilirse de, gerek bunun ortaya çıkış ve gerekse sorunun ele alınışındaki tek boyutlu ve güvenlik merkezli yaklaşımın kendisi sorunun bu boyutlara ulaşmasında önemli rol oynamıştı. Dolayısıyla, sorun Türkiye'den çekinen komşularının, Türkiye'nin kendi içinde çözemediği bir sorunu ona karşı kullanmaları, ABD, Almanya gibi ülkelerin de bunu bir stratejik faktör olarak ellerinde bulundurmak istemeleriydi. Askerlerin bu sorunu siyasal sürece güvenmeyip silâhla çözmekte direnmeleri, sorunun hem uzamasına hem uluslararasılaşmasına neden oldu.

10 Mehmet Ali Kışlalı, "Değişen Güvenlik Stratejisi," *Radikal*, 30 Ağustos 2001.

Ordu uluslararası politikanın neresinde?

Bu noktada, Silâhlı Kuvvetler'in dış politikada birinci ve en önemli çelişkisi Türkiye'yi global düzeydeki büyük strateji oyununun hem öznesi hem de nesnesi olarak sunmasıdır. Ordu bir yandan Türkiye'nin hem içeriden hem dışarıdan dünyanın en çok tehdit altında bulunan ülkesi olduğunu ileri sürerken, öte yandan aynı Türkiye'yi uluslararası Realpolitik piyasasına global stratejiyi etkileyebilecek önemli bir bölgesel güç olarak takdim etmektedir. Soğuk Savaş döneminden kalan alışkanlık kendisini burada da kesintisiz ve yeni sıfatlar yüklenerek tekrar eder. "Türkiye Avrasya'nın kilit noktasındadır", "dünya adasının merkezinde köprü vazifesi görür", "NATO'nun 16 çatışma senaryosunun 13'ü Türkiye etrafındadır", "Türkiye bölgesinde strateji ve güvenlik üretir" vs.[11] Bu bağlamda başta askerler, Brzezinski ve Huntington gibi strateji gurularının Türkiye'nin stratejik önemine ve konumuna ilişkin değerlendirmelerine hayranlıkla ve gururla atıflar yaptılar.

Oysa bu beraberinde bir başka çelişkiyi getirdi. Askerler 1990'ların başından itibaren Türkiye'ye tehdidin aslında Batı'dan geldiği temasını işlemeye başladılar. Bu tehdidin altında da küreselleşme ile ilgili gelişmeler olduğu kadar, Türkiye'nin stratejik olarak önemli bir konumda bulunuyor olması da başlıca etkenlerden biridir. Bu yüzden, güvenlik açısından Türkiye için önemli olan Suriye, PKK, Yunanistan ya da Ermeniler/Ermenistan değildir. Türkiye bunlarla çok rahat başedebilecek güçtedir. Ama tıpkı 1920'lerin başında olduğu gibi bu ülke ya da gruplar Batı'nın piyonu olmuşlar, onu/onları arkalarına alarak Türkiye'yi bölmeye ya da en azından istikrarsızlaştırmaya çalışmışlardır. 1970'lerde sol, 1984'e kadar Ermeni ve bundan sonra da PKK terörü, nöbeti devralarak

---

11 Bunun birkaç örneği için bkz. Ihsan Gürkan, "Türkiye'nin Jeostratejik ve Jeopolitik Önemi," *Türkiye'nin Savunması*, Ankara, Dış Politika Enstitüsü, 1987, s. 24; Erdoğan Öznal, *Değişen Dünya Dengeleri ve Türkiye'nin Jeostratejik Önemi*, Ankara Genelkurmay Başkanlığı, 1992, s. 74.

Türkiye'yi bölme veya zayıflatma projesinde Batı'nın maşası olmuşlardır.[12]

İşte bu anlayışla, Silâhlı Kuvvetler 1990'lardan itibaren kendisini ideolojik olarak anti-emperyalist bir kampın lideri olarak konumlandırdı. Etrafında ülkücü sağ çizgidekilerden Aydınlık çevresine, bazı sosyal demokratlardan 12 Eylül baskısını doğrudan yaşamış solculara kadar geniş yelpazede bir kesimi toplayan TSK, Batı'nın Türkiye'yi bölme, parçalama ve rejimini değiştirmeyi amaçlayan bir savaş açtığı söylemini geliştirdi. Bu algılamaya göre, Soğuk Savaş sonrasında emperyalizm dikkatini tekrar Türkiye'ye çevirmiştir ve buna karşı da Silâhlı Kuvvetler'in öncülüğünde Millî Mücadele benzeri bir savaş başlatılmıştır.

Geçmişte, ABD'nin Yeşil Kuşak projesinin uygulayıcısı, günümüzde yaşanan sorunların temelinde yer alan ve Türkiye'nin uluslararası kapitalist sistemle bütünleşmesinin önünü açan 24 Ocak kararlarının bekçisi olan Silâhlı Kuvvetler 1990'larda birden Batı karşıtı cephenin lideri ve öncüsü haline geldi. Ahmet Taner Kışlalı bunu, ordunun 12 Eylül'de ABD tarafından aldatıldığı ve artık rolünün ve çizgisinin değiştiğini söyleyerek açıklamaya çalıştı.[13] Oysa, günümüzdeki uygulamaları Silâhlı Kuvvetler'in bu anti-emperyalist niteliğine kuşku düşürüyor.

Bir defa, Türkiye hâlâ NATO üyesidir ve üstelik 1980'lerin Andreas Papandreau dönemi Yunanistan'ı gibi NATO'ya sorun çıkaran bir üye de değildir. Hattâ, bu nokta Batılılarla temaslarda sık sık vurgulanır, sadık bir üye olarak Türkiye'nin NATO'ya yaptığı katkılar övünülerek anlatılır. 1990'larda zaman zaman NATO'ya yönelik eleştirel bir söylem tutturulsa da, bu söylem Türkiye'nin üyelik yükümlülüklerini tam olarak yeri-

---

12 *Savunma, Beyaz Kitap*, 1998, Ankara, Millî Savunma Bakanlığı, s. 2.

13 Ahmet Taner Kışlalı, "Artık 12 Eylül Askerî Yok," *Cumhuriyet*, 16 Ağustos 1998. Bu noktada Orgeneral Süreyya Yüksel'in şu sözleri çok anlamlıdır. "... Nijerya'dan Endonezya'ya kadar olan kuşatma; benim kastettiğim bir yeşil kuşak peşinde koştuk. Bu Türkiye'nin Atatürk'ten bu yana çizdiği çizginin sorgulanması demektir." *21. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Türkiye'nin Genel Vizyonu, Politikası ve Stratejisi*, İstanbul, Harb Akademileri Komutanlığı, 2000, s. 36.

ne getirmesine rağmen bu ülkelerden yeterince destek görememiş olmasına yönelik bir yakınma olarak dile getirilmektedir. Öte yandan, Aydınlıkçıların, ABD'nin Türkiye'yi kriz bölgelerinde kullanmasına Türk ordusunun direndiği yolundaki iddiasının tersine, 1990'lardan itibaren ABD'nin bütün askerî müdahale, operasyon ve barış koruma misyonlarında Türkiye yer aldı. TSK'nın sahip olduğu kapasiteyi göstermek açısından uluslararası alana yönelik bir "tören alayı" işlevini de gören ve askerlerin övünerek yerine getirdiği bu misyonlar Balkanlardan Somali'ye, Kafkasya ve en son Afganistan'a dek uzanmaktadır. Hattâ, TSK NATO'nun kriz bölgelerine ilk müdahaleyi yapmak için belirlemek istediği merkez için İstanbul'daki 3. Kolordu'yu aday gösterdi ve bunun için Almanya, Fransa ve Hollanda ile yarıştı. İşte Soros biraz da bu yüzden "en iyi ihraç malınız ordunuz" demişti. Türkiye ABD'nin 1990'lardan beri Irak'ı periyodik olarak vurabilmesi için İncirlik üssünü kullandırdı. Bilindiği gibi bu üste Türk ve Amerikalı komutanlar ortak görev yürütüyorlar.

İkinci olarak, Silâhlı Kuvvetler, ABD ile "Stratejik İşbirliği" kurmayı bir stratejik ve dış politika hedefi olarak belirlemişti. Soğuk Savaş döneminden itibaren Türk-Amerikan ilişkilerinin ana ekseni askerî ve strateji ağırlıklı olarak kurulmuştu ve bu durum Soğuk Savaş sonrasında da, ilişkileri çeşitlendirme yönündeki bazı cılız çabalara rağmen devam etti. Dahası, Silâhlı Kuvvetler ulusal hedeflere bu işbirliğiyle ulaşacağı hesabını yaptı. Yani, Sırplara karşı ABD ile işbirliği yapıp Yunanistan karşısında Balkanlar'da üstünlük sağlanacak, Çekiç Güç'e izin vererek kuzey Irak'ı kontrol edebilecek, ABD'nin telkiniyle İsrail'e yanaşarak Suriye sıkıştırılacaktı. MGK Genel Sekreteri İlhan Kılınç'ın dile getirdiğinde tartışma yaratan Harb Akademilerindeki konuşmasında Rusya ve İran'la yeni bir açılıma gidilmesi önerisinde gözden kaçan nokta bunun "ABD'yi dışlamadan" şerhini içermesiydi.

ABD'nin Irak'ı vurması öncesinde de Silâhlı Kuvvetler aynı bakış açısını sürdürdü. Bu krizde Silâhlı Kuvvetler kuzey Irak'a asker sokmak, FMS kredilerini sildirmek gibi gerekçe-

lerle ve aslında bütün bunların üst çerçevesini oluşturan "stratejik işbirliği"nin gereği olarak ABD'nin Türkiye üzerinden asker geçirmesinden yana tavır aldı. Ancak, AKP hükümetini kendi seçmeni karşısında zor durumda bırakmak amacıyla, daha sessiz bir tavır aldı ve tipik bir siyasal oyuncu gibi davranarak iç ve dış dengeleri kollayarak hareket etti. Hattâ bu tavrını 1 Mart 2003'teki tezkere oylamasında yeterli çoğunluk sağlanamaması sonrasında da devam ettirdi ve ABD Irak'ta savaşı kazandıktan sonra ülkede istikrarı sağlamak için askere ihtiyaç duyduğunda asker gönderilmesini destekledi.[14]

Üçüncü olarak, Türkiye'de İsrail ile ilişkilerin yalnızca askerî boyutta değil, diplomatik olarak gelişmesinde ve Şubat 1996'dan itibaren askerî işbirliği anlaşmalarıyla pekiştirilmesinde de öncülüğü askerler yaptı.[15] Dolayısıyla, ordu Türkiye'nin, İsrail gibi ABD emperyalizminin aracı olan ve onun desteği ile varlığını sürdüren bir ülkeyle diplomatik-askerî alanda yakın ilişiler kurarak bölgede ABD destekli bir eksenin parçası olmasında önemli bir oynadı, Filistin'de baskıların en yoğunlaştığı dönemde tank modernizasyon ihalesinin İsrail'e verilmesini sağladı.

Dördüncü olarak, Silâhlı Kuvvetler'in emperyalizm karşıtlığı ideolojik açıdan da bulanık görünüyor. Çünkü Silâhlı Kuvvetler'in temelde kapitalizmin kendisiyle bir sorunu olmadığını, liberal düzeni desteklemenin de ötesinde Millî Güvenlik Siyaset Belgesinde özelleştirmelere devam edilmesi gerektiğini vurguladığı biliniyor. Örneğin, güvenliğe bu kadar önem veren Silâhlı Kuvvetler'in 1997'de yayımlanan MGSB'de ekonomik güvenlik sorununa yer vermemiş olması ilginçtir. Ekonomik kriz ortamında kârını üç kat arttıran OYAK aracılığıyla yalnızca ulusal

14 *Hürriyet*, 22 Ağustos 2003.

15 2002 ortalarında, yani İsrail'in Filistin özerk bölgesini işgâl ettiği sıralarda, Türk-İsrail ilişkilerin gelişmesinde büyük rol oynayan ve Amerika'daki en muhafazakâr Yahudi kuruluşu olan JINSA tarafından ödüllendirilen Çevik Bir, İsrail'li bir uzmanla yazdığı bir makalede Ortadoğu'da istikrar için Türkiye ile İsrail arasındaki işbirliğinin arttırılmasını öneriyordu. Çevik Bir ve Martin Shermann, "Formula for Stability: Turkey plus Israel," *Middle East Quarterly*, (Sonbahar 2002).

ekonomiye değil, uluslararası ekonomik ve malî sisteme de giderek daha çok eklemlendiğini görüyoruz.[16]

Beşinci ve ilginç bir nokta olarak, Türkiye'yi bölmek ve rejimini çökertmek isteyen güçlerin onu bu kadar silâhlandırmasını anlamak da kolay değil. Zaman zaman yaşanan sorunlara rağmen, Türkiye'nin silâh envanterini çok büyük ölçüde ABD ile Almanya[17] oluşturuyor. Bu durumda AB'nin en büyük ülkesi Almanya ile ABD parçalamak ve rejimini değiştirmek istedikleri bir ülkeyi silâhlandırmış oluyorlar.

Dolayısıyla, ortaya şöyle bir tablo çıkıyor: 20 yıldan fazla bir süredir uluslararası kapitalist sisteme kenetlenen, 1989'dan itibaren sıcak paranın giriş-çıkışına izin vererek ekonomik açıdan kırılgan hale gelen ve 1995'te Gümrük Birliğini de kabul ederek bu süreci sağlamlaştıran Türkiye küreselleşmenin en önemli boyutları karşısında zaten zorluk çıkarmayan bir ülke. Dış politika alanında da başta Silâhlı Kuvvetler olmak üzere ABD'yle Balkanlardan Kafkasya'daki boru hatlarına, İsrail ile ilişkilerden AGSP'ye kadar ortak hareket eden bir ülkeyi yine başta Washington olmak üzere Batı'nın böleceğini iddia etmek ikna edici görünmüyor, özelikle de askerlerin ABD'nin global hegemonyasının yerleşmesine yaptıkları katkı gözününe alındığında.

Öyleyse, başta askerlerin ve askerlere yakın olan çevrenin, ABD ile AB'nin anlaşarak Türkiye'yi parçalamaya ve Lozan'ın intikamını[18] almaya ant içerek Sevr'i geri getirmeye çalıştığını savunan bu bakış açısı nereden kaynaklanıyor?

Öncelikle, dış tehdidin aciliyeti ve büyüklüğü ile ordunun siyasal sistem içindeki yeri arasında başka ülkelerde her zaman görülmeyen bir bağlantının Türkiye'de kurulduğu orta-

---

16 "OYAK'ta Kâr Patlaması," *Radikal*, 26 Nisan 2002. Bu konuda bkz. Taha Parla, "Türkiye'de Merkantilist Militarizm," ve İsmet Akça, "Kollektif Bir Sermayedar Olarak Türk Silâhlı Kuvvetler'i," *Birikim*, sayı 160-161 (Ağustos-Eylül 2002) s. 67-79 ve 80-101.

17 "Türkiye Almanya'nın En İyi Müşterisi," *Cumhuriyet*, 28 Şubat 2001.

18 Örneğin, 2003 yılı içinde bu çevrelerin en çok dile getirdikleri iddialardan biri ABD'nin Lozan Antlaşmasını onaylamamış olduğudur. Oysa, bilindiği gibi ABD ile Lozan'ın doğrudan bir ilgisi yoktur, Amerika görüşmeler sırasında taraflardan biri değil yalnızca gözlemcidir.

dadır. Örneğin, yıllardır Türkiye'den tehdit algıladığını söyleyen Yunanistan'da, ülkesinin 1/5'i işgâl altında olan Azerbaycan'da, iç ve dış düşmanlarla çevrelenmişlik konusunda Türkiye'den geri kalmayan Yugoslavya'da ordunun siyasal sistemde Türkiye ölçüsünde bir ağılığının olmadığını görüyoruz. Türkiye'de Silâhlı Kuvvetler, bölgesel istikrarsızlığın yeterli görülmediği bir ortamda, asıl ve önemli tehlike olarak tarihsel analojilere de başvurarak Batı'yı göstermeyi yeğliyor.

İkincisi, samimi olarak askerler gerçekten Türkiye'ye karşı Sevr türü bir komplonun tezgahlandığını düşünüyor olabilirler ki, önemli bir kısmının böyle düşündüğü tahmin etmek zor değildir. Fakat gerek askerlerin gerekse askerî zihniyete sahip sivillerin saptamalarının, emperyalizmin tıpkı 19. yüzyıl sonunda olduğu gibi toprak paylaşımı üzerinde odaklandığını düşündükleri, ekonomik olduğu kadar tarihsel bir süreç olan emperyalizmin son yarım yüzyılda en azından farklı araçlara sahip olduğunu fark edemedikleri ya da bunu görmek istemedikleri anlaşılıyor. Bu durumda, ordunun kavramsallaştırmasında emperyalizm 1919'da donmuş kalmış, ideolojisini tarihsel düşmanlığın oluşturduğu (Batı, Türkiye'yi Avrupa'dan atmak ister), biraz da Ortadoğu petrolleri ve Avrasya üzerinde süregiden rekabetle süslenmiş bir global hegemonya mücadelesi olarak tanımlanır ve bunun merkezine ve hedefine de Türkiye yerleştirilir. Dolayısıyla, ortaya bazen ABD'yi kollayan, ama çoğunlukla Türkiye-AB karşıtlığı üzerine temellendirilmiş, yüzeysel, global iktisadî mekanizmaları göz ardı eden bir değerlendirme çıkar. Askerler ve onlara yakın kesimler sorunu global bağlamından soyutladıkları ve bu süreci Türkiye merkezli aldıkları için aslında yalnızca Türkiye'yi değil, bütün çevre ülkelerini ilgilendiren karmaşık bir olguyu bir bölünme/bölünmeme ikiliği üzerinden algılamaktadırlar. Bu yüzden, Batı'ya karşı mücadele ettiğini ileri sürdüğü için referans olarak Mustafa Kemal'e dayanmak ve Kuvayı Milliye ruhuna başvurmak zorunda kaldılar ve böylece uluslararası kapitalizmin neredeyse bütün aktörlerinin Türkiye ile bitmemiş bir hesabı görmeye çalıştığını, bunu yaparken de hem Türkiye'nin içinde, hem de çevresindeki unsurları kullan-

dığını varsaydılar. Böyle bir ülkede de ordunun güçlü olması, iç ve dış politikada son sözü söylemesinin meşrû zeminini oluşturmaya çalıştılar. Oysa, bu analiz, kapitalizmin kin değil kâr peşinde koştuğunu atlar ve Silâhlı Kuvvetler'in bir yandan anti-emperyalist, Batı karşıtı söylemi kullanarak güvenlik merkezli konumunu yeniden ürettiğini, öte yandan Türkiye'nin uluslararası kapitalist sistemin işleyişinde siyasal, askerî ve ekonomik olarak belli bir hizmeti yerine getirdiğini görmezden gelir.

Bu perspektifin sakıncaları birçok alanda kendisini gösterir. Bir defa, söz konusu kuşku, korku ve algılama Türkiye'nin demokratikleşmesini ve insan haklarının gelişimini engelleyen en önemli etkenlerden biri oldu. Dünyanın en büyük emperyalist güçlerine ve onların içte ve çevremizdeki uzantılarına karşı savaş veriliyorsa, demokrasiden ödün verilmesinden doğal bir şey olamazdı. Sonuçta, askerler insan hakları ve demokratikleşme ile etnik çatışma ve parçalanma arasında bire bir ilişki kurarak, bu konuda Batı'dan gelen eleştiri ve baskıları doğrudan bölünmeye giden yolu açmak olarak değerlendirdiler. O yüzden de insan hakları ve demokratikleşme kendi içinde insanlığın oluşturduğu bir değer olarak alınmak ve cumhuriyet projesinin en önemli parçası olarak kabul edilmek yerine, Batı'nın özellikle Türkiye'ye karşı kullanmayı seçtiği emperyalist araçlarından biri olarak görüldü, diğer konular gibi güvenlik alanına hapsedildi.

Bu korku ortamı silâhlanmaya ayrılan büyük miktardaki kaynağın sorgulanmasını da önledi. TSK 1998'de belirlenen hedeflere göre 25 yıl içinde 150 milyar dolarlık bir silâhlanma programını başlattı. Her ne kadar, 2001'deki ekonomik krizde bu projelerin bir süreliğine ertelendiği açıklandıysa ve tank, helikopter gibi iddialı ve pahalı projelerin gerçekleştirilmesi konusunda bir gelişme olmamaktaysa da, 2002 ortasında krizin etkileri sürerken Boeing firmasıyla 1.1 milyar dolarlık AWACS uçakları alımı anlaşması alışılageldiği üzere sessizce imzalanabildi.[19]

19 *Radikal*, 6 Haziran 2002.

ABD ve Avrupa'nın Türk ordusuyla sorunu ne?

1990'larla birlikte gerek ABD gerekse AB merkezli çok sayıda açıklama ve değerlendirme TSK'yı ve onun siyasal sistem içindeki yerini hedef almaya başladı ve bu da Türkiye üzerine gizli oyunların oynandığı yolundaki kuşkuları besledi. İki ayrı merkezden, birbirine benzer ögeler içeren bu eleştiri ve açıklamaların çıkış noktasını ve motivasyonunu Silâhlı Kuvvetler anlamlandırmakta bir hayli zorlandı, hattâ çoğunlukla yanlış anladı. Ordu ve ona yakın çevrelere göre bu saldırının ortaya çıkış nedeni, Türkiye'nin bütün siyasal ve ekonomik sektör ve kesimleri küreselleşmeye (yani bölünmeye, sömürge haline getirilmeye, uydulaşmaya) teslim olurken, ülkenin elde kalan tek bağımsızlıkçı-ulusalcı zinde gücü olan TSK'nin bu oyuna karşı çıkmasıydı. Bu yüzden onun direncinin kırılması gerekiyordu.

Oysa, AB'nin çıkış noktası çok açıktır. AB üyesi olmak isteyen Türkiye'de ordunun siyasal sistemdeki ağırlığı demokratik kriterlere uygun değildir ve bunun değişmesi gerekir. Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafyadan, tarihsel koşullardan ve komşularından kaynaklanan kendisine özgü koşullara sahip olduğu tezinin AB nezdinde bir geçerliliğinin olmadığı, bunun aslında Avrupa içindeki Türkiye karşıtı kesimlerin tezini haklı çıkardığı göz ardı edildi.

Washington'un ise son 50 yıldır ilişkilerinin çok yakın olduğu TSK'yı zaman zaman medya ve önde gelen Türkiye uzmanları tarafından ağır bir şekilde eleştirmesi ilginç özellikler taşıyor.[20] Bunun nedenlerini ortaya koyabilmek için söz konusu güvenlik yapılanmasının gelişime kısaca bakmak gerekir.

ABD Soğuk Savaş döneminde Sovyetler'e ve sol tehlikesine karşı, kendisine bağlı ve yakın ülkelerde silâhlı kuvvetlerin

20 Örneğin, 25 Mart 1997 tarihli *New York Times* gazetesi "Türk generalleri her işe burnunu sokmakla" eleştirirken, yönetime yakın Türkiye uzmanlarından Henri Barkey orduyu Türkiye'nin demokratikleşmesinin önündeki en önemli engellerden biri olarak tanımladı. *Daily Press Brifing*, Department of State, 16 Haziran 1997. 1 Mart 2001 tarihli *Washington Post* gazetesi Türk Silâhlı Kuvvetler'ini kaçakçılığa bulaşmakla suçlayacak ve buna karşılık Genelkurmay Başkanlığından çok sert bir karşı açıklama gelecektir.

öncelikle içte güçlü olmasını istiyordu. Örneğin, Ulusal Güvenlik Konseyi (NSC) ABD'de 1947'de kurulurken,[21] Türkiye'de 1947'de Millî Güvenlik Yüksek Kurulu, yine ABD'nin diğer müttefiklerinde benzeri kurumlar aynı dönemde oluşturulmuştu. Amerika'nın yeni dönemdeki hegemonyasının araçlarından biri olan bu "millî güvenlik devleti" modelinin çevre ülkelerde şu tür işlevleri olacaktı: Öncelikle, Türkiye, G. Kore gibi sosyalist bloka komşu ülkelerde güçlü orduların ve bunların ABD ile ittifak bağlarının kurulması sonucu, askerî yapılar hem çevreleme işlevini yerine getirecek, hem de içte olası sol akımlara karşı harekete geçebilecekti. Latin Amerika ülkeleri gibi coğrafi olarak Doğu Bloku'na uzak ve çevreleme sorununun olmadığı yerlerde ise millî güvenlik devleti modeli daha çok sol hareketlere karşı bir güvence kaynağı olarak görüldü.[22] Kapitalist gelişmenin yetersiz olduğu ülkelerde askerî yapılar, rejimin temel direği olacaktı. Çünkü bu toplumlarda ekonomik sorunlar sol hareketlerin güçlenmesine zemin hazırlayabilirdi, hem ABD'nin bu ülkelerde kendisine bağlı tutabileceği toplumsal kurumlar bulunmuyordu.

İkinci olarak, bu askerî yapılanmaların daha az sözü edilen yönü, bunların yalnızca muhalif sol hareketlere karşı değil, aynı zamanda iktidarlara karşı da olası bir sigorta işlevini yerine getirmesi, diğer bir deyişle hükümetlerin yoldan çıkması durumunda onları tekrar rayına oturtacak yedek bir mekanizmanın yaratılmasıydı. Bununla birlikte, millî güvenlik devleti doğrudan askerî bir rejimin, yani askerlerin yönetimindeki bir yönetimin varlığı anlamına da gelmiyordu. Aslolan, rejimin temel mantığının, belli bir güvenlik anlayışı doğrultusunda belirlenip uygulanmasıydı. Dolayısıyla, bu model yalnızca askerlerle ilgili olmayıp rejimin bütününe hâkim olan, dokusuna iş-

21 Bu düzenlemeyle Ulusal Güvenlik Konseyi'nin yanında CIA ve Askerî Düzenleme Komitesi kurulacak, 1949'da ise bu ikincisi Savunma Bakanlığına dönüştürülecekir. Douglas Stuart, "Ministry of Fear: The 1947 National Security Act in Historical and Institutional Context," *International Studies Perspectives*, no. 4 (2002), s. 293-295.

22 Bu modelin Latin Amerika'daki versiyonu için bkz. Jose Comblin, *The Church and the National Security State*, NewYork, Orbis, 1979.

leyen ve tabiî sivilleri de kapsayan bir yapıydı ve temel önceliğin belli bir güvenlik kaygısının oluşturduğu bir anlayışa dayanmaktaydı.

Türkiye bu genel şemaya çok iyi oturan bir örnek olmuş, Silâhlı Kuvvetler neredeyse yukarıda sayılan işlevlerin hepsini yerine getirmiştir. Ayrıca, bu model Türk siyasal-toplumsal kültürüne çok iyi uyum sağlamış, hattâ yine dış desteğin de etkisiyle, büyük ve güçlü ordu ve militarize edilmiş siyasal yapı da yeterli olmamış ve Susurluk'la birlikte deşifre olan Ergenekon tipi illegal örgütlenmelere de gidilmişti. Ne var ki, üst kadroları ABD'de eğitilen, Amerikan silâhlarıyla donatılmış bu ordular, Doğu Blo-ku'nun yıkıldığı, sol tehdidin ortadan kalktığı, demokrasi ve insan hakları gibi kavramların ön plana çıktığı Soğuk Savaş sonrası dönemde bu işlevlerini büyük ölçüde kaybettiler.

Dolayısıyla sorun, ABD'nin 2. Dünya Savaşı ertesi siyasal ortam için tasarladığı ve Türkiye'deki pretoryen yapıya çok iyi oturan millî güvenlik devleti modelinden vazgeçerken ve bunu kendi ihtiyaçlarına göre yeniden biçimlendirirken, TSK'nin bunu sürdürmek istemesinden kaynaklandı. Bu yalnızca Türkiye ile ilgili bir sorun olmayıp, Latin Amerika ülkelerinde de yaşanan bir gelişmeydi ve bu ülkelerde artık millî güvenlik rejimleri çözülürken,[23] Türkiye'de TSK bu sürecin dışında kalmaya çalıştı. Latin Amerika ülkelerinde ordular geçmişteki insan hakları uygulamaları yüzünden giderek daha çok sorgulanmaya başlandılar, soruşturmalara uğradılar ve ordular kendilerine prestijli bir çıkış yolu bulmaya çalıştılar.[24]

---

23 Bunun birkaç istisnası vardır. Mesela, uyuşturucuyla savaşması nedeniyle Kolombiya, ekonomik gelişmenin yetersiz olduğu ve rejimlerin ancak askerî yapının güçlü olmasıyla ayakta kalabilecek olan ve ABD'nin Afganistan ve Orta Asya'daki gelişmeler çevçevesinde ihtiyaç duyduğu Pakistan, ve İsrail ile ilişkisi yüzünden Mısır bu sürecin dışında tutuldu. Mısır ordusu için bkz. Hillel Frisch, "Guns and Butter in the Egyptian Army," *Middle East Review of International Affairs* (Meria) Sayı 5, No. 2 (Haziran 2001).

24 Örneğin, birçok Latin Amerika ülkesinde silâhlı kuvvetler yeni işlevler üstlendiler. Bunlar yiyecek dağıtımından altyapı çalışmalarına dek uzanan bir sürü görev alanını kapsıyor. David Pion-Berlin ve Craig Arceneaux, "Decision-Makers or Decision-Takers? Military Missions and Civilian Control in Democratic South America," *Armed Forces & Society*, (Sonbahar 2000).

ABD, artık orduların siyasal sisteme doğrudan müdahalelerini de istemiyor ve bunun yerine gerektiğinde postmodern nitelikli hükümet içi ya da arka plandan yönetilen müdahalelerle yetinilmesini destekliyordu. ABD bu yüzden, Libya ve İran'ı ziyaret eden Erbakan'ın yumuşak bir şekilde tasfiye edilmesine sessiz kaldı ve yalnızca darbe istemediğini belirtmekle yetindi.

Bu noktada Amerika, TSK ile uluslararası müdahale ve operasyonlar ile İsrail'le kurduğu işbirliği ve AGSP gibi bağlantılar üzerinden ilişki kurmaya başladı. Bunun ötesinde doğrudan siyasal sistemde özel bir ağırlığının bulunması ABD için artık gerekli görülmüyordu. Oysa TSK, siyasal İslâmın yükselişine ya da PKK'ya karşı mücadelenin ABD tarafından tıpkı geçmişte sola karşı mücadele gibi algılanmasını ve desteklenmesini bekledi ki, ABD ikincisini Türkiye'nin meşrû savunması olarak görürken, her iki alanda da demokratik yöntemlerin dışına çıkılmasını tolere etmeyeceğini ortaya koydu. Bu yüzden de Silâhlı Kuvvetler yeni dönemde, ABD'nin kendisi için biçtiği rolün sınırlarını ve bu dönemdeki farklılaşmayı kavramakta zorluk çekti.

Silâhlı Kuvvetler bir yandan uluslararası sistem, öte yandan da Türkiye'nin iç gelişmelerinden kaynaklanan değişimi algılayıp okumakta zorlanırken, Türkiye'de kendilerini küreselleşme karşıtı olarak tanımlayanlar, belki de dünya genelinde yaşanmakta olan ideolojik yalpalamanın da etkisiyle dayanak noktası olarak orduyu seçtiler. Dayandıkları mantık basitti: Batı yani emperyalizm, Silâhlı Kuvvetler'i eleştiriyorsa, bunun kendiliğinden orduyu anti-emperyalist niteliğe kavuşturduğunu düşündüler. Yine, "Ulusalcı" kesim, Irak'ın işgâli söz konusu olduğunda, ABD'nin Türkiye üzerinden asker geçirmesine Silâhlı Kuvvetler'in verdiği destek konusunda genel olarak sessiz kaldı.[25]

---

25 Bunun bir istisnası *Türksolu* Dergisi oldu. Gökçe Fırat dergideki yazısında ordunun ABD yanında yer almasının gerekçelerini açıklamaya çalışarak bu durumun "moralleri bozmaması" gerektiğini telkin ediyor ve ordudan kuşku duymaya gerek olmadığını söylüyor. "Korkulan Soru: Ordu ABD'nin Yanında mı?," *Türksolu*, sayı 24 (6 Mart 2003).

Çözülmenin başlangıcı?

2000'lerden itibaren ordu, iç ve dış politikadaki yeri ve ağırlığının temel dayanaklarını birer birer kaybetmeye başladı. Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nden askerî yargıçların çıkarılması, 2002 başında MGK içindeki sivil üye sayısının arttırılması ve son olarak da Yedinci Uyum Paketi'nin kabul edilmesiyle birlikte, MGK Genel Sekreterliği'nin görev ve yetkilerinin daraltılması, MGK'nın iki ayda bir toplanmasının kabul edilmesi gibi gelişmeler bu çözülmenin önemli işaretleri olarak ortaya çıktı.

Bu noktada önce Türkiye'nin iç yapısından kaynaklanan değişim üzerinde durmak gerekiyor. 1980'lerden itibaren Özal dönemiyle birlikte hız kazanan neo-liberal restorasyon 1990'larda artık etkilerini siyasal hayatta daha doğrudan göstermeye başladı. Uluslararası kapitalizme entegre Türkiye burjuvazisi zaten güçlü devlet geleneği olan bir ülkede Silâhlı Kuvvetler'in ayrı bir güç merkezi olmasından ve özellikle Kıbrıs ve Kürt sorunları, Türk-Yunan ilişkileri, insan haklarının korunması gibi alanlarda farklı siyasal seçeneklerin gündeme getirilmesini önleyen tavrından rahatsızlık duymaya başlamıştı.[26]

Özellikle TÜSİAD hem iç, hem de dış politikada Genelkurmay Başkanı'nın statüsünden, alternatif ders kitabı hazırlatmaya, Kürtçe'nin ders olmasından insan haklarına dek birçok alanda askerlerden farklı görüşler geliştirecek, Brüksel ve Washington'da temsilcilikler açacak ve toplumsal-ekonomik bir aktör olarak Türk siyasal sistemine ağırlığını koymaya başlayacaktır. Artık ordu ile İstanbul merkezli burjuvazi arasındaki 12 Eylül dönemindeki dayanışma çoktan sona ermişti. Dolayısıyla, iktidar bloğu içindeki çatlak olarak değerlendirilebilecek bu gelişme zaman içinde Silâhlı Kuvvetler'i en kritik müttefiklerinden yoksun bıraktı.

---

26 Örneğin, Rahmi Koç Kıbrıs harekâtının Türkiye'ye pahalıya malolduğunu söyleyecek, Şarık Tara Türk-Yunan ilişkilerinin yakınlaşması için çaba gösterecek, TOBB Kürt sorunu üzerine rapor hazırlatacaktır. TÜSİAD Demokratikleşme Paketi yayımlayacak ve burada Genelkurmay'ın Millî Savunma Bakanlığı'na bağlanmasını önerecek ve Genelkurmay Başkanlığı buna sert bir açıklamayla tepki verecektir. "Askerlerin TÜSİAD'a Cevabı," *Sabah*, 28 Ocak 1997.

Hattâ, sivil toplumun gelişimi yalnızca Türkiye'yle sınırlı kalmayıp, kendisini Türkiye'deki yapının küçük bir kopyası niteliğindeki Kıbrıs'ta da gösterdi ve gerek Denktaş gerekse de oradaki güvenlik komutanlığına yönelik muhalefet giderek güçlenerek, daha çok Türkiye'nin güvenlik kaygılarını öncelik olarak kabul eden bakış açısının hareket alanını daralttı.

Bunun dış politikayla ilgili önemli bir yönü ABD için yeni ve alternatif bir yerel alt-müttefikin ortaya çıkmasıdır. İçte ve dışta solun tehdit olmaktan çıktığı, iktisadî olarak özellikle Clinton dönemiyle birlikte ekonomik genişleme ve stratejik ticaret politikası gibi uygulamaların başlatıldığı bir ortamda, ABD Türkiye'de güçlenen ve özgüveni artan burjuvazi ve "ılımlı İslâm"ı yeni müttefikler olarak gördü. Bu gelişme ABD'nin Türkiye ile ilişkilerini yürütmesinde TSK'nın önemini ortadan kaldırmamakla birlikte, azalttı.

Silâhlı Kuvvetler'in genelde Batı karşıtı söylemine ve kendisini yeni bir anti-emperyalist mücadelenin öncüsü olarak göstermeye çalışan yaklaşımının en zayıf noktalarından biri bunu herhangi bir sınıfsal temelden yürüt(e)memesi, yalnızca belli tarihsel iç ve dış koşulların oluşturduğu bir özerklik alanını kullanmasıydı. Daha açık bir deyişle, özünde kapitalizmin tekelleşme ve yayılma olgularının bulunduğu emperyalizme karşı "ulusalcı" bir karşı çıkış içinde bulunduğunu savunan Silâhlı Kuvvetler, bunu yaparken sınıfsal bir temele dayan(a)madı. Hattâ, bu anlamda Türkiye'de ulusal nitelikte bir sermaye kesiminin bulunduğunu savunmak bile zor olmakla birlikte, bu niteliğe en yakın duran "Anadolu sermayesi"yle siyasal İslâm'a destek verdiği gerekçesiyle zaten kavgalı durumdaydı. Öyle ki, 1997'deki Millî Güvenlik Siyaset Belgesinde irtica öncelikli tehdit olarak belirlenince, Anadolu kökenli burjuvazi, onun arkasındaki malî destek olarak tanımlanarak ulusal güvenliği içeriden tehdit eden kaynaklardan biri olarak tespit edildi. Dolayısıyla, "asker millet" ya da "milletin bağrından çıkmış ordu" gibi militer söylemler Türk toplumunun geniş kesimlerine nüfuz etmiş olmakla birlikte, Silâhlı Kuvvetler'in bunun üzerine kurulu bir iktidar alanı oluşturması belli bir

dönem için mümkün olmakla birlikte, bunun değişen iç ve dış koşullar içinde sürdürülmesi mümkün olmadı.

Bunların yanında, Silâhlı Kuvvetler'in ve ona yakın kesimlerin sık sık bir gerekçe olarak dile getirdikleri, Türkiye'nin iç ve dış güvenlik sorunlarında da 1990'ların sonundan itibaren gözle görülür bir azalma oldu. PKK askerî olarak yenildi, Suriye ile ilişkilerde Beşar Esat yönetimiyle birlikte düzelme başladı, Balkanlar'da belli bir istikrar sağlandı, Kafkaslar'da Çeçenya'da zaman zaman yaşanan şiddet eylemleri dışında genelde istikrar hâkim oldu. Zaten bu gelişmeleri Genelkurmay da bu yönde değerlendirerek Ağustos 2003'te askerlik süresinin kısaltılmasını önerdi.

Öte yandan, Türkiye'deki Soğuk Savaş dönemi millî güvenlik devleti modelinin çözülmesi sürecinde, bir önceki bölümde belirtilmiş olan ABD etkeninin, Irak'ın işgâli bağlamında daha da belirginleşmesi, bu gelişmede kilit rol oynadı. Bunun Irak'ın işgâlinin de ötesinde ABD'nin genelde değişen stratejisi ve bu strateji içinde Türkiye'yi görmek istediği yerle ilgili yönleri bulunmaktaydı. Öncelikle, ABD'den TSK'ya yönelik eleştiri ve sert açıklamalar Bush yönetimi döneminde de sürdü. Örneğin, yönetimle yakın bağları bulunan RAND'ın 2001'de yayımladığı Türkiye'ye ilişkin kitapta yalnızca Silâhlı Kuvvetler'i değil, genel olarak Türkiye'deki rejimin niteliği, güvenlik üzerine kurulu yapısı açıkça sorgulandı. Kitapta, Türkiye'nin bugünkü siyasal yapısıyla değil AB'ye, eğer üye olmasaydı NATO'ya bile üyeliğinin zor olacağı söyleniyordu.[27] Aslında, RAND yazarlarının söylediği ABD'nin Türkiye'ye genel bakışının bir özeti niteliğine. ABD de Türkiye'deki siyasal yapının 80 yıllık süre içinde belli bir işlevi yerine getirdiğini, Türkiye'yi modernleştirme yolunda büyük katkı sağladığını, ama artık bu yapıyla devam etmesinin mümkün olmadığını ve yeni toplumsal aktörlerin devreye girmesi gerektiğini savunuyor. Türkiye'nin daha büyük bölgesel roller oynamasının önündeki engel olarak iç yapısını gösteriyor.

Bütün bu süreçte kuşkusuz kırılma noktasını teşkil eden ge-

---

27 Stephen Larrabee ve Ian Lesser, *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertanty*, RAND, 2003, s. 23, 29.

lişme Irak'ın işgâli öncesi ve sonrasında yaşanan gelişmelerle kendisini gösterdi. Bir defa, 1 Mart 2003'te ABD'nin Türkiye üzerinden asker geçirmesine izin verecek tezkerenin TBMM'-de yeterli çoğunluğu elde edememesinden dolayı, Amerikan yönetiminin önde gelen isimlerinden Savunma Bakan Yardımcısı Paul Wolfowitz TSK'yı, "gerekli liderlik görevini yapmadığı" gerekçesiyle suçladı. Bu suçlama tarzı ilginçti, çünkü Silâhlı Kuvvetler zaten tezkerenin geçmesinden yana tavır almıştı ve bunun geçmemesi kararını veren Meclis'ti. Ardından, kuzey Irak'ta Türk Özel Kuvvetlerinin bir kamyonet arkasında silâh taşırken yakalanmaları ve en önemlisi 4 Temmuz 2003'te Süleymaniye kentindeki Özel Kuvvetlere ait bir birliğin basılması ve askerlerin kafalarına çuval geçirilerek gözaltına alınması olayı yaşandı.

İlginç bir şekilde AKP iktidarı ABD'nin gözünde bu olaydan hem kolayca sıyrılabildi, hem de ordunun zor durumda kalmasından büyük memnuniyet duydu. Bir bakıma AKP ile ABD ortak bir noktada buluşabildi. Abdullah Gül Yahudilerin denetimindeki Washington Institute'de yaptığı konuşmada bu olayı yerel bir yanlış anlamaya bağlayarak geçiştirebildi.

Silâhlı Kuvvetler'i şaşkınlık içine düşüren bu gelişmenin yaşanmasında bir bakıma ABD'nin şimdiye kadar verdiği mesajların anlaşılmaması kadar, ABD'nin global stratejisindeki değişimi de iyi okuyamamanın rolü vardı. Öncelikle belirtmek gerekir ki, Soğuk Savaş ve ertesindeki dönemdeki dinamikler 11 Eylül ile birlikte önemli bir değişime uğradı. Balkanlar'da belirleyici gücün AB olmaya başladığı ve belli bir istikrarın sağlandığı, İsrail ile ilişkilerin 1990'lardaki önem ve hızını yitirdiği bir ortamda ABD'nin Türkiye'ye özel ve ayrıcalıklı bir müttefik gibi davranmasının anlamı kalmamıştı. Ayrıca, ABD kendisine yeni ve çok daha hevesli müttefikler bulmuştu. Macaristan, Polonya, Bulgaristan, Romanya, Arnavutluk, Gürcistan, Özbekistan ve Tacikistan ABD'yle askerî ve siyasal alanda işbirliği yapmak için kendileri önerilerde bulunuyorlar, ABD Almanya'daki birliklerini Polonya'ya kaydırıyor, Irak'ta kullanabileceği muhalif unsurları Macaristan'daki üste eğitiyordu. Yani, Doğu Avru-

pa'dan başlayan bir hat boyunca, Türkiye'yi de içine alan ve Kafkaslara, Orta Asya'ya ve Afganistan'a uzanan bir eksende, Avrasya bölgesinde ABD askerî ve siyasal olarak konumunu pekiştirmişti. Ayrıca, ABD için 1990'ların başından beri yaşamsal önem taşıyan Irak, doğrudan ABD yönetimi altına girmişti. İşte böyle bir stratejik yeniden yapılanmada Türkiye zincirin halkalarından birine dönüşmüştü ve ABD'li yetkili ve yazarlar bunu farklı şekillerde, ama açıkça belirtmişlerdi.[28]

Son bir çabayla Silâhlı Kuvvetler, Kore'den Kosova'ya dek "eski müttefik" olmaya vurgu yaptıysa da, bu da geri tepti çünkü ABD zaten Almanya ve Fransa gibi eski müttefikleriyle sorunluydu. Yeni bir dünyayı yeni ve gözde, kendisiyle her durumda işbirliği yapacak müttefiklerle oluşturuyordu. ABD'li yetkililerin deyişiyle, "koalisyon misyonu değil, misyon koalisyonu belirlerdi." Artık yeni dönemde, müttefikler de "esnek" olarak belirleniyordu. TSK, bu anlamda ABD için işlevini tamamlamış bir müttefikti. Yalnızca, Silâhlı Kuvvetler'in bunu kabullenmesi zaman aldı ve bunun için onur kırıcı bir olayın gerçekleşmesi gerekti. Ordu iç ve dış politikadaki ağırlığını kaybetmeye başladı, ama bu emperyalizme, küreselleşmeye, AB ya da ABD'ye dirençli, kararlı bir şekilde karşı çıktığı için değil, ABD onun yerine başka müttefikler bulduğu için oldu.

Sonuçta, Silâhlı Kuvvetler kendisini iç ve dış politikada ağırlıklı kılan unsurlar ortadan kalktığında aslî görevine geri dönmeye başlayacak. Bu gelişme Türkiye'nin demokratikleşmesi yönünde önemli bir adım atılmasını sağlama potansiyeli taşısa da, siyasal sistemin ve bürokrasinin her alanına nüfuz etmiş bu anlayışın etkisini kaybetmesi için, yalnızca askerlerin bu süreçten çekilmesi yeterli olmayabilir.

---

28 Örneğin, Brookings Institute'den Philip Gordon "Türkiye'nin askerî değerinin çok fazla olduğu efsanesinin yıkılmasının iki ülke arasında daha sağlıklı ilişkilerin kurulması için zemin oluşturacağını" yazdı. "America's Partnership with Turkey is Still Valuable," *International Herald Tribune*, 6 Ağustos 2003. Eski Ankara Büyükelçisi Mark Parris ise ABD'nin Türkiye'ye bakışının Irak savaşından önce değişmeye başlamış olduğunu ve artık "stratejik ortaklık"tan söz etmenin bir anlamı olmadığını söylüyor. "Starting Over: US-Turkish Relations in the Post Iraq War Era," *Turkish Studies Quarterly*, (Nisan 2003).

ORDU-SOSYALİZM

ÖMER LAÇİNER

1960'lı yıllar Türkiye'de sosyalizmin sahici bir siyasal-toplumsal hareket olarak tarih sahnesine ilk kez çıktığı, yani bir anlamda, asıl doğduğu yıllardır. 1965-71 arası ise onun ilk ergenlik sınavını verdiği dönem sayılabilir. Ve bütün ergenlik sınavları gibi bunun da daha sonra yaşanacak yıllar, oluşacak kimlik ve kişilik üzerinde belirleyici bir etkisi olacaktır, olmuştur da.

Nitekim, bugün -'70'lerde ulaştıkları azami etkinlik düzeyinin çok gerisinde olmakla birlikte- varlıklarını hâlâ sürdüren parti ve grupların hemen tümünün 1965-71 arasında yapılan iç tartışmalardan, ayrışmalardan doğdukları, orada şekillenen eğilimlerden birinin devamı, mirasçısı oldukları bilinir. Pek bilinmeyen, daha doğrusu bilenlerin de üzerinde durmak istemedikleri ya da gerek görmedikleri nokta ise; o tartışma ve ayrışmaların odağında yer alan "devrim modeli" sorununun, aslında o yıllarda giderek ciddileşmekte olan "sol Kemalist" etiketli bir askerî darbe ihtimali bağlamında tartışıldığı, "model" konusundaki ayrışmaların bu askerî darbe ile ilişkinin türü, biçimi, düzeyi ile doğrudan bağlantılı olduğudur.

1965-71 dönemi, ordudan -o zamanlar "yarı sosyalist gibi bir anlam yüklenen- "sol Kemalist" bir darbe beklerken, 12

Mart'ın "balyoz"u altında ezilerek sona erdi. Umulan ile sonuç arasındaki bu çarpıcı zıtlık, özellikle ergenlik çağında yaşanmışsa kalıcı izler bırakacak bir travma nedenidir.

Oysa, 12 Mart bozgunu üzerinden bir-iki yıl geçtikten sonra tarihinin en yüksek ve etkin dönemini yaşayan genel sosyalist harekette böylesi bir travmanın izi bile yok gibidir. Pek çoğu 12 Mart müdahalesinin öncesindeki aylar içinde, "sol Kemalist" darbenin eli kulağında sayıldığı o konjonktürde şekillenmiş olan "devrimci" eğilimler, aynı devrim modellerinin propagandasına kaldıkları yerden devam etmekteydiler. Ama vaktiyle bu modeller oluşturulurken, arka planlarına özenle yerleştirilmiş Türk ordusunu, subay kadrolarını "en yakın müttefik" sayan analizler, ordunun "devrimci geleneği"ni yüzyıllar öncesinden başlatan teoriler rafa kaldırılmıştı sadece. Fakat ordu faktörünün bizzat devrim model/perspektiflerinin içindeki yeri durmaktaydı. Dönemin geçerli "teorik dil"inin şifrelerine vakıf olanlar oralarda geçen "küçük burjuva devrimciliği, radikalizmi" ve "küçük burjuvazi ile ittifak" gibi terimlerin orduya, asker-sivil-bürokrat zümrenin "sol Kemalist"lerini kasdettiğini bilirler. Ancak ilginç olan nokta, 1970 sonrasının yeni devrimci-sosyalist kuşağının, bu devrim modellerini ve bunları gerekçelendiren argümanları 1970'lerin -artık sol bir ordu darbesi ihtimalinin tamamen ortadan kalkmış sayıldığı- koşullarına kolayca "tercüme" edebilmiş olmasıydı. Bu kez, ortada "sol" bir ordu darbesi ihtimali yoktu, ama, beklenmedik biçimde '70'li yıllarda tarihinin en yaygın ve aktif siyasallaşma dönemini "sol"a yönelerek yaşamakta olan Türkiye toplumu vardı. Ufukları ve zihinleri "sol" bir askerî darbe beklentisi ile çerçevelenmiş '70 öncesi kuşağın ürettiği devrim model ve stratejileri bu dönem gerçekliğine kolayca, hemen hemen kelimesi bile değiştirilmeksizin uyarlanabildi.

Aslında, bir dönemin iki safhasını oluşturan 1965-71 arası ile 1973-1980 yıllarının ilki 12 Mart'taki bozgunla, ikincisi ise bütün bir dönemin hesabını gören 12 Eylül yıkımı ile sonuçlandı. Bu ağır yıkıma, aradan geçen yirmi yılı aşkın zamana ve bu arada tüm dünyada "sosyalist" rejimlerin çökmüş, hemen

tüm "devrimci" hareketlerin dağılmış veya çözülmüş olmasına rağmen, Türkiye'deki genel sosyalist-devrimci hareketin hâlâ 1965-80 döneminin perspektifini, yorum kalıplarını ve ayrılık noktalarını aşağı yukarı aynen koruduğunu görmekteyiz. Çocukluk, ergenlik ve gençlik çağlarının kimlik ve kişilik teşekkülünü belirlediğinden, o çağlarda edinilen "karakter" özelliklerinin, yaşanan travmaların izlerinin kalıcılığından bahsetmemizin, söze buradan başlamamızın nedeni de bu.

Ama "çocukluk çağı"nın derin izlerinden söz etmiş değiliz henüz. Yani, Türkiye'deki sosyalist hareketin 1960'larda doğarken onu "besleyip" ilk, temel eğitimini veren aile ve çevre koşullarından.

Türkiye sosyalist hareketi, dünya sosyalist hareketi ailesinin biraz geç doğmuş bir çocuğu olarak, bu ailenin 1920'lerden beri gelenekselleşmiş temel bilgileri, hayat dersleri ile beslendi, dilini edindi. Kendisini çevreleyen Türkiye toplumunun siyasal-toplumsal kültürünün koşullandırılmalarını bunların süzgecinden geçirerek içselleştirdi.

Ele aldığımız konu bağlamında bu ilk ve temel besinlerin, eğitimin mahiyetine bir göz atmak ilginç olacaktır.

Birçok gözlemci ve düşünür, daha 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sosyalist-devrimci literatüre askerî bir jargonun egemen olmaya başladığını; askerlik "bilimi"nin, güç -iktidar-mücadelesi terminolojisinin deyim ve kavramlarına giderek daha fazla yer verildiğini; itaat, disiplin, hiyerarşiye uyma gibi militer kuralların, cesaret, fedakârlık gibi "savaşçı" tınıları belirgin değerlerin önlerine sosyalist veya devrimci sıfatlar eklenerek bir sosyalist etik ve davranış normu oluşturulduğunu belirtmiş, bu yönelimi sorgulamıştır. Bu noktaya dikkati çekenler, bunun, sosyalizm mücadelesini, öncelikle ve esas olarak bir iktidar mücadelesi olarak kabul etmenin kaçınılmaz sonucu olduğunu da belirtirler. Nitekim o dönemden itibaren sosyalizm literatürünün neredeyse tamamını oluşturan analiz ve tartışmaların odaklandığı soru, iktidarın hangi yol ve yöntemlerle ele geçirilebileceği sorusudur. İktidarın "barışçı yol"lardan ele geçirilmesini savunanlar bile kurulacak "cephe"lerden, "manevra"lar-

dan, "müttefik" ve tarafsızlaştırılacak güçlerden söz eden dilleri ile bir general, bir savaş stratejisti gibi konuşurlar. Şüphesiz iktidarın "devrimci biçimde" ele geçirilmesi gerektiğinden söz edenlerde bu militer dil ve üslûp çok daha belirgin ve egemendir. "Öncü müfreze" veya "kurmay" diye nitelenen parti, "seçkin militanları, çelik disiplini, gizli çalışması ile bir komando birliği tarif edilircesine tanımlanır. Sınıfsal yapı ve sınıf mücadelesinin seyri tasvir edilirken de militarizmin "düşman kuvvetler" jargonu olduğu gibi kullanılır.

Burada sadece bir dil ve üslûp sorunu değil, bir mantık, algılama ve kavrayış sorunu vardır. Dil ve üslûp bunun yansıması, ifade biçimidir sadece. Bu, yalnızca "sosyalizmi inşâ" edecek iktidarı ele geçirme sürecine ilişkin olmakla kalmayıp, bizatihi kurulacak o "sosyalizm"in içeriğini de belirlemesi kaçınılmaz bir mantık, bir kavrayış tarzıdır. Çünkü, en kestirme biçimde ifade edecek olursak, "inşâ"sı ancak iktidarın ele geçirilmiş olmasıyla mümkün olan, yani temelinde iktidar (devlet gücü) olan, iktidar ile ayakta duran bir sosyalizm, iktidar elden gittiğinde derhal yıkılacak, "inşaat"ı çökecek bir "sosyalizm" demektir. O nedenle de iktidarını pekiştirmek, devletini güçlendirmek, iktidarına yönelik tehlikelere karşı "uyanık olmak" uğraşlarının esasını, eksenini oluşturacak demektir. Dolayısıyla bu sosyalizm (hareketi) iktidarın ele geçirilmesi sürecinde karşılayacağı tüm olgu, gelişme ve dinamikleri kendisi ve rakibi (düşmanı) açısından "güç"e tahvil edilebilir yönleriyle, bu kapasiteleri ile algılayıp değerlendirerek "iktidarı ele geçirme stratejisi"ni, taktiklerini düzenleyecek ise, "devrim"den sonra da bu kez iktidarını muhafaza etmek için aynı mantık ve yaklaşımı kaçınılmaz olarak sürdürecek demektir.

Olguları, her tür gelişme ve dinamiği, "güç faktörü" olarak görmek, onları fizik güce tahvil edilebilir yönleri ile ele alıp kendisinin ve düşmanının güç hesaplarına uygunluk dereceleri ile değerlendirmek, kadim güç mantığının ve bunun en damıtılmış biçimi olan modern militer yaklaşımın esasıdır. Bu yaklaşımı "devrimci" lafızlar ekleyip süsleyerek sürdürmek ordu gibi, süzme bir asker gibi, örneğin bunun dört dörtlük bir

temsilcisi olan bir Prusyalı general gibi düşünmektir. Ve aynı zamanda da "çelik disiplin"i, işlek hiyerarşisi ile farklı güç birimlerini ortak bir hedefe yönelten organizasyonu ile orduya duyulan hayranlığı, ona öykünmeyi ifade eder.

Dönemin en güçlü ve nüfuzlu sosyalist hareketi olan Alman sosyal demokratlarının lideri, çağının en saygın teorisyeni olan Kautsky'nin aşağıdaki sözlerini büyük bir şevkle onaylayan sosyalistler, o zaman da ezici çoğunluğu oluşturuyordu; 1960'lar Türkiye'sindeki sosyalistlerin de zihinlerindeki "ideal örgütlenme"yi yansıtıyordu, bugün de pek çok sosyalist için aynı değerdedir:

> "Bütün kişilerin küçük parçalar olarak hizmet etmek durumunda oldukları büyük bir üretim mekanizmasının bedeniyle kaynaşıp bütünleşmeleri şartı, proletaryanın kurtuluş mücadelesinin hedefi olduğu gibi, bugün onun en önemli mücadele aracıdır da... Örgütlenme de zaten, tekin bir çoğunluğa tâbi olması, kişisel özgürlüğünün sınırlandırılması demektir." (K. Kautsky'den alıntı. *Disiplin-Askerî İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi*, çev. Veysel Atayman, Ayrıntı Yay., s. 214)

Bir Prusyalı subaya askerî talimnamelerden alınıp adapte mi edilmiş dedirtecek ya da proletarya vs. gibi lafızları değiştirip askerî talimnameye eklemeyi düşündürtecek bu sözler, gücün askerî yaklaşımla organize edilip yönetilmesi gereğine inanmış olmayı ifade etmez sadece. "Zorun, şiddetin devrimci rolü" gibi tezler, argümanlarla da beslenmiş olarak fizik gücün, organize şiddet etkinliğinin "sorun çözme" niteliğine inancı da pekiştirir.

Fizik gücün çözüm olduğuna veya fizik güçle çözüme inanıldığı ölçüde açılan bu kapılardan "ordu eliyle devrim" düşüncesine varmak hem kolay hem kaçınılmazdır. Proletaryayı ordu gibi örgütlemek ve ordu gibi mücadele etmeye yöneltmenin yerini, orduyu "proletarya gibi" kullanmak, proletaryanın vereceği -iktidar- mücadelesini orduya yaptırtmak fikri kolayca olabilir. Bir sonraki bölümde değineceğimiz Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın "tez"inde bunun gayet berrak bir doğrulanmasını göreceğiz.

1960'larda doğan Türkiye sosyalist hareketi'nin "aile"den aldığı temel eğitimin "esas"ı böyleydi. "Aile"nin yakın çevresinden de bu eğitimi destekleyen haberler sıkça gelmekteydi. Küba devrimi bir avuç kararlı devrimcinin savaşarak ordulaşması ve düşman orduyu dağıtarak iktidarı fethetmesinin destanı olarak dillerdedir, Türkiye'nin yanı başında, Arap ülkelerinde "sosyalist blok"un desteklediği Baasçı (Arap sosyalist) subaylar darbe üstüne darbe yapıyor, Latin Amerika'dan sol cuntaların iktidara el koyduğu haberleri geliyordu.

"Aile"den edinilen bu temel bilgiler ve eğitim, "çevre"nin, Türkiye toplumunun siyasal-kültürel tarihinin "mirası"nın koşullandırmalarıyla da örtüşmekteydi. "Türk ulusal kimliği"nin övünç ve gurur kaynağı olarak sunulan "asker millet" olma özelliği, bu kültürel kimliğin, askerî eylem ve kahramanlığı, insanı toplumsal etkinliklerin en tepesine, yücesine oturtmuş olduğunun da ifadesidir. Bütün diğer insanî etkinlikleri o yüce etkinliğin hizmetine koşmaya, o etkinliği besleyecek, kapasitesini arttıracak yönleri ile görmeye ve sıralamaya alışkın bir zihniyet yapısı içinde benimsenmiş bir "kimlik"tir bu. Tüm insanî etkinliklerin somut amacının güç olduğuna inanan çeşitli güç biçimlerini temsil eden etkinlikleri fiziki güce tahvil edilebilme, sahip olabilme kapasitelerine göre değerlendirip; insanlar, kesimler, sınıflar arasındaki hiyerarşiyi buna göre düzenleyen bu kimlik ve onun kültürü modern zamanlara adapte edilmiş zihniyet kalıbı içinde kendini üretir.

Askerî etkinliği tahtından eden, onu sınaî, ticari, bilimsel ve teknik etkinliklerin muhafızlığı kadrosuna indiren "burjuva devrimi"ni gerçekleştirememiş ülke-toplumlardan biri olarak Türkiye, belki de bunların arasında "askerî kültür"ün, askerî gücü çözüm aracı sayma anlayışının en köklü ve yaygın olduğu ülke-toplumdur. Bu kültür ve anlayış, bireysel ve toplumsal "ilerilik-üstünlük" hedefine -"zafer"e- varmış olmayı kullanabileceği fizik-askerî gücün büyüklüğü, etkinliği ile ölçmeye koşullanmıştır.

Bu bakımdan, 1960'larda doğan Türkiye sosyalist hareketinin 1970'lere kadar "omurga"sını ve aynı zamanda en dinamik ke-

simini oluşturan genç aydın ve öğrenci kesimi, gerek "aile"den edindiği "sosyalizm"in "temel bilgisi" ve oradan aktarılan deneyimlerle, gerekse kendisini çevreleyen, "ürünü" olduğu toplumun derin zihniyet ve kültür kalıpları ile, sosyalizmi öncelikle, askerî türden bir örgütlenme, güç ve eylem sorunu olarak kavramaya yatkındı. "Teorik olarak" proletarya üzerinden icra edilmesi gereken bu örgütlenme, güç teksifi ve eylemin; proletaryanın yok veya zayıf olduğu koşullarda, aynı askerî vasfı taşıyan başka yollarla "ikâme" edilmesine de cevaz vardı.

1960'ların Türkiye'sinde bu ikâme olanağı hemen yanı başlarındaydı. 1960 askerî darbesini yeni yapıp 1961 ve 1963'te iki başarısız denemeye daha girişmiş küçük-orta kademe subay kadroları arasında yeni bir darbe, bu kez sol Kemalist bir rejim kurmaya kalkışacak bir girişim, birkaç koldan hazırlanmakta, subay kadroları içinde hızla taraftar toplamaktaydı.

Bu girişimlerin "sosyalist" teoriyi de bilen ideologları, geçerli "sosyalizm" tarifine göre "yarı sosyalist" olduğuna itiraz edilemeyecek bir "sol Kemalist program"ı uygulayacak bir askerî darbeden söz etmekteydi. NATO'dan çıkacak, ABD ile ikili anlaşmaları feshedecek, bankaları, sigortaları ve büyük sanayiyi devletleştirecek bir darbe olacaktı bu.

Türkiye sosyalist hareketinin büyük çoğunluğu bunu ayaklarının ucuna kadar gelmiş bir fırsat olarak değerlendirdi. Ayrıntıya girmeden özetlersek, o dönemde "Millî Demokratik Devrim"i, bunun çeşitli varyantlarını savunan eğilimlerin tümü de bu "fırsat"ın değerlendirilmesi gerektiğini düşünen, ancak darbecilere tâbi olmaktan tutun, onlarla darbe ortamını hazırlamaya yönelik eylemler yaparak ittifak kurmaya, bu arada kendi gücünü arttırmaya çalışmaya ya da bu "yarı sosyalist"leri daha ileri ve daha hızlı adımlar atmaya zorlayacak bir "öncü mücadele" yürüterek inisyatifi ele geçirmeye kadar çeşitli yol ve stratejiler bahsinde ayrışan gruplardı. En "anlamlı" yol ve stratejiyi de Dr. Hikmet Kıvılcımlı sunmaktaydı. Ordunun "devrimci"liğini sadece Osmanlı son dönemi ve TC'nin kuruluşundaki siciliyle tasdiklemekle yetinmeyen Kıvılcımlı, bu ordunun yüzyıllar öncesinden beri açık veya dolaylı biçim-

de eşitlikçi hattâ sosyalist değerlerin taşıyıcısı olduğunu kanıtlamaya çalışıyor ve ayrıca onun "tarihsel devrim"leri yapan "vurucu güç"ler soyundan geldiğini öne sürüyordu. Bu "tarihsel devrimci"lerin sosyalist, yani "toplumsal" bir devrim yapabilmeleri için yegâne eksiklikleri, onları yönlendirecek bir "proletarya partisi"nin olmayışı idi. Kıvılcımlı'ya göre derhal bu parti kurulup, o "tarihsel devrimci"lerle ilişkiyi kurarsa, darbenin MDD şöyle dursun, "sosyalist devrim"i yapması herhalde işten bile olmayacaktı.

O dönemde bu projelerin uzağında duran, bunu MDD değil, "sosyalist devrim" sloganına sığınarak yapanların tutumu -Mehmet Ali Aybar hariç- darbeciliğe ilkesel olarak karşı çıkmalarından kaynaklanmıyordu. SSCB'nin "rehber"liğini kabûllenmiş bu kesimler, Türkiye'nin, ABD ve SSCB arasındaki 2. Dünya Savaşı ertesindeki pazarlıklarda ABD'nin payına bırakıldığını, SSCB'nin bu darbeye arka çıkarak o pazarlığı ve "detant"ı bozmaya hiç de niyetli olmadığını biliyor ya da bu konuda "uyarılmış" bulunuyorlardı.

Mülkiyetin ortadan kalkmasını ve eşit bölüşümü, sosyalist toplumun diğer karakteristikleri -devletin, kafa-kol emeği arasındaki ayrımın yok olması...- gibi, onlarla birlikte bir süreç nihayetinde varılacak sonuçlardan biri olarak değil, o sonuçlara varması umulan sürecin ilk adımı, önşartı ve sosyalizmin esası olarak kabul edersek; bu ilk ve esas adımı atabilmek için iktidarın ele geçirilmesinin olmazsa olmaz bir koşul olduğunu düşünmemiz son derece doğaldır. Bu olmazsa olmaz koşul için iktidar -güç- mücadelesi, ... bunu yürütebilmek için güç mantığı, askerî-siyasî yaklaşım, ... güç mücadelesi verebilecek biçimde -"ordu" gibi, devlet gibi- örgütlenmek gereği...

Elbette kendi içinde tutarlı olan -yegâne vasfı da budur zaten- bu yaklaşım, -"sosyalizm"- hedefinin ilk ve esas adımını atabilmek için iktidara -güce- bu denli bağımlı olduğundan; başlangıçta proletaryayı, kitleleri -ordu gibi- örgütleyerek sağlamaya çalıştığı, bu gücün yerine başka bir gücü, giderek mevcut düzenin baskı aygıtının kendisini, onu korumak için örgütlenmiş silâhlı gücü, orduyu ikâme etme noktasına kadar

varır. Böyle bir gücü kullanma imkânı varsa -"sosyalizmi inşâ edecek"- iktidar için proletaryanın gücüne ihtiyaç kalmayacağı gibi, proletaryanın kendisine de gerek yoktur. Nitekim bu mantıkla işçi sınıfının esamesinin okunmadığı Afganistan ve Etiyopya gibi ülkelerde krallığın ordusu içinden bir subay kliğinin darbeyle iktidara geçip "sosyalist devrim" yaptıklarına da tanık olundu.

Yüzyılı aşkındır, sosyalizmi bu yaklaşımla, -askerî-siyasî-mantıkla "inşâ etmek" için işçilerin veya köylülerin ordu gibi örgütlenen gücüyle yapılanından tutun, Afganistan'daki gibilerine kadar yapılmış bütün "devrim"lerin sonu gözler önündedir.

Bu işin trajedi kısmıdır. İktidara, güce bağımlı bu yaklaşım ve mantığın bir de iğrendirici sonuçları-ürünleri var.

Hedefine varmak için gücün/iktidarın zorunlu olduğuna inanmak, hedefe varmak geciktikçe zamanla hedefle gücün özdeş sayılmasına, giderek güç hayranlığına, hattâ tapınana "evrilir". Artık hedeften bağımsızlaşan bu hayranlık, bu tapınç, başlangıçtaki güce sahip olma istek ve inancını, güç tarafından istenme ve sahip olunma arzusuna, tutkusuna dönüştürür. Güce sahip olmak isteyen kendisine "sahip" olacak gücü arar böylece. Sırtında eski hedefinin -diyelim sosyalizminsilik etiketiyle salt güç olarak görebildiği -örneğin ordu gibi- bir sahibin çizmelerine yapışmış bir hizmetkâr, tam gönüllü bir emireridir artık.

Eğer İP gibi etiketleri taşımaya devam ederek bu derekeye, bu tam çürüme düzeyine düşmüş olmak bizi irkiltiyorsa, bu utanç verici durum ile, sorguladığımız "sosyalizm" tanımı ve onun askerî-siyasî mantığı arasındaki bağı da görebileceğiz demektir.

Bunu görmek, askerî-siyasî mantıktan sıyrılarak sosyalizmi yeniden düşünmenin ve tanımlamanın da ilk adımıdır.

TÜRK SİLÂHLI KUVVETLERİ'NİN TOPLUMSAL MEŞRÛİYETİ ÜZERİNE

*TANEL DEMİREL**

Türk Silâhlı Kuvvetler'inin (TSK) toplumsal aktörler tarafından nasıl algılandığı sorusu literatürde ihmal edilmiş konular arasındadır. TSK'nın siyasal özerkliği ve siyasal hayatta işgâl ettiği ayrıcalıklı konum ne ölçüde kabul görmektedir? Eğer bir kabûllenme varsa, diğer bir deyişle ordunun istisnai konumunun gerekli, fonksiyonel veya meşrû olduğu düşünülüyorsa, bu hangi faktörlerden beslenmekte nasıl ve hangi mekanizmalar kanalıyla üretilmektedir? Genellikle Silâhlı Kuvvetler'in siyasal özerkliği olgusuna eleştirel yaklaşmayanlar tarafından dile getirilen ve TSK'nın ihmal edilemeyecek bir toplumsal meşrûiyete sahip olduğunu ifade eden görüş, çoğu zaman apolejetik bulunarak kolayca bir kenara atılabilmiştir. Oysa orduya duyulan güven ve kurumun çeşitli toplumsal katmanlar nezdindeki prestiji, hiç beklenmedik yer ve zamanlarda orduya başvurulması, TSK'nın sistem içindeki ayrıcalıklı konumunun sürdürülmesinde zor kullanma tehdidinin -veya korku faktörünün- rolünün abartılmış olabileceği fikri üzerinde titizlikle düşünülmesini gerekli kılmaktadır.

Bu makale sözü edilen tema etrafında şekillenmektedir. Ça-

(*) Çankaya Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü.

lışmanın temel tezi, TSK'nın sıra dışı konumunu diğer toplumsal aktörlere kabul ettirebilme konusunda önemli mesafeler almış olduğudur. TSK, kurumsallaşmış, kendisine güven duyulan, aranılan ve başvurulan bir kurum olarak algılanmaktadır. Bu sonucun ortaya çıkışında etkili olan faktörler arasında, ordunun Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kuruluşunda oynadığı rol, kendisine biçtiği koruma ve kollama misyonunun ayrıcalıklar kadar sorumluluklar da yüklediğinin bilinci içinde hareket etme eğilimi, toplumsal yapının çeşitli özellikleri, demokratik siyaset ve sivil kurumların zaafiyeti sayılabilir. Ancak burada kesinlikle gözden kaçırılmaması gereken bir nokta daha vardır. TSK'nın varlığı ve duruşu, var olan iktidar konfigürasyonunu sorgulamayı güçleştirdiği ölçüde bu algının yeniden üretilmesinin zeminini hazırlamaktadır.

Türk Silâhlı Kuvvetleri ve Türk toplumu

Konuya girmeden önce uzunca bir parantez açıp, ordu ve siyaset konusunda kavram kargaşası yaratan bazı noktaları belirtmek yerinde olacaktır. Kurum olarak ordu, her ne şekilde tanımlanırsa tanımlansın belirleyici özelliği "güç kullanma tekeli" olan devlet ve devletin içinde evrildiği siyasal-toplumsal düzenin nihai garantisidir. Her siyasal formasyon belirli normatif prensiplere ve kaynak dağılımını belirleyen güç ilişkilerine dayalıdır. Herhangi bir toplumsal düzenin -hem diğer devletlere ve hem de bu düzeni tehdit edebilecek ülke içi güçlere karşı- son analizdeki koruyucusu olarak ordu da bu değerler ve iktidar ilişkilerinin korunmasından sorumlu olduğu için siyasal bir kurumdur. Bu açıdan bakıldığında ordunun siyasetin dışında kalmasından bahsetmek anlamlı olmaktan uzaktır.

Öte yandan, demokratik rejimler daha değişik bir anlamda ordunun siyasetin dışında kalması ilkesini gerçekleştirmeyi arzularlar. Silâhlı kuvvetler verili düzenin koruyucusudur ancak, düzen içinde çeşitli güçlerin iktidar mücadelelerinde taraf olmamalıdır. Demokrasi ideali, kendisini seçmenlerin onayına sunmayan bir gücün toplumun bütününü ilgilendiren karar-

larda söz sahibi olması veya seçilmişlerin denetiminden uzak kalması fikrine sempati ile bakamaz. Düzen içi iktidar mücadelesi ile düzene karşı mücadele arasındaki ayrımın net bir biçimde yapılamayacağı doğrudur. Ancak bu yukarıdaki anlamıyla ordunun siyasetin dışında kalması ilkesini anlamsız kılmaz, çünkü demokrasi bir kere kurulunca/ortaya çıkınca gerçekleşen bir rejim olmaktan çok, oluş halinde bulunan ve bu nedenle de bu ideali benimseyenlerin devamlı çaba göstermelerini gerektiren bir ideal niteliğindedir.

Bu nokta da bizi sivil üstünlük veya sivil denetim ilkesinin, ordunun, karar alma süreçlerinden dışlanması veya ordunun siyasal mekanizmaya etkisinin sıfırlanması anlamına gelmeyeceği noktasına götürür. Şöyle ki, diğer bürokratik örgütler gibi ordu da, kendi kullanımına sunulan kaynakları arttırmak/genişletmek için çaba gösterecek, ulusal güvenliğe ilişkin sorunlarda kendi görüşlerini siyasal iktidar nezdinde kabul ettirmeye çalışacaktır. Ordunun bu faaliyeti, tehdit veya şantaja dönüşmedikçe kabul edilebilir davranışlardandır. İçinde bulunulan konjonktüre ve toplumsal düzenin koruyuculuğunu üstlenen diğer kurumların etkinliğine bağlı olarak, orduların siyasal hayattaki ağırlıkları artacak veya azalabilecektir. Kesin olan bir şey vardır o da bu etkinin -ordular ortadan kalkmadıkça- yok edilemeyeceğidir (Welch, 1976; Finer, 1988).

Türk Silâhlı Kuvvetler'inin siyasal özerkliği, sivil denetimi güçleştiren ayrıcalıklı pozisyonu ve bu noktada etkili olan faktörler çeşitli yazarlar tarafından dile getirilmiştir (Hale, 1994; Cizre-Sakallıoğlu, 1997). Biz burada bu argümanları tekrar etmeyeceğiz ancak, bu rolün anlaşılmasında, Türk subayına eğitim ve meslek içi sosyalizasyon sürecinde verilen Türkiye Cumhuriyeti Devletini koruma ve kollama misyonunun önemini özellikle vurgulamak gerektiğini düşünüyoruz. Askerî demokratik siyasete çeşitli şekillerde müdahaleye sürükleyen siyasal ve toplumsal ortamı anlamak şüphesiz önemlidir. Ancak, özellikle akademik yazında çokça yapıldığı gibi, bu olguyu ordunun kurumsal veya ideolojik özelliklerini, diğer bir deyişle askerleri müdahaleye iten zihnî donanımı, ikinci plana

iterek açıklamak resmin önemli bir boyutunu gözden kaçırmak demektir.

TSK, kendisini Türkiye Cumhuriyeti Devletinin ve onu önceleyen ilkelerin -Kemalizm veya Atatürkçülüğün- gerçek koruyucusu olarak görmektedir. Sıkı bir eleme sürecinden sonra askerî okullara giren genç öğrenciler, ilk günlerinden itibaren Türkiye Cumhuriyeti Devletini "koruma ve kollama"nın aslî görevleri olduğu düşüncesiyle yoğruldukları gibi; bütün meslek hayatları boyunca bu doğrultuda düşünmeye ve davranmaya teşvik edilirler. Bu misyonun temel objeleri, diğer bir deyişle korunması gereken değerler silsilesinin başında gelenler, devlet otoritesi, ülkenin bütünlüğü ve laiklik ilkesidir. Laiklik ilkesinin bu değerler manzumesi içinde yer bulabilmesinden de anlaşılacağı gibi, TSK kendisini sadece dış güvenlikten sorumlu görmekle yetinmemekte, ayrıca Cumhuriyetçi Batılılaşma/çağdaşlaşma misyonunun da esas sahibi/taşıyıcısı olarak algılamaktadır.

Beklenebileceği gibi, buradaki devlet kavramlaştırması organik ve korporatist izler taşır. Devlet, klasik liberal görüşte olduğu gibi bireysel özgürlüklerin korunması için bir araç konumunda değil, toplum üzerinde bazı haklara da sahip olan kendi başına bir özerkliği ve değeri olan metafizik bir olgudur. Dolayısıyla devletin toplumun ortak çıkarını ve kamu yararını temsil ettiği sınıf ve grup çatışmalarının dışında ve üzerinde olması gerektiği, bu çatışmaların devletin bekasına zarar vermesinin önlenmesi gerektiği düşüncesi işlenir. Devletin bekasının aslî sorumlusu olarak asker olmanın, diğer meslekler gibi olmayıp, vatan ve devlet muhafızlığı olduğu, TSK'nın Türk tarihinde ayrı ve özel bir yeri olduğu öğretilir (Birand, 1986).

Orduların demokratik rejimle birlikte yaşamayı öğrenmeleri kolay olmamıştır, olmamaktadır. Hiyerarşinin, disiplinin, kayıtsız şartsız itaatin vurgulandığı bir örgüt kültüründe yetişen insanlar için, demokratik rejimin düzensiz, karar alma mekanizmaları çok yavaş işleyen, demagojiye izin veren bir rejim olarak algılanması kuvvetle muhtemeldir. Gerçekten de askerlerin anlayışında sivil siyasetçi imajı, kişisel menfaatler için il-

ke ve kural tanımayan, demagojiye başvurmaktan çekinmeyen, iyi niyetinden ve bilgisinden şüphe edilecek kişi profiline çok yakındır. Böyle olunca da, meşrû kanallardan iktidara gelmiş olan sivillere itaat etme, onların denetimine açık olma fikrinin kabul edilmesi kolay olmamaktadır (Nordlinger, 1977: 56). Ayrıca, temel fonksiyonu güvenlik sağlamak olan bir yapılanma da ulusal güvenliğe yönelik tehditlerin abartılı bir biçimde algılanması söz konusudur (Huntington, 1957: 65-6). Bu da demokratik rejimin gerektirdiği özgürlüklerin aşırı bulunmasına yol açan bir etkendir.

Aynı durumun TSK için söz konusu olmadığını söylemek abartılı olur. Üstelik, koruma ve kollama vurgusu demokratik rejimle birlikte yaşamayı öğrenme sürecini daha da zorlaştırmış gibidir. Korunması gereken değerler tehlikeye düştüğünde harekete geçmenin, sadece bir hak değil, aynı zamanda aslî bir görev olduğunu öğreten bu misyon, askerî müdahalelerin kaçınılması gereken bir eylem olarak görülmesini zorlaştırmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devletine yönelen dış tehditler kadar iç tehditleri de öne çıkaran bu kavramlaştırmada, sivil siyasetçiler dikkatsizlikleri veya bencillikleri nedeniyle korunması gereken değerleri tehdit edebilecekler listesinin başında gelmekte, böylece demokratik siyasete güvensizlik katmerlenmektedir. Bu da, sivil denetimin kabulünü zorlaştırdığı gibi, askerî müdahalelerin belli koşullar gerçekleştiğinde başvurulabilecek meşrû bir çözüm olarak görülmesinin zeminini de hazırlamaktadır.[1] Ayrıca, organik devlet ve toplum anlayışı, askerlerin demokratik rejimden beklentilerini gerçekçi olmayan bir biçimde yük-

1 27 Mayıs'ın önde gelen isimlerinden biri olan Orhan Erkanlı'nın bu konudaki tespitleri anlamlıdır. Erkanlı'ya (1973: 375) göre, "Türk subayının yetişme tarzı diğer ordulara hiç benzemez. Diğer ordularda subaylık herhangi bir devlet hizmeti gibi, profesyonel meslektir. Bizde ise, bir mesleğin çok üstünde millî bir vazifedir, Devlet Muhafızlığıdır. Bütün okullarda bu telkinlerle yetişen subaylar, rütbeleri yükseldikçe, yetki ve imkânları arttıkça aynı fikirleri kendi muhitlerine de yayarlar ve böylece okulda başlayan, Cumhuriyeti korumak ve kollamak görevine bağlılık bütün Ordu hayatları boyunca onlar için değişmez bir inanç haline gelir. Şartlar gerektirdiği zaman bu vazifeyi yapmak için ya kendileri harekete geçerler veya verilen müdahale emirlerini normal bir vazife yapmanın rahatlığı içinde yerine getirirler."

selterek hayal kırıklıklarını beslemekte, demokratik rejimle birlikte yaşamayı öğrenme sürecini güçleştirmektedir.

Bu noktada sorulması gereken soru şudur; acaba TSK kendisine biçtiği rolü, siyasal sistem içindeki diğer toplumsal aktörlere -siyasal partiler, işveren ve işçi örgütleri, medya- ne ölçüde kabul ettirebilmiştir? Türk toplumunun önemli bir kesiminde ordunun ayrıcalıklı pozisyonunun kabul edilir görüldüğünü veya en azından rahatsız edici olarak algılanmadığını söylemek hatalı olmasa gerektir. Bu, açıklama gerektiren, patolojik bir durum olarak da görülmemelidir. Sivillerin, ordunun ayrıcalıklı konumunu sorgulamalarını beklemek onların demokratik değerleri içselleştirmiş oldukları ön kabulüne dayanır. Oysa, Anglo-Sakson kaynaklı asker-sivil ilişkileri literatürünün örtük varsayımı olan "demokrat sivillere" karşı ayrıcalıklarını korumaya çalışan "otoriter askerler" anlayışının evrensel doğru olarak düşünülmesi bizi yanlış çıkarımlara götürür. Anglo-Sakson geleneğinden farklı olarak, demokratik geleneğin daha güdük, bürokratik yapıların ve yönetim geleneğinin daha canlı olduğu toplumlarda, ki Türkiye bu kategoridedir, asker-sivil ilişkilerinin analizinde aynı çerçeve kullanılırken dikkatli olunmalıdır. Güçlü bürokratik gelenek bir yandan siyasetçi ile seçmen arasındaki temsil ilişkisine sekte vururken, diğer yandan da bazı kurumların kamu çıkarının temsilcisi/koruyucusu olma misyonunu içselleştirmelerini ve bu doğrultuda çaba göstermelerini kolaylaştırmıştır.[2]

2002 Türkiyesi'nde ordu üzerindeki sivil denetimin arttırıl-

2 Türkiye'de asker-sivil ilişkilerinin kendine has niteliğini açıklayabilecek çarpıcı örneklerden biri, DYP-CHP hükümetinde Millî Savunma Bakanı olarak görev yapan Mehmet Gölhan'ın verdiği demeçtir. Orduda kayırmacılığın olmadığını anlatmak için verdiği örnekte Gölhan kendilerinin, hangi erlerin nerede askerlik yapacaklarına ilişkin "istekleri" Genelkurmay Başkanına ilettiklerini, ancak Genelkurmay Başkanının kendi oğlu ve yeğeninin de kuraya tâbi olduğunu söyleyerek hepsini reddettiğini belirtmiştir. *Sabah*, 27 Kasım 1994. Sivil denetim ilkesi, seçimle gelmiş olan siyasetçilerin, bürokratik kurumlardaki olası çürüme ve yozlaşmayı önlemek için bunlar üzerinde denetim yetkisine sahip olmalarını öngörür. Yukarıda verdiğimiz örnekte ise, kontrolü yapacak olan sivillerin kanunsuz isteğine karşı direnen -ve teorik olarak birincilere tâbi olması gereken- bir atanmış söz konusudur.

ması -veya ordunun siyasal özerkliğinin azaltılması konusu- siyasal gündemin ilk sıralarında değildir. Hükümet etme potansiyeline sahip siyasal partilere bakıldığında, bu konunun öncelikler arasında yer bulamadığını görürüz. 28 Şubat sürecinden sonra kapatılan Refah ve Fazilet Partileriyle aynı kaderi paylaşmak istemeyen Saadet Partisi ordu ve siyaset konusunda suskun kalmayı tercih etmektedir. Bu konuda zaman zaman çıkışlar yapan Anavatan Partisi ise, belki 28 Şubat sürecinde izlenilen parti politikaları nedeniyle, ciddi bir inandırıcılık problemi ile karşı karşıya bulunmaktadır. Doğrudur; özellikle Avrupa Birliği'nin baskılarına karşı, ordunun siyasal özerkliğinin azaltılması yönünde bazı talepler siyasiler tarafından dile getirilmiştir. Ancak bunlar henüz somut bir eyleme dönüşememiştir. 2001 yılı içinde yapılan Anayasa değişiklikleri bu konudaki iradenin zayıflığının bir göstergesi olarak da okunabilir.

Çeşitli demokratik baskı gruplarının 1980'li yıllarda daha gür çıkan bu konudaki taleplerinin -ve bu talepleri tepkilere karşı savunabilme kararlılığının- zayıfladığı da belirtilmesi gereken bir olgudur. Demokratikleşme konusunda en talepkâr işadamı örgütlerinden biri olan TÜSİAD'ın "Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri" isimli raporunun örgüt içinde yarattığı tartışma örnek olarak verilebilir. Raporda Genelkurmay Başkanlığının Millî Savunma Bakanlığına bağlanması, Millî Güvenlik Kurulu'nun (MGK) statüsü ile ilgili değişiklikler yapılması önerisi gündeme getirilmişti. Rapora yönelik tepkiler neticesinde, yetkili organlar, raporun sadece TÜSİAD tarafından finanse edildiği ve örgütü bağlamayacağını belirtmek durumunda kalmışlardır. TÜSİAD'ın bu tarihten sonra, özellikle TSK'nın konumuna ilişkin talepleri dile getirirken çok daha dikkatli bir tutum ve davranış içine girdiği belirtilmelidir (Öniş ve Türem, 2001: 104).

Kamuoyunu oluşturan en önde gelen unsurlardan biri olarak medyanın da bu konuda tutarlı bir çizgi izleyebildiğini söylemek mümkün değildir. Türk basınının iktidardaki siyasal partiye muhalefet ile askerî müdahaleye çağırma arasındaki ince çizgiyi her zaman tutturamadığı, demokratik rejimi sa-

vunma noktasında tutarlı davranışlar ortaya koyamadığı vurgulanmıştır (Alpay, 1993). 1980'li yılların ortalarından itibaren, 1980-83 askerî döneminin basına yönelik çeşitli uygulamalarına tepki ile de bağlantılı olarak basında da demokratik rejimin vazgeçilmezliği konusunda bir mutabakat oluşmaya başladığını söylemek mümkün görünmüştü. Ancak 1990'lı yıllarla birlikte, bunun ne kadar kırılgan olduğu ortaya çıktı. Güneydoğu Anadolu bölgesinde ayrılıkçı milliyetçiliğin ivme kazanması ve siyasal İslâmın yükselişi basında da, ülke bütünlüğü ve laiklik konusunda dayanılacak en sağlam gücün TSK olduğuna ilişkin inancı besledi. 28 Şubat sürecinde basın eleştirel bir tutum almaktan çok uzak bir görüntü verdi. Bu tutum 28 Şubat sonrasında da devam etmiştir. Sivil siyasetçilerin orduya yönelik çeşitli eleştirilerine, askerler tarafından verilen sert cevaplara karşı basın tutarlı bir tavır ortaya koymaktan uzak kaldığı gibi, TSK'ya eleştirel yaklaşan gazeteci-yazarların da görevlerinden uzaklaştırıldıkları gözlenmiştir.

Bu noktada kritik soru, TSK'nın kendine biçtiği ve oynadığı rolün sorgulanmamasında ordudan kaynaklanabilecek tepkilerden korunma arzusunun ne ölçüde rol oynadığıdır. Gelebilecek tepkilerden mi korkulmaktadır, yoksa TSK'nın böyle bir konumu işgâl etmesinin Türkiye konjonktüründe gerekli olduğu mu düşünülmektedir? Hemen belirtelim ki, ne kadar güç kullanmaya eğilimli olursa olsun, her türlü iktidar ilişkisinde iktidarı kullananlar kendi varlıklarını meşrûlaştırmaya, zor tehdidine başvurmaksızın kendilerini kabul edilebilir hale getirmeye çalışacaklardır. Rousseau'nun dediği gibi, güçlüler gücü hakka, itaati göreve dönüştürmedikçe iktidarlarını garantiye alamayacaklardır (Rousseau, 1968; 52). Maliyeti çoğu zaman yüksek olabilen zor kullanma seçeneğine başvurma ihtimalini azaltmanın tek yolu budur. Dolayısıyla, zor kullanmaya daha fazla ağırlık veren iktidar biçimleri ile meşrûlaştırma faaliyetine ağırlık veren iktidar biçimlerini net bir biçimde birbirinden ayırabilmek imkânsızdır (Wrong, 1980; 122-4, Hauggard, 2000: 59-60). Aradaki fark, bir derece farkıdır. Ancak bu tespit ayrımı reddetmemize yol açmamalıdır. Neticede bu far-

kın önemsiz olduğunu söylemek, baskıcı diktatörlük rejimleriyle, en azından seçimler ve kamuoyu gibi araçlarla belirli bir meşrûluk yaratmaya çalışan demokratik rejimler arasında önemli bir fark yoktur demeye benzer.

Türkiye'de ordunun siyasal sistem içindeki yerinin sorgulanmamasında ordu kaynaklı muhtemel tepkilerden korunma kaygısı ihmal edilemeyecek bir etkendir. Askerî rejim tecrübelerini yaşamış, "normal" dönemlerde de bu rolü sorgulayanların -derecesi içinde bulunulan konjonktüre göre değişen- çeşitli yaptırımlarla karşılaşabildiğini görmüş olan bir toplumda, sivillerin korkularını ve çekingenliklerini anlamak zor olmasa gerektir. Bu çekingenliğin zaman zaman abartılı bir şekle büründüğü doğrudur. Ayrıca, siyasetçilerin gerçekte uğraşmak istemedikleri konularda orduyu işaret ederek pasif kaldıkları da doğrudur. Ancak bütün bunlar bahsedilen faktörün önemini azaltmamalıdır. Geçmişe dair tecrübeler ve algılamalar bugünü yorumlamada kaçınılmaz bir biçimde ağırlığını hissettirir. Türk toplumunun bu konudaki tecrübesi de siviller üzerinde önemli bir güçsüzlük sendromu ile birlikte, statükoyu değiştirme amacıyla harekete geçme noktasında caydırıcılık etkisi yaratmış görünmektedir.[3]

Mamafih bu tespit, meselenin sadece bir boyutunu açığa kavuşturur. Bir kere, Türkiye'nin gündemini sosyo-ekonomik problemlerin işgâl etmesi asker-sivil ilişkileri sorununun gündemde olmamasının nedenlerinden birisidir. Yoksulluğun yaygın olduğu, toplumun önemli bir çoğunluğunun -barınma, beslenme ve sağlık gibi- en temel ihtiyaçlarını dahi güçlükle karşılayabildiği bir ortamda sivil iradenin üstünlüğü meselesinin ivedilikle ele alınması gereken bir problem olarak görülmesi imkânsızdır. Bilakis, asker-sivil ilişkileri Avrupa Birliği'nin ve bazı aydınların dert ettiği ve Türkiye'nin gerçek gündemi ile ilgisi zayıf olan bir sorun görünümündedir.

Bu noktada en esaslı etken olarak, TSK'nın kendi ayrıcalıklı pozisyonunu toplumsal aktörler nezdinde kabul ettirme ko-

3 Bu konuda zorunlu askerlik hizmetinin etkileri araştırılmayı bekleyen bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

nusunda önemli mesafeler almış olabileceği görüşü üzerinde ciddiyetle durulması gerekir. Genellikle TSK'nın siyasal özerkliği olgusuna eleştirel bakmayanlarca dile getirilen bu iddiayı ciddiye almamak hatalı bir tutumdur. Zira hem bu sorgulanmama hali konjonktürel nitelikte değil süreklilik kazanmış gibidir, hem de Türk toplumunda hiç beklenmedik yer ve zamanlarda ortaya çıkan orduya duyulan güven olgusu, diğer bir deyişle TSK'nın iyi ki ordu var denilerek göreve çağrılması, kolayca geçiştirilebilecek bir olgu değildir.[4]

Militer değerlerin Türk toplumunun "kollektif kimliğinin"[5] önemli bir unsurunu oluşturduğunu söylemek herhalde yanlış olmaz. Türk toplumuna ayırdedici rengini veren, onu tanımlayan değerlerin birçoğu ordu ve askerlik faaliyeti ile ilişkilidir. Ordu-millet ve peygamber ocağı ordu söylemi, şaşaalı asker uğurlamaları, Yeşilçam filmlerinde yer bulan ideal damat olarak üniformalı subay profili, askerî liseyi kazandığı için oğluyla birlikte şehir içinde tur atan baba (Birand, 1986: 37), askerî üniformalarla fotoğrafları çekilen erkek çocuklar, bazı özürlü gençlerin bir günlüğüne de olsa askerlik yapmak istemeleri,[6] askerlik görevi esnasında hayatını kaybeden oğlunun cenaze töreninde davul çaldıran anne-babalar, bu konuda verilebilecek ilk anda akla gelen örneklerdendir.

---

4 Bir mülakatında Ümit Cizre, TSK'nın "siyasal rolünün genişlemesinin zora değil, toplumdan dalga dalga yükselen bir destek ve kabule dayandığının bir gerçek" olduğunu ifade ederek, bu rıza ve desteğin yeniden üretilmesine katkıda bulunan dinamiklerin incelenmesi gerektiğinden söz etmiştir. Ümit Cizre, "Rönesans Bize de Gerekli", *Milliyet*, 9 Ekim 1998. Aynı temaları Narlı da (2000) vurgulamaktadır. Ancak Narlı, bu meşrûiyetin nereden kaynaklanmış olabileceği konusunda ayrıntılı bir tartışmaya girmemektedir.

5 Kollektif kimlik terimini, "bir kolektiviteyi oluşturan kimselerin aynı kolektiviteye mensup diğerleriyle paylaştıklarını düşündükleri ve diğerlerine (diğer kolektivitelere) karşı veya onlarla ilişki içinde tanımlanan hayalî veya gerçek nitelikler" anlamında kullanıyoruz (Snow, 2001: 2213).

6 Bu talebi karşılamak amacıyla, Rize İl Jandarma Alay Komutanlığı'nca 38 özürlü gence üç saatlik eğitimin ardından terhis ve üstün hizmet belgesi verilmiştir. *Hürriyet*, 17 Nisan 2002. Televizyonlarda da yer verilen bu olayda, gençler ve ailelerinin yemin töreni esnasındaki tutum ve davranışları, Türk toplumunun bir kesimi için askerlik faaliyetinin sahip olduğu prestiji anlama konusunda çarpıcı mesajlar içermektedir.

Türk toplumunun beklenmedik yer ve zamanlarda orduyu göreve çağırması ve ona duyduğu güveni ifade etmesini, hem TSK'nın, Türk toplumundaki önemli yerinin tezahürü ve hem de bunu yeniden üreten bir olgu olarak okumak gerekir. Askerleri Cumhuriyet rejiminin yegâne bekçisi olarak algılayan gruplarla, TSK üzerinden politik çıkar sağlamayı ümit eden (ve sayıları hiç de azımsanacak düzeyde olmayan) sivilleri bir tarafa bıraktığımızda dahi, bu nokta bariz bir şekilde ortaya çıkar.

Kurumlara duyulan güven konusundaki istatistiklerde[7] ordunun mütemadiyen birinci gelmesi olgusu anlamlıdır; ancak gerek sorulan soruda hangi görevler için güven duyulduğu ayrımının yapılmaması, gerekse anket tarzı araştırmaların doğasında mündemiç olan diğer problemler istatistiksel verilerin diğer -tarihsel ve güncel- verilerle desteklenmedikçe yeterli olmayacağını düşündürtmektedir. Bu açıdan bakıldığında ise bol miktarda örnek göstermek mümkündür. Gazi olayları esnasında, polise teslim olmayı reddeden göstericilerin, asker geldiğinde alkışlamaları ve eylemlerini sona erdirmeleri,[8] futbol maçlarında deplasmanda mahsur kalan konuk takım taraftarlarının polis yerine askerleri istemeleri, Galatasaray-Fenerbahçe rekabetinde Fenerbahçe'nin geride kaldığını düşünüp, Fenerbahçeli oldukları bilinen yüksek rütbeli askerleri göreve çağıran spor yazarları,[9] etkili Alevi örgütlenmelerinden Cem Vakfı başkanı İzzettin Doğan'ın Alevilerin taleplerini gerçekleştirme umudunu Millî Güvenlik Kurulu'na (MGK) bağladığını ifade etmesi,[10] İstanbul Ticaret Odası başkanının ekonomik kriz ile mücadele için MGK'yı göreve çağırması,[11] Türk Kamu-Sen başkanının sendikanın içişlerine karıştığı için

7 TESEV (1999: 43). Asker siyaset ilişkileri açısından ciddi sorunlar yaşamayan birçok demokraside de ordunun en çok güvenilen kurumlar listesinin başında geldiğini belirtmek gerekir. Dolayısıyla, sadece istatistiklerden yola çıkarak yorumlar yapmak bu nedenle de yanıltıcı olabilir.

8 *Milliyet*, 15-17 Mart 1995.

9 Hüsnü Çil, "Göreve Paşam", *Sabah*, 17 Aralık 1999.

10 "Alevilerin Umudu MGK", *Milliyet*, 13 Ağustos 2000.

11 *Milliyet*, 19 Aralık 2000.

MHP'yi MGK Genel Sekreterine şikâyet etmesi,[12] bu konuda verilebilecek örneklerden sadece birkaçıdır.

Bu örneklerin bazılarında güven duygusu ile ehven-i şer olarak ordunun tercih edilmesi çoğu zaman ayrılamayacak biçimde içiçe geçmiş görünmekteyse de, ağırlıklı biçimde güç kullanma tehdidine dayalı bir iktidar ilişkisinde bu türlü unsurları bulabilmek mümkün olmayacaktır. Örnekler sebebi ne olursa olsun TSK'nın toplumsal/siyasal hayatta güvenilir ve aranılır bir kurum olarak algılandığını göstermektedir.

Hemen belirtelim ki, yukarıda örneklemeye çalıştığımız algılamalara aykırı eğilimlerden de söz edilebilir. Bir beldede köylülerin asker uğurlamaları esnasında taşkınlık yaptıklarından şüphe edilen gençlere müdahale etmek isteyen jandarma ile çatışmaya girmekten kaçınmamaları, solda ve sağda bazı siyasî çevrelerin mütemadiyen TSK'ya sert eleştiriler yöneltme eğilimi içinde olmaları verilebilecek örneklerdendir. Ancak bunlar genel eğilimi bozar nitelikte değildir. Burada TSK'nın sıradışı konumunun meşrû olarak algılanmasından bahsederken, tam bir meşrûlaştırmadan değil, önemli bir çoğunluk tarafından benimsenmiş görünen tutumlardan bahsetmekteyiz.

Ayrıca burada sözü edilen güvenilirlik ve aranılırlığın, Türk insanının gündelik pratiğinde oldukça yaygın olan, ahlâkî bir kaygı hissedilmeksizin her türlü yolu kullanarak "devleti idare etme" (Erdoğan, 1999/2000) mentalitesinin sınırları içinde düşünülmesi gerektiğini de unutmamak gerekir. Diğer kurumlara nazaran daha fazla güven duyulsa bile, resmî ve otoriter devletin en önemli unsuru olarak ordunun da devlete (resmî olana) karşı hissedilen irkilme, açıkça karşı koymadan direnme, kısaca idare etme reflekslerinden payını almadığını düşünmek hatalı olur.

Hiç unutmamak gerekir ki, algılamalar üzerinde duran her çalışma kaygan bir zemine oturmaktadır. Ordunun toplumsal düzlemdeki algılanmasından söz ettiğimizde, TSK'ya yönelik çoğunluk eğilimlerinden bahsediyoruz. Neyin çoğunluk ola-

12 *Hürriyet*, 16 Mart 2002.

rak addedileceği sorusunun ise, önemli bir problem teşkil ettiği açıktır. Her halükârda genelleme -dolayısıyla basitleştirme- yapmak durumunda kalıyoruz. Ayrıca, bireyler bir olay veya bir kurum hakkında çelişkili görünen algılamalara aynı anda sahip olabilirler; yani algıların her zaman kendi içinde tutarlı olmasını gerektiren bir neden yoktur. Gerçekliğin ne olduğuna ilişkin algılarımız, çok karmaşık bir görünüme sahip olan olguların zihinsel bir ayıklama sürecinin neticesinde ortaya çıkar. Ve nihayet, algıların sabit olmayıp değişime uğradığı da dikkate alındığında, çalışmamızın temel tezlerinin -ve yine bunlar temel alınarak yapılan çıkarsamaların- ne kadar tartışmaya açık olduğu bir kez daha ortaya çıkar.

Acaba TSK'nın toplumsal/siyasal hayatta güvenilir ve aranılır bir kurum olarak görüldüğü tespitinden yola çıkarak, kurumun siyasal hayatta işgâl ettiği ayrıcalıklı pozisyonun toplum nezdinde kabul edilebilir olduğu sonucuna varmak ne kadar sağlıklıdır? Zira, bir kurumu güvenilir bulmak veya ona başvurmak, o kurumun kendine biçtiği misyonun kabul edildiği anlamına gelmeyebilir. Önemli bir noktaya işaret eden bu itirazı yabana atmaya imkân yoktur. Ancak orduya yönelik ilgi ve güvenden yola çıkılarak bu misyondan çok fazla da rahatsızlık duyulmadığı çıkarımını yapmak abartılı olmasa gerektir. Eğer rahatsızlık duyulsa, bu rolü daha da arttırabilecek, sıradışı konumu pekiştirebilecek taleplerde bulunmama eğilimi yüksek olabilecektir. Çünkü, bizatihi bu olgunun varlığı, askerî cenahta, takip edilen politikaların doğru olduğu ve şimdiye değin ne yapılıyorsa o çizgide devam edilmesi gerektiği düşüncesini pekiştirmektedir.

Nasıl olmuştur da askerî müdahalelerin bütün yıpratıcılığına rağmen, Türk ordusu, kendisini aranılır kılabilmiş, imtiyazlı konumunu kabul ettirme konusunda önemli mesafeler alabilmiştir? Bir kere, TSK'yı aranılır kılan faktörlerin başında, demokratik siyasetin ve sivil kurumların etkili çalışamadığına dair yaygın kanı -bu durumun ortaya çıkışında TSK'nın katkısı aşağıda ele alınmaktadır- gelmektedir. Toplum içinde birarada yaşama, belli fonksiyonların yerine getirilmesini gerekli kı-

lar. Eğer bazı kurumlar kendilerinden beklenen işlevleri yerine getirmekte zorlanıyorlar ise, diğer bazı kurumların devreye girmesi temel sosyolojik aksiyomlardan birisidir. Toplumsal olaylarda polis yerine, askerin çağrılması, görevini kanunlara uygun -tarafsız- bir biçimde yapması gereken emniyet teşkilatına güvensizliğin bir göstergesidir. Çeşitli işadamı örgütlerinin, MGK'yı göreve çağırmaları, hükümetin bu konuda ciddi adımlar atamayacağına ilişkin inançtan doğmaktadır. Demokratik siyasetin Alevilerin sorunları konusunda çözüm üretemeyeceğine inanılması, Cem Vakfı başkanının umutlarını MGK'ya bağlamasında etkili olan faktörlerdendir.

İkincisi, TSK, üzerine aldığı bütün misyonları başarı ile yerine getiren bir kurum görünümündedir. Silâhlı Kuvvetler'in savaş gücünün, silâh ve personel donanımının, kaçınılmaz eksikliklere rağmen, doyurucu olduğuna ilişkin kanaat söz konusudur. Yakın dönem Türk tarihinde, başarı olarak algılanan olayların çok büyük bir çoğunluğu askerî başarılardan -Kurtuluş Savaşı, Kore Savaşı, Kıbrıs Savaşı- oluşur. Son dönemde bu askerî başarılara düzenli ordunun PKK terör örgütüne karşı kazandığı başarı da eklenmiştir.[13] Bu algılama son üç yüzyıldır, Batı karşısındaki gerikalmışlığını hisseden, bilim, sanat, ekonomi, politika, spor gibi alanlarda yetersizlik komplekslerini üzerinden atamayan bir toplum için kurum olarak orduyu daha da önemli kılar.

Ayrıca, Türk toplumunun önemli bir kesimi için TSK, torpil ve kayırmanın en aza indirildiği, partizanlıktan uzak ve kurumsallaşma açısından en ileri noktada olan bir kurum imajını verebilmiştir.[14] TSK'nın stratejik personel planlamaları ve terfi sisteminin liyakati öne çıkartacak bir biçimde kurulduğu ve değişen koşullara göre yenilendiği ileri sürülmektedir (Birand, 1986: 259). İnsan değerlendirme gibi kaçınılmaz bir biçimde

13 Bu yöndeki bir değerlendirme için, bkz. Ertuğrul Özkök, "60 Smokinli Gazeteci", *Hürriyet*, 30 Ağustos 2000.

14 Örneğin, DYP-CHP hükümetinde Millî Savunma Bakanlığı yapan Mehmet Gölhan, Yüksek Askerî Şura toplantılarına katıldığını ve orada gördüğü "demokratik tavır ve davranışı," "ne kendi partisinde ne de sivil başka bir sektörde görmediğini" belirtmiştir. *Sabah*, 27 Kasım 1994.

subjektiflik içeren bir konuda, emekli edilen TSK personelinin, çok büyük çoğunlukla suskun kalmalarını bu sisteme ve sistemin adil olduğuna ilişkin inancın bir neticesi -dolayısıyla da bir kurumsallık göstergesi- olarak görmek hatalı olmasa gerektir. Sivil kurumların, adı geçen niteliklerden uzak olduğuna ilişkin yaygın kanaat, ordunun bu özelliğini (ve dolayısıyla vazgeçilmezliğini) daha da öne çıkarmaktadır.

TSK'nın toplumsal meşrûiyetinin siyasal ve tarihsel dinamiklerini ele almaya başlamadan önce, genellikle gözden kaçırılan bir noktayı da vurgulamak gerekir. Orduların bakış açıları, zihnî donanımları, toplumsal çevreden bağımsız bir biçimde ortaya çıkmaz; aksine bunlar; içinde yer aldıkları belirli bir toplumsal formasyon ve değerler sistemi ile yakından ilişkilidir. Hem bu değerlerden beslenirler hem de onun yeniden üretilmesine katkıda bulunurlar.

Türkiye örneğinde de TSK'nın vâsilik eğilimleriyle birlikte yaşayabilecek, onu kabul edebilecek hattâ onu destekleyen toplumsal yapı özelliklerinin var olduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Klasik sosyolojinin, geleneksel toplum/modern toplum dikotomisinin basitleştiriciliğine kapılmadan, bu tarz bir koruyuculuk ideolojisinin toplumsal bazda kabul edilme olasılığın'ın sanayileşememiş, tarımsal faaliyet ve/veya teknoloji ve bilgi gerektirmeyen hizmet sektörünün hâkim olduğu, eğitim düzeyi düşük, köylü toplumlarında daha yüksek olduğu söylenebilir. En soyut düzlemde özerk birey kavramının oluşumunu zorlaştıran bu toplumsal yapılanmada, demokratik değerlerin yankı bulabilmesinin kolay olmayacağını söylemek sosyolojik indirgemecilik olmasa gerektir (Demirel, 2001).

Bunun yerine, küçük grup dayanışması, güvensizlik, otoriteye (baba, bürokrat, polis, asker) sorgusuz itaat, sorunları güce başvurarak çözme gibi davranış kalıplarının öne çıkması muhtemeldir. Mehmet Ali Birand, bir subayın, erlerin gerekli olduğunda kendi haklarını da savunmak şartıyla, en sert ve en çok dayak atan komutanı sevdikleri şeklindeki -pek de abartılı olmayan- gözlemini aktarırken, bu toplumsal yapının hangi tür değerleri beslediği konusunda ipuçları vermektedir (Birand,

1986: 227). Bu toplumsal yapılanmadır ki, TSK'nın koruma ve kollama misyonun olağan karşılanmasını kolaylaştırmıştır.

TSK, devlet kuruculuğu, milliyetçilik ve laiklik

Tarihsel-siyasal nitelikli faktörleri ele almaya başlamadan önce hemen belirtelim ki, bu dinamiklerin yukarıda ele alınan toplumsal yapılanmanın üzerine basitçe "oturtulduğu" gibi bir mana çıkartılmamalıdır. Bilakis bunlar birbirinden ayrılamayacak şekilde içiçe geçmişlerdir. Bireyler her şeyden evvel hem maddi üretim şartları tarafından belirlenen yaşam tarzlarının; hem de belli siyasal/kültürel norm ve değerlerin "içine" doğmakta, bu yapı içinde sosyalleşmektedirler. Süreç eşzamanlıdır. Dolayısıyla bu ikisi arasında öncelik/sonralık ilişkisinden söz etmek veya birbirinden bağımsız iki farklı sürecin cereyan ettiğini düşünmek yanıltıcı olur. Bunların basitleştirilerek sanki ayrı şeylermiş gibi sunulması sadece anlatım kolaylığı sağladığı içindir.[15]

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyete devreden en örgütlü ve güçlü kurumun sivil bürokrasi, eğitim kurumları, basın veya siyasî partiler değil, ordu olduğunu söylemek abartılı olmaz. Kurtuluş Savaşı'nı örgütleyen, Cumhuriyeti ilân eden ve Türk Devletini kendileri tarafından belirlenen ilkeler doğrultusunda yeniden yapılandıran kadro asker kökenlidir (bu konuda bkz. Turfan, 2000). Gerek Mustafa Kemal Atatürk, gerekse İsmet İnönü, şeklen ordudan ayrılmış olsalar da arkalarında ordunun gücünü her zaman duymuşlardır.

Norbert Elias ulus-devletin oluşum sürecinin kritik bir dönemeç olduğunu ve bu sürece damgasını vuran özelliklerin toplumsal siyasal hayatın temel parametrelerini belirlemede etkili olduğunu belirtmişti (Elias, 1996). Türkiye'de de TSK'nın ulus-devletin oluşum sürecinde oynadığı büyük rol,

15 Kollektif insan eylemlerinin anlaşılmasında geleneksel olarak ekonomik, siyasal ve kültürel olarak değerlendirilen faktörlerin her birinin diğerinden ayrı ve özerk bir faaliyet alanını temsil ediyorlarmışçasına soyutlanamayacağına dair eleştiriler için bkz. Wallerstein, 2000: 134.

ordunun devletin -en önemli unsuru değil- kendisi olduğu yönündeki inancı beslemiştir. Harbiye marşı "kanla irfanla kurduk biz bu Cumhuriyeti, cehennemler kudursa ölmez nigâhbanıyız" derken bu bakış açısını yansıtmaktadır.

Bu olgu, Türk milliyetçiliğinin temel temalarının tanımlanmasında kurucu önderler kanalıyla ordunun belirleyici bir rol oynamasının önünü açmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin bir bağımsızlık savaşının ürünü olmasının da etkisiyle, Türk milliyetçi tahayyülünde yok olmanın eşiğinden ordusu sayesinde kurtulan ulus portresi ağırlıklı bir yer işgâl etmiştir. Böylece Türk millî varlığı ile Türk ordusu birbirinden ayırdedilemez bir bütün olarak görülmüştür. Mustafa Kemal Atatürk'ün "ordumuz, Türk birliğinin, Türk kudret ve kabiliyetinin, Türk vatanseverliğinin çelikleşmiş bir ifadesidir" sözü bu olguyu dile getiren esaslı bir ifadedir (Atatürk, 1989a: 420). Bu ise yerleşik kültürel kodlarda zaten yer işgâl eden militer değerlerin -ordunun ulusal varlığın temel şartı olduğu düşüncesi, askerlik faaliyetinin ve buna ilişkin sembollerin yüceltilmesi- milliyetçi tasavvurun ayrılmaz parçası haline gelmesinin önünü açmıştır.[16] Subay gördüğünde ayağa kalkmanın Türk milletinin hasletlerinden biri olduğunu vurgulayan köşe yazarı,[17] bir özel televizyon kanalında gösterilen Mehmetçik programı bu olguyu ifade eden tipik örnekler olarak verilebilir.

Böylece milliyetçi tahayyülün aslî unsuru olarak TSK, kavramın Türk toplumundaki popülaritesine paralel olarak, her zaman ittifak kurabileceği önemli bir toplumsal ve siyasal destek sağlamıştır. Bu ittifak, bu amaca yönelik bazı çabalara rağmen, ulusal meselelerde asker-sivil ayrımı gözetmeksizin yüksek bir uyumun söz konusu olduğu "nation-in-arms" (ordu-millet) formülüne dönüş(e)memiştir. Ancak yine de, TSK ve onun siyasal rolünün, Türk milleti ve devletinin bekasının ay-

16 Her türlü milliyetçi düşüncede millî varlığın garantisi olarak güçlü ordu temasının bulunduğunu belirtmek gerekir. Ancak Türk milliyetçiliğindeki ordu (ve militer değerler) vurgusu çok daha belirgindir.

17 Altemur Kılıç, "İstiklal Marşı, Kime Niçin Dokunur?", *Türkiye*, 19 Eylül 2000.

rılmaz parçası olduğu iddiası yankı bulmuştur. Kemalist milliyetçilik anlayışına eleştirel yaklaşanlar dahi, aynı milliyetçi tahayyülün dışına çıkmakta zorlanmışlardır. Türk solunun, Kemalizmle dolayısıyla TSK ile olan aşk-nefret ilişkileri ile, Türk merkez sağının orduya ilişkin çifte söylemi bu konudaki en iyi örneklerdendir. Hattâ, millî devlet olgusuna sıcak bakmayan İslâmcılar dahi ordu-millet veya ordulaşmış millet söylemini tekrar etmekten geri kalmamışlardır.

TSK, aynı kuruluş sürecinde çağdaşlaşmaya karşı direnen "iç" güçlere karşı mücadelenin de önderliğini üstlenmiştir. Bu öncülük "Türk milleti ne vakit yükselmek için adım atmak istemişse; bu adımların önünde daima pişva olarak, daima yüksek millî ideali tahakkuk ettiren hareketlerin pişdarı olarak kendi kahraman çocuklarından mürekkep ordusunu görmüştür" diyen Atatürk tarafından veciz bir biçimde ifade edilmiştir (Atatürk, 1989b: 302). Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşme hareketlerini baltalamak isteyenlerin dinî motifleri ileri sürerek toplumsal destek sağladıklarına inanan Cumhuriyet'in kurucu eliti, laiklik ilkesi ile hem dinin kendi projesine muhalif olanlarca kullanımının önüne geçmek istemiş, hem de modernlik ile uyumlu bir İslâm projesini toplumsal düzlemde kabul ettirmeye çalışmıştır. Hızlı radikal dönüşüm ülküsü, Silâhlı Kuvvetler'e de aktif bir rol biçilmesini gerekli kılmıştır. Mustafa Kemal Atatürk bunu, "büyük millî disiplin okulu olan ordunun; ekonomik, kültürel, sosyal savaşlarımızda bize aynı zamanda en lüzûmlu elemanları da yetiştiren büyük bir okul haline getirilmesine, ayrıca itina ve himmet edileceğine, şüphem yoktur" diyerek ifade etmiştir (Atatürk, 1989a: 421). Dolayısıyla, Silâhlı Kuvvetler'in sadece dar anlamda devlet koruyucusu değil, modernleşme projesinin, "yenilmesi imkânsız teminatı" (Atatürk, 1989a: 421) olarak görüldüğü bir gelenek bu devrede pekiştirilmiştir.

Cumhuriyetçi modernleşme projesinin -özellikle de laiklik anlayışının- toplumsal düzlemde bulduğu yankı TSK'ya, ihtiyaç duyduğunda başvurabileceği önemli bir potansiyel sivil destek sağlamıştır, sağlamaktadır. Cumhuriyetçi laikliğin, de-

mokratik rejimden önce geldiği ve ordunun da laikliği koruma amacıyla müdahalelerinin kabul edilebilir olduğunu savunan bu grubun TSK ile 1980'lerde gerilen ittifakı, 28 Şubat sürecinde, yeniden tesis edilmiş gibidir. Gerek 1971 gerekse 1980 askerî müdahalelerini Kemalist laik ordu geleneğinden bir sapma olarak gören Kemalist laiklik savunucuları, 28 Şubat süreciyle birlikte ordunun özüne döndüğüne inanmakta ve ordunun rolünün liberal demokratik standartlara çekilmesi yolundaki düşünce ve hareketleri, Cumhuriyetçi mirasın dinamitlenmesi olarak yansıtmakta bir sakınca görmemektedir (bu konuda bkz. Erdoğan, 2001). TSK'nın toplumsal bazda sahip olduğu meşrûiyetin anlaşılmasında bu iki olgu kritik bir öneme sahiptir.

Koruma ve kollama misyonunun içselleştirilmesinin etkileri

Türkiye'de ordunun toplumsal meşrûiyet sağlaması sürecinde etkili olan belki de en önemli faktörlerden biri, TSK'nın koruyuculuk/sahiplik misyonun kendisine ayrıcalıklar kadar, sorumluluklar da yüklediğinin bilinci içinde hareket etme eğilimidir. Bu zihniyet aslî koruyucular olarak subayların belirli standartlara uygun davranması gerektiğine ilişkin bir inanıştan kaynaklanır ve Osmanlı-Türk siyasal geleneği dikkate alınmadan anlaşılamaz.

İran ve İslâm siyaset anlayışından yakından etkilenen Osmanlı-Türk siyaset ve devlet anlayışında, idare edilenlere karşı adil davranmak iyi yönetici olmanın ilk şartı olarak algılanmaktaydı. Toplumsal düzlemde "direnme hakkı" veya "toplumsal sözleşme" gibi fikirler pek yankı bulamadıysa da, meşrû kabul edilebilmek için idarecilerin önceden belirlenmiş kurallara uyması bunlarla sınırlandırılmış olması gerektiği düşüncesi hâkimdi (İnalcık, 1993: 65-70).[18] Tebaanın tanrının

18 Eleştirel bakış açısından ele alındığında bu olgu, iktidarı kullananların zor kullanımını minimuma indirerek, dolayısıyla daha düşük maliyetle, iktidar ilişkilerini sürdürebilme kabiliyetleri olarak da okunabilir.

yönetenlere bir emaneti olduğu dolayısıyla onlara kötü davranmanın ("zulm" etmenin) tanrı buyruğuna karşı gelmek anlamına geldiğine ilişkin inanç söz konusuydu.[19] İdarecilerin gerçekten bu normlara uyup uymadığını kontrol edebilecek mekanizmalar II. Meşrutiyet dönemine kadar açıkça belirtilmediyse de, bir çeşit "örtük" anlaşmanın olduğunu ve bunun ihlâli halinde itaat etme yükümlülüğünün ortadan kalktığına inanıldığını söylemek mümkündü (Mardin, 1988).

Metin Heper'in devlet geleneği olarak isimlendirdiği bu eğilim, Cumhuriyet dönemi boyunca da varlığını hissettirmiştir (Heper, 1985). Kendisini devletle tanımlamak, devleti toplumsal çatışmaların üzerinde, onları yumuşatan ve ortak çıkarı temsil eden bir kurum olarak görmek, devlete (devlet olmadığında millet ve ülke de olmayacağına inanıldığı için) ve millete ait olduğuna inanılan her şeyi korumaya çalışmak, aşırılıktan kaçınmak, yasallık ve yönetilenlere karşı tarafsız (=adil) ve paternalist bir tutum almak bu zihniyetin öne çıkan özelliklerinden bazılarıdır.

Ülkemizde sivil bürokraside istisnai bazı kurumlar dışında eski gücünden çok şey yitirmiş görünen bu zihniyetin, askerler arasında varlığını sürdürebilmiş olduğunu söylemek abartılı olmasa gerektir. Verilmek istenen imaj ile yaşanan gerçekliğin çok kolaylıkla birbirine karışabileceği bu konuda yazarken kılı kırk yarmak gerektiğinin farkında olduğumuzu belirterek bu görüşü çeşitli örneklerle temellendirmeye çalışalım. Terör ve mahrûmiyetin hüküm sürdüğü Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesine görevli olarak gitmemek için sivil meslek erbabının önemli bir çoğunluğu çeşitli yolları denerken, subay kadrosu içinde benzer bir tutumun istisnai olması bu tutumun bir örneği olarak verilebilir.

Yasadışı sol bir örgüte üye olduğu gerekçesiyle askerî hapishanede gözaltında bulunan kızının gözlerine bakmaktan, onu asker üniformasıyla ziyaret etmekten kaçınan albay ise diğer

19 Koçi Bey "İslâm ülkelerinde bir memlekette zerre kadar bir kimseye zulüm olsa ceza gününde padişahlardan sorulur" derken bu inancı yansıtmaktaydı (Danışman, 1985: 69).

bir örnektir.[20] Burada albayın kızının içinde bulunduğu durumun kendi mesleki hayatına zarar vermesinden çekinmiş olabileceği ihtimali yabana atılmamalıdır. Ancak mesele -en azından yazarın yansıttığından anlaşıldığına göre- sadece bu korkudan kaynaklanan çekingenlik değildir. Burada, öz kızını devlete meydan okuyucu bir davranış içine girmekten alıkoyamadığı için kendi hayatına anlam katan kurumunun gerektirdiği standartlara uyamadığını düşünen bir askerin hissettiği huzursuzluk da söz konusudur.

TSK'nın, belli sosyo-ekonomik gruplarla özdeşleştirilmekten diğer bir deyişle, sadece onların çıkarları için harekete geçen bir kurum olarak görülmekten kaçınması olgusu da bu gelenekle bağlantılandırılabilir. Birçok azgelişmiş ülkede gözlenen ve belirgin bir biçimde bazı sınıf (toprak sahipleri, köylüler, burjuvazinin çeşitli katmanları) çıkarlarının savunucusu görüntüsünden kurtulamayan ordulardan farklı olarak, toplumsal yapının çeşitli özelliklerinin de yardımıyla, TSK böyle bir görüntü vermekten uzak kalabilmiştir. 1960'lar boyunca planlı ekonomi ve sosyal devlet vurgusunu öne çıkaran TSK, 1980'lere gelindiğinde serbest piyasa ekonomisi söylemine kolaylıkla uyum gösterebilmiştir. Ancak her iki devrede de, topluma (toplum içindeki sınıf ve gruplara) mesafeli duran Osmanlı devşirme geleneğini hatırlatırcasına, ordu kendisini belli gruplarla özdeşleştirmemeye toplumsal sınıflarüstü bir konumda bulunduğu iddiasını desteklemeye, gayret göstermiştir.

Örneğin, ekonomide koyu bir müdahaleciliği benimsemiş görünen ordu-içi klik, 1971 müdahalesi sonrasında tasfiye edilmiştir. İktidara gelir gelmez tüm grevleri durdurma kararı alan 12 Eylül askerî idaresinin aynı zamanda lokavtları da yasaklaması sembolik bir anlama sahiptir (Evren, 1990: 538). 12 Eylül idaresi, 24 Ocak kararlarını Turgut Özal tarzı bir çoşkuyla kabullenmiş değildir. Daha çok devletin bekası için en uygun görülen politikalar bunlar olduğuna inanıldığı içindir ki, 24 Ocak kararları desteklenmiştir. 1982'de banker skandalın-

20 Gülay Göktürk, "Askerin Ölümü", *Yeni Yüzyıl*, 5 Şubat 1996.

dan sonra, Özal ve arkadaşlarının istifa etmek durumunda kalması, Cumhurbaşkanlığı esnasında Kenan Evren'in dışarıdan gereksiz mallar (örneğin çikita muz) satın alıp döviz harcıyoruz diyerek yakınması, serbest piyasacı çizginin yüzeysel kaldığının işaretleri olarak okunabilir. 2001 yılında "küreselleşmenin ekonomik teslimiyetçilik" olarak anlaşıldığından şikâyet eden Genelkurmay bildirisi ise, ordunun serbest piyasacı retorik ile özdeşleştirilmekten duyduğu rahatsızlıktan kaynaklanan bir sonuç olsa gerektir.

Şüphesiz burada, TSK'nın sınıflar üstü bir konumda olduğu gibi bir fikir ifade edilmemektedir. Son analizde, Silâhlı Kuvvetler özel mülkiyet ve mal ve hizmetlerin gönüllülük temeli üzerinde mübadelesi anlamında kapitalist ekonomik sistemin hem parçasıdır hem de nihai garantisidir. Ne de bu durum 1961'den sonra OYAK ve TSK vakıflarının kuruluşuyla ortaya çıkmış bir olgudur. Ekonomide devlet müdahaleciliğinin kapsamı ve sınırlarına yapılan vurgu konjonktüre göre değişmekle birlikte, TSK hiçbir zaman kapitalist ekonomik paradigmanın dışında bir rejim tasavvuruna sahip olmamıştır. Burada bahsedilen, TSK'nın, bu ekonomik düzen içinde yer alan çeşitli sınıf ve grupların çıkarları ile özdeşleşmiş görünmeme konusunda gayret göstermiş olduğudur.

TSK'nın çeşitli siyasî partiler veya örgütlerle özdeşleştirilmeme kaygısı da toplumsal çatışmaların üzerinde bir kurum olma iddiasıyla bağlantılıdır. "Siyasetin dışında" kalma düsturunun bir boyutu budur. Buna göre, siyasetin içine giren ordular kendilerini toplumsal çatışmalardan uzak tutamayacaklar, kendi disiplin ve savaşma güçlerini kaybettikleri gibi, toplumun tüm kesimlerinin desteğine sahip olması gereken ordu bazılarınca siyasî muhalif olarak algılanabilecektir. Böylece ordu zayıflayacak ve aslî görevini yerine getiremeyecektir. 27 Mayıs darbesi ve sonrasında CHP'ye yakın, DP/AP'ye uzak duran ordu görüntüsünü silme konusunda çaba gösterilmiştir. Özellikle, 12 Eylül yönetimi, 27 Mayıs'ı "Hürriyet ve Anayasa Bayramı" olmaktan çıkarmıştır. Ordu, 12 Eylül'den sonra da çeşitli siyasal partiler veya örgütlerle yakın ittifak içinde olma

görüntüsünden uzaktır. 28 Şubat sürecinde ortaya çıkan ve Kemalist sivil gruplar ile TSK ittifakı olarak yorumlanan görüntü aldatıcıdır. Olsa olsa TSK'nın, kendi politikalarına daha fazla toplumsal destek sağlamak amacıyla bazı grupların kendisine biraz daha fazla yaklaşmasına izin vermesi söz konusu edilebilir.[21]

TSK, siyasete çeşitli biçimlerde müdahale ederken, kendisini destekleyecek toplumsal ittifaklar arayışı içinde olmuştur. Her ordu bunu yapmaktadır. Ancak TSK'da, bu eğilim daha bir görünürdür. Türk toplumunun hizmetinde olduğunu, onun "bağrından" çıktığını ifade eden ve ancak "onun" çağrısıyla harekete geçtiğini iddia eden ordu, bu iddianın içini doldurma gayreti içindedir. Askerî müdahaleler öncesinde, müdahaleyi arayan ve onu destekleyecek bir toplumsal grubun var olmasına dikkat edilmiş, kurumsal veya kişisel çıkarlar uğruna müdahale ediliyor görüntüsünden uzak kalınmaya çalışılmıştır. En son örneğini 28 Şubat sürecinde gördüğümüz bu tutum, medya, sivil bürokrasi, eğitim kurumları ve sivil toplum kuruluşları vasıtasıyla, temel parametreleri ordu tarafından belirlenen projeye sivilleri de dahil etme olarak yansımıştır.[22]

TSK, kendisini belli komutanlarla özdeşleştirmeme konusunda dikkatlidir. Türkiye'de askerî rejimler, askerin siyasal hayatın esas aktörü konumuna geldiği devreler olmuş, ancak ordu bu dönemlerde kendisini güçlü komutanlarla özdeşleştirmemeyi, diğer bir söyleyişle siyasete müdahalenin belli kişilere hizmet etmeyip belli ilkelerin korunması amacıyla yapıldığı izlenimini vermeyi başarabilmiştir. Gürselizm veya Evrenizm akımlarının ortaya çık(a)maması anlamlı olduğu gibi, Cemal Tural ve Faruk Gürler gibi siyasal öncelikleri olan komutanların, TSK içinde destek bulmakta zorlanmaları verilebilecek bir diğer örnektir.

---

21 Örneğin Genelkurmay Başkanlığı, subayların Atatürkçü Düşünce Derneği'ne üye olmalarına ancak dernek başkanı Yekta Güngör Özden'in özel çabalarıyla 2 Şubat 1999 tarihinde izin vermiştir (Erdoğan, 2001: 252).

22 Cizre bu tutuma "hegemonyaya rıza gösteren vatandaş üretme" projesi adını vermektedir (Cizre, 2001: 172).

Derinlemesine araştırılması gereken bu konuda, müdahaleleri meşrûlaştıran bir ideoloji olarak Kemalizmin etkisi olduğundan söz edilebilir. Türk subayı korunması gereken değerler manzumesi olarak Kemalizmi görmüş, bu da kurumun kişilerle özdeşleşmesinin önünü tıkayan bir faktör işlevi görmüştür. Kemalizm vurgusu subayların TSK'yı kolaylıkla herhangi bir komutanın etkisi altına girebilecek bir organizasyon olarak değil, Kemalist değerleri savunan bir kurum olarak algılamasını kolaylaştırmıştır.

Bu tutumun en son örneği, 28 Şubat sürecinin kamuoyunda öne çıkmış komutanlarının -özellikle de Çevik Bir ve Erol Özkasnak'ın- emekli edilmeleridir.[23] TSK, bir kez daha kurum olduğu mesajını vermeye çalışmıştır. Adıgeçen komutanların fazla öne çıkmalarının yarattığı rahatsızlığın emeklilik kararlarında rol oynadığı düşünülebilir. Ancak en az bunun kadar önemli olan bir başka unsurun da, TSK'nın komutanların emekli edilmemeleri halinde, 28 Şubat'ın özel çıkarlara hizmet ettiği babında ortaya atılması muhtemel eleştirilerin önünü kesme isteği olduğu söylenebilir.

Benzeri biçimde askerî darbe dönemlerinin kısa sürmesi, bu kültürel etken dikkate alınmadan anlaşılamaz. TSK, iktidarda uzun süre kalmanın kurum olarak orduya hem disiplin ve savaş gücü hem de prestij açısından zarar vereceğinin bilincindedir. Uzun süreli askerî rejimlerin, esas misyonları olarak sundukları çağdaş uygarlık düzeyine ulaşılmasının önünde bir engel teşkil edeceğine inanılmıştır. Zaman zaman uzun süreli iktidarda kalmayı savunan subaylar olmuşsa da, bunlar TSK içinde hâkim pozisyona gelememişlerdir. Otoriter renkleri ağır bassa da, demokratik rejimle idare edilmenin bu düzeye ulaşmış kabul edilmenin ön şartı olduğu fikri ordu içinde her zaman yankı bulabilmiştir.

---

23 Orgeneral Çevik Bir, 1999 yılında 1. Ordu Komutanlığından, Tümgeneral Erol Özkasnak ise, 2000 yılında Millî Güvenlik Akademisi Komutanlığından emekliye ayrılmışlardır. 28 Şubat sürecinde Orgeneral Bir, Genelkurmay İkinci Başkanı olarak, Özkasnak ise Genelkurmay Genel Sekreteri olarak görev yapmıştır.

Şüphesiz Türkiye koşullarının uzun dönemli bir askerî rejime uygun bir ortam sağlamadığı tezi de gözden kaçırılmamalıdır. Ordunun, kendi isteğiyle mi, yoksa daha uzun süreli yönetmenin mümkün görünmemesi nedeniyle mi, darbe dönemlerini kısa tuttuğu konusunda net bir cevap verebilmek mümkün değildir, ancak bunlardan sadece biri üzerinde durmak ve diğerini ihmal etmek hatalıdır. Kesin olan bir şey varsa, o da demokrasiyi rayına oturtmak için müdahaleye başvurulduğu temasını işleyen TSK'nın bu iddianın içini doldurmaya gayret gösterdiğidir.

Askerî müdahale dönemlerinin kısa süreli olması, tam da askerlerin öngördüğü gibi, ordunun prestij kaybını sınırlayabilmiştir. Bu olgu, hem insan hakları ihlâllerinin vahim olarak algılanmasını zorlaştırmış, hem de TSK'nın ekonomik, siyasal veya askerî başarısızlıkların müsebbibi olarak görülmesi ihtimalini azaltmıştır. Oysa Arjantin, Brezilya ve Şili gibi ülkelerde uzun süreli askerî yönetimler, orduların yıpranmasını kaçınılmaz kılmış böylece askerî müdahalelere karşı geniş bir toplumsal ittifakın temelleri atılmıştır (Weffort, 1989; Fitch, 1998: 72-4).

Burada üzerinde durulması gereken bir diğer nokta da, askerî dönemlerde yönetilenlere karşı paternalist/koruyuculuk geleneği ile bağlantılı olarak, kendini sınırlama/mümkün olduğunca az şiddet kullanma eğiliminin var olup olmadığıdır. Bu konuda net bir yanıt verebilmek zordur. Başvurulan şiddetin az veya çok olduğu hangi kritere göre belirlenecektir? Her toplumun kabul edilemez olarak nitelendireceği keyfî şiddetin dozu şüphesiz farklıdır. Darbe dönemlerinin kısa sürmesi de, Latin Amerika ülkeleriyle yapılabilecek bir karşılaştırmayı anlamlı olmaktan uzaklaştırmaktadır. Ayrıca, böyle bir kriter bulunsa ve daha az şiddete başvurulduğu ortaya konulsa bile, bu bilinçli bir biçimde şiddete başvurulmadığı anlamına da gelmeyebilir. Türkiye'de devlete karşı direniş geleneği güçlü olmadığı için, ordunun daha fazla şiddet kullanma ihtiyacı duymadığı görüşü yabana atılamaz.

Öte yandan, askerî dönemlerde bir çeşit "kendi kendini sınırlandırma" (auto-limitation) mekanizmasının işlemediğini

söylemek de tatmin edici değildir. Paternalist gelenekte, babanın "yoldan çıkan" çocuğuna dayak gibi araçlarla haddini bildirmesi kabul -hattâ arzu- edilir, ancak bu terbiye sürecinin ona kalıcı-fiziksel zarar vermesi hoşgörülmez. 27 Mayıs darbesinin Demokrat Partilileri yok etme harekâtına dönüştürülmemesinin nedenlerinden birini burada aramak gerekir. Hattâ, bu devredeki idamların aşırıya kaçan bir cezalandırma olduğu ve 27 Mayıs'ın sadece DP'ye karşı yapılmış bir hareket imajından kurtulamadığı düşüncesi sonraki komutanlar nezdinde 27 Mayıs'ın prestijinin yüksek olmamasının, hareketin hiyerarşi dışı bir hareket olması ile birlikte, sebeplerinden biridir. 12 Mart yönetiminin sola karşı baskıcı tutumunda ise, TSK kadar iktidarın ortağı olan Adalet Partisi Meclis çoğunluğunun da katkısı vardır.

12 Eylül lideri Kenan Evren'in ordu mensuplarına her zaman tarafsız davranmalarını vurgulaması, mümkün olduğunca yasallıktan uzaklaşmamaları doğrultusunda uyarması (Evren, 1991: 108-113, 154) içi boşaltılsa da hukuk kavramının tamamen bir kenara atılmaması, işkence iddialarının araştırılması ve bazı görevlilerin cezalandırılması üzerinde düşünülmelidir. Hattâ şiddete başvurma açısından askerî dönemler arasında en ileri giden devre olan 12 Eylül döneminde, sol kesim ağırlıklı biçimde hedef alınmasına rağmen, aşırı-milliyetçi sağın da hedef olması, iktidarın şiddet uygulamasında koruyucu paternalist geleneğin ayrılmaz parçası "adil davranma" görüntüsü verme çabasının diğer bir -ironik- örneği olarak okunabilir.[24]

Açıktır ki, kendi kendini sınırlandırma olgusunu mutlaka paternalist gelenekle ilişkilendirmek gerekmez. Bu, TSK'nın çıplak güce başvurmanın maliyetinin çoğu zaman yüksek olduğunun bilincine vardığının bir göstergesi olarak da okunabilir. Ancak, hangi açıklama biçimine yatkın olursak olalım kesin olan bir şey vardır bu olgu sayesinde, TSK kendisini

24 Kenan Evren bir TV belgeselinde "ben sağa karşı katiyen ayrım yapmadım. Hattâ o kadar yapmadım ki idam cezası alanlar, mesela evvela sağdan biri almış idam cezası bekletirdim. Soldan da gelince bir tane sağdan bir tane soldan. Yani ona bile denge olsun diye" demiştir (Dursun, 2000: 238).

müdahalelerin kaçınılmaz yıpratıcılığından bir ölçüde koruyabilmiş gibidir. Türkiye'de önemli bir çoğunluk için askerî rejim tecrübesi "bir daha asla" diye nitelenen bir rejim hüviyetinde değildir. Doğrudur, ülkemizde yasadışı sol, İslâmî ve ayrılıkçı örgütlenmeler ve sempatizanları için bu yargının geçerli olmadığı söylenmelidir. Ancak bunlar toplumsal bazda yaygın olan tutumlara bir istisna teşkil etmekten öteye gidememektedirler.

Türk ordusunun klasik anlamıyla orduların ilgi alanına girmeyen konulardaki faaliyetleri[25] de koruyuculuk misyonuna uygun davranma hassasiyeti ile bağlantılandırılmalıdır. Yıllardır sürdürülen erlere okuma yazma öğretilmesi geleneği devam ettirildiği gibi, son yıllarda meslek kursları da verilmeye başlanmıştır.[26] Bu yöndeki çabalar Güneydoğu Anadolu bölgesine yönelik olarak daha kapsamlı bir hal almıştır. Bölgede sivil kurumların pasifliğinden şikâyet eden TSK, üniversiteye hazırlık kursları açmış, bünyesinde bulunan doktorlar vesilesiyle gezici sağlık hizmetleri sağlamış, toplu nikah kıyma seferberliğine girişmiş, İngilizce ve bilgisayar kursları açmış, halka ayni ve malî yardımlarda bulunmuştur. Hattâ, Hava Kuvvetleri Komutanlığı bu bölgeden çocukları birkaç günlüğüne İstanbul'a davet ederek onları ağırlamıştır.[27] Bütün bu davranışların aslında özel bir erdem olmadığı, kamu hizmeti yaptığı iddiasıyla ortaya çıkan her kurumdan beklenebilecek tutumlar olduğu doğrudur. Ancak sivil kurumlarda bu tarz davranışlara pek rastlanılmaması, ordunun faaliyetlerini daha da anlamlı hale getirmiştir.

---

25 Orduların modernleşme sürecinde öncü rolü oynaması gerektiğini ileri süren ve 1950'lerde yankı bulan görüşler neredeyse tamamen ortadan kalkmıştır. Pion-Berlin ve Arceneaux, orduların "yeni" misyonlarının demokratik rejim/sivil kontrol açısından etkilerini tartışmakta ve bu konuda kategorik genellemelere gitmenin kolay olmadığını savunmaktadırlar (Pion-Berlin ve Arceneaux, 2000).

26 Bkz. http://www.tsk.mil.tr/genelkurmay/genelkonular/egitim/erbaserlereyetenek.htm

27 *Milliyet*, 26 Mayıs 2000.

TSK ve toplumsal meşrûiyet üretme süreci

Şimdiye kadar TSK'nın toplumsal düzlemdeki algılanması üzerinde durduk. Algılamalarımız, zihnin dışında ondan bağımsız olarak var olan bir alandan neşet eden, algılayanın kişiliği ve çeşitli özelliklerinin, algılananın ne olduğu üzerinde hiçbir etkisinin olmadığı şeyler değillerdir. Bizatihi, algılayanın özellikleri neyin nasıl algılanacağı üzerinde etkilidir. Durum böyle ifade edilince, algılamaların kendiliğinden var olan veya objektif bir veri olmaktan çok oluşturulmuş bir olgu olduğu ortaya çıkar.

Demokratik rejimlerde, kendi etki alanını ve kullanabileceği kaynakları arttırmak isteyen her kurum, kamuoyuna ne kadar faydalı olduğu, onun ihtiyaçları konusunda ne kadar hassas olduğu mesajını vermeye çalışacaktır. Aynı durumun ordu için de söz konusu olmaması için bir neden bulunmamaktadır. Gayet doğaldır ki, bu algı oluşturma sürecinin de sınırlılıkları vardır. Ancak, bu sınırlar içinde bilinçli bir biçimde yapılabilecek çok şey vardır.

TSK da bu olumlu algının yaratılmasına -özellikle de 1980'lerin ikinci yarısından itibaren- aktif bir biçimde katkıda bulunmaktadır. Genelkurmay Başkanları ve diğer Komutanların TSK'nın sivil sektöre göre verimlilik ve kurumsallaşma başta olmak üzere ne kadar ilerde olduğunu belirtmeleri,[28] gazetecilerin askerî okullara davet edilerek eğitimin kalitesinin ne kadar yüksek olduğunun kendilerine gösterilmesi,[29] 10 Ka-

28 1991-1995 yılları arasında Genelkurmay Başkanı olarak görev yapan Doğan Güreş'e göre, "..bakanlıklar, üniversiteler, bürokrasi, yargı vs. Hepsi 1960'lı yıllarda kaldılar. TSK'nın atama, sicil, terfi yazışmaları sürekli yenilenir. Sistem mühendisliği ilk kez harp okullarında okutuldu. Türkiye'de özel sektör orduya gıpta eder ve onun yöntemlerinden faydalanır. ABD silâhlı kuvvetleri ise özel sektörden istifade eder." *Hürriyet*, 4 Aralık 1994. Türk Kalite Derneği tarafından düzenlenen bir konferansta konuşan, Korgeneral İbrahim Tülü ise şöyle demiştir; "TSK, Türkiye'de en iyi kurumlaşan mekanizmasıyla mükemmelliği yakalmıştır. KAL-DER yöneticileri, aslında bu eğitimi önce TBMM'deki siyasilere vermeli. Bir de 19 Ağustos depreminde organizasyon eksikliği ortaya çıkan Başbakanlık'a vermelidir." *Milliyet*, 15 Ekim 2000.

29 *Milliyet*, 8 Ocak 1998.

sım anma törenine askerî cenahın minibüs ile gelerek, ordunun içinde bulunulan ekonomik krize karşı tasarruf önlemleri almakta ne kadar hassas olduğu mesajının verilmeye çalışılması,[30] bu konuda verilebilecek örneklerden birkaçıdır.

Dahası, TSK'nın varlığı ve duruşu da, var olan güç dengeleri ve iktidar ilişkilerini sorgulamayı güçleştirdiği ölçüde bu algının yeniden üretilmesinin zeminini hazırlamaktadır. Burada iktidarın "ikinci yüzü veya boyutu" dedikleri bir kavramla karşı karşıyayız (Bachrach ve Baratz, 1970). Buna göre, iktidar kavramı her şeyden önce iktidar ilişkisinin taraflarının ve üzerinde çatışılan konuların, açık ve görülür olduğu durumlar için söz konusu edilebilir. Ancak bu, plüralist geleneğinin savunduğu gibi, görünür bir çatışmanın olmadığı durumlarda iktidar ilişkilerinin var olmadığı anlamına gelmez. İktidar sahiplerinin varlığı ve gücünün -iktidarın duruşu (posture)- bazı meselelerin gündeme dahi getirilmemesi neticesini doğurduğu durumlar da söz konusu olabilir. İşte buna iktidarın ikinci yüzü veya diğer boyutu denilir. Bu, iktidar sahiplerinin var olan çatışmaları ve güç ilişkilerini mâdunlara "yokmuş gibi" kabul ettirebilmeleri ve sadece kendileri açısından kabul edilebilir meseleleri gündeme getirme ve diğerlerini bir kenara atabilme kapasitesidir (Bachrach ve Baratz, 1970: 6-8). Bu kapasite ne kadar yüksek olursa, var olan iktidar ilişkilerinin sorgulanması o derecede zorlaşır ve statükonun kendisini yeniden üretmesinin zemini hazırlanır.

Aynı zamanda iktidar ilişkilerinde güç kullanma tehdidi ile kabullenme olgusu arasındaki ilişkinin ne kadar karmaşık olduğunu da gösteren bu durumu birkaç örnekle açıklamaya çalışalım. Medya, sivil emniyet güçleri ve yargının TSK hakkında ortaya atılan yolsuzluk iddiaları söz konusu olduğunda, sivil kesimdeki yolsuzluk iddialarına nazaran çok daha çekingen bir tutum içine girdiği, bunun da aslında her kurum gibi silâhlı kuvvetler içinde de olması muhtemel bu türlü olayların gündeme gelmesine engel olduğu yönünde bir görüş kolaylıkla yaba-

---

30 *Radikal*, 11 Kasım 2001.

na atılamaz. Askerî okullardaki eğitimin kalitesi ile övünen ve sivil devlet okullarında kaynakların etkin kullanılmadığı iddiasıyla ortaya çıkan TSK'nın, bu iddiayı tekrarlarken askerî okullarda öğrenci başına harcanan para ile, sivil okullarda yapılan harcamayı karşılaştırmadığı dolayısıyla resmin sadece bir yönünü ortaya koyduğu iddiası da dikkate alınmaya değer bir iddiadır. Bu olguların tartışılmamasında TSK'dan kaynaklanabilecek tepkilerden korunma arzusunun rol oynamadığını düşünmek yanlış olur. Bu örneklerde toplumsal düzlemdeki etkin çalışan, yolsuzluklardan uzak, liyakati öne çıkaran TSK imajının oluşumunda, kurumun varlığının -daha doğrusu varlığının algılanmasının- nasıl etkili olduğu görülebilir.

Benzer biçimde, TSK'nın duruşunun bazı meselelerin tartışılmasını zorlaştırdığı, bazılarının ise hiç gündeme getirilememesine yol açarak demokratik siyasetin zaafa uğramasında etkili olduğu görüşü ciddiye alınmalıdır (Cizre ve Yeldan, 2000). Demokratik mekanizmanın işlemesini zorlaştıran ordudan bağımsız çok önemli etkenlerin mevcut olduğu açıktır. Ancak bu durumun ortaya çıkışında siyasal hayatın şu ya da bu şekilde en etkili aktörlerinden biri olan TSK'nın -niyet edilmiş veya edilmemiş olsun- hiç rolü olmadığını söylemek hatalı olsa gerektir.[31]

Bilindiği gibi, demokratik siyasetin "zaafiyeti," TSK'nın kendi konumunu meşrûlaştırırken başvurduğu tezlerin başında gelmektedir. Oysa demokratik siyasetin meşrûiyet kazanması her şeyden önce sorun çözme kapasitesiyle bağlantılıdır. Sorun çözmenin yolu ise her türlü sorunu tespit edebilmekten, araştırabilmekten, muhtemel çözümler üzerinde sınırlama olmaksızın tartışmaktan -ancak bu sorun çözümünü garanti etmez- geçer. Bazı sorunlar tabu olarak görülür, tartışılamaz ise, orada demokratik siyasetin çözüm veya çözümler üretebilmesi, güç kazanması kolay değildir.

---

31 Burada TSK'nın katkısından bahsedilirken askerî darbelerin sivil siyasetin kırılganlığını kronikleştiren etkileri, askerî rejim dönemlerinde uygulanan politikalar ve/veya getirilen kurumlar ve düzenlemelerin sivil döneme devreden olumsuz mirasları da ele alınabilir.

Türkiye'de birçok konunun gerektiği gibi tartışılamamasının gerisinde yatan en önemli faktörün TSK olduğunu söylemek doğru değildir. Gerçek anlamda bir diyaloğun oluşumunu güçleştiren ve toplumumuzun her katmanında görülen düşünme/araştırma tembelliği bir yana bırakılırsa, belli konuları tabu veya siyaset-üstü olarak gören zihniyet, birçok siyasal partide, üniversitelerde, bürokraside, yargıda ve medyada, belki orduda olduğundan daha yaygındır. Ancak yine de, diğer aktörlerden farklı olarak zor kullanma tekelini elinde tutan TSK'nın, tam da bu özelliği nedeniyle, önemli bir etken olduğu açıktır.

Örneğin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde, HADEP dışındaki diğer siyasî partilerin etkinlik gösterememesini, sadece diğer partilerin ilgisizliği veya yetersizlikleri ile açıklamaya çalışırsak resmin önemli bir boyutunu kaçırmış oluruz. Bu bölgede partilerin neler yapıp neler yapamayacakları, neler söyleyip neler söylemeyeceklerinin sınırları oldukça daraltılmıştır, çünkü bu noktada üzerinde tartışılma yapılması arzu edilmeyen siyaset-üstü bir devlet politikası söz konusudur. Bu dar sınırları zorlayan tek parti HADEP'tir. Daha önce iki partisi kapatılmış olan bu siyasal eğilimin son temsilcisi HADEP hakkında da Anayasa Mahkemesi'nde yeni bir kapatma davası açılmıştır. Dolayısıyla, partiler ya dar sınırları kabul ederek siyaset yapmak zorunda kalacaklar -ki bunun bedeli oy alamamak gibi görünmektedir- ya da sınırları zorlamaya çalışacaklardır. Bunun da bedeli ise kendi varlıklarını tartışılabilir hale getirmeyi göz önüne almaktır.

Hemen belirtelim ki, burada TSK'nın sistemli bir tarzda demokratik siyaseti zaafa uğratma politikası güttüğü söylenmemektedir. Söylenen, TSK'nın duruşunun ve bazı konularda izlediği politikaların, siyaseti güçsüz kılmak gibi bir niyetten bağımsız olarak, böyle bir neticenin oluşumunun zeminini hazırladığıdır. Nihayetinde, askerlerin siyasete karışmaması gerektiği fikrinin arkaplanında yatan tezlerden birisi de müdahalelerin genellikle çözdüklerinden daha fazla problem yaratma olasılığıdır. İnsan eylemlerinin niyet edilmemiş sonuçları ola-

bileceği hattâ sosyal olguların çoğunun bu nitelikte olduğu fikri/düşüncesi, kolayca bir kenara atılamaz.

Bu noktada ihmal edilmemesi gereken bir olgu da, iktidar ilişkilerinin (veya herhangi bir iktidar yapılanmasının) iktidar sahiplerinin bu doğrultudaki çabalarıyla direkt bağlantısı olmayan bir biçimde kendi meşrûluğunu yeniden üretecek mekanizmaları içerir olmasıdır (Beetham, 1991: 61-3). Örneğin Beetham'a göre, herhangi bir iktidar yapılanması hâkim pozisyonda olanların mâdunların düşünce dünyasını belirleyebilmelerini mümkün kılan mekanizmalar ile birlikte, ortak çıkarı ancak kendi çıkarlarına hizmet edilirse gerçekleşebilecek bir şekilde tanımlayabilmelerini ve mâdunların zaten yapmak zorunda oldukları şeyleri isteyerek yapmalarını mümkün kılacak mekanizmaları da bünyesinde barındırır (Beetham, 1991: 104-8, ayrıca bkz. Bourdieu 1990: 134-135). Kısaca, muktedirlerin meşrûiyet yaratma çabalarına ek olarak, iktidar yapılanması da sistem içindeki değerleri, inançları, ritüelleri, sistematik ve sürekli biçimde belli gruplar zararına ve iktidar sahipleri yararına işleyecek bir biçimde yeniden üretme temayülüne sahiptir.

Problem böyle konulduğunda, TSK ile demokratik siyasetin zaafa uğraması veya ordunun istediği imajın sürdürülmesi arasında bağlantının ne kadar karmaşık ve sadece TSK'nın takip ettiği politikalarla açıklanamayacak bir şey olduğu anlaşılacaktır. Böylece, TSK'nın duruşunun asker-sivil ilişkileri bağlamında kurulmuş bulunan iktidar konfigürasyonunu, belki de TSK'nın direkt çaba göstermesini gerektirmeyecek bir biçimde yeniden üretimine yardımcı olduğunu görmekteyiz.

Sonuç yerine: Asker-sivil ilişkilerinin geleceği

Eğer bu çalışmanın temel tezi olan TSK'nın siyasal sistem içindeki konumunu toplumsal düzlemde kabul ettirme konusunda önemli mesafeler almış olduğu tespiti doğru ise, yakın gelecekte de bu sıradışı konumun devam edeceğini öngörmek yanlış olmaz. Hattâ özellikle uluslararası konjonktüre ve Tür-

kiye'nin dış politika yönelimlerindeki olası değişikliklere bağlı olarak ordunun siyasal hayatta şimdi olduğundan daha görünür bir konuma gelme olasılığının da var olduğunu unutmamak gerekir. Bir kere, TSK kendi özerkliğini indirgemeye yönelik reform girişimlerini sahip olduğu toplumsal desteği kullanarak etkisiz hale getirme yoluna başvurabilir. Bu ihtimalin varlığı sivillerin demokratikleşme doğrultusunda adım atmalarını zorlaştıran faktörlerden birisidir. İkincisi ise, TSK'nın kendi ayrıcalıklı konumunu kabul ettirebilme konusunda mesafe almış olmasının, ordu ile demokratik siyasetin zaafiyeti arasındaki bağlantının toplumsal aktörler tarafından algılanmasını daha da güçleştirmiş olmasıdır.

Bu noktada TSK'nın, reform çabalarına direnç göstermeme veya kendiliğinden siyasal hayatta daha az görünür olmaya dönük bir çizgi izleme olasılığının var olup olmadığı da tartışılmalıdır. Örneğin, 1990'ların ortalarından itibaren siyasetteki ağırlığını arttıran ordunun, demokratik rejimin başarısızlıklarından kendini soyutlayabilmesinin kolay olmadığını, algılanan bir başarısızlık durumunun TSK'nın da başarısızlığı olarak görülebileceğini dolayısıyla düşük profilli bir tutum almanın yerinde olacağını savunan bir eğilim yankı bulabilir. TSK'nın geçmişe nazaran gittikçe daha eğitimli, daha dünyaya açık, toplumsal-siyasal hayat konusunda daha bilgili bir ordu haline gelmesi bu düşünceyi güçlendirebilir.

Ayrıca, bizatihi, askerlerin sivil siyaseti yakından takip etmeleri, niyet edilmemiş bir sonuç olarak, toplumsal-siyasal hayatın emir-komuta zinciri içinde düzenlenemeyecek kadar basit olmadığı, toplumsal meseleler söz konusu olduğunda mucizevi çözümler ve sihirli reçeteler olamayacağı fikrinin yerleşmesine de yardım edebilir. Ordunun, toplumsal mühendisliğin sınırlılıkları ve risklerini bilakis içinde yaşayarak öğrenmesinin önünü açabilir. İyiniyetli ve çalışkan insanların iktidara gelmeleri halinde sorunların kolayca çözülebileceğine inanılmasının askerleri siyasete çeken etkenlerden biri olduğu düşünüldüğünde, bu faktör yabana atılmamalıdır. Bütün bunlara bir de, Avrupa Birliği'nden gelen demokratikleşme yönün-

deki talepler eklendiğinde, AB'ye onun koyduğu şartlarla katılımın ülke bütünlüğüne zarar verebileceği ihtimalinden çekinmekle birlikte, AB dışında kalmanın maliyetinin yüksek olabileceğini düşündüğü izlenimini veren ordunun bu yönde adımlar atması -veya atılan adımlara karşı çıkmaması- beklenebilir.

TSK konusunda önemli bir tespitte bulunan bu tezi bir kenara atmak yanlış olsa da, yine de bu olasılığın çok yüksek olmadığını belirtmekte fayda vardır. Şöyle ki, ordunun siyasetteki aktif rolünden geri çekilmesi, kendi misyonuna referansla meşrûlaştırdığı çeşitli ayrıcalıklardan vazgeçmesini gerektirebilecektir. Bunun ise, her bürokratik mekanizmada olduğu gibi, ordu içinde de değişime karşı bir rahatsızlık ve direnç yaratabilme ihtimali söz konusudur.[32]

Meselenin sivil kurumlar boyutuna geldiğimizde demokratik siyasetin meşrûiyetinin arttırılmasının ordu-siyaset ilişkilerinin demokratik normlara yaklaştırılmasının en önemli boyutu olduğunu -yeni bir tespit olmasa da- tekrar etmek gerekir. Bundan 34 yıl önce, Huntington askerî müdahalelerin orduların özelliklerinden çok, toplumsal ve siyasal faktörlerle ilişkilendirilmesi gerektiğini söylerken çok önemli bir noktaya parmak basmaktaydı (Huntington, 1968: 194). Çünkü ancak toplumsal aktörler bazında meşrûluğunu arttırmış demokratik kurumlar ve genel olarak demokratik siyaset orduya müdahale etme fırsatları sunmayabileceği gibi, demokratik rejime daha uygun ordu yapılanmasını başlatabilecek önlemleri alabilir.

Her yerde olduğu gibi, Türkiye'de de demokratik siyasetin meşrûluğunu etkileyen en önemli faktörler ekonomik büyüme, daha adil gelir dağılımı, her alanda hayat kalitesinin yükseltilmesi gibi sosyo-ekonomik performansla yakından bağlantılı faktörlerdir. Ancak sosyo-ekonomik düzlemdeki iyileştirmelerin meşrûluk sağlama garantisi yoktur. Türkiye'nin bu

32 Emekli Oramiral Atilla Kıyat'ın sözleri yerindedir; "siyasî otorite önceliklerini koyar, askere, politikam budur, senden sadece bu politikayı destekleyecek boyutta silâhlı kuvvetler istiyorum derse, asker buna uyar. Yoksa önceliği TSK'nın kendisine bırakırsanız, her asker elindekinin en güçlü ordu, en güçlü silâh olmasını ister. Bu bizim yetişme tarzımızdır çünkü." Neşe Düzel ile söyleşi, *Radikal*, 18 Aralık 2000.

konuda iyileştirmeler yapabilmesinin önündeki önemli engeller demokratik siyasetin meşrûluğunun arttırılmasının çok zor olduğu anlamına gelmemelidir. Demokratik siyasetten beklenen sadece yüksek sosyo-ekonomik performans değil, yönetenlerden hesap sorulabilmesi, temel hak ve hürriyetlerin güvenceye alınmasıdır. Ayrıca, demokratik siyaset, geleceğin daha iyi olacağı konusunda umut yaratarak meşrûiyetini arttırabilir.

Bütün bu nedenlerle, sosyo-ekonomik performans açısından iç açıcı bir durumda olmayan ülkelerde bile, demokratik rejimin meşrûiyeti yüksek olabilir. Dolayısıyla siyasal liderlik ordu-siyaset ilişkilerinin demokratik normlara uygun hale getirilmesinde en önemli belirleyici faktörlerden biri olarak bir kez daha karşımıza çıkmaktadır. James MacGregor Burns "dönüştürücü" (transforming) liderlik ile, "idare eden" (transactional) liderlik ayrımını yapmıştır. Bunlardan birincisi var olan güç ve meşrûiyet ilişkilerine müdahale ederek, aktörleri etkileyerek, onları dönüştürmeyi başaran liderlik tipini ifade ederken diğeri, bunları dönüştürmeden sadece var olan dengeleri sürdürerek idare eden liderlik tipine tekabül eder (Burns, 1978: 20, 425). Dolayısıyla, dönüştürme potansiyeli kuvvetli bir siyasal liderlik, diğer alanlarda olduğu gibi, asker-sivil ilişkilerinde de ciddi fark yaratabilir. Fakat problem şuradadır ki, bu tür liderler genellikle istisnaidirler.

Son olarak, asker-siyaset ilişkileri üzerinde düşünülürken hiç unutulmaması gereken bir nokta daha vardır; demokratik rejimin meşrûiyetinin yüksek olması bile asker-sivil ilişkilerinin pürüzsüz işlemesini garanti altına almaya yetmez. Her şeyden önce bir iktidar ilişkisi olan asker-sivil etkileşimi, her iktidar ilişkisi gibi gerilim ve çatışmayı bünyesinde barındırır. Demokrasi ve onun olmazsa olmazlarından biri olan sivil denetim ideali, iktidar ilişkilerinin mümkün olduğunca çıplak güce başvurmadan düzenli ve öngörülebilir bir biçimde cereyan etmesini sağlamayı amaçlar. Bu da bu idealleri benimseyenlerin sürekli gayret göstermelerini gerekli kılar.

KAYNAKÇA

Alpay, Ş (1993) "Journalists: Cautious democrats", M. Heper, A. Öncü, ve H. Kramer (der.), *Turkey and the West: Changing Political and Cultural Identities* içinde, I.B.Tauris, Londra.

Atatürk, M. K (1989) *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I*, -T.B.M. Meclisinde ve C.H.P. Kurultaylarında (1919-1938), 4. baskı, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara.

Atatürk, M. K (1989) *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II* (1906-1938), 4. baskı, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara.

Bachrach, P ve M.S. Baratz (1970) *Power and Poverty: Theory and Practice*, Oxford University Press, New York ve Londra.

Beetham, D. (1991) *The Legitimation of Power*, Macmillan, Londra.

Birand, M.A (1986) *Emret Komutanım*, Milliyet, İstanbul.

Bourdieu, P (1990) *In other Words: Essays Towards a Reflexive Sociology*, Stanford University Press, Stanford.

Burns, J. M. (1978) *Leadership*, Harper & Row, New York.

Cizre-Sakallıoğlu, Ü. (1997) "The anatomy of the Turkish Military's political autonomy", *Comparative Politics*, 29, 2, s. 151-166.

Cizre, Ü. ve E. Yeldan. (2000) "Politics, society and financial liberalization: Turkey in the 1990s", *Development and Change*, 31, s. 481-508.

Cizre, Ü. (2001) "Egemen ideoloji ve Türk Silâhlı Kuvvetleri: Kavramsal ve ilişkisel bir analiz", A. İnsel (der.) *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*, cilt 2, Kemalizm, İletişim Yayınları, İstanbul.

Danışman, Z. (1985) *Koçi Bey Risalesi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.

Demirel, T. (2001) "Turkey's troubled democracy: Bringing the socio-economic factors back in", *New Perspectives on Turkey*, 24, s. 105-140.

Dursun, D. (2000) *Belgesel-Ertesi Gün, Demokrasi Krizlerinde Basın ve Aydınlar*, İşaret, İstanbul.

Elias, N. (1996) *The Germans: Power Struggless and The Development of Habitus in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, ed., Michael Schroter, Polity, Cambridge.

Erdoğan, N. (1999/2000) "Devleti 'idare etmek': Mâduniyet ve düzenbazlık", *Toplum ve Bilim*, 83, s. 8-31.

Erdoğan, N. (2000) "'Kalpaksız Kuvvacılar': Kemalist sivil toplum kuruluşları", S. Yerasimos vd. (der.), *Türkiye'de Sivil Toplum ve Milliyetçilik* içinde, İletişim Yayınları, İstanbul.

Erkanlı, O. (1973) *Anılar, Sorunlar, Sorumlular*, üçüncü baskı, Baha, İstanbul.

Evren, K. (1990) *Kenan Evren'in Anıları*, cilt 1, Milliyet, İstanbul.

Evren, K. (1991) *Kenan Evren'in Anıları*, cilt 2, Milliyet, İstanbul.

Finer, S.E. (1988) *The Man on Horseback: The Role of Military in Politics*, ikinci baskı, Westview, Boulder.

Fitch, J.S. (1998) *Armed Forces and Democracy in Latin America*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore ve Londra.

Hale, W. (1994) *Turkish Politics and the Military*, Routledge, Londra.

Haugaard, M. (2000) "Power, ideology and legitimacy", Henri Goverde vd. (der.), *Power in Contemporary Politics* içinde, Sage, Londra.

Heper, M. (1985) *The State Tradition in Turkey*, Eothen, Londra.

Huntington, S.P. (1957) *The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations*, Harvard University Press, Massachusetts.

Huntington, S. P. (1968) *Political Order in Changing Societies*, Yale University Press, New Haven.

İnalcık, H. (1993) *The Ottoman Empire-The Classical Age, 1300-1600*, Phoenix, Londra.

Mardin, Ş. (1988) "Freedom in Ottoman perspective", M. Heper ve A. Evin (der.), *State, Democracy and Military*-Turkey in 1980s içinde, de Gruyter, Berlin.

Narlı, N. (2000) "Civil-military relations in Turkey", *Turkish Studies*, 1, 1, s. 107-127.

Nordlinger, E.A (1977) *Soldiers in Politics: Military Coups and Governments*, Prentice Hall, New Jersey.

Öniş, Z. ve U. Türem. (2001) "Business, globalization and democracy: A comparative analysis of Turkish business associations", *Turkish Studies*, 2, 2, s. 94-120.

Pion-Berlin, D ve C. Arceneaux, (2000) "Decision-makers or decision-takers? Military missions and civilian control in democratic South America", *Armed Forces and Society*, 26, 3, s. 413-436.

Rousseau, J.J. (1968) *The Social Contract*, Penguin, Harmondsworth.

Snow, D.A. (2001) "Collective identity and expressive forms", *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, cilt 4 içinde, (der.) Neil J. Smelser, Paul B. Boltes, Elsevier, Oxford.

TESEV (1999) *Devrim, Evrim, Statüko: Türkiye'de Sosyal, Siyasal, Ekonomik Değerler*, TESEV, İstanbul..

Turfan, M.N. (2000) *Rise of the Young Turks: Politics, the Military and Ottoman Collapse*, I.B.Tauris Publishers, Londra.

Wallerstein, I (2000) *The Essential Wallerstein*, The New Press, New York.

Welch, C.E. (1976) "Civilian control of the military: Myth and reality", C.E. Welch (der.), *Civilian Control of the Military* içinde, State University of New York Press, Albany.

Wrong, D.H (1980) *Power: Its Forms, Bases and Uses*, Harper Row, New York.

YAZARLAR

İSMET AKÇA Lisans eğitimini 1996'da Marmara Üniversitesi, Kamu Yönetimi bölümünde; yükseklisansını 1999'da Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde tamamladı. Halen aynı üniversitede doktora çalışmasına devam eden yazar, Yıldız Üniversitesi İİBF'de araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır.

AYŞE GÜL ALTINAY 1971 yılında İstanbul'da doğdu. İlkokulu Diyarbakır'da, ortaokul ve liseyi İstanbul'da okudu. Boğaziçi Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler ile Sosyoloji dereceleri aldı. ABD'de Duke Üniversitesi'nde Kültürel Antropoloji doktorası yaptı. Halen Sabancı Üniversitesi'nde kültürel çalışmalar, antropoloji ve toplumsal cinsiyet üzerine dersler veriyor. *The Myth of the Military Nation: Militarism, Gender and Education in Turkey* (Ordu-Millet Miti: Türkiye'de Militarizm, Toplumsal Cinsiyet ve Eğitim) isimli kitabı 2004 yılında Palgrave-Macmillan tarafından yayınlanacak.

ALİ BAYRAMOĞLU 1956 Gelibolu. Lisans eğitimini 1979'da Grenoble Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde yaptı. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde yükseklisans (1982) ve doktora eğitimini (1996) tamamladı. *Yeni Yüzyıl*, *Star*, *Yeni Binyıl*, *Sabah* ve *Yeni Şafak* gazetelerinde çalıştı. Yazarın yayımlanmış 2 kitabı bulunmaktadır.

TANIL BORA 1963 Ankara doğumlu. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi mezunu. 1983'ten beri İletişim Yayınları'nda editörlük yapıyor. *Birikim*'de yazıyor. 1993'ten beri *Toplum ve Bilim* dergisinin yayın yönetmenliğini yürütüyor. Milliyetçilik üzerine yayımlanmış çok sayıda makalesi yanında üç kitabı bulunuyor: *Yugoslavya: Milliyetçiliğin Provokasyonu* (Birikim Yayınları, 1991), *Milliyetçiliğin Kara Baharı* (Birikim, 1995), *Türk Sağının Üç Hali* (Birikim, 1998). *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce* ansiklopedik kitap dizisinin *Milliyetçilik* cildinin editörlüğünü yaptı (İletişim, 2002).

ÜMİT CİZRE üniversite lisans eğitimini Londra Üniversitesi'nde tamamladı. ODTÜ'de master, Ankara Üniversitesi'nde doktora yaptı. Daha sonra girdiği Bilkent Üniversitesi Siyasal Bilimler ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde doçent oldu.

Halen bu bölümde öğretim üyesidir. Yazarın İletişim'den daha önce *AP-Ordu İlişkileri: Bir İlkilemin Anatomisi* (1993) ve *Muktedirlerin Siyaseti* (1999) adlı iki kitabı yayımlandı.

TANEL DEMİREL 1968, Fatsa. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde lisans, University of Newcastle Upon Tyne'da yüksek lisans eğitimini tamamladı. Doktorasını Bilkent Üniversitesi'nde yapan yazar halen Çankaya Üniversitesi İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde öğretim üyesidir.

AHMET İNSEL 1955'te İstanbul'da doğdu. Üniversite eğitimini Paris 1 Pantheon-Sorbonne Üniversitesi İktisat Bölümü'nde yaptı ve aynı üniversitede iktisat doktorası hazırladı. Yazarın yayımlanmış eserleri: *Türkiye Toplumunun Bunalımı* (Birikim Yayınları, 1990), *Düzen ve Kalkınma Kıskacında Türkiye* (Ayrıntı Yayınları, 1996), *İktisat İdeolojisinin Eleştirisi* (Birikim Yayınları, 1993), *Solu Yeniden Tanımlamak* (Birikim Yayınları, 2000), *Neo-Liberalizm: Hegemonyanın Yeni Dili* (2004).

ÜMİT KARDAŞ 1950, Çorlu. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni 1971'de bitirdi. 1975'te askeri yargıç, 1985'te hukuk doktoru oldu. 1995'te emekliliğe ayrılan yazarın *Hakim Bağımsızlığı Açısından Askeri Mahkemelerin Kuruluşu ve Yetkileri* ve *Askeri Ceza ve Ceza Yargısı* isimli kitapları ile dergi ve gazetelerde yayımlanmış çok sayıda makalesi mevcuttur.

ÖMER LAÇİNER *Birikim* dergisinin kurucusu ve genel yayın yönetmenidir. *Henüz Vakit Varken* (Birikim Yayınları, 1992) isimli bir kitabı bulunmaktadır.

ETYEN MAHÇUPYAN 1950, İstanbul. Orta ve lise eğitimini 1968'de Robert Kolej'de tamamladı. 1972'de Boğaziçi Üniversitesi Kimya Müh. bölümünü bitirdi. Ankara Üniversitesi SBF'de iktisat yüksek lisans derecesi aldı. *Radikal*, *Yeni Binyıl* ve *Zaman* gazetelerinde köşeyazarlığı yaptı. Yayımlanmış 9 kitabı bulunmaktadır.

ZEYNEP ŞARLAK 1971, Ankara. Boğaziçi Üniversitesi Ekonomi Bölümü'nü 1992'de tamamladı. Aynı üniversitenin Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde (1995) yüksek lisans yaptı. 1997'de, ikinci yüksek lisans derecesini Paris Siyasal İncelemeler Enstitüsü'nde (Sciences-Po) tamamladı. Aynı dönemde *Posta Europe* dergisinde yazı işleri müdürü olarak çalıştı. Halen Galatasaray Üniversitesi'nde görev yapmaktadır.

GÜLAY GÜNLÜK-ŞENESEN 1978 yılında lisans, 1979'da yükseklisans eğitimini Boğaziçi Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde tamamladı. Doktorasını 1984'de Kantitatif İktisat üzerine İTÜ'de yapan yazar, 1979-1981 arasında uzman yardımcısı olarak DPT'de çalıştı. 1981-1996'da Halen İÜ Kamu Yönetimi Bölümü Maliye Anabilim Dalı'nda görev yapan profesör Şenesen'in yayımlanmış pek çok çalışması bulunmaktadır.

İLHAN UZGEL Dr., AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi (Mülkiye) Uluslararası İlişkiler Doçenti. Yazar *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler Yorumlar* (ed. Baskın Oran, 2 cilt) kitabının hazırlayıcılarından biridir.